MEDYA VE NEFRET SÖYLEMİ

EDİTÖR: MAHMUT ÇINAR

KAVRAMLAR MECRALAR TARTIŞMALAR

MEDYA VE NEFRET SÖYLEMİ
KAVRAMLAR MECRALAR TARTIŞMALAR

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ՏԻՆՔ ՀԱՄԱԼՍԿ

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dini, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanası davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

MEDYA VE NEFRET SÖYLEMİ
Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar

Bu kitap, Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Projesi kapsamında, Friedrich Naumann Vakfı ve Danida'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

ISBN 978-605-86570-9-0

Editör
Mahmut Çınar

Yayına Hazırlayan
Altuğ Yılmaz

Tasarım
Sera Dink

Grafik Uygulama
Erge Yeksan

Proje Koordinatörleri
Melisa Akan
Nuran Gelişli
Zeynep Arslan

2009 yılından beri devam eden bu proje, farklı dönemlerde, Avrupa Birliği Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı, Friedrich Naumann Vakfı, Global Dialogue, İngiltere Büyükelçiliği, Free Press Unlimited ve Danida tarafından desteklenmiştir. Bu kitapta ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlara ait olup, destekçi kuruluşların görüşlerini yansıtmaz.

Baskı
Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kağıthane / İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

İstanbul, Aralık 2013

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Cad. Sebat Apt.
No 74/1 Osmanbey, Şişli, 34371 İstanbul
T: 0212 240 33 65
F: 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

MEDYA VE NEFRET SÖYLEMİ
KAVRAMLAR, MECRALAR, TARTIŞMALAR

İÇİNDEKİLER

7 **Sunuş**
E. Fuat Keyman

15 **Önsöz**
Mahmut Çınar

23 **Temel Kavramlar: Önyargılar, Özcü İnançlar ve Ayrımcılık**
Melek Göregenli

39 **Ayrımcılığın Meşrulaştırılması**
Melek Göregenli

57 **Nefret Söylemi ve Nefret Suçları**
Melek Göregenli

75 **Tartışmalı Bir Kavram: Nefret Söylemi**
Yasemin İnceoğlu

95 **Nefret Söylemi ve Yakından İlişkili Diğer Kavramlar: Ayrımcılık, Nefret Suçu ve Hakaret**
Ulaş Karan

127 **Nefret Suçu ya da 'Ölü Vicdanlar Ülkesi'**
Arus Yumul

137 **Habercilik ve Nefret Söylemi**
Mahmut Çınar

155 **Irkçılığın İzini Satır Aralarında Sürmek: Popüler Kültür Ürünlerinde Irkçı Söylemlerin Yaygınlaşma Biçimleri**
Ülkü Doğanay

177 **Sinemada Nefret Söylemi**
Zeynep Özarslan

199 **Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi**
Tuğrul Çomu ve Mutlu Binark

219 **'Başka' Bir Habercilik İhtiyacı ve Hak Odaklı Habercilik**
Sevda Alankuş

253 **Yazarlar Hakkında**

257 **Dizin**

SUNUŞ

NEFRET SÖYLEMİ, NEFRET SUÇU, DEMOKRASİ VE BİRLİKTE YAŞAMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

E. Fuat Keyman

Modern toplumlar sosyolojik olarak çoğulcu toplumlardır. Çoğulculuk, 'toplum' kavramını 'topluluk' kavramından ayıran en önemli unsurların başında gelmektedir. Dahası, toplumlar ekonomik ve teknolojik olarak modernleştikçe ve bilgi, iletişim, bilişim alanlarında ilerledikçe, modern toplumun çoğulcu niteliği daha da belirgin ve görünür hale gelmektedir. Ekonomi alanında, bilgi ve hizmet temelinde, 'sanayi sonrası bilgi toplumu'nda, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan çok ciddi ilerlemeler ve değişimler, toplumsal hareketlenmenin ve iletişimin hızla artması ve yaygınlaşması, modern toplumun sosyolojik yapısında, çoğulcu niteliği hem görünür, hem de yönetilmesi gereken bir sorun haline getirmiştir.

Tam da bu noktada, post-modernite ya da geç-modernite kavramları ve tartışmaları başlamıştır. Toplumsal hareketlilik ve iletişim, farklı kimliklerin görünürlüğünü, farklı kimlikler arası temasları ve farklı kimliklerin aynı mekânları paylaşmasını artırmış ve yaygınlaştırmıştır. Böylece, modern toplumların, bireysel ve sınıfsal düzlemde ele alınan ve görülen çoğulculuk niteliğine 'kültürel kimlik' de katılmış ve toplum sosyolojisinde giderek artan bir önemde yer almaya başlamıştır. Siyasal boyutta da, birey-sınıf-kimlik-vatandaşlık ekseni ve bu eksenin giderek aktifleşen ve siyasallaşan yapısı, 'çoğulculuğun yönetimi' sorusunu toplum yönetiminin en önemli gündem noktalarından biri konumuna getirmiştir.

1980'lerden, özellikle 1990'da Soğuk Savaş'ın bitiminden bugüne, modern toplumların çoğulcu niteliğinde çok önemli bir değişim de, 'küreselleşme süreçleri'yle birlikte başlamıştır. Küreselleşme, en genel anlamda, devletler, ekonomiler, kültürler ve bireyler arasındaki 'karşılıklı bağımlılık' ilişkilerinde yaygınlaşma, derinleşme ve hızlanma anlamına gelmekte ve etkilerini sadece toplumsal yaşamda değil,

günlük yaşam alanında da hissettirmektedir. 'Küreselleşen dünya', toplumsal hareketliliğe, ulusal boyutun yanı sıra bölgesel ve küresel bir boyut da kazandırmış, 'küresel göç' olgusu ve gerçekliğinin çoğulculuk üzerinde dönüştürücü bir etkisi olmuştur. Modern toplumların çoğulculuk niteliği, küresel göçle birlikte, sadece geç-modern değil, küresel bir nitelik de kazanmıştır. Eski sömürgeci Avrupa toplumlarında, geç-modern ve küresel niteliklere 'sömürgecilik-sonrası' (*post-colonialism*) niteliği de eklemeliyiz.

Sonuçla, 'küreselleşen dünyada modern toplumlar'ın sosyolojik olarak çoğulcu niteliği, bugün belirgin, görünür, bir o kadar da karmaşık ve çok-boyutlu bir nitelik almıştır. Bu bağlamda da, çoğulculuğun yaşanması, müzakere edilmesi ve en önemlisi, 'yönetilmesi', sadece akademik ve kamusal çalışmalar ve tartışmalarda değil, toplum yönetimininde de çok önemli bir soru(n) olarak kendini ortaya koymaktadır. Karmaşık, çok-boyutlu ve çok-katmanlı olarak ortaya çıkan ve yaşanan kültürel farklılıkların ve taleplerin nasıl yanıtlanacağı, müzakeresi ve yönetimi, toplum yönetiminin etkinliğinin, verimliliğinin ve meşruluğunun en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır.

Nefret söylemi ve nefret suçu, bu noktada, çoğulcu toplumun en önemli sorunlarından ve toplum yönetiminin çok önemli boyutlarından biri olmaktadır. Çoğulcu toplumun çoğunluk kimliğini temsil edenlerden farklı ve –kadınlar hariç– azınlık olanları hedef alarak geliştirilen ve yaşama geçirilen, incitici, küçük düşürücü, aşağılayıcı, alçaltıcı, dışlayıcı, ötekileştirici, kodlayıcı bir ayrımcılığı amaç güden, yazılı, sözlü ve görsel hakaretleri 'nefret söylemi' olarak tanımlıyoruz. Nefret söylemi, bu genel tanımı içinde, ırkçılığın bir boyutu. Ama hem ırkçılığın çok karmaşık bir boyutunu oluşturuyor, hem de ırkçılığı karmaşıklaştırıyor. Bu anlamda, nefret söylemi, ırkçılığın her zaman bir boyutu ve bu noktada da, yeni değil. Nefret söylemi her zaman vardı.

Diğer yandan, nefret söyleminin yeni ve özgünlük kazanan niteliğini de vurgulamalıyız. Nefret söylemi, geç-modernite ve küreselleşme ile birlikte özgünlük ve çok-boyutlu ve katmanlı bir karmaşık nitelik kazanıyor. Nefret söylemi ve nefret suçu olgularını ve soru(n)larını, geçmişi ve tarihsel gelişimi göz ardı etmeden, bugünün geç-modern ve küresel toplumları bağlamında düşünmenin, ele almanın ve tartışmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Nefret söylemi ve nefret suçu,

geç-modern ve küresel nitelik taşıyan bir olgu ve sorun; bugünün çoğulcu toplumlarının iyi, demokratik ve adaletli yönetiminin temel boyutlarından ve sorunlarından biri.

Bütün bireyler için, yaşama hakkı başta olmak üzere, devredilemez, vazgeçilemez ve *jus cogens* (emredici) nitelikte temel haklar vardır. Bugün, nefret söylemi ve suçu, temel insan haklarına büyük tehdit oluşturan sorunların başında gelmektedir. Nefret söylemi ve suçu, temel insan hakkı ihlalidir. Bununla birlikte, nefret söylemi ve suçu alanında, temel hak ve özgürlükler alanında olduğu gibi bir uzlaşma ve netlik yoktur. Nefret söyleminin tam olarak ne anlama geldiği ve hukuksal tanımı hâlâ muğlaktır; nerede başladığı üzerinde de bir uzlaşma yoktur. Nefret söyleminin tanımında ve sınırlarında, ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. Nefret söylemi ile düşünce özgürlüğü arasındaki sınırlar nasıl ve nerede çizilmelidir? Nefret söylemi ne zaman düşünce özgürlüğü alanı içinde düşünülemez? Tüm bu sorular ve yanıtları temelinde, ülkeler arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmakta ve uzlaşma zemini daralmaktadır. Örneğin, Amerika, bu konuda çok 'libertaryan' bir tavır almakta, düşünce özgürlüğünün sınırlarını geniş tutmak için, nefret söyleminin tanımı ve sınırları ile ilgili muğlak ve dar bir tutum göstermektedir. Buna karşın, Avrupa'da ve Avrupa Birliği içinde, nefret söylemi ve suçu üzerinde, yeterli olmasa da, tanımsal bir uzlaşma arayışına gidilmiştir.

Nefret söylemi, tanımı ve sınırları içinde 'muğlak' bir nitelik göstermektedir. Ama, vurgulayalım, tanımsal ve sınırsal muğlaklık, nefret söyleminin önemini, gücünü ve etkisini azaltmamaktadır. Tam aksine, *nefret söyleminin gücü, tanımsal ve sınırsal muğlaklığından gelmektedir*. Tanımsal ve sınırsal muğlaklık, nefret söylemini yaşama geçirenlerin hukuksal ve söylemsel korunmasını olanaklı kılmakta; düşünce özgürlüğü alanı önemsizleştirilmeye ve meşrulaştırılmaya çalışılmakta; nefret söylemi kullanıcıları ve yayıcıları, kendilerini koruma altına almaktadır. Bu nedenle de, nefret söylemi, muğlaklığı içinde yaygınlaşmakta, etkili bir ideolojik ve söylemsel saldırı aracı olarak, seçilen hedef kimliğe uygulanmaktadır. Nefret söylemi ne kadar tanımsal ve sınırsal muğlaklık taşıyorsa, o kadar etkili ve güçlü olmaktadır.

Dahası, nefret söylemi ile nefret suçu da aynı değildir. Nefret söyleminin üzerindeki muğlaklık, nefret suçunda daha da artmaktadır.

Nefret söylemi ne zaman nefret suçu olmaktadır? Nefret suçu nasıl tanımlanmalıdır? Bu soruların yanıtları üzerinde de uzlaşma yoktur. Nefret suçlarına dair ilk düzenlemeler, Yahudilere ve Afro-Amerikalılara yönelik saldırıları önlemek amacı ile 1960'larda ABD'de başlamış ve ilk yasal düzenleme Kaliforniya eyaletinde, mevzuata ağırlaştırıcı hükümler eklenerek gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, nefret suçu için bugün en çok kabul görmekte olan tanımı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) sunmaktadır: "Mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek veya hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir grupla gerçek ya da öyle algılanan bağı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her türlü suçtur."

Ceza hukuku öğretisi açısından nefret suçunun oluşabilmesi için iki temel unsur gerekmektedir. İlk olarak failin eyleminin ceza hukukuna göre suç teşkil etmesi, ikinci olarak suçun AGİT tanımında da belirtilmiş olduğu üzere bahsi geçen herhangi bir gruba karşı önyargı ile (önyargı saiki ile) işlenmiş olması gerekmektedir. AGİT üyesi 39 ülkenin yasal mevzuatında ırkçılık, etnik ayrımcılık ve ulusal kökene saldırı yasaklanmıştır. Bununla birlikte, 32 ülke dinsel ayrımcılığa, 12 ülke de cinsel eğilime nefrete karşı yasal düzenleme hazırlamış veya hâlihazırdaki düzenlemelere eklemeler yapmıştır. Türkiye'nin de imzacısı olduğu pek çok insan hakları belgesi (örn. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), devletlere, bahsi geçen hakları koruma altına alma sorumluluğu vermektedir. Bu noktada ayrımcılık yasağı, yaşama hakkı gibi ilkeler dikkate alınırsa, nefret suçunun ulusal mevzuatlara alınması, uluslararası hukukun normlar hiyerarşisi ve *pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesi açısından da gereklidir.

Nefret söylemi için de, tanımı Avrupa'da bulmaktayız. Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nun 1997 yılında aldığı (R)97 sayılı tavsiye kararına göre, nefret söylemi[1] "ırk nefreti, yabancı düşmanlığı, antisemitizm veya hoşgörüsüzlük temelli, saldırgan milliyetçilik, etnik merkeziyetçilik, ayrımcılık ve azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenlilere karşı

1 Recommendation No. R (97) 20, Council of Europe Committee of Ministers [Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu Tavsiye Kararı, No. R (97) 20], s. 107. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf

düşmanlığın da dahil olduğu her türlü nefret formunu yayan, teşvik eden, savunan, haklı gösteren her türlü ifade şeklini içerir."

Benzer olarak, nefret söylemiyle düşünce özgürlüğü ilişkisi temelinde, hukuksal referans için de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ünlü 'Handyside v. United Kingdom' kararında da (1967) belirtildiği üzere, "ifade özgürlüğü sadece hoşa giden veya zararsız ya da tepki yaratmaz sayılan haber veya fikirler için değil, fakat devlete veya halkın bir kısmına ters düşen, şoke eden ya da üzüntüye sevk edenler için de geçerlidir." Diğer yandan, hiçbir söylem Madde 10(2)'yi ihlal eden 1 içeriğe sahip olmamalıdır. Dolayısıyla, aslında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de nefret suçu ile ifade özgürlüğü arasındaki sınırı çekmektedir. Ayrıca, Madde 17'ye göre hiçbir hak, sözleşmedeki diğer hakların yok edilmesi, sınırlandırılması, çiğnenmesi için kullanılamaz. 'Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme' ve 'Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi' de ifade özgürlüğünün hangi noktada sınırlandırılacağına ve nefret söyleminin nereden başladığına dair standartları ortaya koymaktadır.

Tüm bu hukusal gelişmelere ve referanslara rağmen, nefret söylemi ve suçu, muğlaklığını tüm dünyada korumaktadır. Bu tanımların yapıldığı Avrupa'da gerek İslam korkusu, gerek yabancı düşmanlığı çok ciddi sorunlar oluşturmakta, nefret söylemi ve suçunun tanımsal ve sınırsal muğlaklığı içinde korunmakta ve güçlenmektedir.

Türkiye, tüm bu gelişmelerden bağımsız değildir; tam aksine, nefret söylemi ve suçunun, gerek muğlaklığının, gerek muğlaklığından gelen gücü ve etkisinin en aydınlatıcı ve çalışılması gereken bir örneklem sunmaktadır. Türkiye'de nefret söylemi ve suçu, demokrasinin pekişmesi ve birlikte yaşama kültürünün güçlenmesinin önündeki en önemli engellerden biridir. Dahası, örneğin yargı alanında, devlet ve siyasi parti söyleminde, medya alanında, merkez medya tarafından sıkça kullanılmaktadır. Yargı kararları nefret söylemini içermekte, merkez medya gazetelerinde ve TV kanallarında nefret söylemi kullanılmakta, siyasi parti liderleri ve milletvekilleri rahatlıkla nefret söylemini dillendirmektedir. Türkiye küreselleştikçe, kentleştikçe, iktisadi olarak geliştikçe, sosyolojik olarak, çoğulcu toplum yapısı daha belirgin ve görünür olmakta ve bu da, nefret söyleminin ve suçunun hedef aldığı kitleler temelinde ne kadar yaygın ve güçlü

olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nefret suçu, içerdiği hunharca cinayetlerle, suikastlarla, dışlamalarla, insan trajedileri yaratmaktadır.

Dahası, Türkiye bugün, ironik olarak, nefret suçu üzerinde çalışan bir ülke görüntüsündedir. Başbakan Erdoğan'ın 30 Eylül 2013 tarihinde açıkladığı 'Demokrasi Paketi'nde nefret suçuna dair vurgusu şöyledir: "Nefret saikiyle işlenmesi durumunda, belirli suçların cezalarını daha artırıyoruz. Belirli suçlar, kişinin, dili, ırkı, milliyeti, rengi, cinsiyeti, engelliliği, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini veya mezhebi nedeniyle işlenirse, cezası daha da ağırlaşacak." Diğer yandan, demokrasi paketinde 'yaşam tarzına saygı' adı altında, Türk Ceza Kanunu'na yeni bir konsept dahil edilmesinden ve engellenmesi durumunda bir ila üç yıl arasında ceza uygulanacağından bahsedilmiştir.

Bu noktada temel soru, nefret suçu konusunda yasal bir düzenleme yapılırken öncelikle hangi fiillerin nefret suçu kapsamında değerlendirileceğidir. Demokrasi Paketi'ndeki nefret suçu, ilk olarak söylem ve görüntü temelinde, İslam korkusu sorununa odaklandırılmakta ve AGİT'in "ırk, etnik kimlik, ulusal köken ve dinin yaygın olarak koruma altına alınması gerektiği" vurgusu, cinsel kimlik sorunlarını ve vicdani ret mağdurlarını göz ardı etmektedir.

Türkiye örneğinde, nefret söylemi ve suçunu çalışmak ve tartışmak, sadece Türkiye için değil, bölgesel ve küresel bağlamda da önemli açılımlar sağlayacaktır. Türkiye'de iyi, demokratik, adaletli toplum yönetimi, farklılıklar içinde birlikte yaşamak ve demokrasiyi pekiştirmek, nefret söylemi ve suçuna karşı mücadele etmeden mümkün görünmemektedir. Nefret söylemi ve suçu, dünyada olduğu gibi Türkiye için de muğlaklıklar içeren, yeni bir konudur. Türkiye'de de nefret söylemi güçlü ve etkili bir araçtır, ve bu niteliği tanımsal ve sınırsal muğlaklığından gelmektedir.

Nefret söylemini ve suçunu çalışmaya ve tartışmaya yeni başlıyoruz. Elinizdeki kitap, bu alanda çok önemli çalışmalar yapmış, çok öğretici bulduğum isimlerin yazılarından oluşmaktadır. Gerek kuramsal ve okuma zenginliği, gerek sunduğu araştırma bulguları ve yorumları temelinde, referans çalışma olma potansiyeli taşımaktadır. Kitap, nefret söylemi ve suçu alanının içerdiği söylem-eylem-suç ilişkisini açımlaması ve sorunsallaştırması bağlamında, tanımsal ve sınırsal

sorunlara ilişkin detaylı kuramsal çözümlemesiyle, ve yazılı görsel medya, habercilik, sinema, ders kitabı ve yeni medya alanları örneklerindeki araştırma bulgularını okuyucuya sunmasıyla, çok önemli ve değerli bir çabanın ürünüdür. Okurken çok şey öğreniyorsunuz. Katkı veren arkadaşlara, değerli ve öğretici çalışmaları için teşekkürler.

ÖNSÖZ

Mahmut Çınar

Medya ve Nefret Söylemi: Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar, 2011 yılında başlayan bir projenin meyvelerinden biri. Hrant Dink Vakfı tarafından yürütülen ve Türkiye'deki üniversitelerde okutulmak üzere, medya - nefret söylemi ilişkisini ortaya koyan, kapsamlı bir ders hazırlanmasını amaçlayan söz konusu proje, konuyla akademik bir bağlamda ilgilenen kimi isimlerin, önerilen ders için yol gösterici metinler hazırlaması fikrini de içeriyordu. Prof. Dr. Melek Göregenli, Doç. Dr. Esra Arsan, Özlem Dalkıran, Feray Salman ve Mahmut Çınar'dan oluşan Danışma Kurulu, Nuran Gelişli, Melisa Akan ve Zeynep Arslan'ın koordinatörlüğünde söz konusu metinlerin hazırlanması ve toplanmasının yanı sıra, eklenecek yeni özgün metinlerle çalışmanın bir 'medya ve nefret söylemi' kitabına dönüştürülmesini önerdi. Amaç, medyanın, ayrımcılığın ve nefret söyleminin yaygınlaşması ve benimsenmesi süreçlerinde ne denli önemli bir rol oynadığının bilinciyle, bu konuda başvurulabilecek temel bir kaynağın ortaya çıkmasıydı.

Türkiye'de daha önce yapılmış ve halihazırda yürütülüyor olan çalışmalar sayesinde, toplumsal barışın ve gerçek bir çokseslilliğin önünde büyük bir engel olarak duran medyadaki nefret söyleminin boyutlarını hemen her yönüyle biliyoruz aslında. Bunlardan biri olan, Hrant Dink Vakfı'nın yürüttüğü 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' projesi, nefret söyleminin ulusal ve yerel gazetelerdeki örneklerini düzenli olarak önümüze koymaya ve nefret söyleminin medyadan silinebilmesi için adımlar atılmasını teşvik etmeye devam ediyor. Sosyal Değişim Derneği'nin 'Nefret Suçları Yasası İstiyorum' projesi ise, proje sonuçlarının paylaşılmasının yarattığı olumlu etki bağlamında özellikle değinilmesi gereken bir çalışma olarak öne çıkıyor. Bunların yanı sıra İnsan Hakları Ortak Platformu, Kadınların Medya İzleme Grubu MEDİZ, Kaos GL, Lambdaistanbul ve Pozitif Yaşam Derneği gibi farklı inisiyatifler de nefret söyleminin özellikle belirli kimlikleri nasıl hedef aldığını çeşitli çalışmalarla ortaya koymaya ve bu konuda bir duyarlılık yaratmaya çalışıyor.

Kavram, akademik alanda da önemli bir araştırma konusu haline geldi. Çeşitli mecralarda yayımlanan yüzlerce makalenin yanı sıra, özellikle

'ayrımcılık' bağlamında yapılan kimi kapsamlı çalışmaların sonuçları, herkesin ulaşabileceği yayınlar halinde kamuoyuna sunuldu. Bu kitapta da çeşitli yazarlar tarafından atıfta bulunulan, Eser Köker ve Ülkü Doğanay tarafından hazırlanan *"Irkçı Değilim Ama..." : Yazılı Basında Irkçı Ayrımcı Söylemler* (İHOP, 2011); Kenan Çayır ve Müge Ayhan Ceyhan tarafından derlenen, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2012); Yasemin İnceoğlu'nun derlediği *Nefret Söylemi ve Nefret Suçları* (Ayrıntı Yay., 2012); Altuğ Akın, Ayşe Kaymak, Burak Doğu, Eser Aygül, Günseli Bayraktutan Sütcü, İlden Dirini, Tuğrul Çomu ve Mutlu Binark tarafından hazırlanan *Yeni Medyada Nefret Söylemi* (Kalkedon Yay., 2010) ve Hrant Dink Vakfı tarafından yayımlanan *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* (2010), Türkçedeki, konuyla ilgili yayınların ilk akla gelenlerinden.

Elinizdeki kitap ise, bir yandan söz konusu çalışmalarda da değinilmiş olan kuramsal temelleri bir kez daha hatırlatırken, diğer yandan tek tek mecralara değinmesi itibariyle bu alanda bir eksikliği doldurmayı hedefliyor. Her biri alanlarında önde gelen isimler olan yazarlar, farklı yaklaşımlardan beslenerek, kimi zaman birbirlerinin argümanlarına katılmayarak, o argümanları tartışarak ortaya koydukları metinlerle, medya ve ayrımcılık/nefret söylemi ilişkisini bütünlüklü bir biçimde önümüze sunuyor. Bu bağlamda bu çalışmayı, nefret söylemiyle ilgili tek ve kabul edilmiş bir kuramsal yaklaşımın farklı isimlerce yorumlandığı, yekpare bir metin olarak okumaktansa, birbirinden farklı yaklaşımların bir arada sunulduğu, ancak sonuç itibariyle yine de bütünlüklü bir resim sunan bir çalışma olarak görmek doğru olacaktır.

Dahası, bu çalışmanın, farklı disiplinlerden gelen isimlerin konuya farklı açılardan yaklaşmaları ve farklı bakış açılarını sunmaları açısından önemli bir eksikliğe karşılık geldiğini düşünüyoruz. İnanıyoruz ki, iletişim, sosyoloji ve psikoloji gibi, birbiriyle yakından ilişkili bu disiplinlerin kendilerine özgü kuramsal arka planlarının izlerini taşıyan metinlerin her biri, bu kitapta ilk elden bir referans kaynağı oluşturmalarının yanı sıra, tek tek de değerli başvuru kaynakları olarak hizmet görecek, konuya ilgi duyan herkesin önünde bulacağı birer kaynak olacaktır.

Bu çalışmaya, ilgili kavramlara dair, açıklayıcı nitelikte üç bölümle destek veren Melek Göregenli, 'Temel Kavramlar: Önyargılar, Özcü

İnançlar ve Ayrımcılık' başlıklı ilk metninde, ayrımcılık olgusunun sosyal-psikolojik temellerine inerek, hangi davranış ve tutumların ayrımcılık olarak tanımlandığını ayrıntılı bir şekilde masaya yatırıyor. Tarihsel ve güncel politik referanslardan da yararlanarak, ayrımcılığın özünde gördüğü önyargıları, kalıpyargıları ve özcü inançları gündelik hayatta sıkça karşılaşabileceğimiz örneklerle açıklıyor. Göregenli, 'Ayrımcılığın Meşrulaştırılması' başlıklı ikinci yazısında, ayrımcılığın, geniş toplumsal kesimler tarafından hayata geçirilmesini ve meşrulaştırılmasını sağlayan bazı sosyal-psikolojik süreçler hakkında bilgi veriyor. 'Adil dünya inancı', 'sosyal baskınlık yönelimi', 'meşrulaştırma mitleri', 'ahlaki dışlama' gibi kavramların, bu kavramlar üzerine yapılmış en yetkin araştırmalar yardımıyla tartışıldığı bu bölüm, 'ayrımcılık' olgusunun psikolojik ve toplumsal köklerine inmeye ve bu kökleri, her biri birbiriyle ilişkili olan farklı kavramlarla anlamaya olanak tanıyor. 'Nefret Söylemi ve Nefret Suçları' bölümünde ise, Göregenli, daha önceki bölümlerde açıklanan temellerin nasıl bir sürecin sonucunda şiddete dönüştüğünün resmini çıkarıyor ortaya. Bu sürecin en temel aktörü olarak medyanın, önyargıları ve kalıpyargıları ne biçimde kullandığını, bu olguları nefret söylemine ne biçimde evrilttiğini açıklıyor.

Türkiye'de kavramın akademik düzeyde tartışılmasında büyük rolü olan Yasemin İnceoğlu, 'Tartışmalı Bir Kavram: Nefret Söylemi' başlığını taşıyan yazıda, 'nefret söylemi'nin ne anlama geldiğini, özellikle medyadan örneklerle açıklıyor. Konuyla ilgili önemli çalışmalara imza atan ve özellikle kamuoyunda nefret söylemiyle ilgili bir duyarlılık oluşmasına büyük katkıda bulunan İnceoğlu, nefret söylemini yaratan ideolojik yapıya değindiği yazısında, ayrıca kavramın kendisiyle ilgili farklı tanımları ve farklı yaklaşımları da özetleyerek, kitapta karşılaşılan tanımların ve kavramsal tartışmaların anlaşılması için bir katkı sunuyor.

Türkiye'de nefret suçlarının hukuki boyutuyla ilgili çalışmaların en değerlilerinden bazılarına imza atmış olan Ulaş Karan, 'Nefret Söylemi ve Yakından İlişkili Diğer Kavramlar: Ayrımcılık, Nefret Suçu ve Hakaret' başlıklı yazısında, birbirleriyle karıştırılan 'ayrımcılık', 'nefret söylemi' ve 'nefret suçu' kavramları arasındaki farklılıklara değiniyor. Daha sonra, nefret söylemi ile ifade özgürlüğü arasındaki ilişkiyi hukuki bir

perspektifle ele alan Karan, Türkiye'de hem anayasa ve ceza hukukunda nefret söylemini ve nefret suçlarını ilgilendiren maddeleri açıklıyor, hem de nefret içerikli ifadelerin dile getirildiği mecralarla ilgili yasal düzenlemelerin bir derlemesini sunuyor. Karan, bölümün sonunda, farklı ülkelerdeki, nefret söylemi ile ilgili deneyimlerden örnekler veriyor.

Arus Yumul, 'Nefret Suçu ya da 'Ölü Vicdanlar Ülkesi'' başlıklı yazısında, dil ile ötekileştirme arasındaki doğrudan ilişkinin haritasını koyuyor önümüze. 'Vicdan' diye adlandırdığımız bilincin bu ilişkinin olumsuz bir sonucu olarak nasıl geriye itilebildiğinin; nefret söyleminin, bu 'vicdan yitimi'nin bir sonucu olarak nasıl nefret suçuna dönüştüğünün bir izleğini sunuyor. 'Öteki' haline getirmenin, 'öteki'ne toplumsal bir görevi yerine getiriyormuşçasına saldırmanın kökeninde yatan duygu dünyasını, Buttler, Lacan, Zizek gibi kuramcıların düşüncelerinden faydalanarak özetliyor.

Bu kitap için kaleme aldığım 'Habercilik ve Nefret Söylemi' başlıklı yazı, ayrımcılık ve nefret içeren söylemin toplumsal ve ideolojik arka planına ilişkin bir girişin ardından, söylemin, özellikle de medya söyleminin öneminin altını çizmeye çalışıyor. 'Haber dili' deyip geçemeyeceğimiz, haberciliğin yaygın söyleminin, söz konusu ayrımcılığı ve nefret söylemini üreten/yeniden üreten en önemli etmenlerden biri olduğu iddiasıyla, Hrant Dink Vakfı'nın 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' projesi çerçevesinde ortaya konan kimi örnekleri ele alarak, nefret söyleminin farklı tezahürlerini özetlemeye çalışıyor.

Türkiye'de daha önce yapılmış olan en önemli çalışmalardan birinin yürütücülüğünü de üstlenmiş olan Ülkü Doğanay, 'Irkçılığın İzini Satır Aralarında Sürmek: Popüler Kültür Ürünlerinde Irkçı Söylemlerin Yaygınlaşma Biçimleri' başlıklı metninde, 'popüler kültür' ve 'hegemonya' gibi temel kavramların açıklanması ışığında, popüler kültüre hâkim olan söylemin, ayrımcılığı ne biçimde meşrulaştırdığını ortaya koyuyor. Doğanay, Türk televizyonlarında ırkçı söylemlerin toplumsal cinsiyet üzerinden kuruluşunu örneklerle açıklayarak, popüler stereotiplerin taşıdığı açık ya da gizli anlamları ve ayrımcılık öğelerini analiz ediyor.

Zeynep Özarslan, çok katmanlı ve çok yaygın bir mecra olan sinemada ayrımcılığı ve nefret söylemini incelediği 'Sinemada Nefret Söylemi'

yazısında, öncelikle ilgili kavramlara dair arka planı sunarak, sinemadaki kültürel temsiller ile ideoloji arasındaki ilişkiye dair görüşlerin bir özetini sunuyor. Sinemanın görsel dilinin, söylem kategorisinden ayrılamayacağını hatırlatan Özarslan, dünyadan örnekleri analiz ediyor ve son olarak Türk sinemasında, özellikle kadın kimliği üzerinden yapılan ayrımcılığa değiniyor.

'Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi' başlıklı çalışmada, Tuğrul Çomu ve Mutlu Binark, 'yeni medya', 'dijitallik', 'etkileşimsellik', 'hipermetinsellik', 'yayılım', 'sanallık', 'multimedya biçemselliği' kavramlarını açıklayarak, son yılların en önemli akademik ve toplumsal kavramlarından biri olan 'yeni medya'yı detaylandırıyor. Daha önce yürütülmüş olan ulusal ve uluslararası çalışmaların bulgularının bir değerlendirmesini sunan yazarlar, yeni medyada nefret söyleminin hangi biçimde, hangi kategoriler altında ve ne sıklıkla görüldüğünü, bu bulgulara değinerek önümüze seriyor.

Türkiye'de hak odaklı habercilik kavramının gelişmesi ve yaygınlaşması için gerek akademik alanda, gerek sivil inisiyatifler içinde önemli roller üstlenen Sevda Alankuş ise, kitaptaki en kapsamlı bölümde, olumsuz örneklerin karşısına yerleştirebileceğimiz 'hak odaklı' habercilik kavramını detaylandırıyor. "'Başka' Bir Habercilik İhtiyacı ve Hak Odaklı Habercilik' başlığını verdiği yazıda, Alankuş, "çoğu zaman 'alternatif gazetecilik' yapanlar tarafından bile sorgulanmaksızın yeniden üretilen mevcut haber anlayışı ile pratiklerinin eleştirisini yaparak", bu anlayışın yerine konması gereken habercilik konusundaki tartışmalara katkı sunuyor ve Türkiye'deki önemli bir 'bağımsız medya' deneyimi içinde biçimlenen habercilik anlayışı içinden bir alternatif sunuyor.

Nefret söylemi ve ayrımcılıkla ilgili çalışmalar hız kazanıyor. Konuyla ilgili kuramsal yaklaşımlar birikimli bir şekilde ortaya konmaya, kavramlar yeni bağlamlarla, yeni biçimde tartışılmaya devam ediyor. Medya ise son dönemde her zamankinden bile fazla bir ilgiyi hak ediyor ve zaten bu ilgiye mazhar oluyor. Daha önce yayımlanmış olan bir yazımdan alıntıyla; yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri olan Gezi Direnişi boyunca "Türkiye'de medya eleştirisinin temel konusunu oluşturan 'medya-iktidar-sermaye' ilişkisi, tüm dünyada akademik çalışmalara örnek oluşturabilecek bir biçimde işledi. Henüz

noktalanmadığı açık olan süreç boyunca Taksim'in yollarını polis, bilginin ve haberin yollarını sansür/oto-sansür tuttu. En temel insan haklarından biri olan ulaşım hakkını ayaklar altına alırcasına meydana ulaşan tüm toplu taşıma araçları nasıl çalıştırılmadıysa, yine en temel insan haklarından biri olan iletişim hakkı da, bu kez kitle iletişim araçları hakkınca çalıştırılmayarak engellendi. Direniş medya, özellikle de anaakım medya üzerindeki güçlü kontrolü görünür kılması açısından bir milat oldu. Paranın ve gücün yarattığı göbek bağının ne kadar kuvvetli olabileceğini, nasıl tüm ilkeleri berhava eden bir mekanizma yaratabileceğini bundan açık göremezdik herhalde."[1]

Ayrımcılığı ve nefret söylemini bu ilişkiler yumağının dışında görmek doğru olmaz. İktidarın, gücün, hegemonik olanın, elindeki gücü kullanarak merkezi konumunu elde tutma çabasının bir aracı olduğu kadar bir sonucudur ayrımcılık. Yukarıda özetlenmeye çalışılan kıymetli çalışmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kitabın, Türkiye'nin en önemli sorunlarından birinin algılanması ve uzun vadede çözümü konusunda anlamlı ve geçerli bir katkı sunabilmesini diliyoruz.

Elinizdeki kitap, pek de kısa sayılmayacak bir zamanda, pek de az sayılmayacak insanın katkısıyla hayat buldu. Her biri, Türkiye medyasında tanık oldukları ayrımcı ve nefret içeren söylemin varlığının barışa, özgürlüğe ve kardeşçe yaşamaya ne denli zarar verdiğinin bilinciyle büyük fedakârlıklarda bulunan bu isimler, büyük bir teşekkürü hak ediyor.

Hrant Dink Vakfı ve 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Projesi' ile kurduğum ilk ilişkinin vesilesi olan sevgili Nuran Gelişli'ye, bu kitabın var olabilmesi için benim gösterdiğimden daha büyük bir özveri göstermiş olan sevgili Melisa Akan'a, farklı tarzlarda ve farklı biçimlerde hazırlanmış metinlerin tümünü benimle birlikte okuyarak 'editör' sıfatını en az benim kadar hak eden sevgili Burcu Arıkan'a, metinlerin elden geçirilmesi süreci boyunca yardımlarını ve dostluklarını esirgemeyen sevgili Esra Çapraz'a ve sevgili İsobel Lebosi'ye, çalışmak için bilgisayarımı kaptığım gibi o güzel bahçesinde bittiğim her günde çayını ve sohbetini eksik etmeyen sevgili Serdar Deli'ye, kitabın hazırlanma sürecinde birçok günü ve geceyi birlikte geçirdiğimiz, enerjileriyle

1 "Habercilik İçin Hâlâ Umut Var", *Radikal İki*, 07.07.2013.

beni bu konuda gelecekte daha fazla çalışmaya, daha üretken olmaya teşvik eden sevgili Kuzguncuklu arkadaşlarıma ve tabii ki, gönderdiğim her elektronik postaya yanıt veren, her telefonumu sabırla cevaplayan ve yoğun programları içinde, gönüllü olarak bu kitaba katkıda bulunmayı seve seve kabul eden tüm yazarlara teşekkürü borç bilirim.

İnsanların büyüttüğü ve paylaştığı umut, birlikte üretirken daha gerçek, daha anlamlı hale geliyor.

Eylül 2013

TEMEL KAVRAMLAR: ÖNYARGILAR, ÖZCÜ İNANÇLAR VE AYRIMCILIK *

Melek Göregenli

GİRİŞ

Ayrımcılık konusunda, çeşitli sosyal bilim dalları tarafından oluşturulan teorik arka plan, ortaya çıktığı tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullardan kaynaklanan tüm farklılıklara karşın, ayrımcılığın evrensel olarak toplumların tektipleştirilmesine dayanan bir süreç olduğunu göstermektedir. Toplumları oluşturan farklı gruplar arasındaki ilişkilerin hiyerarşik ve hegemonik bir sistem içinde örgütlenmesi anlayışı, ayrımcılığın en önemli ilksel nedenini oluşturmaktadır. Adı konarak dillendirilmesi ve tartışılması yakın tarihlerde gerçekleşmiş olsa da, ülkemizdeki ayrımcılık olgusunun –önceki dönemlerdeki benzer uygulamalardan farklı olarak, modern anlamda– Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisine dayandığı fikri yaygın olarak paylaşılmaktadır: Cumhuriyet, etnik köken olarak Türk, dini inanç ve mezhep olarak Müslüman-Sünni olma niteliğini ulus devletin inşasında 'asli unsur' olarak tanımlamış ve bu asıl olan-olmayan hiyerarşisi, toplumun gerek maddi, gerek zihniyet olarak inşa edilmesinde ve kurumsal olarak örgütlenmesinde kendini göstermiştir. Cinsiyet, cinsel yönelim ve başka bazı kimlik aidiyetlerine dayalı ayrımcılığın ise cumhuriyetin tektipçi anlayışı ve toplumun genel örgütlenmesinde izlenen yolla pekiştiği fakat bu tür ayrımcılıkların kökeninin tarihsel ve niteliksel olarak çok daha derinlerde ve evrensel niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Erkek egemen ideolojiden beslenen cinsiyetçilik ve heteroseksüelliğin zorunlu, normal ve doğal tek seçenek olduğu dayatması olarak homofobi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, genel olarak sistemin kuruluşunda ve sürdürülmesinde iktidarın en önemli ideolojik araçları olma özelliğini sürdürmektedir.

Bu tektipçi anlayış sonucunda, başlangıcından bu yana toplumun örgütlenmesi, kapitalist üretim tarzının eşliğinde, hiyerarşik bir yapıyla

---

* Bu yazı, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* adlı kitapta (der. K. Çayır ve M. A. Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2012) yer alan 'Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık' başlıklı makalenin, elinizdeki çalışma bağlamında yeniden düzenlenmiş halidir.

gerçekleşmiş ve 'asli unsurlar' söylemi, bazen açık, bazen örtük biçimde, hem resmi-kamusal alanda, hem de gündelik süreç ve ilişkilerde egemen olmuştur. Dolayısıyla, bütün toplumsal örgütlenme bu hiyerarşik anlayışla gerçekleştiğinde, bölgesel, sınıfsal, dini inanca ve mezhebe dayalı, cinsiyete ve cinsel yönelimlere vb. ilişkin ayrımlar, eşitsizlik ve adaletsizlik temelinde örgütlenmiştir. Eşitsizlik ve adaletsizlik yasaların ruhunda, uygulanışında, toplumsal ve ekonomik kaynaklardan yararlanma süreçlerinde, kurumlarla bire bir ilişkilerde, ailede, eğitimde, orduda, iş hayatında, medya ve iletişim kanallarının kullanılmasında ve hayatın tüm alanlarında kendini göstermektedir. Bu genel çerçevenin hayata geçirilmesi ve hiyerarşinin meşrulaştırılması sürecinde iktidarların kullandığı ideolojik ve söylemsel yaklaşımlar ve bu genel sürecin ayrımcılığa uğrayan çeşitli gruplar açısından yaşanma biçimleri tarihsel olarak değişse de, ayrımcılık hep bir 'dışlama süreci' olarak var olmuştur.

Ayrımcılığın tarihsel ve hukuksal arka planı, görece soyut bir dışlama biçimi olarak, kapsamlı sosyal ideolojilere, ahlaki gelenek ve âdetlere, dini inanç ve ilkelere dayanır (Jost ve Hunyady, 2002; Staub, 2000). Hukuksal boyutuyla ayrımcılık yasağı da gerek hukuksal, gerek insani olarak üzerinde bir söz birliği bulunduğu varsayılan soyut bir ilkeden, 'her insanın doğuştan eşit olduğu' ilkesinden kaynaklanır. İnsanlık tarihinin belirli bir döneminde dinsel ve vicdani temelleri olan bu ilke, hukukun terimleriyle tanımlanmış ve 'ayrımcılık yasağı'nın, bu ilkenin ihlalini önlemek üzere hukuk alanına girmesi sağlanmıştır. Bu soyut eşitlik ilkesi, dışlanma ve ayrım ilişkisini teorik olarak çözebilirmiş gibi görünmesine rağmen, insanlık tarihine genel olarak bakıldığında bile bu modern projeksiyonun gerçekleşmediği görülebilir. Bu hukuksal ilke –görece geniş bir ölçekten baktığımızda– beyazların siyahları, erkeklerin kadınları, Batılıların Doğuluları vb. kendileriyle eşit algılamalarını ve ayrımcılık yasağına uymalarını sağlamamıştır. Hukuksal ilkelerin farklı insan grupları açısından içselleştirilme düzeyinin farklılaşması, her toplum ve kültürde hâkim olan hukuk dışı norm ve geleneklerin hukuk sistemiyle uyumu gibi pek çok faktör, hukuksal ilkelerin hem her toplumda farklı anlamlara gelmesine, hem de uygulamada farklılıklar olmasına yol açmaktadır. Ayrıca, toplumun sınıfsal ve başka toplumsal örgütlenmeler bakımından ne kadar ve nasıl bir hiyerarşik yapı içinde olduğu, yasaların ve yönetmeliklerin, insanların eşitliği ilkesinden hareketle uygulanabilirliğini doğrudan etkilemektedir.

Özetle, modern hukuk, insanların kendilerine benzer olmayan diğerinin, *moral bakımından değersizleştirilmesini* engelleyememiştir. İnsanların sadece haklara soyut olarak sahip olmalarının, eşitlenmeleri için yeterli olmadığı, aynı zamanda bu hakları gerçekleştirebilecek güce sahip olmaları gereği, ikinci kuşak insan hakları tarafından tanımlanmıştır. Çünkü 'ben' ile 'diğeri' arasındaki ilişkiyi hiyerarşik kılan, tahakküm ilişkisine dönüştüren ve ayrımcılığa yol açan şey, insan gruplarının güç bakımından eşit olmamalarıdır. İkinci kuşak insan haklarının, insanları güç bakımından denkleştirmeye dayalı anlayışı da, aynı insanlık tanımından hareketle, herkesin aynı tür niteliklere sahip olduğu tezine dayanmaktadır. Ancak bugün biliyoruz ki, dünyada insan diye soyut bir varlık yok, 'insanlar' var – siyah, beyaz, kadın, erkek; cinsel yönelimleri, ırkları, dinleri, fiziksel görünüşleri, sağlık düzeyleri vb. her türden özellikleri bakımından birbirinden farklı olan, toplumsal konumları bakımından eşit olmayan insanlar...

Türkiye'de ayrımcılıktan söz edildiğinde aklımıza geliveren olgular, kişiler, gruplar, iddialar ve hatta isyanlar üzerinde düşündüğümüzde, nüfusun büyük bölümünün ayrımcılık konusuyla doğrudan, tümünün ise dolaylı ilişkisi olduğunu görebiliriz. Kime sorsanız, bu ülkede kimlerin ayrımcılıktan yakındığını söyleyebilir ve ayrımcılığın mağdurları konusunda, çok az konuda olduğu kadar büyük bir söz birliği vardır. O halde, anlaşılması gereken ve insan hakları açısından da, ayrımcılığın aşılması açısından da önemli olan, insan ilişkilerinin hangi dışlama-dışlanma formlarında kurulduğu ve ayrımcılığın ne tür sistematik tanımlamalar içerisinde oluşturulduğudur.

Ayrımcılık bir hak sorunu mudur, hak mücadelesi midir, yoksa politikanın merkezi kaygısı olan bir adalet sorunu mudur? Adalet sorunu olarak tanımlandığında, ayrımcılığın aşılması politik bir sorunken, hak sorunu olarak tanımlandığında politik temelleri olsa bile bir hukuk mücadelesi, normatif yapıların yani kural koyucu yapıların değiştirilmesi mücadelesi haline gelmektedir. Bir adalet sorunu olarak ayrımcılıkla mücadele, toplumun örgütlenmesi, hukuk sisteminin işleyişi vb. çok boyutlu bir süreçtir. Ayrımcılık ister bir hukuk sorunu, ister adalet sorunu olarak tanımlansın, son çözümlemede, insanlar arasındaki ilişkilerde davranışsal olarak ortaya çıkan ve her birimizle ilgili zihinsel kaynakları ve nedenleri olan, *insani* bir sorundur. Ayrımcılığın öncelikle insanlar arası ilişkilerde inşa edilen düşünsel kaynakları ve

davranışsal sonuçları olduğu göz önüne alındığında, toplumsal, hukuki ve politik sistemle ilgili dönüşümler kadar, ayrımcılığın hayata geçirilmesini sağlayan zihniyet yapılarının dönüşümünün de, ayrımcılıkla mücadelede önemi ortaya çıkmaktadır. Bu zihinsel dönüşümün gerçekleşebilmesi için, ayrımcılığın hangi zihinsel yapılarla oluştuğu üzerinde durmak gerekmektedir.

AYRIMCILIĞIN ZİHİNSEL ARKA PLANIYLA İLGİLİ BAŞLICA KAVRAMLAR

Ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine karşı, *önyargılar*dan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tümü ile ilgili bir süreçtir. Önyargılar ve dolayısıyla ayrımcılık, belirli bir gruba ya da grup üyelerine yönelik olumsuz düşüncelerin yanı sıra hoşlanmama, hor görme, kaçınma, nefret etmeye kadar uzanan olumsuz duyguları içeren tutumlara da yol açar (Harlak, 2000). Önyargılar, diğer insanları, bireysel var oluşlarından değil grup aidiyetlerinden hareketle değerlendirici bir tutumu, olumsuz dogmatik kanaatleri ifade etmektedir. Önyargılar sonucunda oluşan ayrımcılık davranışları tek tek bireylere yöneltilmiş olsa da, ayrımcılığı insanlar arası ilişkilerdeki hoşlanmamaktan, uzak durmaktan ve ters-kötü davranışlardan ayıran, ayrımcılığın yöneldiği kişilerin hedef olma nedenlerinin, kişisel özellikleri değil, ait oldukları grubun özellikleri olmasıdır. Ayrımcılık sonucunda ortaya çıkan 'dışlama' davranışları, bir sınıflandırma süreci sonucunda oluşurlar. İnsanları farklı sosyal kategorilere ayırma eylemi, aynı özellikleri paylaşanları aynı kategoriye koymayı ve diğerlerini dışarıda tutmayı gerektirir. Kategoriler tekrar tekrar değerlendirilebilir, ideolojik toplumsal arka plana göre değişebilir ve taşıdıkları anlamlar bağlama dayalı olarak nispeten daha hızlı değişebilir.

Örneğin üst katınızda oturan bir komşunuzdan, çocuklarının gece geç saatlerde gürültü yapmalarından rahatsız olmanız nedeniyle hoşlanmayabilir, hatta onunla tartışabilirsiniz. Bu hoşlanmama ve belki de uzak durma hali, 'gürültü sorunu' kapsamında tutulduğu zaman, kişiler arası ilişkilerdeki sıradan bir çatışma olarak düşünülecekken, komşunuzun Kürt olması ve Kürtlerin genelde çok çocuklu olması biçiminde algılanıp yorumlandığında, sıradan bir uzlaşmazlık durumu, önyargılardan beslenen bir sınıflandırma ve dışlama süreci sonucunda

ayrımcılığa yol açabilir. Sıradan bir kişiler arası ilişki sorunu, komşularınızın çocuklarının gürültü yapması kapsamından çıkıp, onların etnik grup aidiyetlerine atfettiğiniz önyargılı tutumlarınızın yönlendirdiği bir ayrımcılık örneğine dönüşmüştür. Tarihin ve kişisel hayatların spesifik bir döneminde 'çok çocukluluk' olarak kendini gösteren sınıflandırmanın içeriği 'Kürtler' olarak değişmiştir. Bu düşünce ve kanaatler, olgunlaşmamış, her türlü kanıttan önce peşin kararlara dayanır.

Bazı zamanlar ve durumlarda bir gruba atfedilen ve ayrımcılığın konusu olan özellikler gerçeği de yansıtabilir. Örneğin, kadınların teknik konularda erkeklerden daha az becerikli oldukları düşüncesi nesnel bir gerçeklik olabilir. Ama bu gerçekliğin, kadınlara bu yeteneklerini geliştirmeleri için sağlanan imkânların erkeklerle eşit olup olmadığı, bu yeteneğin normatif olarak erkeklerden mi, kadınlardan mı beklendiği gibi pek çok faktör göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiği, genellikle gözümüzden kaçar. Kadınlara atfedilen ve cinsiyetler arası eşitsizliğin kolayca meşrulaştırılmasına yol açan pek çok nitelik (yumuşak, pasif, güçsüz vb.), kadın ve erkek olmanın doğasından değil, toplumsal cinsiyet rol beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, bir gruba atfedilen özelliğin algısal ya da toplumsal olarak inşa edilmiş olmaması, bütünüyle gerçeği yansıtması da ayrımcılığı meşrulaştıramaz. Örneğin yaşlılar yavaş hareket ederler, algılama yetileri ve hızları yavaşlamıştır. Bu özellikleri, onları yaşlı olmayanlardan gerçek farklarla ayırmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, örneğin toplu taşıma araçlarını kullanan bir kamu görevlisinin, 'yaşlılar'dan, işini yavaşlatmaları nedeniyle hoşlanmaması, 'yaşlı' yolculara diğerlerine olduğundan daha tahammülsüz davranması ayrımcılıktır.

Günlük yaşamda 'önyargı' kavramını, sıradan, iyi ya da kötü bir yargı içermeyen, kanıta ya da hiç değilse herhangi bir bilgi ya da deneyime dayanmayan her türlü 'önfikir' anlamında kullanırız. Oysa sosyal psikolojinin ayrımcılık literatürü açısından bakıldığında, olumlu bir önyargıdan söz etmeyiz. Önyargılar, önyargıyla yaklaştığımız kişiler ya da gruplarla aramıza, en hafifinden fiziksel ya da sosyal mesafe koymamıza yol açan, ayrımcılıkla yakından ilişkili tutumlardır. Önyargıların davranışa dönüştüğü durumda ise ayrımcılıktan söz edilmektedir (Allport, 1954; Jost ve ark. 2003). Ayrımcılık, önyargıyla yaklaşılan bir dış grubun, iç grupla ilişkisini zorlaştıracak ya da imkânsız kılacak şekilde, sosyal

ya da fiziksel olarak uzakta tutulması ve bunun göreceli olarak kalıcı olması biçiminde ortaya çıkan, esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir. Önyargılar ve ayrımcılığın oluşması sürecinde, toplumsal grup ve katmanların çeşitli özellikleri açısından bir *hiyerarşi* içinde örgütlenmiş, bu hiyerarşi algısının en azından zihinsel düzeyde gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Eğer eşit ve adil bir toplumsal örgütlenme söz konusuysa, önyargıdan söz etmek belki yine mümkün olabilir fakat ayrımcılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli şiddet davranışları azalabilir, hatta hiç gerçekleşmeyebilir. Bir toplumda hiyerarşik örgütlenme, adaletsizlik, gücün inşası, güçle ilgili söylemsel yapı ne kadar güçlüyse, dezavantajlı gruplara yönelik önyargı ve ayrımcılık da o ölçüde ortaya çıkacaktır. Yukarıda sözünü ettiğimiz, insanlar arasındaki kaçınılmaz 'farklar', önyargı ve ayrımcılığın nedenleri olamazlar. Bu farklı özellikleri olan grupların, toplumsal hiyerarşi içinde aşağıda ve dezavantajlı olarak konumlandırılmış olmaları, ayrımcılığı doğurur. Ayrıca, farklılıkların algılanma biçimleri, bazı özelliklerin diğerlerinden üstün olduğuna dair inançlar, her düzeyde iktidarların farka ve farklı olana yaklaşımları, farklı, azınlık vb. çoğunluğa ait olmayana ilişkin dışlayıcı, ayrımcı ideolojik söylemsel yapı, ayrımcılığı yaygınlaştırır.

Önyargıların ve ayrımcılığın sadece belirli bir konudaki tutumlarla sınırlı olamayacağı veya sadece belirli bir gruba yönelmesinin mümkün olmadığı, muhtemelen bu zihinsel yapının, dünyaya ilişkin bütünlüklü bir düşünme alışkanlığı olduğu, pek çok bilimsel araştırmada gösterilmiştir. Toplum hiyerarşik bir biçimde örgütlendiğinde, iktidarların gerek maddi olarak sistemi, gerek insanlar arası ilişkileri, güç sahibi olma temelinde tanımlamaları ve hayata geçirmeleri söz konusudur. Bu bir kez gerçekleştiğinde, kimin yukarıda, kimin aşağıda olduğu konusunda bir tür söz birliği oluşmakta ve günlük hayatta tek tek bireylerin zihinlerinde bu hiyerarşik yapı normalleşmektedir. Dolayısıyla, zihniyet dünyalarımız *otoriter* ve *tek biçimli* olarak, ve bu hiyerarşinin doğal olduğu fikrinden hareketle oluştuğunda, önyargılar geliştirme ve ayrımcılık, tüm 'aşağıdaki', 'dezavantajlı', güç ve iktidar sahibi olmayan gruplara karşı bir 'dışlama' süreci olarak yaygınlaşmakta ve sıradanlaşmaktadır. Daha makro bir sosyal düzeyde ise ülkeler ırk, etnisite, din gibi statü kriterlerine bağlı olarak toplumsal grupları

içlerine alabilir veya dışlayabilir. Kısacası, sosyal hayatın büyük bir kısmı, kimi kendi gruplarımız, içimizdekiler, 'biz' olarak gördüğümüz, kimi dışladığımız, kimlerin 'onlar' olduğu ve tüm bu süreçlerde neler hissettiğimizle ilgilidir. İnsanlığın tarih boyunca inşa ettiği duvarlar (Berlin Duvarı, Çin Seddi), çitler, hendekler, zengin yerleşim sitelerini çevreleyen görünür ya da görünmez sembolik duvarlar, güvenlik sistemleri, her zaman diğerleriyle aramızdaki sınırın somut tezahürleri olmuştur. İktidarlar ve toplumsal grupların kimin, içerde kimin dışarıda olduğuna ilişkin kontrol ihtiyacı, sadece sosyal göstergelerle ortaya çıkmaz, coğrafya ve giderek yapılandırılmış fiziksel çevre bütünüyle bu ihtiyaç üzerinden yeniden ve yeniden inşa edilir.

ÖNYARGILAR VE KALIPYARGILAR

Önyargılar, sıklıkla *kalıpyargılar*la (stereotipler) karıştırılır. Önyargılar ve kalıpyargılar, sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye dayanan sürecin, birbirinden farklı ama birbirini tamamlayıcı birer öğesidirler; insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme işlevi görürler. Kalıpyargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler, tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar. Özellikle yeni olgular, objeler ya da gruplar ile karşılaştığımızda, onlara ait bilgimiz bu tür imgeler ışığında biçimlenir. Böylece, kalıpyargılarımız yoluyla, yeni olgu ya da grubu, gerçek özellikleriyle değil, düşünce eğilimlerimize göre algılarız. Örneğin çoğumuzun, her 'sarışın' yabancı turistin Alman olduğunu, bütün Japonların 'çalışkan' olduğunu, Arapların 'temiz' olmadığını düşünmemize neden olan, bu gruplarla ilgili kalıpyargılardır. Örneklerden de anlaşıldığı gibi, kalıpyargılar her zaman olumsuz değildir. Olumsuz kalıpyargılar, önyargıların oluşumunda etkilidir. İnsanlar, dünyayı anlayabilmek, üzerinde düşünebilmek ve bazı konularda öngörülerde bulunmak ihtiyacı nedeniyle, dış dünyadaki, uyaranları sınıflandırırlar. Sosyal dünyayı algılamamızı ve yorumlamamızı etkileyen *sosyal sınıflandırma*, kalıpyargılar ve önyargıların oluşumunda temel bir bilişsel süreç olarak ortaya çıkar. İnsanlar, diğer insanlara ilişkin enformasyonu ayırt etmek veya gruplamak için ırk, cinsiyet, dini inanç, etnik köken gibi fiziksel ve sosyal

ayırt ediciler kullanırlar. Bütün bu aşamalardan sonra, çoğu zaman önyargıların oluşumu kaçınılmazdır. Sınıflandırma süreci, kişinin kendi grubu ve diğer gruplar hakkında edindikleri bilgileri düzenler.

Kalıpyargılar oluşturma süreci ise, sosyal düzeyde, çeşitli sosyal eylemleri açıklayan ve meşrulaştıran grup ideolojilerinin yaratılması ve korunmasına katkıda bulunur. Kalıpyargıların bir grubu diğer gruplardan olumlu ya da olumsuz bir biçimde değerlendirerek farklılaşmalar yaratma gibi işlevleri vardır; bu işlevlerin dünyayı bir anlamda basitleştirmelerine ve sosyal çevreyi tanınır hale getirmelerine karşın, önyargıların oluşumuna zemin hazırladıklarını söylemek mümkündür. Kalıpyargılar yoluyla bir dış grubu değerlendirmenin neden önyargı oluşumuna önayak olduğunu, kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Kalıpyargılar oluşturma süreci, öncelikle iç grup sempatizanlığını ve dış grup ayrımcılığını belirgin biçimde artırır. İç ve dış grup ayrımlaştırmasının süreçlerini inceleyen *sosyal kimlik kuramı*na göre, iç grup taraftarlığı sadece dış grup üyelerini tektipleştirmez, ayrıca iç grup üyelerinin birbirlerinin özelliklerini hatta inançlarını benzer algılamalarına yol açar. Aynı şekilde, kalıpyargılar oluşturma sürecinde, dış grubun üyelerinin de inançları tektipleştirilir, dış grubun görüşlerinin iç grubunkine benzemediği inancı güçlenir. Bilişsel düzeyde herhangi bir biçimde yaratılan 'biz ve onlar' farklılaşması, iç grubun lehine davranmak için yeterli koşul gibi görünmektedir. Böylece, iç grup ile dış grup arasındaki sınırlar güçlenir ve ayrımcılığı oluşturan mesafe, kendini gerçekleştiren bir kehanet gibi, kendiliğinden oluşur.

Özellikle Batı toplumları açısından cinsiyet, ırk ya da din temelindeki geleneksel katmanlaşmanın, çoklu kimlik yapılarının ortaya çıkardığı yeni dinamikler ve sosyal değişmenin etkisiyle eski önemini ve etkisini kaybettiği dinamik bir toplumda yaşamamıza rağmen, sosyal eşitsizliğin bu ve benzer türdeki kategori farklılıklarında hâlâ büyük ölçüde sürdüğü ortadadır.

Sosyal kimlik kuramı, sosyal kimliğin, bireyin ait olduğu grupların içinde ve onlara bağlı olarak geliştiğini veya oluştuğunu öngörmektedir (Tajfel, 1982; Turner, 1975, 1978). Bu kurama göre, insanlar esas olarak olumlu bir sosyal kimliğe sahip olma güdüsüne sahiptir. Ait olunan grubun özellikleri ve diğer grupların konumlarını kendi grubunun konumuyla karşılaştırma yoluyla, insanlar ait veya üyesi olduğu

gruba yönelik olumlu veya olumsuz sosyal kimliğe sahip olmaktadır (Tajfel, 1982). Bireyin kendini üyesi olarak algıladığı grupların olumlu özellikleri arttıkça olumlu sosyal kimlik oluşmakta ve bireyler gruplarının üyesi olmaktan dolayı kendilerini daha değerli hissetmektedir (Tajfel ve Turner, 1986).

Sosyal psikoloji literatüründe, gruplar arası ilişkileri anlama sürecinde bireysel ve gruplara ait boyutları birleştirerek, bu ilişkileri dinamik ve değişken bir süreklilik olarak kavramsallaştıran sosyal kimlik yaklaşımı (Reicher, 2004), sosyal kimliğin oluşumu ve farklı grupların üyelerinin bireysel ve gruplar düzeyinde birbirlerini algılama ve ilişkilenme süreçlerini anlamamızı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu sürecin, dolayısıyla gruplar arası algılamaların ve ilişkilerin değişebilirliğini kavramsallaştırmıştır. Kuramın varsayımlarına göre, gruplar arasındaki ilişkilerin özgül, değişken biçimleri vardır. Bu ilişkilerin kurulumu, sadece kendimizi nasıl kategorilendirdiğimize, kendimizi kimle karşılaştırdığımıza, dış grubu nasıl karakterize ettiğimize ve iç grubu nasıl tanımladığımıza ilişkin kabuller oluşturmakla kalmaz, ayrıca, kendi grup kimliğimiz açısından bizim için önemli olan konular üstünde dış grubun etkisini nasıl anladığımızı ve bir problem olarak, inşa edilmesi gereken diğerlerine karşı davranışlarımızdaki hissiyatımızı oluşturur. Bu nedenle, kendimizi ve diğerini nasıl gördüğümüz, diğerini ne zaman düşman olarak gördüğümüz, düşmanı ele almada neyi adil ya da kabul edilebilir ve mümkün olarak göreceğimiz, kimlik tanımlama süreçleriyle ilişkilidir. Sadece bu süreçlere işaret ederek, gruplar arası ilişkilerin ne zaman çatışmaya yol açacağını ve bu çatışmanın alacağı biçimleri anlamamız mümkündür.

Bununla birlikte, sosyal kimlik kuramına önemli katkılarda bulunmuş olan Reicher'a göre (2004), sadece 'çatışma', 'saldırganlık' ya da 'şiddet'ten söz etmek, bazen insanların herhangi bir durumda gerçekte ne yaptıklarını göz ardı etmeye yol açar. Bu, eylemin zengin çeşitliliğinin soyut bir tek biçimliliğe indirgenmesine sebep olur ve gruplar arası eylemlerin açıklanmasını zorlaştırır. Şiddete genel bir eğilimin göstergeleri olarak özgül olayların kullanımının sonuçları, bütün bu pırıldayan çeşitliliği (kalabalıkları) sıkıcı bir bilgiye indirgemektedir. "Hangi gruplar çatışmaya girmektedir?", "Hangi koşullar bu tür çatışmalara yol açmaktadır?", "Bu grupların eylemlerinin hedefi kimdir?"

sorularını açıklama sürecinde ne kaybetmekteyiz? Yazara göre, sosyal kimlik kuramının bazen sosyal olguları sabitliyormuş gibi görünmesi, kendisine bakılan nesnenin sabitliğinden ziyade, analizcinin bakışından kaynaklanmaktadır. Kimi iç grup ya da dış grup olarak kategorilendireceğimiz, kimi dost ya da düşman olarak göreceğimiz, hepimizin sürekli motivasyonlarından biridir. Bütün bağlamlar arasında var olan sosyal kategorilerin ya da kategoriler arasındaki ilişkilerin hiçbir mevcut biçimi yoktur ve hiçbir mevcut bağlam, aynı kategori ve kategori ilişkileri açısından katmanlaştırılmamıştır. Sosyal dünyamızda esnekliğin değişmez bir kural olmasının dışında olan hiçbir özel alan yoktur. Barbarlığın bazı koşullarda neden ve nasıl oluştuğu sorusunu, diğer koşullarda niçin oluşmadığını sormaksızın yanıtlayamayız. Karşılaştırmanın kolektif bir boyutta meydana geldiğini belirtmek önemlidir. Bu, bir grup üyesi olarak 'ben'in, dış grup üyesi olarak 'sen'le karşılaştırılması değil, daha çok, bir bütün olarak 'biz'in, bir bütün olarak 'siz'le karşılaştırılmasıdır. Bütün bu görüşlerden hareketle, sosyal kimlik teorisinin, gruplar arası ilişkilerin eşitsiz biçimlerini sabit olarak algılamaktan çok, bu ilişkilerin nasıl eşitlik ve adalet yönünde değiştirilebileceğine ilişkin bir 'değişim' ve 'direnç' kuramı olduğunu söylemek mümkündür.

ÖZCÜLÜK VE ÖNYARGILI KİŞİLİK

Önyargı ve ayrımcılığın anlaşılmasında sosyal, kültürel ve politik ortamın belirleyiciliğini öne çıkaran yaklaşımların yanında, ayrımcılığa eşlik eden kişilik yapısının ve bireysel yaşantıların önemini vurgulayan kuramlar da vardır. Kuşkusuz, bu kişilik yapılarının oluşmasına ve yaygınlaşmasına neden olan, buna uygun sosyal ve politik iklimlerdir. Sosyal psikolog Gordon Allport'un, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1950'lerin başında geliştirdiği ve ayrımcılığın anlaşılmasında günümüzde yeniden yaygın olarak kullanılmaya başlayan yaklaşım, önyargılı kişiliğin canlı bir portresini çizer. Allport'a (1954) göre önyargılı kişiler, insan gruplarını katı bir tutum içinde, grupları oluşturan tek tek bireylerin özelliklerini grupların tümünden farklılaştırmadan, çift kutuplu (dikotomik) ve hoşgörüsüz olarak, değişime karşı duran bir tavırla algılamaya eğilimlidirler. Önyargılı zihnin bu bileşenleri genel bir bilişsel stil oluşturur ve *özcü inançlar*dan beslenirler. Dünyada her şey siyah ya da beyaz, iyi ya da kötüdür. Latinler tutkulu, eşcinseller

neşeli, kadınlar duygusaldır; erkekler katı, İtalyanlar yakışıklı, Çingeneler eğlencelidir. Bazıları çok masum ve hatta olumlu gibi görünen, bu grupların 'öz'üne dair bir ya da birkaç özellik, bu gruplara ait olan ya da olduğu sanılan her bir kişiyi, kişisel özelliklerinden değil, grup aidiyetleri üzerinden algılamamıza ve kolayca sınıflandırmamıza neden olur.

Özcülük, insanların kendilerinden farklı insanları ve grupları 'bir türün üyeleri' gibi algıladığı, örtük yaklaşımları ifade eder ve sosyal dünyanın sabit, değişmez bir şekilde anlaşılıp algılanmasına yol açar. Haslam ve Levy (2006), özcülüğü, grupları tanımlayan özelliklerin 'ontolojik' özellikler olarak algılanması olarak tanımlamaktadırlar. Özcülüğü tartışan yazarlar, insanların sosyal kategorileri doğal türlermiş gibi ele alma eğiliminde olduklarını savunur; bu sosyal kategoriler (gruplar, ırklar, cinsiyetler, cinsel yönelimler vb.) altında belli bir özün (*essence*) yattığını düşünmek, bir kategorinin üyeleri hakkında çıkarsama yapabilmek için, sonuca hızlıca götüren, zengin bir çerçeve sağlamaktadır. Birçok sosyal bilimci, özcü grup düşüncelerinin ırkçılığa kaynak oluşturduğu fikri üzerinde anlaşmaktadır.

Grupları özcüleştirme, insanların düşündüğü ya da anladıklarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda, yaptıkları bir şey olarak görülebilir. Özcü inançlar, sadece önyargıların oluşmasına ve insanların grup aidiyetlerinden hareketle kategorize edilmelerine yol açmaz, farklı ideolojik koşullarda belirli sosyal işlevleri olan söylemsel hareketler, edimler olarak da ele alınabilir. Özcülük, ayrımcılığı ve özellikle ırkçılığı besleyen bir kişilik eğilimi olmasının yanında, son yıllarda yapılan çalışmalarda, olası özgürleştirici yanlarıyla da değerlendirilmektedir. Özcülük, yani bir etnik, kültürel, cinsel vb. grubun 'öz'ünün vurgulanması, yani bir grubu belirleyen kolektif özelliğe işaret edilmesi, her zaman ayrımcılığa hizmet eden, zulmedici, ezici bir yaklaşım olarak tanımlanamamakta, anti-özcülük de her zaman özgürlükçülüğe götürmemektedir. Örneğin, Türkiye'de Ermenilere yönelik ayrımcılıktan ve nefret söyleminden söz ederken, 'Ermeniler' nitelemesinin kullanılması özcü değil özgürleştiricidir. Ayrımcılık karşıtı bu söylem, baskın iktidar diline karşı, ayrımcılıkla mücadele ederken ve bu mücadelenin politik söylemini oluştururken, 'Ermeniler', 'Türkler' gibi terimleri 'eşitlik' hizmetinde seferber edecektir. Benzer olarak, "Bu ülkede siyahlar, beyazlarla eşit fırsatlara sahip

değildir" cümlesi, özcü ifadeler taşımaktadır ama buradaki özcülük, ırkçılığa karşı mücadeleye hizmet etmektedir.

Özcülüğün benzer bir tipine, etnik grupları, çoğunluk etnisiteyle ve çoğunluk kültürüyle eşit tutan ve fark edilip saygı duyulması gereken otantik kültürel farkları vurgulayan *çokkültürlü yaklaşımlar*da da rastlanabilir. Bu yaklaşım, ırkçı zulmü, etnik dışlamayı tanımlayabilmekte ve kültürel hakları savunmada yararlı olabilmektedir. Bu gruplar, kendi etnik kimlik ve kültürlerini görünür kılmak ve meşrulaştırmak amacıyla özcü tartışmalar yürütmektedir. Türkiye'de zaman zaman politik çevreler tarafından, Kürtlerin kolektif kimlik haklarını görünür kılmak için oluşturdukları siyaset, özcülüğün temelini oluşturduğu bir milliyetçilik olarak, 'azınlık milliyetçiliği' olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, iktidarda ve görünür, baskın olanla, tanınmayanın var olma mücadelesini, benzer bir teknik anlayışla kavramaya ve aynı özcülükle ele almaya yol açar ki, kuramın da, hayatın da yanlış anlaşılmasıyla sonuçlanır. Özet olarak, özcülük, özcü temsillerin çeşitli yollarla ve çeşitli ideolojik etkilerle kullanılabilmesine işaret eder. Özcülük, eldeki etkileşimsel göreve bağlı olarak, değişik tanımlamalar ve yerleştirmeler, planlamalarla esnek bir konuşma kaynağı olarak, ayrımcılığa da hizmet edebilir, hakları ayrımcılık yoluyla ellerinden alınmış grupların, kolektif haklarını savunmalarına da.

Allport (1954), bir insanın önyargısının yalnızca belirli bir konudaki tutumla sınırlı olamayacağını veya sadece belirli bir gruba yönelmesinin olası olmadığını, bunun muhtemelen, dünyaya ilişkin bütünlüklü bir düşünme alışkanlığı olduğunu belirtir. Bu durumla tutarlı olarak, sosyal psikologlar ve kişilik psikologları, önyargıyla birlikte gelişen, bilişsel nitelikli kişilik özelliklerini araştırmışlardır. Otoriterlik, katılık, belirsizliğe tolerans gösterememe, bilişsel olarak kapanma ihtiyacı gibi özellikler genellikle önyargıyla birlikte ortaya çıkar. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ise, Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün üyeleri Horkheimer, Marcuse, Adorno ve Fromm, Nazizm'i bir kişilik özelliği olarak kavramsallaştırmıştır. Theodor Adorno ve meslektaşları yürüttükleri çalışmalarda, milyonlarca insanın diktatörlerin ilkelerine itaatini bir kişilik özelliği olarak betimlemişlerdir. *Otoriter kişilik kuramını* yapılandırırken öncelikle Yahudi karşıtı kişileri incelemişlerdir. Araştırmacılar, kalıp düşünce tarzının etnik merkezli yaklaşımları da içerdiğini ve saldırganlığa temel oluşturduğunu

vurgulamışlardır. Önyargının sadece belirli bir grupla ilişkiden değil, genel bir zihinsel yapıdan kaynaklandığını ileri sürmüş ve bunu 'etnosentrizm' olarak adlandırmışlardır. Etnosentrizm, 'kendi grubunu merkezde görüp diğer bütün şeylerin ona bakılarak ölçülüp biçildiğini düşünen' bir bakış açısı olarak tanımlanabilir. Etnosentrik yaklaşım, kendini beğenmişlik ve gururla beslenip, kendini, kendi dışındaki her şeyden olumlu anlamda farklı ve üstün görmektir.

Adorno'nun faşist 'propogandanın klasikleri' olarak saydığı ve günümüzde tipik milliyetçilik söylemini tanımlayan dil, önyargı ve ayrımcılığın en önemli araçlarındandır: 'Yalnız kurt', 'yorulmazlık' düşüncesi, 'zulmedilen masumiyet', 'küçük dev adam', 'her zaman pusuda bekleyen içerideki ve dışarıdaki düşmanlar', sürekli olarak ima edilen, işaret edilen 'sinsi fikir ve tehlikeler', 'içimizdeki yabancılar', 'Ya sev ya terk et' vb.

Adorno ve arkadaşlarının geliştirdiği 'otoriter kişilik kuramı', bireyin bilinçaltı süreçlerini onun çevreye zarar verme motivasyonun bir kaynağı olarak görmektedir. Bu süreç, dış grupların 'günah keçisi' olarak algılanmasıyla sonuçlanır. Adorno'nun kuramında, bireyin kişiliğinin oluşumunda, kişinin içinde yaşadığı sosyal bağlamın, birey üzerindeki etkisi göz ardı edilmese de, asıl belirleyici olan, kişisel yaşantılardır. Otoriter kişilik kuramına göre, bireyin kişiliğinin oluşumunda ailenin ekonomik durumu, sosyal, etnik, dini gruplara aidiyeti, ailede kabul edilen ideolojinin baskınlığı gibi sosyal faktörlerin de etkisi bulunmakta, sosyal koşulların ve geleneklerin değişmesi bireyin kişiliğini de kuşkusuz etkilemekte fakat bu değişikliklerden etkilenme, zaten var olan kişiliğin değişmesi anlamına gelmemektedir. Uzun dönem, bu yapıya sağ, faşist ideolojilerin eşlik ettiği düşünülmüş fakat sonraları yapılan pek çok çalışma, otoriter kişiliğin ya da önyargı ve ayrımcılığa eşlik eden normatif, tekbiçimli zihniyet yapısının ideolojilerin 'söz'ünde değil, dünyayı kavrayış biçiminde ve hayata geçiriliş pratiklerinde oluştuğunu göstermiştir. Örneğin, solcular da en az sağcılar kadar otoriter zihniyet ve kişiliğe sahip olabilir, genel olarak önyargı ve ayrımcılığı besleyen koşulları ortaya çıkarabilir ya da besleyebilirler.

Önyargıları ve ayrımcı davranışları sadece kişilik özelliklerinden hareketle anlamaya çalışmak, bazı toplumlarda, bazı kültürlerde ve tarihin belirli dönemlerinde hemen hemen toplumun tümüne yayılmış bir biçimde görülen ayrımcılıktan kaynaklanan şiddeti açıklamakta

yetersizdir. Önyargı ve ayrımcılık bireysel farklılıklarla açıklanabiliyorsa, o zaman nasıl oluyor da bir toplumun tümünde ya da büyük bir bölümünde eşzamanlı olarak görülebiliyor? Sosyal yaşam, insanların dahil ve ait olmak için çabaladıkları ilişkiler çerçevesinde varlığını sürdürür. Söz konusu ilişkiler kaçınılmaz olarak 'diğer' insanları, fakat aynı zamanda, diğer insanları dışarıda bırakan sınırları da kapsamaktadır. Bu sınırlar her zaman statik, değişmez, sabit değildir. 'Sosyal çeşitlilik' kavramı, insanların birtakım boyutlar (etnik, fizyolojik, fikirsel vb.) açısından birbirlerinden ayrıldıklarını ifade etmektedir. Kimi zaman insanlar diğerlerinden farklı olmayı, kendilerine has, özel bir ayırt edicilik sağladığından ötürü olumlu bir durum olarak görmektedirler. Fakat diğerlerinden ayrı olmak her zaman iyi bir şey değildir ve bu, birey için son derece rahatsız edici olabilmektedir. Çoğulcu ya da çokkültürlü toplumlar, etnik ve kültürel grup kimliklerinin alt grup düzeyinde temsil edildiği ve tüm alt grup kimliklerini kapsayan bir üst/çatı kimliğin benimsendiği toplumlardır. Çoğulcu politikalar, ikili kimlikler taşımayı destekleyecek şekilde oluşturulmaktadır. Lakin kültürel alt grupların, üst kimlik düzeyindeki statüleri ve temsil edilebilirlikleri genellikle eşit olmamaktadır. Türkiye'de olduğu gibi, aşkın bir çoğunluk grubu ulusal kültürel kimliğin prototipi olarak algılanabilir ve azınlıktaki alt gruplar marjinal konumlara maruz bırakılabilir. Bu koşullar altında çoğunluktaki kimlik-kültür üyelerinin, kendilerini hem alt grup kimlikleriyle, hem de ulusal üst kimlikle tanımlamaları zor olmayacaktır. Azınlıktaki alt grupların üyeleri içinse durum bu denli basit değildir.

Sonuç olarak, ayrımcılığı bütünlüklü bir sosyal olgu olarak görmek, kişisel, sosyal, hukuksal yönlerini birbirini tamamlayan yapılar olarak değerlendirmek gerektiğini, ayrıca, bir ideoloji olarak ayrımcılığın bu yazıda değindiğimiz bütün yönlerinin ancak belirli, hiyerarşik bir sosyal sistem içinde anlamlı bir bütün oluşturarak ayrımcı davranışlara dönüşebileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2011) *Otoritaryen Kişilik Üstüne*, çev. D. Şahiner, İstanbul: Say.

Allport, G. W. (1954) *The nature of prejudice*, Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Arendt, H. (1951) *Totalitarizmin Kaynakları / Antisemitizm*, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim.

Fromm, E. (1965) *Özgürlükten Kaçış*, çev. Ş. Yeğin, İstanbul: Payel.

Harlak, H. (2000) *Önyargılar*, İstanbul: Sistem.

Haslam, N. ve Levy, S. R. (2006) "Essentialist Beliefs About Homosexuality: Structure and Implications for Prejudice", *Personality and Social Psychology Bulletin*, sayı 32(4), s. 471-85.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. (2003) "Political conservatism as a motivated social cognition", *Psychological Bulletin*, sayı 129, s. 339-75.

Jost, J. T. ve Hunyady, O. (2002) "The psychology of system justification and the palliative function of ideology", *European Review of Social Psychology*, sayı 13, s. 111-53.

Reicher, S. (2004) "The Context of Social Identity: Domination, Resistance and, Change", *Political Psychology*, cilt 25, sayı 6.

Staub, E. (2000) *The Roots of Evil, The Origins of Genocide and Other Group Violence*, Cambridge UK: Cambridge University Press.

Tajfel, H. (1982) "Social psychology of intergroup relations", *Annual Review of Psychology*, sayı 33, s. 1-39.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986) "The social identity theory of intergroup behavior", *The psychology of intergroup relations* içinde, der. S. Worchel & W. G. Austin, s. 7-24, Chicago: Nelson-Hill.

Turner, J. C. (1975) "Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour", *European Journal of Social Psychology*, sayı 5, s. 5-34.

Turner, J. C. (1978) "Social comparison, similarity and ingroup favoritism", *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Group Relations* içinde, der. H. Tajfel, s. 235-50, Londra: Academic Press.

AYRIMCILIĞIN MEŞRULAŞTIRILMASI *

Melek Göregenli

GİRİŞ

Ayrımcılık, bir tutum ve davranış biçimi olarak bireysel düzeyde oluşur fakat bütün tutum ve davranışlar gibi, içinde yaşanan sosyal çevre ve toplumsal bağlam tarafından biçimlendirilir. Her toplum, genel olarak bir arada yaşama sürecinde kuralların, kurumların ve hâkim ideolojilerin etkisiyle, tarihiyle oluşur ve tüm bireysel ve toplumsal süreçler bu tarihsel, sosyal arka plandan etkilenir.

Hiçbir kültür ya da toplumun başka kültür ya da toplumlardan daha fazla ya da az önyargı ve ayrımcılık potansiyeline sahip olması söz konusu değildir. Bir toplumda ya da kültürde önyargı ve ayrımcılığın yaygınlık düzeyi, ayrımcılığın, dolayısıyla şiddet ve nefret suçlarının yöneltildiği grupların hangileri olduğu, o toplumun tarihsel, sosyal ve politik sistemiyle ilgilidir. Ayrımcılığı oluşturan ve besleyen bu çok yönlü, bazen toplumların 'kader'i gibi algılanabilen yapı, toplumun yapısal örgütlenmesinin (ekonomik sistem, hukuki yapı ve tarihsel-toplumsal yapılanma vb.) ve yukarıda sözünü ettiğimiz sosyal-psikolojik süreçlerin değişmesiyle farklılaşabilir, hatta bütünüyle değişebilir. Bu yazıda, ayrımcılığın geniş toplumsal kesimler tarafından hayata geçirilmesini ve meşrulaştırılmasını sağlayan bazı sosyal psikolojik süreçlerden söz edilecektir.

Ayrımcılık, yaygın olarak ayrımcılığın mağdurları tarafından da meşrulaştırılarak, adı konmadan yaşanan bir gruplar arası ilişki ideolojisidir. Bu ideolojinin ve dolayısıyla çeşitli toplumsal grupların, ayrımcılıkla ilgili zihniyet yapılarının değişimin gerçekleşebilmesi için öncelikle ayrımcılığın meşrulaştırılması sürecinin tersine çevrilmesi gerekmektedir. Ayrımcılıkla ilgili pek çok çalışma göstermektedir ki, ayrımcılık, bazı durumlarda linç, cinayet gibi, insanın en doğal haklarından olan yaşama hakkını elinden almaya yönelik şiddetle sonuçlandığında bile, çoğunlukla, mağdurun bu durumu kendi davranışları ya da tercihleri

* Bu yazı, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* adlı kitapta (der. K. Çayır ve M. A. Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2012) yer alan ve aynı başlığı taşıyan makalenin, elinizdeki çalışma bağlamında yeniden düzenlenmiş halidir.

sonucu 'hak ettiği'ne dair yaygın inançlar yaratılarak meşrulaştırılmaktadır. Mağdur farklı biçimlerde değersizleştirilmekte, mağdurun yaşadığı ayrımcılık ve şiddet, kendi davranışlarının sonucunda karşılaştığı 'bireysel' bir sürece indirgenmekte ve bu kanaatin yaratılmasıyla, ayrımcılığa uğrayan grupların hak taleplerinin haklı ya da meşru karşılanması güçleşmektedir. Önyargılar oluşturma ve ayrımcılık, iktidarların kendi konumlarını sürdürmek amacıyla hiyerarşik toplum örgütlenmesinin sürekliliği açısından gereklidir; bu anlamda, ayrımcılığın asıl aktörü, hiyerarşik toplum örgütlenmesinde yukarıdaki konumlarını koruma ihtiyacında olan güç sahipleri olsa da, ayrımcılığın bu denli yaygın olabilmesi, onu normalleştirip meşrulaştıran büyük çoğunlukların seyirci ya da aktif uygulayıcılar olarak onaylamasıyla mümkündür.

Ayrımcılığın yaygın önyargılar ve kalıpyargılardan beslenen bir tutum ve davranış olarak gerek Türkiye'de, gerek dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı biçim ve nitelikleriyle ciddi ölçüde yerleşik olması, ayrımcılıkla mücadelenin ne denli zor olduğunun en önemli göstergesidir. Ayrımcılığın hem nasıl bu denli sıradan karşılanabildiği, hem de bu kadar söz birliğiyle, gerek hukuksal olarak yasadışı, gerek vicdanen 'kötü' olarak kabul edilmesine karşın, nasıl bu denli genel olabildiği ve kalabildiği, sosyal bilimciler için son yirmi yılın, cevap arayan en önemli sorularından biridir. Bu sorunun cevabını arama sürecinde bazı temel zihinsel süreçlere ve sosyal olgulara dikkat çekmek gerekiyor. Ayrımcılığın, toplumsal hiyerarşiyi oluşturmak ve sürdürmek için hâkim sınıfların çıkarlarının korunmasına hizmet eden politik bir boyutu olduğu ve iktidar sahiplerinin, konumlarını korumak için ayrımcılığa ihtiyaçları olduğu açıktır. Fakat hiçbir toplumda iktidar sahipleri çoğunluklardan oluşmaz, dolayısıyla ayrımcılığın asıl aktörleri, aynı zamanda ayrımcılığın mağdurları da olan çoğunluklardır. Bir kişinin herhangi bir grup aidiyeti nedeniyle ayrımcılığa uğruyor olması, ayrımcılığa yol açan zihniyet yapılarından etkilenmeyeceği, ait olduğu gruplardan farklı olan 'ötekiler'i kendi aşağısında bir yere yerleştirmeyeceği ve ayrımcılık yapmayacağı anlamına gelmez. Çünkü içinde yaşadığımız toplumsal yapı genel olarak ve içinde bulunduğumuz sosyal ve sınıfsal konumlar özel olarak hepimizi etkilemekte, ayrımcılık olgusu, 'sıradan' insanlar arasında kartopu gibi büyümektedir.

Bu yazıda, ayrımcılığın meşrulaştırılmasıyla ilgili temel kavramları tanıtacağız. İlk olarak, ayrımcılığa maruz kalan kurbanın yaşadığı

mağduriyeti hak ettiğine yönelik inançları besleyen, mağduru değersizleştirip faili gizleyen ve son çözümlemede, kısaca 'dünyanın adil bir yer olduğu ve herkesin başına geleni hak ettiği'ne dair inançlar olarak tarif edebileceğimiz 'adil dünya inancı'ndan söz edelim.

ADİL DÜNYA İNANCI VE KURBANIN DEĞERSİZLEŞTİRİLMESİ

Adil dünya inancıyla ilgili ilk çalışmalar, insanların, yaptıkları şeyler (davranışları) ile başlarına gelenler (sonuçlar) arasında bir uygunluk olduğuna inanma eğiliminde olduklarını göstermiştir. İnsanlar belirli eylemleri yerine getirerek istediklerini elde edebileceklerine ya da olumsuz durumlardan kaçınabileceklerine ilişkin inançlarını yitirirlerse, güçsüz duruma düşeceklerdir. Dolayısıyla, insanların, bu yanılsamalarını sürdürmek için gösterdikleri çabalar ile ulaştıkları sonuçlar arasında uygun bir ilişkinin olduğuna inanmaları gerekmektedir.

İnsanlar, adil bir dünyada yaşadıklarına inanma ihtiyacının bir sonucu olarak, görünürdeki tesadüfi ödül ve cezaların bile, aslında belirli bir ahlaki düzenin işleyişini yansıttığına inanmaktadırlar.

Yaptığı pek çok deneysel çalışma sonucunda, Lerner (1977), insanların belirli biçimlerde davranarak istediklerini elde edebileceklerine ya da olumsuz durumlardan kaçınabileceklerine ilişkin yanılsamalara sahip olduklarını ve bu yanılsamayı sürdürmek için dünyanın adil bir yer olduğunu düşünmeye ihtiyaç duyduklarını öne sürmüştür. Bu ihtiyaç, olumsuz olayların kurbanı konumunda olan kişilerin, içinde bulundukları kötü durum nedeniyle suçlanmasına; güzelliğin, zekânın bir 'ödül', buna karşılık çirkinliğin, özürlülüğün, akıl hastalığının bir 'ceza' olarak görülmesine, sonuç olarak dünyanın adil bir yer olduğu ve herkesin başına gelenleri hak ettiği inancına yol açmaktadır.

Dünyanın özünde adil ve rasyonel bir yer olarak algılanmasının altında psikolojik bir yapının olduğu düşünülmektedir. Buna göre, adil dünya inancı, yaşamın katı gerçeklerine karşı psikolojik bir tampon işlevi görerek, kişinin günlük eylemleri ve uzun vadeli yatırımları için çaba göstermesini sağlamaktadır. Bu mekanizma olmaksızın, dünya adaletsiz, öngörülemez, düzensiz bir yere dönüşecek, kaotik bir dünyada kişilerin, grupların ve toplumların göstermiş olduğu çabaların sonuçları öngörülemeyecektir. Çaba ile sonuç arasında neden-sonuç ilişkisinin kurulamadığı, bütün eylemlerin sonuçlarının tesadüfi ödül

ve cezalara bağlı olduğu, böyle bir dünyada herhangi bir etkinlikte bulunmak anlamsız ve yararsız olarak algılanabilir. Lerner, adil dünya inancını 'temel bir yanılsama' olarak görmektedir. Lerner'a göre bu inanç 'temel'dir, çünkü insanların yaşamlarını sürdürmek için güven ve ne yaptığını bilme duygusu içinde olmaları gerekmektedir; 'yanılsama'dır, çünkü olayların gerçekte adil olarak cereyan edip etmemesinden bağımsız olarak var olan bu inanç, sosyal gerçekliğin anlamlandırılması ve açıklanmasında, bireyler ve toplumlar tarafından paylaşılan değerler, normlar, temsiller aracılığı ile inşa edilerek, kişinin kendi yaşamını sürdürmesine ve ona belli bir anlam atfedebilmesine aracılık eden, önemli bir güdüleyici süreçtir.

Adil dünya inancı iki biçimde ortaya çıkmaktadır. İlki 'bilinçli'dir; geleneksel kurallar, ahlak ve sosyal yargılar ile ilişkilidir. Bir toplumda masum kurbanlara yönelik sempati ve acıma duygularına ilişkin normlar, inanışlar mevcutsa, bu durum insanların kurbana karşı olumsuz duygular beslemesini önleyebilmekte ya da azaltabilmektedir. Adil dünya inancının diğer biçimi ise 'bilinç öncesi' olup, kurbanları suçlamayla ilgili otomatik duygusal tepkileri içermektedir. Bu savunucu süreç, mevcut normlara ve değerlere karşıt bir nitelik taşıyan eylemlerle sonuçlanmaktadır. Toplumda masum kurbana karşı sempati duymaya yönelik normlar kabul görse dahi, kişinin adil dünya inancını sürdürmek amacıyla masum kurbanı suçlaması ve değersizleştirmesi söz konusu olabilmektedir. Lerner (1980), insanların adaletsizlik durumu karşısında, olayın sonucundan ziyade, bu olumsuzluğa yol açan *neden*i tekrar yorumlayabildiklerine değinmiştir. Bu süreçte, olumsuzlukların kurbanı olan kişi, başına gelenleri kendi davranışları yüzünden hak etmiş olarak görülmekte, başka bir deyişle kurban, 'yanlış' ya da 'kötü' eylemleri nedeniyle, başına gelenlere layık olarak algılanmaktadır. Örneğin tecavüz kurbanı bir kadının yaşadığı olumsuz olayların kaynağı, gece, uygun olmayan saatlerde yalnız başına sokakta olması ya da kendi isteğiyle saldırganın evine gitmesi şeklinde görülebilmekte, böylece olumsuz sonucun ortaya çıkmasına etki eden saldırgandan ve durumsal faktörlerden kaynaklanan nedenler arka planda kalarak, kişinin davranışları bu olumsuzlukların açıklanmasında merkezi bir hale gelmektedir. Adaletsizliği yorumlamanın bir diğer yolu ise, gözlemcilerin, kurbanın 'karakteri'ni yeniden yorumlamasına dayanmaktadır; gözlemciler, kurbanın başına gelenleri kişisel özellikleri nedeniyle hak

etmiş olduğuna inanmaktadır. Gözlemciler, masum kurbanın yaşadıklarını meşrulaştırabilecek bir eylem bulamadıklarında, kurbanın kişisel özelliklerini değersizleştirme eğilimi sergileyerek, adil dünya inancını bir şekilde inşa etmektedirler. Böylece, masum, kurban, 'kötü' ya da gelişmemiş karakteri ile yaşadığı olumsuzluklara layık olarak değerlendirilmektedir. Kadınlara yönelik şiddeti açıklarken, şiddetin mağduru olan kadının şiddetin sorumlusu olarak görülmesi; "Akıllı kadın dayak yemez", "Bir kadın kocasını idare edip dayak yememeyi başarabilir" türündeki açıklamalar, bu tip değerlendirmelere örnek gösterilebilir. Lerner ayrıca, bir nihai adalet arayışı tarif eder: Adaletsizliklerin gözlemcisi durumunda olan kişi, sahip olduğu adil dünya inancını günlük olayların gerçekliğinden ayırarak korumakta ve adaletsizliklerin er ya da geç giderileceğini varsaymaktadır. Bu strateji, sadece kurban olan diğeri için değil, kişinin kendisinin bizatihi kurban olduğu durumlarda da kullanılmaktadır.

Lerner (1980), diğer bir koruyucu strateji olarak, insanların farklı dünyaların varlığına inandıklarını ve kendi dünyalarını bunlar içinde en adil olarak gördüklerini belirtir. Lerner'a göre, kişiler en azından iki farklı dünyanın olduğunu düşünmektedir. Bunlardan biri içinde yaşanan dünya olup, bu dünyada insanlar er ya da geç hak ettiklerini almaktadır; bir başka deyişle "Biz yoksul değilsek, bunu hak ettiğimiz içindir". Diğer dünya ise, 'kurbanlar'ın, toplumdaki 'kaybedenler'in, 'yoksullar'ın, 'ötekiler'in dünyası olarak görülmekte, onlar bu dünyada sürekli ıstırap ve yoksunluk içinde yaşamaya devam etmektedir, çünkü bu durumdan kurtulmak için gereken çabayı göstermemişlerdir. Bu varsayımı destekleyen pek çok araştırma bulgusu bulunmaktadır. Bu sonuçlar, insanların, 'başlarına gelene layık oldukları ve layık olduklarını elde ettikleri' inancını korumak ve sürdürmek için kendi düşünsel süreçlerini buna göre düzenlediklerini göstermektedir.

Adil dünya inancı bazı psikolojik eğilimler ve tutumlarla ilişkilidir. Yapılan çalışmalar, güçlü adil dünya inancına sahip olan kişilerin daha otoriter, daha dindar olduğunu, kişilere ve kurumlara daha fazla güvendiğini, Protestan etik değerlerini (bireycilik, rekabet vb.) onayladığını ve hayatın kontrolünün kendi ellerinde olduğuna inandığını göstermiştir. Ayrıca, adil dünya inancının kadınlarda, yaşlılarda ve dezavantajlı gruplarda daha zayıf olacağı varsayılmıştır. Bu üç değişken üzerine yapılan araştırmaların bulguları çeşitlilik gösterir.

Kurbanı değersizleştirme ya da kurbanın acı çektiğini yadsıma eğilimleri, insanların adil dünya inancını sürdürmek ve korumak için izledikleri stratejilerdir. Bu konudaki deneysel araştırmalarda, kurbanın içinde bulunduğu kötü durumu (acısını) sona erdirme imkânı verilince, deneklerin genelde bu alternatifi seçtikleri görülmüştür. Bu sonuçlar, güçlü adil dünya inancına sahip olan kişilerin de bazı koşullarda yardım etme davranışı gösterebileceği anlamına gelir: Yüksek adil dünya inancına sahip olanlar, kurbana şu koşullarda yardım etmektedirler: a. Yardım sağlamak göreceli olarak kolaysa, b. Kurbana yardım etmek yerleşmiş sosyal tutumlara ters değilse (örneğin, bir kadına yardım etmek, bir travestiye veya transseksüele yardım etmekten daha mümkün olabilir) ve c. Yardım etme davranışı otorite tarafından onaylanıyorsa.

Adil dünya inancı kuramcıları, bireyin sahip olduğu bu inancın gücünü etkileyen en önemli faktörlerden birinin, kişinin, adaletsizliği doğrudan yaşaması olduğunu ileri sürmüşlerdir. Toplumdaki adaletsizlikle ilişkili deneyimler, genellikle belirli sosyal kategorilerin üyesi olmakla bağlantılıdır ve buradan hareketle, dezavantajlı grup üyelerinin düşük adil dünya inancı puanlarına sahip olacağı varsayılabilir.

'SOSYAL BASKINLIK' KURAMI

Gruplar arasındaki hiyerarşik ilişkileri üreten ve sürdüren mekanizmaların neler olduğu ve bunların gündelik hayatı nasıl biçimlendirdiği konusuna odaklanarak birçok analiz düzeyini kapsamlı kuramsal çatısı altında biraya getiren sosyal baskınlık kuramı, psikolojik eğilimlerin, sosyal rollerin, kültürel ideolojilerin, sosyal kurumların, sosyal kimliklerin, sosyal bağlamın ve ayrımcı davranışın etkileşimlerini formüle etmeye çalışmıştır (Sidanius ve Pratto, 1999). Başka bir deyişle, kuram, hem grup temelli sosyal hiyerarşileri üreten ve sürdüren kişiler arası, gruplar arası ve kurumsal mekanizmaları tanımlamaya, anlamaya yönelmiş, hem de hiyerarşilerin bu mekanizmaları nasıl etkilediğini tartışmıştır. Kurama göre, büyük ölçekli sosyal sistemler, az sayıda ya da tek bir avantajlı grubun hiyerarşinin en yukarısında ve çok sayıda ya da tek bir dezavantajlı grubun hiyerarşinin en altında yer almasıyla oluşan, grup temelli sosyal hiyerarşiler şeklinde kurulmuştur. Bu bağlamda, avantajlı gruplar gücü, ayrıcalığı, statüyü

temsil eden sembolik ve maddi araçlara, dezavantajlı gruplara kıyasla çok daha yüksek oranlarda sahiptir.

Kuram, üç tür grup temelli hiyerarşiyi betimlemiştir: Yaşça büyük olanların küçükler üzerindeki gücünü temsil eden *yaş sistemi* hiyerarşisi, erkeklerin kadınlara göre daha fazla sosyal ve siyasi güce sahip olduğunu tasvir eden *toplumsal cinsiyet sistemi* hiyerarşisi ve din, dil, ırk, sosyal sınıf gibi sosyal olarak inşa edilmiş gruplardan meydana gelen *keyfi-kurgulu sistem* hiyerarşisi (Sidanius ve Pratto, 1999). Yazarlar bu sistemlerin yapısal ve işlevsel olarak benzerlik göstermesine rağmen, her birinin biricik olduğunu ve sosyal hiyerarşinin sürdürülmesinde ve üretilmesinde farklı roller üstlendiklerini ileri sürmüştür. Örneğin, yaş ve toplumsal cinsiyet temelli hiyerarşilerin bütün sosyal sistemlerde var olmalarına rağmen, keyfi-kurgulu sistemler, hiyerarşinin, öncelikle iktisadi artı değer üreten sistemler yoluyla yapılandığı sosyal sistemlerde var olmaktadır. Sosyal baskınlık kuramı, Marksist-feminist analizlerden, sosyal kimlik kuramından ve evrimsel psikolojinin güncel yorumlarından yoğun olarak etkilenmiştir.

SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİ

Sosyal baskınlık kuramcıları, 'sosyal baskınlık yönelimi' olarak adlandırdıkları, gruplar arasındaki sosyal eşitsizliği ve üstünlüğü onaylamaya dair bireysel eğilimden söz ederler. Sosyal baskınlık yönelimi, "insanların grup-temelli sosyal hiyerarşiyi ve 'avantajlı' grupların 'dezavantajlı' gruplar üzerindeki baskınlığını destekleme" (Sidanius ve Pratto, 1999, s. 48) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, bazı grupların üstte, bazı grupların ise altta olmasının iyi bir şey olduğu, bazı grupların diğerlerinden üstün ve daha değerli olduğu, hayatta ilerlemek için bazen diğer grupların üstüne basmak gerektiği, eşitliğin artmasının iyi bir şey olmadığı, bütün gruplara eşit şans verilmemesi gerektiği şeklindeki düşünce ve inançlar, söz konusu eğilimin tezahürleridir. Türkiye'de iktidar sözcülerinden sık sık duyduğumuz, "Ayaklar baş olmuş" biçiminde ifade edilen 'felaket senaryosu' ve yaygın bir deyiş olan "Beş parmağın beşi bir olur mu?" ifadesi, sosyal baskınlık yöneliminin tezahürü olarak düşünülebilir.

Sosyal baskınlık yönelimi, insanların eşitsizlikleri onaylaması veya onaylamamasıyla ilişkilendirilebilecek sosyo-politik ideoloji, tutum

ve davranışlardaki bireysel farklılıkların tahlilinde merkezi bir rol oynamaktadır; bunun yanı sıra, hiyerarşiyi artırıcı veya azaltıcı sosyal rollerle de paralellik göstermekte ve kurumsal ayrımcılığın anlaşılmasına aracı olmaktadır (Sidanius ve diğ., 2004).

Sidanius ve Pratto (1999), sosyal baskınlık yönelimini şekillendiren dört etmenden söz etmiştir: Mizaç, grup statüsü, cinsiyet ve sosyalizasyon pratikleri.

Mizaç: Mizacın sosyal baskınlık yönelimi üzerindeki etkileri hakkında yeterli veri olmasa da, az sayıda çalışmanın sonuçları, sosyal baskınlık yönelimi yüksek olan kişilerin empati, ilişkisellik ve diğerkamlık özelliklerinin düşük düzeyde olduğunu göstermiştir.

Grup statüsü: Kişinin ait olduğu grubun statüsü, sosyal baskınlık yöneliminin önemli belirleyicilerindendir. Literatür, yüksek statülü grup üyelerinin düşük statülü grup üyelerine göre daha yüksek sosyal baskınlık yönelimine sahip olduklarını göstermektedir. Başka bir deyişle, erkekler, beyazlar, heteroseksüeller; kadınlardan, siyahlardan, Hispaniklerden, eşcinsellerden daha yüksek sosyal baskınlık yönelimine sahiptir. ABD'de ve pek çok Avrupa ülkesinde yapılan çalışmalarda tekrarlanan bu bulgu Türkiye'de de bazı değişkenler açısından doğrulanmıştır; İzmir ve Diyarbakır'da yapılan geniş örneklemli alan araştırmalarında ortaya çıkmıştır ki erkekler kadınlardan, sağ politik eğilimli ve daha dindar olanlar, sol eğilimli ve daha az dindar olanlardan, Türk etnik kökenli olanlar Kürt etnik kökenli olanlardan daha yüksek sosyal baskınlık yönelimine sahiptir (Göregenli, 2004, 2005). Sosyal baskınlık kuramının varsayımlarına göre bu farklılaşmanın nedeni, avantajlı grup üyelerinin yüksek statülerinin getirdiği sosyal ve ekonomik ayrıcılıkları koruma ve sürdürme arzularında yatmaktadır (Sidanius ve Pratto, 1999).

Gruplar arasındaki sosyal baskınlık yönelimi farklılıkları, durumsal, bağlamsal ve kültürel etmenlere duyarlıdır. Kuramcılar, gruplar arası statü farklılıklarının büyüklüğü arttıkça gruplar arası sosyal baskınlık yönelimi farklılıklarının da artacağını öne sürmüştür. Bu iddiayla tutarlı olarak, gruplar arasındaki *objektif* statü farklılıkları büyük olduğu ölçüde (örneğin ABD'de), gruplar arasındaki sosyal baskınlık yönelimi farklılıklarının da büyük olduğu kanıtlamıştır.

Ancak bu bulgu keyfi-kurgulu gruplarla (örn. etnik veya dini gruplar) ilişkilidir ve cinsiyet için geçerli değildir. Başka bir deyişle, sosyal baskınlık yönelimi kadınlar ile erkekler arasındaki, algılanan statü farklılığının boyutunun bir işlevi değildir. Statü farklılıkları çok düşük algılandığında dahi erkeklerin kadınlardan daha yüksek sosyal baskınlık yönelimine sahip oldukları bulunmuştur.

Cinsiyet: Araştırmalar, erkeklerin sosyal baskınlık yönelimi düzeyinin kadınlarınkinden yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, *değişmezlik/sabitlik hipotezi* olarak formüle edilmiştir (Sidanius ve Pratto, 1999). Değişmezlik hipotezine göre, erkekler kadınlardan daha yüksek sosyal baskınlık yönelimi düzeylerine sahiptir ve bu durum kültürel, sosyal, durumsal yahut çevresel etmenlere göre değişmez, evrenseldir. Cinsiyet farklılığı sosyal baskınlık yönelimi düzeylerinde gözlenmekle kalmamış, sosyal ve politik tutumların, ideolojilerin onaylanmasında ve oy verme örüntülerinde de farklılıklar yaratmıştır. Kadınların hiyerarşiyi azaltıcı politika ve ideolojileri (örn. sosyal eşitlik ve yardım programları), erkeklerin ise hiyerarşiyi artırıcı sosyal politika ve ideolojileri (örn. homofobi, cinsiyetçilik, ölüm cezasın desteklenmesi) daha fazla onayladığı görülmüştür.

Sosyalizasyon: Sidanius ve Pratto (1999), kişinin sosyal baskınlık yönelimi düzeyinin eğitim düzeyinden, dindarlık ve diğer bütün sosyal deneyimlerinden (savaş, ekonomik kriz, doğal afet vb.) etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca, hiyerarşiyi artırıcı ve azaltıcı sosyal çevrelerde bulunmak, sosyal baskınlık yönelimi düzeyini etkileyebilmektedir.

MEŞRULAŞTIRMA MİTLERİ

Sosyal baskınlık kuramında, meşrulaştırma mitleri, sosyal gruplar arasındaki eşitsizliği artıran, sürdüren veya azaltan sosyal pratiklere moral ve entelektüel meşrulaştırma sağlayan değerler, tutumlar, inançlar, nedensel atıflar ve ideolojiler olarak tanımlanmıştır (Sidanius ve Pratto, 1999). Sosyal ideolojilerin tezahürleri niteliğindeki meşrulaştırma mitleri, insanların kendi eylemlerine rehberlik etmekte, davranışlarının meşrulaştırılmasına ve diğerlerinin hangi davranışlarının meşrulaştırılabilir ve onaylanabilir olduğuna karar vermelerinde kullanılabilmektedir. Kuramcılar bu mitlerin toplumda düşük ve yüksek statülü grupların üyelerince, söz birliğine dayalı olarak

paylaşıldığını, toplumun ideolojik, estetik, dini, iktisadi öğelerine kök saldığını ve bilimsel, dini veya moral doğruluk ya da kesinlikle ilişkilendirildiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla, üzerinde söz birliğinin yüksek olduğu, toplumun temel değerlerine kök salan ve bilimsel, dini, moral kesinlikle daha fazla ilişkilendirilen meşrulaştırma mitlerinin toplum üzerindeki etkisinin daha güçlü, değiştirilmelerinin daha zor olacağı açıktır.

Kuramcılar, meşrulaştırma mitlerinin iki türü arasında ayrım yapmıştır. Buna göre, sosyal hiyerarşiyi ayakta tutan pratikleri meşrulaştırarak bu hiyerarşinin ve sosyal eşitsizliğin korunmasına ve yaygınlaşmasına neden olan ideolojiler *hiyerarşiyi artırıcı meşrulaştırma mitleri* olarak adlandırılmıştır. Sosyal Darwinizm, Protestan çalışma etiği, ırkçılık, politik muhafazakârlık gibi ideolojiler bu tür meşrulaştırma mitlerine örnektir. Öte yandan, sosyal hiyerarşiyi ayakta tutan pratiklere karşı çıkarak ve hiyerarşiye karşıt olan değerleri ileri sürerek hiyerarşinin ve eşitsizliğin azalmasını sağlayan ideolojiler ise *hiyerarşiyi azaltıcı meşrulaştırma mitleri* olarak adlandırılmıştır. Evrensel insan hakları doktrini, çeşitli sosyal demokrat ve sosyalist ideolojiler bu tür meşrulaştırma mitlerinin birkaç örneğini teşkil eder.

Sosyal baskınlık yönelimi ile meşrulaştırıcı mitler arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalarda sosyal baskınlık yöneliminin cinsiyetçilikle, anti-feminizmle, tecavüz mitlerinin kabulüyle, homofobiyle, muhafazakârlıkla, sağ kanat politik tercihlerle, ölüm cezasının hak edildiğine inanmayla, etnosentrizmle, Protestan çalışma etiğiyle, adil dünya inancıyla pozitif ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu yönelimin, etnik statü farklılıklarının meşruiyetine ve istikrarlılığına inanmayla, etnik eşitsizliğe yönelik içsel açıklamalarla, etnik gruplar arasındaki evliliklere ve etnik eşitliğe karşı çıkmayla, dış gruba ilişkin tehdit algısıyla pozitif ilişkili olduğu da tespit edilmiştir (Pratto ve diğ., 1994; Pratto ve diğ., 2000).

Ayrıca, sosyal baskınlık yönelimi yüksek olanların, düşük olanlara kıyasla, hiyerarşiyi artırıcı politikaları (örn. devletin yoksullara yardım etmesine karşı çıkma) daha fazla, hiyerarşiyi azaltıcı politikaları (örn. kadın hakları, eşcinsel haklarını onaylama) daha az desteklediklerı gözlenmiştir (Pratto ve diğ., 1994). Benzer biçimde, sosyal baskınlık yöneliminin, ölüm cezasının desteklenmesi, pozitif ayrımcılığa karşı çıkılması, Körfez Savaşı'nın ve Irak'a karşı savaşın desteklenmesi,

insan haklarının kısıtlanmasının onaylanması tutumlarıyla da pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Ek olarak, bu yönelimin, kanun ve düzenle ilgili politikaların, militer programların desteklenmesiyle pozitif, eşcinsel ve kadın haklarının, sosyal yardım programlarının ve çevre politikalarının desteklenmesiyle negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir (Pratto ve diğ., 1994).

AHLAKİ DIŞLAMA

Ahlaki dışlama ile ilişkili çalışmalar, toplum tarafından damgalanmış insanlara yönelik vahşi ve zalim davranışların meşrulaştırılması süreçlerini sosyal psikolojik bir yaklaşımla açıklama çabalarının en önemlilerindendir.

Bar-Tal (1990), 'gayrimeşrulaştırma' kavramını öne sürmüş ve toplum tarafından dışlanan grupların, bu grubun insanlığını reddetmeyi amaçlayan, son derece olumsuz nitelendirmelerle gayrimeşrulaştırıldığına işaret etmiştir. İnsanlıktan çıkarma, toplumun dışına atma, olumsuz karakter özellikleriyle nitelendirme, siyasi etiketlerle damgalama ve grup karşılaştırması, gayrimeşrulaştırmanın en yaygın kullanılan biçimleridir. Aşağıda, bu farklı ahlaki dışlama biçimleri özetlenmiştir:

'İnsanlıktan çıkarma', bir grubu aşağı ırklar ya da hayvanlar gibi insan altı yaratık kategorileri ya da şeytanlar, canavarlar ya da satanistler gibi olumsuz değerlendirilen insanüstü yaratık kategorileri kullanarak, insan olmayan biçimde kategorize etmeyi içerir. Her iki kategori de, gayrimeşrulaştırılan grup üyelerini insan dışı özelliklere sahip olarak nitelendirmeyi kapsar. Politik tartışmalarda, karşı görüşü savunan insanları "sürüngenler", "omurgasızlar" olarak nitelendirme; güncel tartışmalarda "terörist" ifadesiyle, "İnsan bile olamazlar" ifadesinin sıklıkla birlikte kullanılması gibi...

'Karakter özellikleri tanımlama', belirli bir toplum tarafından kabul edilemez ve aşırı derecede olumsuz olarak değerlendirilen karakter özelliklerinin kullanımı aracılığı ile yapılır. 'Saldırgan', 'aptal' ya da 'parazit' gibi etiketlerin kullanımı, bu tür gayrimeşrulaştırmayı örnekler.

'Toplumun dışına atma', bir insanı nitelerken, onu, önemli toplumsal normları ihlal ettikleri düşünülen gruplar içine dahil ederek tanımlamaktır. Toplumun dışına atma, 'katiller', 'hırsızlar', 'psikopatlar' ya

da 'deliler' gibi gruplar oluşturmak ve ayrımcılığa uğrayan insanları bu gruplar içinde tanımlamakla gerçekleşir. Toplum genellikle bu ihlalcileri kendi sisteminden dışlar ve sık sık onları tam gözetim kurumlarına yerleştirir.

'Siyasi etiketlerin kullanılması', bir insanı nitelerken, onu 'Naziler', 'faşistler', 'komünistler' ya da 'emperyalistler' gibi, gayrimeşrulaştırılan, toplum tarafından tümüyle kabul edilemez olduğu düşünülen siyasi grupların içinde sınıflandırmayı içerir. Bu grupların, toplumun temel değerlerini tehdit ettikleri ve toplumun sistemine bir tehdit oldukları düşünülür.

'Grup karşılaştırması yoluyla gayrimeşrulaştırma', gayrimeşrulaştırılan grubun, var olan toplumda bir olumsuzluk örneği oluşturan bir başka grubun adıyla etiketlenmesidir. 'Ermeni tohumu' ya da 'Yahudiler' gibi kategorilerin kullanımı, bu tür gayrimeşrulaştırmanın bir örneğidir. Her toplumun kendi kültürel repertuarında hainliğin, kötülüğün ve günahkârlığın sembolü olan başka grup ya da toplumları içeren örnekler vardır.

Ahlaki dışlama çeşitli biçimler alabilir. Dışlanan grupların bazı bakımlardan daha az insan ya da 'insan niteliği'nden yoksun kabul edilmesi, böylece ayrımcılık yapmanın daha kolay, makul ve hatta gerekli görülmesi söz konusudur. İnsanlar diğerlerini insanlıktan çıkardığında, onlarla empati kurmaları mümkün değildir. Bu nedenle, diğer insanları insan-dışılaştıranlar, sempati ve merhamet gibi, insana özgü olduğu kabul edilen değerlere ters düşecek bir biçimde, daha kolay davranabilirler. Örneğin işkencecilerin, işkence mağdurlarını 'insan' olmayan hainler ve topluma zararlı, yok edilmesi gereken varlıklar olarak gördükleri ve böylece, bir insana uygulanamayacak şiddet yöntemlerini rahatlıkla uygulayabildikleri bilinmektedir.

SİSTEMİN MEŞRULAŞTIRILMASI KURAMI

Araştırmacılar, çoğunlukla insanların, dezavantajlı grupları, yoksunlukları ve içinde bulundukları genel olumsuz koşullar nedeniyle hor gördüğünü, yaşadıkları ayrımcılık ve adaletsizliklerin, kendi davranış ya da varoluş biçimlerinin neticesi olduğunu, bir anlamda bütün bu olanları hak ettiklerini düşündüklerini belirtmiştir (Jost ve Hunyady, 2005). Üstelik, bizzat dezavantajlı grupların üyelerinin

sistemi meşrulaştırmaya ve gruplar arası hiyerarşiyi sürdürmeye hizmet eden ideolojileri, mitleri, inançları, bilinçli veya bilinçli olmayan düzeylerde onayladıkları görülmüştür (Jost ve Hunyady, 2005; Sidanius ve Pratto, 1999). Örneğin, kadınlar erkek egemen ideolojinin cinsiyetçi kalıpyargılarını içselleştirebilmektedir: Kadınlar daha az akıllıdır, başıboş bırakılmaya gelmezler, kadın dayak yiyorsa bir sebebi vardır... Dezavantajlı gruplar, yaşadıkları hayatın olumlu bir yönü olduğuna ilişkin yaygın inançlara sahiptir: "Paran çoksa derdin çok", "Azıcık aşım, kaygısız başım", "Fakirim ama namusluyum"... Bu durum, sosyal ve ekonomik hiyerarşinin üretilmesi ve sürdürülmesinin, büyük ölçüde, yüksek statülü gruplar ile düşük statülü gruplar arasındaki ortaklığa ve işbirliğine dayalı olduğuna, başka bir deyişle, farklı sosyoekonomik kesimlerce söz birliğine dayalı olarak paylaşıldığına ve yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Sosyal psikologlar, bu noktadan hareketle, gruplar arasındaki hiyerarşik ilişkilerin ve sosyoekonomik sistemin meşrulaştırılmasında hangi sosyal ve psikolojik süreçlerin rol oynadığına açıklık getirmek için çeşitli kuramsal yaklaşımlar ileri sürmüştür. Özellikle de, 1990'ların ilk yarısında geliştirilen ve giderek daha çok araştırmaya konu olan *sistemin meşrulaştırılması kuramı* ve *sosyal baskınlık kuramı*, dinamik, çok yönlü ve etkileşimci yaklaşımlarıyla yoğun ilgi çekmiştir.

Gerek sosyal kimlik kuramının dezavantajlı, ayrımcılığa uğrayan gruplarla ilgili yaklaşımları, gerek sistemin meşrulaştırılması ve sosyal baskınlık kuramları, toplumdaki statü farklılıklarının yüksek ve düşük statülü grupların üyelerince nasıl sürdürüldüğü sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Sistemin meşrulaştırılması kuramının temelleri Jost ve Banaji (1994) tarafından atılmıştır. Bu iki kuramcı, 'sistem' teriminin geniş bir içeriği olduğunu; bu terimle ailelerde, kurumlarda, organizasyonlarda, sosyal gruplarda, hükümetlerde ve doğada var olan sosyal düzenlemeleri kastettiklerini; 'sistemin meşrulaştırılması'nın, yaygın sosyal, politik, ekonomik, cinsel ya da legal koşulların sadece var olduklarından dolayı kabul edilmesi, açıklanması ve meşrulaştırılmasının psikolojik süreçlerine tekabül ettiğini belirtmişlerdir (Jost ve Banaji, 1994). Başka bir deyişle, sistemin meşrulaştırılmasını, bireylerin, mevcut durumları ve düzenlemeleri, bunların sürdürülmesi ve pekiştirilmesiyle sonuçlanabilecek

biçimde algılamalarına ve açıklamalarına ilişkin psikolojik bir süreç olarak kavramsallaştırmışlardır.

Kuramcılara göre, sistemin meşrulaştırılması, belirsizlik ve tehdidin üstesinden gelmeyi sağlayan çeşitli epistemik, varoluşsal, ideolojik ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu yaklaşıma göre, durumsal ya da bireysel olarak bu ihtiyaçları daha yüksek düzeyde olanlar sistemi daha fazla meşrulaştıracaklardır. Bu çerçevede, sistemi meşrulaştırıcı ideolojilerin onaylanması ile, belirsizlikten kaçınma, yapı, düzen ve kapanma ihtiyacı, tehlikeli dünya algısı, ölüm korkusu gibi muhafazakârlıkla ilişkili eğilimlerin pozitif ilişkili; bilişsel karmaşıklık ve deneyime açıklık gibi değişkenlerin ise negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir. Sistemin meşrulaştırılması kuramcıları, çeşitli meşrulaştırma süreçlerine ve tiplerine dikkat çekmiştir. Eşitsizliklerin içselleştirilmesi, kurbanın suçlanması ve bazı durumlarda da yüceltilmesi, sosyal grupların sistemin meşrulaştırılmasına yol açacak biçimde kalıp yargılarla tanımlanması, 'ekşi üzümler ve tatlı limonlar' rasyonalizasyonu, mevcut düzenin ve otoritelerin doğrudan desteklenmesi gibi olgular, bu meşrulaştırma biçimlerinden bazılarıdır. Bu süreçlerden bir kısmı bilinç düzeyinde, bir kısmı ise bilinçli olmayan, örtük bir düzeyde işlemektedir.

İnsanların değiştiremeyecekleri durumlarla baş etmeye girişmek için sistemi meşrulaştırmaya angaje oldukları ileri sürülmüştür. Türkiye'de sistemin meşrulaştırılması ölçümlerinin yapıldığı kimi çalışmalarda, sistemin meşrulaştırılması eğilimlerinin etnik kökene, cinsiyete ve siyasal görüşe göre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Türk kökenli katılımcılar Kürt kökenli katılımcılardan, erkekler kadınlardan, sağ ideolojileri benimseyenler sol ideolojileri benimseyenlerden daha yüksek oranlarda sistemi –ve işkenceyi– meşrulaştırmaktadırlar (Göregenli, 2004, 2005). Dünyanın değişebilir olduğuna dair inançlar, işkencenin engellenebilir olduğunu düşünmek, sistemin meşrulaştırılması eğilimini azaltmaktadır. Daha yakın zamanda yapılmış, Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin tutumlara ilişkin, geniş örneklemli bir çalışmada, ekonomik sistemi meşrulaştırma eğilimlerinin benzer değişkenler tarafından etkilendiği görülmüştür. Sistemin değişebilir olduğuna dair inançlar ve pratikler, sistemin meşrulaştırılması eğilimlerini azaltmaktadır (Göregenli, 2010).

Bu yazıda, ayrımcılığın neden ve nasıl meşrulaştırıldığını tartışmaya çalıştık. Ayrımcılığın meşrulaştırılması sürecinin 'neden'leri önemlidir,

çünkü ayrımcılığın yaygınlığını ve nasıl olup da adeta kendiliğinden, doğal davranışlarımız haline geldiğini anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca ayrımcılığın, 'başkaları'nın sorunu olmadığını, hepimizin bir parçası olduğu genel bir toplumsal sorun olduğunu fark etmemizi sağlar. Ayrımcılığın 'nasıl' meşrulaştırıldığını, yani meşrulaştırma sürecinin hayata geçiriliş biçimlerini anlamamız da önemlidir, çünkü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının en önemli merhalesini oluşturan bu meşrulaştırma süreçleri konusunda farkındalık kazanmamızdır. Eğer öncelikle kendi ayrımcı tutum ve davranışlarımız konusunda farkındalık geliştirebilirsek, başkalarının ayrımcı tutum ve davranışlarını da ayırt edebiliriz. Böylece, ayrımcılığı meşrulaştıran zihinsel ve davranışsal süreçler, meşrulaştırma işlevlerini yerine getiremez olur. Ayrımcılık, yukarıda ve önceki bölümde yer yer değindiğimiz gibi, kuşkusuz, genel toplumsal sistemle yakından ilgilidir ve radikal sistem değişiklikleri olmaksızın bütünüyle ortadan kalkamaz fakat toplumu oluşturan tüm gruplar için daha eşit ve adil bir hayat için ayrımcılıkla mücadele etmenin mümkün ve anlamlı olduğunu düşünmek için pek çok nedenimiz vardır.

Ayrımcılığın nasıl meşrulaştırıldığının farkında olmak, ayrımcılığın, ayrımcılığı meşrulaştırmaya yönelik iktidar söyleminin ayırt edilmesini kolaylaştırır fakat kuşkusuz, ayrımcılığın yarattığı acı verici sonuçların ortadan kaldırılması ancak ayrımcılıkla mücadele ile mümkündür. Sosyal kimlik kuramının önemli temsilcilerinden olan Reicher (2004), insanlığı tehdit eden birçok korkunç olayın gerçekleştiği bir yüzyılda yaşadığımızı vurgulayarak, baskı, hâkimiyet ve zorbalığın giderek genelleştiğini belirtir. Yazara göre, bu gerçeğin hemen yanında, eşit derecede karşıt hareketler ve direnişle dolu bir dünyada yaşadığımız gerçeği durmaktadır. Zorbalık/despotizm, en aşırı durumlarda bile, daima isyan tarafından dengelenir. Dolayısıyla, sistemin nasıl meşrulaştırıldığını açıklamak yeterli değildir, bu meşrulaştırıcı yapının değiştirilebileceğini de kavramsallaştırmak gerekir.

Bu nedenle, son söz olarak Reicher'la birlikte söylersek, insaniyetsizliğin kaçınılmazlığını açıklayan ve oluşan umutsuzluğa yenilmeyen teoriler, yaklaşımlar üretmeliyiz. Sadece, ayrımcılıkla mücadele sonucunda toplumsal değişimin, verili sistemden daha olası bir sonuç olduğunu öne sürmek için değil, dahası bu değişimi anlaşılır kılmak ve kolaylaştırmak için...

KAYNAKÇA

Bar-Tal, D. (1990) "Causes and Consequences of Deligitimization: Models of Conflict and Ethocentrism", *Journal of Social Issues*, sayı 46(1), s. 65-81.

Göregenli, M. (2004) *Şiddet ve işkenceye yönelik tutum, yaşantı ve algılar*, İzmir: İzmir Barosu Yay. (İzmir Araştırması)

Göregenli, M. (2005) *Şiddet ve işkenceye yönelik tutum, yaşantı ve algılar*, Diyarbakır: Diyarbakır Barosu Yay. (Diyarbakır Araştırması)

Göregenli, M. (2010) *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişine Yönelik Tutumlar*, TÜBİTAK Projesi.

Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (1994) "The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness", *British Journal of Social Psychology*, sayı 33, s. 1–27.

Jost, J., T. ve Hunyady, O. (2002) "The psychology of system justification and the palliative function of ideology", *European Review of Social Psychology*, sayı 13, s. 111-53.

Lerner, M. J. (1977) "The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms", *Journal of Personality*, sayı 45, s. 1-52.

Lerner M. J. (1980) *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*, New York: Plenum.

Reicher, S. (2004) "The Context of Social Identity: Domination, Resistance, and Change", *Political Psychology*, cilt 25, sayı 6, s. 2004.

Pratto, F. (1999) "The puzzle of continuing group inequality: Piecing together psychological, social, and cultural forces in social dominance theory", *Advances in Experimental Social Psychology*, sayı 31, s. 191-263.

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994) "Social dominance orientation: A personality variable predicting social and p"olitical attitudes", *Journal of Personality and Social Psychology*, sayı 67, s. 741-63.

Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999) *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sidanius, J., Levin, S., Liu j. ve Pratto, F. (2000) "Social dominance orientation, anti-egalitarianism, and the political psychology of gender: An extension and cross-cultural replication", *European Journal of Social Psychology*, sayı 30, s. 41-67.

Sidanius, J., Pratto, F., van Laar, C. ve Levin, S. (2004) "Social Dominance Theory: Its Agenda and Method", *Political Psychology*, sayı 25, s. 845-80.

NEFRET SÖYLEMİ VE NEFRET SUÇLARI

Melek Göregenli

GİRİŞ

Önyargılar her zaman gözlenebilir, ayırt edilebilir davranışlar olarak ortaya çıkmayabilir, dolayısıyla herhangi bir biçimiyle şiddete yol açmayabilirler. Ayrımcılığın her biçimi de şiddet, en azından açık, gözlenebilir şiddet içermeyebilir. Önyargı ve ayrımcılık tutumları ve bu tutumları besleyen zihniyet yapıları ile şiddet davranışları arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi olmaması, gruplar arası bir süreç olarak ortaya çıkan şiddet davranışlarının her zaman önyargı ve ayrımcılıkla ilişkili olduğu bilgisiyle çelişmez. Nefret söylemi ve nefret suçları, 'nefret' sözcüğünün bir duygu ifadesi olması nedeniyle de, çoğunlukla, nefret söylemi ve suçlarının yöneldiği kişi ya da gruplardan 'hoşlanmama', 'nefret etme' ve bu duyguların ifade edilmesi biçiminde anlaşılmaktadır. Oysa ayrımcılığın belki de en şiddetli biçimi olarak ortaya çıkan nefret suçları ve bu davranışsal edimlerin zihinsel, ideolojik arka planını oluşturan nefret söylemi, olumsuz duyguları içermekle birlikte, esasen, toplumu oluşturan gruplar arasındaki sistemik hiyerarşiye işaret eden bir dışlama, değersizleştirme ve düşmanlaştırma ideolojisidir.

Önyargılı olumsuz duygu ve tutumlardan beslenen nefret söylemi ve nefret suçlarının bir duygu olarak 'nefret'ten kaynaklandığı düşüncesi, olguyu kişiselleştirip, bireysel boyutun öne çıkmasına neden olabilir. Bu yaklaşım, toplumsal yapı içinde nefret söyleminin hedefi olan gruplarla, aktörü, faili olan grupların eşitlenmesine ve nefret suçlarının adeta eşitler arası bir iletişim hatası ya da bazı 'haddini bilmez kişilerin şiddet davranışları' olarak, 'münferit' vakalar biçiminde yorumlanmasına yol açabilir. Oysa nefret söyleminin üretilmesi, ayrımcılıkta olduğu gibi, iktidarların kontrolü içinde gerçekleşir ve ancak iktidarda olma haliyle mümkündür. Bu nedenle, nefret söyleminin inşası ve genel dinamikleri evrensel ideolojik süreçlerle ilişkili olsa da, farklı toplumlarda nefret söyleminin ve suçlarının hedefi olan gruplar farklılık göstermektedir.

NEFRET SÖYLEMİ

'Söylem' kavramının ortaya çıkışı ve günümüze kadar izlediği seyir, kavramın disiplinlerarası eleştirel bir yaklaşımla sürekli olarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Söylem teorisi, tek bir paradigmadan hareketle anlaşılamayacak kadar karmaşık ve dinamik bir yapı içinde gelişmektedir. Psikoloji alanı içinde 'dil'i sadece zihinsel süreçlerin bir temsili ve bir iletişim aracı olarak gören anaakım anlayışa karşı bir yaklaşımla, dilin sosyal etkileşimler bağlamında nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğü üzerine çalışmalar, 'söylem' üzerine ilk kavramsallaştırmaları ortaya çıkarmıştır. Sosyal psikoloji perspektifiyle, söylemin toplumsal bir pratik olması, gruplara aidiyetin ve gruplar arası ilişkilerin söylemler aracılığıyla inşa edildiği, anlamlandırıldığı ve meşrulaştırıldığı anlamına gelir. Diğer bir deyişle, insanlar, belirli bir grup içinde paylaşılan inançları, temsilleri, tutumları veya grubun ideolojisini söylemler aracılığıyla inşa ederler (Potter ve Reicher, 1985).

Yine söylemler aracılığıyla anlamlandırılan grup aidiyetleri, gruplar arası ilişkiler bağlamında, 'benzerlikler ve farklılıklar'ın üretilmesini ve böylece iç grup - dış grup ayrımının belirginleşmesini sağlar. Bu ilişkilerle birlikte şekillenen kamusal alanda ise, farklı ideolojilere sahip gruplar arasında gücün nasıl dağılacağı, yine söylemler sayesinde belirlenir, sürdürülür ve meşrulaştırılır. İnsanların grup aidiyetlerini, gruplar arası eşitsizlikleri veya grup davranışlarını anlama ve açıklama çabaları söylemsel bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle, bir toplumda belirli bir söylemin analiz edilmesi, bu söylemi inşa eden ideolojik arka planın nasıl bir grup aidiyeti tasavvur ettiğini de kapsayacaktır.

Modern toplumlarda geleneksel ve yeni biçimleriyle medya, insanların dünya ve dünyanın işleyişi hakkında neyi nasıl öğreneceklerini etkileyen ve dönüştüren sistemler oluşturur (Altheide, 2007). Bu sistemler çeşitli ideolojilerin söylemler aracılığıyla aktarılması, sürdürülmesi veya dönüştürülmesindeki mevcut belirleyiciliği nedeniyle, etkili iktidar alanlarıdır. Van Dijk (1988a) bu iktidar alanını gücün, bir toplumdaki farklı sosyal gruplar arasındaki dağılımının ve bu dağılımın nasıl meşrulaştırılacağının söylemler aracılığıyla, sürekli olarak yeniden inşa edildiği, dinamik ve *diyalojik* bir alan olarak anlamlandırmaktadır. Medya, tüm dünyada, geçmişte bugüne, ırkçı, cinsiyetçi, homofobik, veya yabancı düşmanlığı gibi ayrımcı ideolojileri

destekleyen ve böylece nefret söylemini üreten ve yaygınlaştıran en etkili araçlardan biri olagelmiştir. Bu bağlamda, medyanın, "gerçekliği olduğu gibi yansıtmak" yerine "farklı gerçeklikler ürettiği" ve bu gerçekliklerin çoğu zaman toplumdaki hâkim ideolojilerin istikrarını sağlayıcı nitelikte olduğu tartışılmazdır (van Dijk, 1988a). Esas olarak anlaşılması gereken, medyanın, söylemi ve daha özelde nefret söylemini nasıl inşa ettiğidir.

Van Dijk'a göre (1999), medyanın kamusal söylem üzerindeki etkisi, gerçekliğe dair farklı tanımlar, kimlikler, imajlar ve görüntüler inşa etmesi ve bu temsillerin bireyler tarafından içselleştirilmesi şeklinde olmaktadır. Medyanın inşa ettiği söylemler düzeyinde görünür olan bu sürecin arka planında ise, topluma hâkim olan ideolojiler yer almaktadır. Bu anlamda, medya sadece söylemlerin değil, söylemleri inşa eden ideolojilerin de toplum tarafından içselleştirildiği bir kaynak niteliğindedir. Medyanın farklı konuşma, anlatım ve yazım biçimleri içinde, radyo, gazeteler, internet sayfaları ve televizyon gibi farklı araçlar, ideolojik düşüncelerin söylemler aracılığıyla öğrenildiği ve içselleştirildiği kaynaklardır (van Dijk, 2003). Bu bağlamda medyanın, söylemi ve daha özelde nefret söylemini nasıl inşa ettiği sorusu, esas olarak, ideolojilerin söylemler aracılığıyla nasıl vurgulandığı ya da örtükleştirildiği sorusuna tekabül etmektedir.

Van Dijk'a göre, toplumsal boyutta ideolojilerin medya aracılığıyla kamusal söylemi biçimlendirmesi, bireysel boyutta 'sosyal biliş'in biçimlendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Medya söylemiyle topluma aktarılan ideolojiler, bireylerin zihinlerinde belirli bir gruba yönelik tutumları, fikirleri veya inançları örgütleyen sosyal temsilleri etkilemektedir. Bireylerin kamusal alandaki etkileşimleriyle yeniden anlamlandırılan sosyal temsiller ise, hâkim ideolojilerin yeniden tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu anlamda, medya, söylemler aracılığıyla hem ideolojilerin aktarıldığı, hem de yeniden inşa edildiği bir alandır. Bu aktarım sırasında çoğunlukla medyaya, hâkim ideolojilerin taşıyıcısı olan sembolik elitler (politikacılar, akademisyenler) ve kurumlar eşlik etmektedir. Van Dijk (1991), medyanın nefret söylemini nasıl inşa ettiğini açıklamak amacıyla, farklı etnik ve kültürel grupların medyada temsil ediliş biçimlerini tanımlamakta ve temsillerin toplum içinde etnik önyargıların ve ırkçılığın yeniden üretilmesi açısından önemini vurgulamaktadır.

Moscovici tarafından 1960'lı yılların başlarında ortaya atılan ve geliştirilen Sosyal Temsiller Teorisi, pek çok söylem araştırmacısı için çok önemli bir kavramsal çerçeve oluşturmuştur. Sosyal temsiller, sosyal kimlik kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, iki teori arasında önemli benzerlikler olduğu göze çarpar. Sosyal gerçekliğin yeniden inşa edilme sürecinde sosyal temsiller, sosyal kimliklerin oluşturulmasında etkili hale gelmektedir ve sosyal kimlikler de sosyal temsillerin üretilmesinde rol oynamaktadır. Moscovici, sosyal temsilleri, iki fonksiyonu olan değerler, fikirler ve pratikler sistemi olarak tanımlar. Sosyal temsillerin ilk işlevleri, bireylerin önce kendilerini yönlendirebilecekleri, ardından maddesel dünyalarını oluşturabilecekleri bir düzen kurmalarına olanak vermektir. Diğer işlevi ise, insanlar arasında iletişimi kolaylaştırmaktır.

Sosyal temsiller, bireylerin ya da grupların olayları gözlemleyebileceği, yorumlayabileceği bir bakış açısı ve referans noktası sunmaktadır. Sosyal temsiller teorisi, sağduyuyu bilginin hiyerarşisi içinde konumlandırmak yerine, sağduyu bilgisinin, etraflarındaki dünyayı anlamaları ve onunla iletişim kurmaları için sosyal gruplara yol gösteren bir çıkış noktası olduğunu ileri sürmektedir. Bu teori, yabancı olanın aşinalaştırılması sürecini ifade eder ya da 'bilinmeyen', 'dışarıdan' olanın nasıl 'içeriden' olduğuyla ilgilenir. 'Yabancı' olanın genelde öncelikle bilimsel kaynaklardan ortaya çıktığı ve hâlihazırdaki sosyal temsillerle uyuşmayan, yeni bir bilgi sunduğu kabul edilir. Yabancı olanın aşinalaştırılması ya da yeni davranışın asimile edilmesinde iki temel süreçten bahsedilir. İlk süreç olan 'demirleme', yeni bilginin, zaten bilinen ve tanımlanabilen kategorilere ve referans noktalarına entegre edilmesi demektir. Bu süreç, 'sınıflama' ve 'süreci isimlendirme' ile ilerler. Sınıflama ve isimlendirme ile, bir şeyi zaten hazırda bulunana entegre etmek olanaklı hale gelir. Bu süreç sosyal psikolojide yaygın olarak 'kategorize etme' (sınıflama) olarak bilinir. İkinci genel süreç ise 'nesneleştirme'dir. Bu kavramla ifade edilen, tuhaf, alışılmadık olanın, genel söylemin bir parçası olma sürecidir. Bir kez konulaştırıldığında, artık söylemin içinde yorumlayıcı bir araç olarak entegre edilmiştir. Bu bilişsel süreçler aracılığıyla, sosyal bir grup içindeki bireyler, aşina olmadıkları kavramları mevcut düşünce ve imgelerle ilişkilendirerek bu kavramlar hakkında bir fikir sahibi olurlar.

Moscovici (1988), dinamik bir bakış açısıyla bakıldığında, sosyal temsillerin, birbirine belli belirsiz bir bağ ile bağlı düşünce, metafor

ve imgelerden oluşan bir ağ olarak göründüğünü ifade etmiştir. Bu nedenle, sosyal temsiller, teorilerden daha serbest ve değişkendir. İnançların çekirdeğini oluşturan yapılar birbirinden bağımsız bir biçimde kolektif belleğimizin ve oluşan ağların etrafında depolanırlar. Temelde neye ihtiyaç duyduğumuza bağlı olarak, birbiriyle ilişki içindeki bu tür düşünce, metafor ve imgelerden faydalanırız (Willig ve Stainton-Rogers, 2008). Medya, geleneksel ve yeni biçimleriyle, 'yabancı' ve 'yeni' olanın sosyal temsillerinin oluşmasında, günümüzdeki en etkili aracılardan biridir. Kuşkusuz, politikacılar, kanaat önderleri gibi toplumsal aktörlerin politik söylemlerinin, özellikle bu söylemlerin medyadaki sosyal temsillerinin nasıl inşa edildiğine bağlı olarak, farklı gruplara ve olgulara ilişkin sosyal temsillerin oluşmasında çok önemli rolü olmaktadır.

Downing ve Husband, (2005) medyanın, gruplar arası ilişkilerin ve sosyal kimliklerin anlamlandırılmasında, özellikle ırkçı kategorilerin benimsenmesi ve meşrulaştırılmasında 'bağlam oluşturucu' bir işleve sahip olduğunu dile getirmektedir. Yazarlar, medyanın ırkçı ideolojilerin sürdürülmesinde, imajlar, stereotipler, çerçeveler gibi birtakım bağlam oluşturma mekanizmaları kullandığını belirtmiştir. Haber sunumunda kullanılan imajlar, okuyucuların zihinlerinde belirli bir grubun diğer gruplara yönelik düşüncelerinin çarpıcı bir özetini, diğer bir ifadeyle, görsel temsilini oluşturmaktadır. Bu imajlar bir toplumun kurucu ideolojileri çerçevesinde üretildiğinde, farklı ırk veya etnik kökenlere mensup kişilere yönelik, açıkça veya örtük olarak ayrımcılığı destekleyen retoriğe sahip olabilmektedir (Husband, 1998). Amerikan basınında, azınlıktaki etnik gruplara dair haberlerin, bu gruplara yönelik olumsuz temsillerin oluşmasını destekler nitelikte imajlar kullandığı görülmüştür. Örneğin Arap Müslümanlar, çoğunlukla terör içerikli haberlerde ve 'terörist' temsiline uygun imajlarla (ellerinde silahlar, başında yüzlerini kapatan bir örtü vb.) yer almıştır. Latin Amerikalılar haberlerde çoğunlukla 'suçlu' imajlarıyla temsil edilirken, Amerikan yerlileri sadece geçmişte askerlere bağırırken çekilen fotoğraflarıyla yer almaktadır. Batı Avrupa'da Afrikalı liderler ile Beyaz liderlerin kamuoyu açıklamalarının, haberlerde alıntılanma biçimini analiz eden Downing (1980), azınlık grup temsilcilerinin ifadelerine belirgin bir şekilde daha az yer verildiğini belirtmiştir. Haberlerde yer alan ifadeler ise çoğunlukla azınlık grubun okuyucular tarafından olumsuz anlamda değerlendirilmesine neden olacak şekilde sunulmuştur.

Literatürdeki çalışmalar, etnik azınlık gruplara yönelik nefret söylemini oluşturan stereotipik, özcü ve ırkçı ifadelerin, bağlamsal olarak ulusal kimliğe karşı herhangi bir 'tehdit' algısı esnasında arttığını göstermektedir (Bishop ve Jaworski, 2003; Altheide, 2007; Ciriza, 2012). Ciriza (2012), Avrupa'da, azınlıkta olan etnik grupların özgün dillerini (Baskça, İskoçça) canlandırmaya çalıştıkları dönemlerde, gazetelerin ulusal aidiyeti ve birliği yüceltici, buna karşılık, etnik gruplara yönelik özcü inançları artırıcı ifadeler kullandığını belirtmektedir. Uluslararası spor karşılaşmalarının, ulusal kimliğe yönelik benzer bir 'tehdit algısı' yaratacağını düşünen Bishop ve Jaworski (2003), Avrupa Futbol Şampiyonası (Euro 2000) sırasında, Britanya medyasının, ulusal kimliği nasıl inşa ettiğini incelemişlerdir. Britanya basınında en sık konu edilen 'Almanya'ya karşı İngiltere' maçı analiz konusu olarak seçilmiş ve bu haberi yayımlayan 12 gazetedeki haber metinleri eleştirel söylem analiziyle değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda, Türkiye'deki benzer sportif etkinliklerde de sıklıkla karşılaşılan milliyetçi retoriğin, İngiltere-Almanya maçıyla ilgili medya söyleminde üç farklı şekilde etkili olduğu görülmüştür: 'Ayrılma', 'çatışma' ve 'simgeleştirme'. Haberlerde, maçın aktörleri olan İngiltere ve Almanya'nın *biz ve onlar* söylemi içinde sunulması, 'ayrılma stratejisi' olarak tanımlanmıştır. Hem takımı, hem de ulusun bütünlüğünün altını çizmek için kullanılan *biz* vurgusu, 'pataklamak', 'yenmek', 'mahvetmek' gibi eylemlerle birlikte ifade edilmiştir. Böylece, gruplar arasında, güç bakımından hiyerarşik bir ilişkinin olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. İki takım arasındaki futbol maçı, milliyetçi ideoloji eşliğinde, metaforik anlamda iki ulus arasındaki 'savaş'a benzetilmiş ve bu savaşta ulusal kimliğin yüceltilmesi amacıyla milli tarihteki siyasi zaferlere değinilmiştir. Simgeleştirme stratejisinde ise, ulus, *zamansız* ve *homojen* bir yapıda temsil edilirken, kolaylıkla *ötekileştirilemeyeceği* mesajı verilmektedir. Yazarlar, özellikle, spor karşılaşması gibi, iki ulus arasında rekabet ortamı yaratan durumların, kaçınılmaz olarak milliyetçi söylemin arttığı ve ulusal kimliğin sıklıkla dile getirildiği politik bir mesele olarak anlamlandırıldığını belirtmişlerdir (Bishop ve Jaworski, 2003). Özellikle gazetelerin spor sayfalarının milliyetçiliğin yeniden üretilmesindeki işlevine dikkat çeken Billig ise (2003), spor haberlerinde, farklı milletlere veya dünya görüşlerine sahip okuyuculara, aynı milletin üyeleriymiş gibi, bütünleyici ve genelleyici bir üslupla hitap edildiğini vurgulamıştır.

11 Eylül saldırılarının, kamusal alanda "Müslümanlara yönelik gerçekçi bir tehdit" algısı oluşturduğunu belirten Altheide (2007), Amerikan anaakım medyasını temsil eden gazetelerde yer alan, konuyla ilişkili haberleri incelemiştir. Yazar, genel olarak, yaşanan olayın 'terör eylemleri' olarak adlandırılmasına ve bu eylemlerin değerlendirilmesine "Tanrı Amerika'yı korusun" gibi vatansever söylemlerin eşlik etmesine dikkat çekmektedir. Haberlerde durum bilgisi olarak 'olay esnasında insanların ölmesi'nin abartılı ifadeler kullanılarak dramatikleştirildiği ("Milyonlarca insan katledildi") görülmüştür. Ayrıca Ortadoğu ve özelde Irak, olumsuz ve stereotipik ifadelerle ("terörist bölgesi", "Gözlerini kırpmadan öldüren teröristler yetiştiriliyor") haberleştirilmiştir. Yazar'a göre 'Müslümanlar'ı hedef alan bu söylem biçimi, azınlıktaki etnik grubun "Amerikan halkına sürekli korku veren" bir dış grup olarak temsil edilmesine neden olmaktadır. Hedef grubun, toplumun güvenliğini 'tehdit' ettiği gerekçesiyle okuyucular tarafından suçlanmasını meşrulaştıran bu söylemsel stratejiler, yazar tarafından milliyetçi retorik içerisinde değerlendirilmektedir. 'Milli kimliğin' özellikle böylesi toplumsal kriz anlarında, medya söyleminde azınlık etnik gruplara yönelik tehdit ve korku bağlamı yaratılarak, belirginleşmesi ve korunması sağlanmaktadır (Altheide, 2007).

Literatürdeki bazı araştırmalar ise, modern toplumlarda medyanın, belirli bir göçmen etnik gruba yönelik nefret söyleminin oluşmasında, geleneksel ırkçılıktan farklılaşan, daha örtük ve sembolik düzeyde ırkçı bir retoriği benimsediğini göstermektedir (Teo, 2000; Erjavec, 2001). Teo (2000), modern bir toplum olarak tanımladığı Avustralya'da, 8 Ağustos 1995'te, "uyuşturucu satan genç Vietnamlılardan" oluşan bir çetenin yakalanması ve çete liderinin bu operasyon esnasında öldürülmesiyle gerçekleşen olayın, en yüksek tiraja sahip iki ulusal gazetede nasıl haberleştirildiğini analiz etmiştir. Genel olarak, bulgular şu şekildedir: Başlıklar, olayın 'bir uyuşturucu çetesinin yakalanması' yerine 'polis ile Vietnamlı uyuşturucu satıcıları arasındaki güç savaşı' olarak algılanmasına yol açacak şekilde biçimlendirilmiştir. Böylece olay, okuyucuların zihninde bir 'düşmana karşı verilen savaş' olarak temsil edilmiştir. Medyanın özcü ve stereotipik yaklaşımıyla, dış grubun "Vietnamlılar", "Güney Asyalılar" veya "uyuşturucu kültürü" gibi genel ifadelerle betimlendiği görülmüştür. Haberlerde aktörlerin ifadelerinin alıntılanma sayısı kıyaslandığında

ise, haberlerin sadece dörtte birinde, Vietnamlıların dolaylı ve örtük ifadelerle aktarılan açıklamalarına yer verilmiştir. Haber söyleminde azınlık grubun ifadeleri belirsizleştirilirken, beyaz çoğunluğun ifadeleri otoriter bir üslupla, daha belirgin ve toplumun sağduyusunu yansıtan görüşler olarak yer almıştır. Genel olarak sözcük seçimleri, cümle yapıları ve başlıklar değerlendirildiğinde, gazetelerin, polisi güç ve kontrolle özdeşleştiren bir konumda, azınlıktaki etnik grubu ise 'suç ve kargaşa' ile özdeşleştiren bir konumda sunduğu ve böylece haber metinlerinde 'olumlu biz'e karşılık 'olumsuz onlar' söyleminin üretildiği belirtilmiştir. Yazar genel olarak, çoğunluk grubun üstünlüğü, azınlık grubun ise güçsüzlüğü ("söyleyecek sözlerinin olmaması") üzerinden inşa edilen haber söyleminin, sembolik ırkçı bir ideolojiyi yansıttığını belirtmektedir.

Slovenya yazılı basınında, ülkedeki en geniş nüfuslu etnik azınlık grup olan Romanlarla ilgili haberlerin analiz edildiği bir araştırmada, Romanlara yönelik ayrımcı söylemin üç farklı şekilde tezahür ettiği görülmüştür (Erjavec, 2001). Bunlardan ilki, Romanların haberlerde sıklıkla ırkçı ifadelerle birlikte anılmasıdır. Örneğin, haber başlıklarında "Bu çingeneler yine saldırdı!" gibi ifadeler yer almaktadır. İkincisi, Romanların tek tek bireyler yerine temsili ve homojen bir dış grup olarak anlamlandırılmasıdır ("Romanlar, sokaktaki insanların huzurunu bozuyor"). Üçüncüsü ise, Romanlar hakkında elde edilen bilgilerin sürekli olarak başka kaynaklara dayandırılması, doğrudan Romanların kendi açıklamalarına yer verilmemesidir. Haberlerde 'Romanlar' ile Romanların yaşadıkları bölgedeki 'köylüler' arasında yaşanan anlaşmazlıkların 'Roman Sorunu' olarak ele alınması ise, okuyucular açısından hedef grubun 'çözülmesi gereken toplumsal bir sorun' olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, çoğunluk grup üyelerinin, Romanlara yönelik her türlü ayrımcı ve şiddet içerikli davranışı, haberlerde 'kendini savunmak, cephe almak, korumak' gibi eylemlerle meşrulaştırılmaktadır. Okuyucular açısından 'köylülerin, kendi köylerini istenmeyen Romanlardan korudukları' anlamı öne çıkarılmaktadır. Romanların, doğası gereği 'aylak, tembel, çalışmayan' bir insan topluluğu olarak tanımlanması, okuyucularda toplumsal düzeni ve daha özelde iktisadi imkânları tehdit edici bir dış grup algısı yaratmaktadır. Bu ifadelerde Romanların toplumsal istikrarın devam ettirilmesi açısından 'düzensizlik ve tehdit' yaratan

niteliklerle ("Köylüler yaşananlardan korkuyor!") özdeşleştirilmesi, yazar tarafından, sembolik ırkçılığın medya söylemini biçimlendirmesi olarak değerlendirilmiştir (Erjavec, 2001).

Türkiye'de henüz nefret suçlarıyla ilgili benzer sistematik çalışmalar bulunmamakla birlikte, nefret söylemiyle ilgili çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Başta LGBT örgütlerinin ve başka STK'ların hak ihlallerine ilişkin raporlama çalışmaları ve medya taramaları, benzer bir tablonun ülkemizde de yaşandığına ilişkin ciddi ipuçları taşımaktadır. Medyanın nefret suçları kapsamında ele alınabilecek eylemleri, haberleştirme, kullanılan dil ve mağdurları ya da olayı sunma şekli, eylemi meşrulaştırmaya ve suçun altında yatan ayrımcılığı gizlemeye yol açabilir; sıklıkla böyle olmaktadır. Örneğin, bütünüyle nefret suçları kapsamında görülmesi gereken, travesti ve transseksüellere yönelik saldırılar, genellikle mağdurların yarattığı tahrik sonucunda oluşan eylemler gibi sunulmaktadır. Açık bir saldırı ve çoğunlukla cinayete varan suçlar, mağdurların çıkardıkları 'olaylar' sonucunda gerçekleşmiş, 'doğal' sonuçlar olarak ele alınmaktadır. Genellikle mağdurlar, faillerin 'hassasiyetlerine' dokunur ve cezalarını bulurlar; oysa failin hassasiyetinin tek kaynağı ayrımcılık ideolojileridir. Bu yaklaşım, şiddeti meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda kendini ifade etme ve gerçekleştirme hakkının, bir toplumda kimlere ait bir ayrıcalık olduğunu da tarif eder; bu, doğrudan herkesin sadece insan olmak bakımından eşit olduğu önkabulüne dayanan, çoğu ülkemizde de kabul edilmiş olan evrensel hukuk normlarının çiğnenmesi anlamına gelir.

Türkiye'de de medya dilinin analiz edildiği ve raporlandırıldığı çalışmaların bulguları benzer sonuçlara işaret etmektedir. İnceoğlu'nun bu konudaki yazısı (2009) ve derleme kitabı (2012), Kaos GL'nin halen sürdürmekte olduğu raporlama çalışmalarından biri olan 2009 yılı medya haber raporlama çalışması, medyanın homofobinin dönüşmesi ve eşcinsellere yönelik önyargıların yıkılması aşamasında çok önemli bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir. İzlenen 3645 haberden sadece 226'sında LGBT bireylerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu haberlerin sadece 743'ü insan haklarına duyarlı, sadece 990'ı eşcinselliğe ilişkin olumlu bir içeriğe sahiptir ve sadece bir tanesinde LGBT bireylerin gündeme ilişkin görüşlerine yer bulabilmiştir.

Karakuş ve Göregenli (2010) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmanın bulguları, Türkiye'de yaygın medyada kullanılan, nefret suçları mağdurlarını değersizleştirme ve saldırıların sorumluluğunu çeşitli açıklamalarla kurbanlara atfetme anlayışının, üniversite öğrencileri tarafından da paylaşıldığını göstermiştir.

Türkiye medyasında nefret söyleminin kullanımının azaltılması amacıyla, Uluslararası Hrant Dink Vakfı, 2009 yılında başlattığı 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' başlıklı çalışma kapsamında, ulusal ve yerel gazetelerde doğrudan veya dolaylı olarak nefret söylemini içeren her haber ve köşe yazısını arşivlemekte (bkz. www.nefretsöylemi.org) ve belirli aralıklarla genel değerlendirmeler içeren izleme raporları yayımlamaktadır. Medyada nefret söyleminin analiz edilebilmesi için, metinler dört nefret kategorisi açısından incelenmektedir: 'Abartma/Yükleme/Çarpıtma', 'Küfür/Hakaret/Aşağılama', 'Düşmanlık/Savaş Söylemi', 'Doğal kimlik öğesini nefret/aşağılama unsuru olarak kullanma / Simgeleştirme'. Yayımlanan bir raporda (Mayıs-Ağustos 2012), 'PKK, Bir Ermeni Terör Hareketidir' başlıklı gazete haberi, Ermenilere yönelik düşmanlık ve savaş söylemi üreten nefret kategorisinde değerlendirilmiştir. 'Rakel Dink'ten Bölücülük' başlıklı bir haber ise, kamusal alanda belirli bir etnik azınlık grubu temsil eden üyenin simgeleştirilmesi olarak betimlenmiştir. 'Türkiye'yi Kiliseye Çevirdiler' başlıklı haber, anaakım medyanın dezavantajlı grupların eylemlerini tanımlarken genellikle kullandığı bir nefret kategorisi olan abartma, olumsuz anlam yükleme ve çarpıtma içerisinde değerlendirilmiştir. 'Bir Akıl Tutulması' başlıklı haberde yer alan, eşcinsellere yönelik "insan fıtratına ve nesline savaş açan bir yaşam tarzı" ifadesi ise, hedef gruba yönelik küfür, aşağılama ve hakaret içerikli olarak nitelendirilmiştir.

2003 Irak Savaşı boyunca Türkiye yazılı basınında Kürtlerin nasıl temsil edildiği de, bir başka çalışmada ele alınmıştır. Türkiye'de yüksek tirajlı gazetelerden biri olan Hürriyet'te yer alan, konuyla ilişkili 350 haber analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, Iraklı Kürtlere karşı, içeriği 'çapulcu', 'fırsatçı', 'geri kafalı', 'çete' gibi tanımlamalarla biçimlenen "oryantalist ve küçümseyici" bir temsilin oluşturulduğu görülmüştür. Bu temsil içinde en belirgin olarak "Iraklı Kürtlerin, Türkiye'nin uygarlaşma sürecine karşı tehdit oluşturdukları" anlamı

sunulmaktadır. Araştırmada, Türkiye'nin "ulusal sorununu temsil eden milli sınırlar dahilindeki Kürtler" ile "Türkiye sınırları dışındaki Kürtlerin", haberlerde yaratılan 'tehdit ve savaş' bağlamında benzer dış gruplar olarak genellendikleri ve ötekileştirildikleri ortaya konmuştur. Ayrıca, Avrupa'nın hükmü altında olduğu düşünülen azınlık etnik grupların, Avrupa'nın 'Doğu'yu tanımlarken kendi üstünlüğünü korumak adına oluşturduğu 'Oryantalist bakış açısı'nı, benzer şekilde, bu kez kendini Batılı olarak değerlendiren Türkiye medyası, Iraklı Kürtlere karşı kullanmıştır (Demir ve Zeydanlıoğlu, 2010).

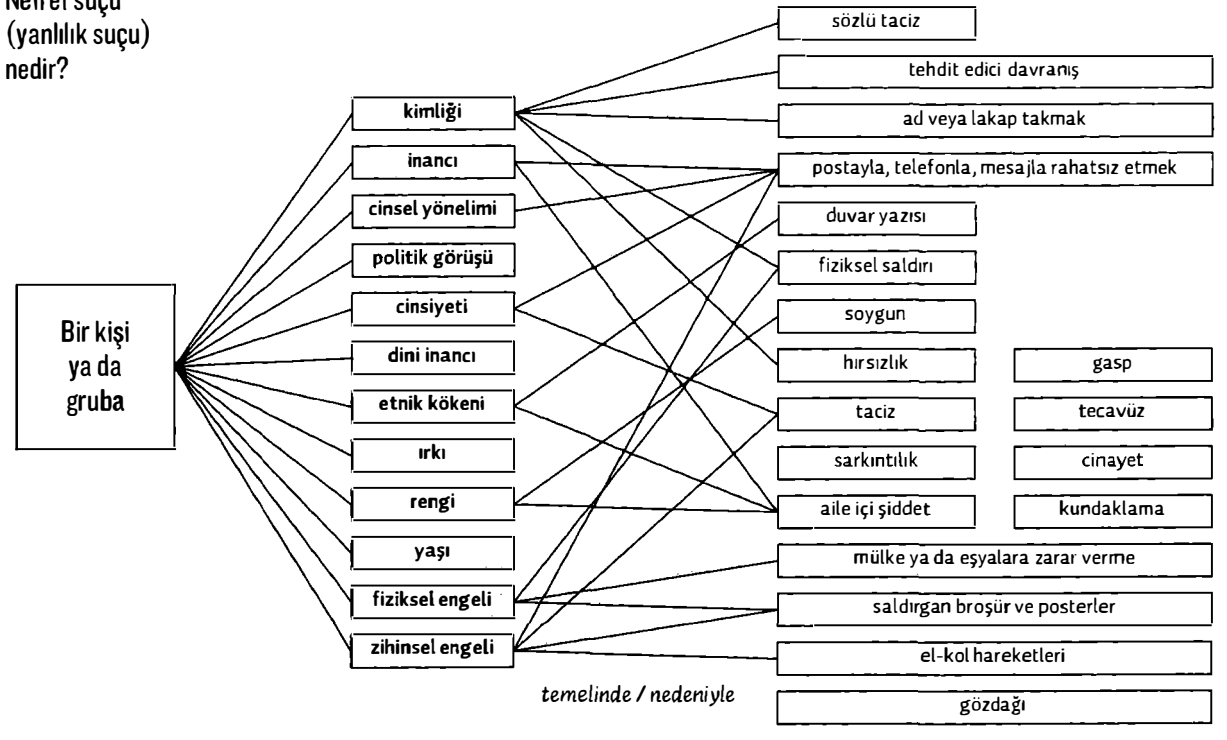
Pek çok ampirik çalışmanın bulguları, önyargı ve negatif stereotiplerin, ideolojilerin kutsamasıyla, dışlanan gruplara yönelik, değişen biçim ve içeriklerde 'şiddet'le hayata geçirildiğini, ayrımlaşmayı kutsayan ideolojilerin geleneksel değerlerle beslenen yeni bir tür 'muhafazakârlık' olduğunu öngörmemize yol açmaktadır. Speer ve Potter (2000), önyargılı söylemin insanların tutumları ve atıflarını saptamak yoluyla anlaşılamayacağını, *ideolojik bir olgu* olarak önyargıya dayalı söylem pratiklerinin, günlük hayattaki görece sabit söylemsel pratikler içinde bulunabileceğini belirtmişlerdir. Bu ideoloji, otoriterlik, muhafazakârlık ve insanlar ya da gruplar arasındaki doğal hiyerarşi inancı gibi, her türden ayrımcılıkla ilişkili, gruplar arası bir dünya görüşüne işaret etmektedir. Genel olarak 'sağ' olarak nitelendirilebilecek dünya görüşlerinin ayrımcılığı besleyen değerlere daha yakın olduğunu bilsek de, bir tür maço bireycilikle beslenen 'modern' yaşama ideolojilerinin de yeni bir faşizm türünün, 'sembolik faşizm'in arka planını oluşturduğu ve bu dünya görüşünün sadece 'sağ' ideolojileri kapsamadığı düşünülebilir. Sembolik faşizm ve ırkçılık, heteroseksizm, milliyetçilik, islamofobi gibi ayrımcı ideolojilerden beslenen nefret söylemi, farklı coğrafyalarda, iktidarların niteliğine ve iktidarları oluşturan gruplara bağlı olarak farklılaşan gruplara yönelik nefret suçlarına yol açmaktadır.

NEFRET SUÇLARI

Bir kişi ya da gruba, ait olduğu kimliği, inancı, politik görüşü, cinsiyeti ya da cinsel yönelimi gibi nedenlerle, farklı biçimlerde zarar verme amacıyla saldırılması sonucunda oluşan suçlar genel olarak 'nefret suçları' olarak adlandırılmaktadır. Nefret suçları, suçun kurbanlarının herhangi bir eylemi nedeniyle yani gerçekleştirilen bir edim sonucunda

değil, gerçek ya da algılanan renkleri, milliyetleri, cinsel yönelimleri, görünümleri, etnik kökenleri, bir başka söyleyişle 'eylemleri değil varoluşları nedeniyle' maruz kaldıkları, saldırganlık içeren davranışlardır. Diğer suç tiplerinden farklı olarak, saldırganların, kurbanlarının varoluşlarına yönelik tehditlerdir ve kurbanlar bireysel, kişisel özellikleri ya da edimleri değil, ait oldukları grubun varlığı, o gruba aidiyetleri nedeniyle nefret suçlarının hedefidirler. Bu nedenle, nefret suçları konusuyla ilgili her şey doğası gereği toplumsaldır; sadece saldırganların ya da mağdurların değil, toplumun tümünün yaşama biçimiyle, toplumu oluşturan farklı grupların birlikte yaşamaya ilişkin anlayışları ve bu anlayışın, ideolojinin sonuçlarıyla doğrudan ilişkilidir, dolayısıyla bütünüyle politiktir.

Suç genel olarak toplumsal bir olgudur ve toplumsal olan her şey sonuç olarak her tür suçla ilgili olgular açısından belirleyicidir; fakat nefret suçları özel olarak, bir toplumda gruplar arası ilişkilerin yaşanma biçiminden kaynaklanan, gruplar arası ilişkiler sonucunda oluşan şiddet konusuyla doğrudan ilişkilidir. Nefret suçlarına neden olan, mağdurlara yönelik kişisel geçici öfke ya da planlı zarar verme isteğinden kaynaklanan, saldırganların kişisel motivasyonları değildir, mağdurun ait olduğu gruba yönelik önyargılar, ayrımcılık ve yanlılıklardır. Dolayısıyla, sadece bir insana ya da gruba ruhsal ya da fiziksel zarar verilmesi sonucunu doğurmazlar, aynı zamanda saldırılara maruz kalan gruplara ait insanların, kendilerini ifade etmelerinin, hatta varlıklarını sürdürmelerinin önünde de ciddi tehdit ve engel oluştururlar. Böylece, nefret suçlarına hedef olmaktan korunmanın tek yolu, kendiliğinden, insanın oluşunu, varlık biçimini reddetmesi, en hafifinden varoluşunu görünmez kılmaya çalışması haline gelir ki, bu da nefret suçlarının nedeni olan ideolojik arka planın esasen toplumda belirli grupların varlığına yönelen bir tehdit oluşturduğunu gösterir. Nefret suçlarının yarattığı tehdit ve korku ortamının olası mağdurlara mesajı açıktır: Ya böyle var olma, ya da böyle olduğunu belli etme! (Göregenli, 2009)

Nefret Suçları: Olası hedefler ve olası biçimler

NEFRET SUÇLARI: OLASI HEDEFLER VE OLASI BİÇİMLER

'Nefret suçu' kavramı ve böyle bir suç tipi, Amerika'da yükselen ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim konularında artan farkındalık düzeyinin bir sonucu olarak, 1980'li yılların ortalarına doğru ortaya çıkmıştır. 'Yanlılık suçu' olarak da anılan nefret suçları, suçla ilgili popüler ve bilimsel söylemde giderek alışılmış bir kategori haline gelmiştir. Bu kavramların ceza hukuku terimlerine ve suç sorunu ile ilgili düşünüş biçimlerimize dahil olması, nefret suçlarının varlığının ve nefret suçlarının oranlarının, sıradan ya da alışılagelmiş suçlar ve suç oranlarından ayrı düşünülmesi gerekliliğinin farkına varılmasını sağlamıştır (Jacobs ve Potter, 1998).

'Nefret suçları' terimi, John Conyers, Barbara Kennelly ve Mario Biaggi'ye aittir. 1985'te 'Nefret Suçları İstatistikleri Hareketi' adlı bir bildirge yayımlayan yazarlar, bu tasarı ile Adalet Bakanlığı'ndan "ırk, din ve etnik önyargı" kaynaklı suçların sayısıyla ilgili istatistikleri toplamasını ve yayımlamasını talep etmiştir. 1985 yılından başlayarak, ABD'de kavramın kullanımı, günlük gazetelerde de yer almasıyla birlikte artış göstermiştir. 1985'te ulusal gazetelerde 11 nefret suçu makalesi yayımlanmış, 1990'da nefret suçuyla ilgili 511, üç yıl sonrasında ise sayıları 1000'e ulaşan yazıya yer verilmiştir (Jacobs ve Potter, 1998). ABD'de nefret suçlarıyla ilgili istatistikler ırksal önyargı ve ayrımcılıktan kaynaklanan ve nefret suçları kapsamına giren saldırıların ilk hedefinin siyahlar olduğunu göstermektedir. Türkiye'de benzer istatistikler olmamasına, hatta henüz bu tür saldırıların 'nefret suçu' olarak teşhis edilmesinde bir söz birliği bulunmamasına karşın, medyada yer alan haberlerden ve insan hakları örgütlerinin verilerinden hareketle, nefret suçlarının mağdurlarının, en büyük sıklıkla, cinsel yönelimleri, etnik kökenleri ve dini inançları nedeniyle bu saldırıların hedefi olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda, son yıllarda gerçekleşen, çeşitli toplumsal gruplara yönelik nefret suçlarından örnekler sunulmuştur.

TÜRKİYE'DE İŞLENEN NEFRET SUÇLARINA ÖRNEKLER

1 Nisan 2005: Ankara'da bulunan Uluslararası Protestan Kilisesi, 'Türkiye İntikam Tugayı' imzalı bir mektupla tehdit edildi ve ardından molotof kokteyli atılarak yakılmak istendi.

5 Şubat 2006: Trabzon'daki Santa Maria İtalyan Kilisesi Rahibi Andrea Santoro, 16 yaşındaki O. A. tarafından silahla vurularak öldürüldü.

19 Ocak 2007: Hrant Dink, genel yayın yönetmeni olduğu Agos gazetesinin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü.

14 Haziran 2008: Gebze'de Kürt işçiler komşularını rahatsız ettikleri gerekçesiyle saldırıya uğradı. Bir işçi yaralandı.

Ocak 2010: Manisa'nın Selendi ilçesinde yaşayan Roman vatandaşlar linç girişimine maruz kaldı ve başka bir ilçeye tehcir edildi.

Temmuz 2013: İstanbul'da Gaye adlı bir trans kadın evinde ölü bulundu. Birkaç gündür haber alınamayan Gaye'nin Beyoğlu Aynalıçeşme'deki evinde bir nefret cinayeti sonucu hayatını kaybettiği öğrenildi.

Türkiye'de yaşanan ve örneğine ilgili literatürde rastlanmayan bir nefret suçu örneği de, güvenlik güçlerinin uyguladığı kötü muamele ve işkence deneyimlerinin araştırıldığı çalışmalarda bazı grupların aktardığı deneyimlerde ortaya çıkmaktadır (Göregenli ve Özer, 2010). İşkencenin amaçlarından biri, mağdurlarının daha önce bağlı olduğu değerlerden, inançlardan, tutumlardan vazgeçmesidir; bunun için, mağdur, ait olduğu, sempati duyduğu gruplarla ve/veya kişilerle olan bağlarını koparması amacıyla sistematik bir program altında yeni değerler aşılanmaya ve kabul etmeye zorlanır. Gözdağı verme de, işkencenin ilgili literatürde saptanmış amaçlarındandır: Sorgucu tarafından kabul edilemeyecek davranışlarından ötürü mağdurların gözlerini korkutup niyetlerinden caymalarını sağlamak... Sindirme politikası, işkenceyi bir tür cezalandırma olarak da uygulamak anlamına gelmektedir. Kaçma girişiminde bulunduğunda ya da kuralları ihlal ettiğinde, polis ve cezaevi yetkilileri tarafından, mahkûma dövülerek ya da başka yollarla işkence yapılması, bunun bir örneğidir. Burada işkencenin grup boyutu esas ve önemlidir. Amaç, işkence mağduru vasıtasıyla kurbanın ait olduğu gruba ulaşmaktır. İşkence sistemlerinin temel amacı kimliğin yok edilmesidir; saldırıda bulunulan, bireyin kolektif sosyal kimliğidir. Cinsel kimlikler, etnik kökenler gibi, ait olunan sosyal kimliğin ve grubun özellikleri nedeniyle işkenceye maruz bırakılma, sadece işkencenin mağdurlarına değil, benzer özellikleri taşıyan tüm grup üyelerinin üzerinde baskı yaratmak amacı taşımaktadır. Böylece işkence, aynı zamanda bir nefret suçuna dönüşebilmektedir.

Cinsel kimlikleri ve etnik kökenleri nedeniyle kötü muamele ve işkence gören mağdurların dile getirdikleri işkence yöntemleri, politik görüşler veya adli suçlar nedeniyle karşılaşılan yöntemlerden ve güvenlik güçlerinin yaklaşımları da öncekilerden belirli farklar içermektedir. Mağdurlara yapılan işkencenin cinsel niteliği farklıdır; ayrıca, daha önce pek rastlanmayan, zorla soyarak gece tehlikeli bir yere bırakma gibi yöntemler, işkencenin, mağdurların belirli niteliksel özelliklerine yönelik saldırı ve dönüştürme amacı taşıdığını, dolayısıyla nefret suçu olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, bu bağlamda nefret suçlarını görünür kılmak, aynı zamanda suçun nedenini oluşturan grup aidiyetini de görünür kılmayı zorunlu hale getiriyor. Bütün bu nedenlerle özellikle cinsel yönelimleri ve etnik kökenleri nedeniyle nefret suçlarının hedefi haline gelen insanlar için mağduriyet, örneğin ırkları nedeniyle bu saldırılara hedef olanlardan farklı olarak, bir varlık-yokluk meselesi haline gelebiliyor.

Nefret suçları ve bu suçların nedeni olan ayrımcı ideolojilerle mücadele, çok boyutlu yapısı nedeniyle, hukuk, medya, eğitim başta olmak üzere, bütün toplumsal yapıların sorgulanması ve yeniden yapılandırılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, sadece nefret söyleminin ve suçlarının hedefi olan grupların sorunu olarak görülemez; herkes için yaşanabilir bir dünya isteğini dile getiren ve varlık nedenini bu isteğe dayandıran her türden politik iradenin öncelikli hedefi ve sorumluluğu olmak zorundadır. Kuşkusuz, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de nefret söylemi ve suçları, özellikle ayrımcılığa uğrayan grupların mücadelelerinin yükselmesiyle doğru orantılı olarak, giderek yaygınlaşmaktadır ama hepimizin gelecek tahayyülünü besleyen ve umut veren tek şey, hâlâ ve sadece, giderek daha görünür hale gelen özgürlük mücadeleleridir. Bu konuda yapılan pek çok araştırmanın bulguları, nefret suçlarının mağdurlarının, yaşadıkları acılarla başa çıkma sürecinde, kendilerini hedef haline getiren kimlik özellikleriyle daha çok yüzleştiklerini ve nefret suçlarıyla mücadele konusunda etkin oldukça özgürleştiklerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altheide, D. L. (2007) "The Mass Media and Terrorism", *Discourse&Communication*, sayı 1 (13), s. 287-308.

Billig, M. (2003) *Banal Milliyetçilik*, çev. C. Şişkolar, İstanbul: Gaye Kitabevi Dağıtım.

Bishop, H. ve Jaworski, A. (2003) "We beat 'em': Nationalism and the hegemony of homogeneity in the British press reportage of Germany versus England during Euro 2000", *Discourse & Society*, sayı 14(3), s. 243-71.

Ciriza, M. P. (2012) "Basque natives vs. Basque learners: The construction of the Basque speaker through satire", *Discourse, Context & Media*, sayı 1(4), s. 173-82.

Demir, İ. ve Zeydanlıoğlu, W. (2010) "On the Representation of 'Others' at Europe's Borders: The Case of Iraqi Kurds", sayı 18(1), s. 7-23.

Downing, J. D. H. ve Husband, C. (2005) *Representing Race: Racism, Ethnicity and the Media*, Londra: Sage.

Erjavec, K. (2001) "Media Representation of the Discrimination against the Roma in Eastern Europe: The Case of Slovenia", *Discourse & Society*, sayı 12(6), s. 699-727.

Göregenli, M. (2002) "Köşe yazılarındaki laik, anti-laik söylemin, normatif-hümanist tutumlar açısından çözümlenmesi", *1990 sonrası laik, anti-laik söylemin çözümlenmesi: Disiplinlerarası bir yaklaşım* içinde, der. S. Yağcıoğlu, s. 195-221, İzmir: 9 Eylül Üniversitesi Yay.

Göregenli, M. (2009) "Ayrımcılığın Şiddeti: Nefret Suçları", *Anti-Homofobi Kitabı Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma*, s. 49-55, Ankara: Kaos GL.

Göregenli, M. ve Özer, E. (2010) *Medya ve İnsan Hakları Örgütlerinin Verilerinden Hareketle 1980'lerden Günümüze Türkiye'de İşkence: Epidemiyolojik Bir Başlangıç Çalışması*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı.

İnceoğlu, Y. (2009) "Nefret suçlarıyla mücadele ve medya", *Radikal* (18.04.2005).

İnceoğlu, Y. (2012) *Nefret Söylemi ve Nefret Suçları*, İstanbul: Ayrıntı.

Jacobs, J. B. ve Potter, K. (1998) *Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Karakuş, P. ve Göregenli, M. (2010) "Who is Guilty? Undergraduate Students' Attitudes Towards Hate Crime Based on Sexual Orientation", *IJAS Conference*, 22-25 Kasım, Roma.

Medyada Homofobiye Son (2010) Ankara: Kaos GL Derneği.

Moscovici, S. (1988) "Notes towards a description of Social Representations", *European Journal of Social Psychology*, sayı 18, s. 211-50.

Quist, R. M. ve Wiegand, D. M. (2002) "Attributions of hate. The Media's Casual Attributions of a Homophobic Murder", *American Behavioral Scientist*, sayı 46(1), s. 93-107.

Reicher, S. ve Potter, J. (1985) "Psychological theory as intergroup perspective: A comparative analysis of 'scientific' and 'lay' accounts of crowd events", *Human Relations*, sayı 38, s. 167-89.

Speer, S. A. ve Potter, J. (2000) "The Management of Heterosexist Talk: Conversational Resources and Prejudiced Claims", Discourse & Society, sayı 11(4), s. 543-72.

Teo, P. (2000) "Racism in the News: A critical discourse analysis of news reporting in two Australian newspaper", *Discourse & Society*, sayı 11(1), s. 7-49.

van Dijk, T. A. (2003) "Critical discourse analysis", *The Handbook of Discourse Analysis* içinde, der. D. Schiffrin, D. Tannen ve H. Hamilton, s. 352-71, Malden, MA: Blackwell.

van Dijk, T. A. (1991) *Racism and the Press*, Londra: Routledge.

van Dijk, T. A. (1999) *Discourse Analysis as Ideology Analysis*, der. C. Schaffner ve A. Wenden, *Language and Peace*, Amsterdam: Harwood Academic Press.

van Dijk, T. A. (1988a) *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

van Dijk, T. A. (1988b) *News Analysis*, Hillsdale, NJ: Erlbaum

Willig, C. ve Stantion-Rogers, W. (2008) *The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology. Social Representations. SAGE Research Methods Online.*

www.kaosgl.org

www.nefretsoylemi.org

TARTIŞMALI BİR KAVRAM: NEFRET SÖYLEMİ

Yasemin İnceoğlu

'Nefret'i, bir grup araştırmacı, duygu, yaratılış, sendrom, ruhsal bir anormalite (psikanalitik yaklaşım) veya duygusal bir tutum olarak açıklamaya çalışırken, son yıllarda popüler olan bir başka tanımlama da, kişiselleştirilmiş, genelleştirilmiş ve küreselleştirilmiş öfkenin bir türü olarak nitelemektedir (Ataman, 2012). 'Söylem' ise, dil içinde kodlanan, toplumsal kökenli bir ideolojidir. Eleştirel söylem analisti van Dijk (2008), toplumda zihinsel denetimi sağlamak için söylemi denetlemek ya da bizzat üretmek gerektiğini ifade eder. Ancak söylemin, subjektif ve psikolojik olan 'bağlam' (kimin, ne tür bir niyetle, hangi durumda, kime söylediği vs.) içinde varlık gösterdiğinin de altını çizer. Van Dijk, söylemi kontrol etmenin ilk şartının, söylemin bağlamını denetlemek olduğunu vurgular. Toplumsal iktidarın ve seçkinlerin sözcüsü olan gazetecilerin haber kaynaklarıyla kurdukları ilişkiler, haberin üslubu, haberin sunumu, yapılan alıntılar, atılan başlıklar, haberdeki anlamı ve ideolojiyi oluşturan söylemin unsurlarıdır. Van Dijk'a göre (1988), söylem, dilbilimsel şekil, anlam ve eylemden oluşan, karmaşık bir birim olup, haberlerin çözümlenmesi ancak onların bilişsel ve sosyal süreçlerinin, gazetecilerin atfettikleri anlamların ve okurların yorum süreçlerinin analizleriyle mümkündür.

İdeolojiler dil ile belirlenir. Dili kullananların seçtiği sözcükler, sözcük öbekleri, konuşma biçimi, anlatımı, hatta cümle kurma yetileri, söylemin oluşmasında çok önemli bir etkendir (İnceoğlu ve Çomak, 2009). Van Dijk, manipülasyonu, hâkimiyet altındaki grupların çıkarlarının karşısında elit gücün yeniden üretilmesinin söylemsel biçimi olarak tanımlar ve söylemsel manipülasyonun, 'bizim iyi şeylerimiz'in ve 'onların kötü şeyleri'nin vurgulanmasında olduğu gibi, genellikle ideolojik söylemin her zamanki yapılarını ve formlarını içerdiğini belirtir (İnceoğlu ve Çınarlı, 2006).

Pek çok araştırma, egemen sınıfın olayın aktörü olduğu olumsuz eylemlerde cümle yapılarının edilgen, olumsuzluğun güçsüz kesimlere ait olması durumunda ise etken kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Birinci durumda olumsuzluğun gizlenmesi, ikincisinde ise öne çıkarılması amaçlanır. 'Biz' olarak görülenlerin olumsuzlukları gizlenirken, 'onlar' olarak görülenlerin olumsuzlukları, etken cümle yapılarıyla sergilenir (İnal, 1996).

Haber ise, var olan egemen söylemlerin bir ürünü olarak, egemen ideolojinin 'biz'lik tanımı üzerinden, söylem ve ideoloji ikilisini de yanına katarak, olumsuz, alaycı ifadeler, küfür, hakaret, aşağılama kullanarak ötekileştirdiği grupları, kamu güvenliğini tehdit edici, 'potansiyel risk ve tehdit saçan öcüler' gibi sunarak, toplumdaki 'öteki'ne karşı önyargıları ve nefret suçlarını kışkırtır. Milliyetçiliği ve ırkçılığı yeniden üreten medya, özellikle kriz ve çatışma dönemlerinde, 'nefret'i 'öteki'lere yöneltir, 'cinnet' ve 'linç' atmosferi yaratır. Bunun doğal sonucu olarak da, bu atmosfer meşru ve doğal olarak içselleştirilir (İnceoğlu ve Sözeri, 2012).

Nefret söylemi, nefret suçuna giden sürecin çıkış noktası, yani nefret suçunun önünü açan tahammülsüzlüğün ve hoşgörüsüzlüğün dışavurumudur. Hedef alınan gruplara "Toplumda size yer yok" mesajı yinelenerek verilir, grup üyeleri pasifleştirilir/sessizleştirilir. Bu durum kaçınılmaz olarak demokratik düzeni yıpratır, zira insanın en temel hakkı olan 'yaşama ve katılım hakkı' ihlal edilmiş olur. Kendini her zaman kin ve öfke dolu ifadelerle ortaya koymadığı ve hatta zaman zaman gayet normal ve mantıklı göründüğü için, nefret söylemini teşhis etmek kolay olmayabilir. Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu, devletlere, ulusal yasalar çıkarmak için ortak ölçütler belirlemesini önermekte ve nefret söyleminin sahibi ile bunu yayımlayan medyayı birbirinden net olarak ayırt etmesini tavsiye etmektedir. Diğer yandan, komite, nefret söyleminin medya aracılığıyla yayılmasının daha zararlı olacağını vurgulamaktadır (Weber, 2009).[1]

Devletin ideolojik aygıtı olan medyanın, kendi gündemini yaratırken, toplumsal bağlamdan kopuk şekilde, hem örtük, hem açık biçimde ırkçılık, etnik önyargı, zenofobi (yabancı korkusu-nefreti), antisemitizm gibi kavramlar üzerinden nefreti yeniden ürettiğini ya da pompaladığını biliyoruz. Medya, olumsuz, alaycı ifadeler, küfür, hakaret, aşağılama, abartı taktiklerine başvurarak 'öteki'leştirdiği ve 'hedef'

1 Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu Tavsiye Kararı, 97 (20).

haline getirdiği grupları kamu güvenliğini tehdit edici 'potansiyel risk ve tehdit saçan öcüler' gibi sunarak, toplumdaki 'öteki' gruplara karşı beslenen önyargıları pekiştirir ve bu grupların kendilerini korumasız ve savunmasız hissetmelerine yol açar. Bu durum, bir yandan kişinin belirli bir gruba aidiyeti yüzünden küçük düşürülmesi, aşağılanması, hedef gösterilmesi, diğer yandan, nefret söylemi üreten gruba güç ve özen atfetmesi açısından, oldukça zararlıdır. Söylenenlerden çok söylenmeyenler, normal, rasyonel ve mantıklı görünenler, nefret söyleminin teşhisini zorlaştırır.

NEFRET SÖYLEMİ ÖRNEKLERİ

Eskiden manşetlerde gördüğümüz "pis Çingene", "korkak Yahudi", hatta geçmişte bir bakanın çekinmeden söylediği "Ermeni dölü" türünden sözlerin, günümüzde gazetelerde satır aralarına, köşe yazılarına, internette ise sosyal medyaya ve okur yorumlarına kaydığına tanık oluyoruz (İnceoğlu, 2011-a).

Facebook sayfalarında yer almış olan kampanya başlıklarından örnekler, nefret söyleminin varlığını çok net biçimde ortaya koyuyor: "Lezbiyenlere tecavüz ederek onları topluma kazandırabiliriz", "Duy Ulan Soysuz, Ne Mutlu Türküm Diyene...", "Soykırım Yapsak Soyunuz Kalmazdı Köpekler..."

2007'de 5651 sayılı 'İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, özellikle de 2009'dan beri erişime kapanan sitelerin istatistikleri, bilgi edinme hakkı yasasına sahip olduğumuz halde açıklanmamaktadır. 'Engelli Web' adlı internet sitesi (engelliweb.com), erişime engellenmiş internet sitelerini listelemekte ve istatistikleri yayımlamaktadır. Bu istatistiklere göre Türkiye'de şimdiye kadar 30240 erişime engelleme kararı verilmiştir.[2] Türkiye'de erişime kapatma ölçütleri arasında ırkçılık ve ayrımcılık ve nefret söyleminin bulunmaması da ironiktir.

Türk Ceza Kanunu'nun 'Halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama' başlıklı 216. maddesi, amacına uygun olarak, Erzurum'daki sağlık

2 "Türkiye'de 30 bin 240 site erişime kapalı", T24, 17.05.2013. http://t24.com.tr/haber/turkiyede-30-bin-240-site-erisime-kapali/230106

ocağındaki hastalara, bir doktorun "Pis Kürtler! Hepinizi öldürmek gerekir" demesi (*http://www.haber3.com/kurtlere-hakaret-etti-ceza-aldi-haberi-12784h.htm*), İzmir'deki Türkçü Toplumcu Budun Derneği'nin yürüttüğü "Kürt nüfus azaltılsın, Kürtler kısırlaştırılsın" kampanyası ve Denizli Çivril'de köylülerin "Kürtler çoğalıyor, biz kovmazsak köyü ele geçirecekler" (Oran, 2010) demesi, bu olaylarda nefret söylemi üretenlerin gerekli cezayı bulması bağlamında kullanılmıştır. Ancak Baskın Oran - İbrahim Kaboğlu örneğinde olduğu gibi, hâkimler bu maddeyi çoğu kez tersinden yorumlamaktadır (İnceoğlu, 2011-b).

Gazetelerin ötekileştiren ve nefret yayan ifadelerini, başlıklarda sıklıkla görebiliyoruz: "Gey barlardan çıkıp gasp yaptılar", "Rahipler uçkuru kilisede çözüyor", "Sapık Yunanlıya baskın", "Nataşa paraları Rusya'ya", "Küstah Rum'a haddini bildirdi", "Eylemciye halk dayağı" vs. Hatta şu başlıkları artık kanıksar ve içselleştirir olduk: "Eşcinsel öğretmen işten kovuldu", "Yunan tacizciye linç girişimi", "Yahudi iş adamının borç intiharı" gibi... (Alğan ve Şensever, 2010). Halbuki 'Türk tacizci', 'heteroseksüel öğretmen' veya 'Türk işadamı' gibi başlıklar kullanmıyoruz.

Diğer yandan, eşcinsel öğretmenin işten kovulması, tacizciye linç girişiminde bulunulması veya borcu olan birinin intihar etmesi ile ilgili başlıklar adeta suçu haklılaştırıyor ve hatta meşrulaştırıyor. Dink cinayeti öncesinde medyada gördüğümüz başlıklardan birkaç örnek: "Hrant'ın hırlayışı", "Türklüğe hakaretten yargılanan Ermeni gazeteci", "Ermeniye bak", "Hrant kaşıyor", "Hrant uslanmadı", "Kovun bunları. Ya sev ya terk et" (İnceoğlu ve Sözeri, 2011).

Nefret söyleminin, korumasız, dezavantajlı gruplar olarak niteleyebileceğimiz LGBT bireylere, Kürtlere, HIV ve AIDS ile mücadele edenlere karşı üretildiğini ve futbol medyası aracılığıyla ırkçılık, aşırı milliyetçilik, hatta cinsellik öğelerinin ağır bastığı, maşist erkek egemen söylem üzerinden yabancı düşmanlığı yapıldığını gözlemlemekteyiz.

Homofobik söylem de nefret söylemi olarak kabul edilir. "Travesti dehşeti", "Ters ilişki teklif etti, öldürdüm", "Hak ettiler" türü manşetler, saldırıları meşrulaştırıyor veya özendiriyor. Medya, LGBT haberlerini ya şiddet içeren üçüncü sayfa haberleriyle ya da 'cinsel içerikli', 'toplum ahlakına aykırı' vurgularıyla, LGBT bireyleri de 'sapkın' veya 'canavar' gibi temsil ederek sunuyor.

Kürt sorunu terörizm ve PKK ile özdeşleştirilerek, Kürtler hakkında 'cani', 'hain', 'kalleş', 'çapulcu', 'dağdan inenler' türünden, sloganlaşmış ve 'korkunçlaştırıcı' kalıpyargılar kullanılıyor (İnceoğlu, 2011-c).

Diğer yandan, spor medyası da nefret söylemini ve nefret suçunu ciddi olarak körüklüyor; "Türklük", "Türkiye", "canım Türkiyem", "vatan", "ay-yıldız" gibi ifadeler sıklıkla kullanılıyor. "Hindi dediniz bize, nasıl yedirdik size" türünden başlıklarla şiddet kültürü yeniden üretiliyor (Talimciler, 2005). Benzer biçimde, HIV ve AIDS haberleri, suç ve ahlaksızlık ekseninde, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olarak sunuluyor; HIV ile yaşayanlar 'tehlikeli', 'hastalıklı', 'günahkâr', 'sapkın' ve 'kötü' bireyler olarak, sürekli olarak ötekileştiriliyor.

Bu süreç her zaman çok sistematik, planlı ve programlı bir biçimde işlememekle beraber, adeta bir linç kampanyasına dönüşebilmektedir. Burada sıklıkla, bir yandan kişinin belirli bir gruba aidiyeti yüzünden küçük düşürülmesine, aşağılanmasına, hedef gösterilmesine, diğer yandan nefret söylemi üreten gruba güç ve önem atfedilmesine tanıklık ediyoruz. Zira bazı gruplar bu yolla kendi özdeğerlerini artırma yanılsaması içinde, 'diğer'lerini değersizleştirme ve insani değerlerden uzaklaştırarak itibarsızlaştırma sürecine müdahil oluyorlar.

NEFRET SÖYLEMİ TANIMLARI ÜZERİNE

Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'nun 1997 yılında aldığı, nefret söylemiyle ilgili kararda, nefret söylemi şöyle tanımlanmıştır: "Irkçı nefret, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlük temelli diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her türlü ifade biçimidir."[3]

Nefret söylemi konusunda genel bağlamda, söylemin içeriği; söylemin (yazılı veya sözlü) tonlaması; konuşmanın yapısına yönelik bir değerlendirme; söylemin (bireysel veya toplu) hedefleri; ve söz eyleminin muhtemel sonuçları veya çıkarımları gibi unsurlardan bahsedilmektedir. Raphael Cohen-Almagor (2011), nefret söylemini, bir şahıs veya grubu hedefleyen ve bu bireylerin doğuştan gelen birtakım mevcut ya

3 Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu, Bakan Yardımcıları Kurulu Tavsiye Kararı No. R (97) 20. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec%2897%2920_en.pdf

da fark edilen özellikleri dolayısıyla, önyargıya dayalı, düşmanca ve kötü niyetli bir söylem olarak tanımlamaktadır. Nefret söylemi; cinsiyet, ırk, din, etnik köken, ten rengi, ulusal köken, maluliyet veya cinsel yönelim gibi faktörlerin dahil olduğu özelliklere karşı takınılan ayrımcı, göz korkutucu, onaylanmayan, düşmanca ve/veya önyargılı tutumları ifade etmektedir. Nefret söylemi; hedeflenen grupları incitici, kişiliksizleştirici, taciz edici, sindirici, küçük düşürücü, alçaltıcı, mağdur duruma düşürücü ve bu gruplara karşı duyarsızlık ve gaddarlığı teşvik edici bir amaç gütmektedir (Cohen-Amalgor, 2011).

Bu tanımın yaygınlığı, nefret söyleminin doğası ve kapsamına ilişkin tartışmalarda yinelenen birtakım soruları gündeme getirmektedir. Bu sorulardan ilki, nefret söyleminin hedefi haline gelebilecek 'doğuştan gelen özellik' yelpazesine ilişkindir: "Nefretin odağındaki hedef kimdir, neden?"

Nefret söyleminin hukuki tanımları ırk, etnik köken, din ve felsefi inanç soruları ile cinselliğe yönelik artmakta olan dikkati ön plana çıkarırken, uygulamada, toplumsal cinsiyete görece çok daha az önem verilmektedir. Örneğin Danimarka, nefret söylemini ırk, ten rengi, ulusal veya etnik köken, inanç veya cinsel yönelim sebebiyle bir gruba açıkça tehditte bulunma, alay etme ve bu grubu hor görme olarak tanımlamaktadır.[4] Hollanda Ceza Kanunu'na göre, "Bir grubun ırkı, dini veya hayat felsefeleri, cinsel yönelimleri ya da fiziksel, psikolojik veya ruhsal engellilikleri bağlamında kendisini açıkça, sözlü, yazılı olarak veya grafikle, kasıtlı bir şekilde aşağılayıcı olarak ifade edenler, bir yıldan daha fazla olmayacak şekilde hapis cezası veya üçüncü kategori para cezası ile cezalandırılır."[5] İzlanda Ceza Kanunu'na göre ise "Ulusları, ten renkleri, ırkları, dinleri veya cinsel yönelimleri açısından bir gruba karşı alay edici, kötüleyici, rencide edici, tehditkâr veya bu gruba alenen kötü davranış sergileyen herkes, para cezası veya iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."[6] Norveç, "Birini alenen tehdit eden veya küçük düşüren açıklamalar yapma veya ten renkleri, etnik kökenleri, eşcinsel yaşam biçimi veya yönelimleri ya da dini ve felsefi yaşam biçimleri sebebiyle bir bireye karşı nefret, zulüm

4 Danimarka Ceza Kanunu, Straffeloven, Madde 266B.

5 Hollanda Ceza Kanunu, Madde 137c.

6 İzlanda Ceza Kanunu, Madde 233.

ve küçümsemeyi teşvik etme" şeklinde tanımlanan nefret söylemini yasaklamıştır.[7] İsveç, yasakladığı nefret söyleminin tanımını "ırkları, ten renkleri, ulusal veya etnik kökenleri, inançları veya cinsel yönelimleri sebebiyle bir etnik grup veya benzer bir gruba karşı alenen tehdit edici beyanlarda bulunma veya saygısızlık ifade etme" şeklinde yapmaktadır (Titley, 2012).[8]

Nefret söylemi tanımlarında toplumsal cinsiyetin yokluğunun cinsiyetçi suiistimallerin gerçekleşmesine önayak olup olmadığı konusunda süregelen bir tartışma söz konusudur. Dona L. Lilian'ın (2007) öne sürdüğü üzere, 'erkek' ve 'kadın' şeklindeki ikili kategoriler, insanların cinsel ve toplumsal cinsiyet kimliklerini düzleştirip disiplin altına sokarken, sosyal yaşam ve politik söylevler de zorunlu olarak 'yekpare, tartışılmaz kategoriler' sınırları içinde işlev göstermektedir. Lilian da, feminist çalışmalar yapan araştırmacıların vurguladıkları gibi 'kadınların nefret söylemi tanımlarından muaf tutulması' hususu üzerinde durmuştur. Nefret söylemine 'ırk' ve etnik kökenli eksende odaklanılıp, azınlık ve kırılgan gruplara karşı şiddetli bir şekilde boyun eğdirme ile bu grupların yok edilmesi hususu tarihsel bağlamda dile getirilirken, aynı şey 'kadınlar' için söylenmemektedir.

Sonu gelmek bilmeyen bir ihtilafın öğeleri olan söylem ile eylem arasındaki ilişkide şu iki soruya yanıt aranmaktadır: "Söylem yalnızca söylem değil midir ve bunu gerçekleştirenler yalnızca kendi eylemleri için sorumlu tutulabilirler mi?" ve "Nefret söylemi, ayrımcılığı ve nihai olarak şiddetin meşrulaştırılması algısını haklı çıkaran propagandist bir boyuta sahip olan bir unsur olarak mı ele alınmalıdır?" (Titley, 2012). Alexander Tsesis (2002), nefret söylemini "ırkları, ten renkleri, dinleri, etnik grupları veya ulusları sebebiyle insanlara yönelik zulmü teşvik etme amaçlı anti-sosyal bir hitabet yöntemi" şeklinde tanımladığı ve 'yok edici mesajlar' terimini kullandığı çalışmasında bu konudan bahsetmektedir.

Irk ve etnik köken sorularına odaklanmak, tarihsel baskı ve eşitsizliğin etkisine direnme ve mevcut ve gelecekteki ayrımcılık ve şiddete karşı verilen mücadele tarihinden çıkarılan sonuçlar olmak üzere, çift tanımlama gerektirmektedir. Fakat tarih hususunda, tıpkı dilde olduğu gibi,

7 Norveç Ceza Kanunu, Straffeloven, Madde 135a.

8 İsveç Ceza Kanunu, Brottsbalken, Bölüm 16, Madde 8.

bu değerlendirme, özellikle de ırkçılıkla ilişkili olarak devamlı bir ihtilaf ve çekişmenin konusudur. Nefret söyleminin ırksal aşağılamaya yönelik bir mesajının bulunduğunu, bu mesajın "tarih boyunca baskı altında tutulan bir grubun üyesine" yöneltildiğini ve yine bu mesajın eziyet veren, nefret dolu ve aşağılayıcı olduğunu öne süren Mari Matsuda'ya (1993) göre, ırkçılığa, günümüzde, güç, eşitsizlik ve baskı mirasını bünyesinde barındıran tarihi bir yapı olarak yaklaşılmalı ve ırkçılığın yapı itibarıyla değişken ve ifade biçimiyle dönüşüme eğilimli olduğunun da farkında olunmalıdır. Howard Winant'ın (2005) öne sürdüğü üzere, "Küresel ırkçılık değişken, çelişkili ve tartışmalıdır. Dünyanın birçok kısmı için küstah beyaz üstünlük yanlıları, deyim yerindeyse, artık küstah beyaz üstünlük yanlıları değildir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen ırksal adalete yönelik güçlü hareketlerden ortaya çıkan anlaşmazlıklar kontrol altına alınmış olsa da çözüme kavuşturulamamıştır."

Winant'ın ırksal sistemlerin devamlılığına ilişkin değerlendirmesinden yapılan çıkarım, ırkçılığın nasıl algılandığı ve tanımlandığına, politik muhalefetin buna yönelik ne gibi sonuçlar doğurabileceğine ve bunun, 'tüm biçimlerdeki' ırkçılığa karşı çıkmak için düzenlenen kampanyalar için yinelenen bir sorun olduğuna dikkat çeker.

Winant'ın etkili analizine ve Matsuda'nın tanımına yönelik daha doğrudan bir çıkarıma göre ise, baskı uygulamak adına meşru sayılan gücü bünyelerinde barındırdıkları için, etnik ve ırksal çoğunlukların, azınlıkların nefret söylemlerinin hedefinde kalmaları olanaksızdır. Özellikle, dinin 'ırk' sorularıyla veya tam olarak ırksallaştırmayla olan kesişme noktası gündeme getirilmelidir. Özellikle İslam, Avrupa toplumlarında sonu gelmek bilmeyen tartışmaların kaynağı niteliğindedir. Dinin nefret söylemi tanımlarından korunması yoğun bir şekilde tartışmaya açıktır. Geride bıraktığımız on yıl boyunca dini kimlik sebebiyle üretilen nefret söylemleri arasından seçilen vakalar, hedeflenen inanç ve inanç sistemi, o inanç sistemine bağlı veya bu hususla ilişkili kimseler arasındaki farkın nasıl ve ne dereceye kadar oluşabildiği konusunda karara bağlanmıştır.

MEDYADA NEFRET SÖYLEMİNE KARŞI 'CAMDEN İLKELERİ'

'Article 19' örgütü, 2009 yılında Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), çeşitli sivil toplum örgütleri ve gazetecilerin ortaklığında

yazılan Camden İlkeleri'ni benimsemiş ve ifade özgürlüğünün korunmasında devletin yükümlülüklerinin yanı sıra, medyanın da önemli bir yeri olduğuna dikkat çekmiştir. Örgüt, nefret söylemini saptarken, şiddete özendirmenin varlığı ile ilgili olarak şu ölçütleri belirlemiştir:[9]

Birinci Test: Bağlam

İletişimin içeriği, konuşmacının amacı ve/veya ayrımcılık, husumet veya şiddet içeren olayların meydana gelme olasılığı ile doğrudan ilişkili olabilmektedir. Konuşmanın ana noktaları ve öğeleri, tercihen, konuşmanın yapıldığı ve yayıldığı sırada egemen olan sosyal ve politik bağlam içerik analizlerine dahil edilmelidir. İçerik, yasaklanan davranışlar sebebiyle bireyler veya gruplara karşı yapılan şiddet eylemleri; çıkan ihtilaflar; nüfus içinde güvensizlik ve huzursuzluk düzeyinde artışa sebep olan olaylar çerçevesinde şekillenebilmektedir. Genel olarak, bir içerik analizi, aşağıdaki öğelerin dikkate alınmasını gerektirmektedir:

1. Toplumdaki ihtilafların varlığı: İncelenecek olan hususlar, ilgili gruplar arasında daha önceden yaşanmış ihtilaflar, kışkırtma örneklerini takiben başgösteren şiddet eylemleri ve zayıf demokratik yapılar ile hukukun üstünlüğü gibi, toplu şiddet eylemleriyle bağlantılı diğer risk faktörlerinin varlığını içermek durumundadır.

2. Kurumsallaşmış ayrımcılığın varlığı ve tarihi: Belirli bir gruba veya gruplara yönelik yapısal eşitsizlikler ya da ayrımcılık mevcut mudur? Grubu/grupları hedef alan nefret dolu beyanlara karşı gösterilen tepki nedir? Bu tür beyanlara karşı geniş çaplı bir kamusal kınama mevcut mudur?

· Söylemin hedefindeki kitle ile hedeflenen gruplar arasındaki, kaynaklara yönelik uyuşmazlık ve anlaşmazlıkların tarihi: Kitle, özellikle yakın geçmişiyle kıyaslandığında, gıda ve barınma bulamama, istihdam gibi konularda iktisadi güvensizlikten muzdarip miydi? Kitlenin daha fazla uyuşmazlık yaşamaya yönelik bir korkusu bulunup bulunmadığı hususu da incelenmelidir.

9 Yazar tarafından Türkçeye çevrilmiş olan ilkelerin İngilizce versiyonu için bkz. http://www.article19.org/data/files/medialibrary/1214/Camden-Principles-ENGLISH-web.pdf

· Özellikle ayrımcılık karşıtlığı ve ifade özgürlüğü, ve aynı zamanda adalete erişim konusunda uygulanan yasal çerçeve.

· Ülkedeki medya çeşitliliği ve çoğulculuğu başta olmak üzere, medya görünümü. İncelenecek hususlar arasında medyanın önündeki engeller, medyanın veya gazetecilerin bağımsızlığını sınırlayan faktörler, medya içeriğine yönelik geniş ve belirsiz kısıtlamalar, bu kısıtlamaların uygulanmasındaki önyargıların kanıtları vardır. Hükümete yönelik eleştirinin ya da medya ve diğer iletişim türleri bünyesinde geniş çaplı bir siyasi tartışmanın mevcut olup olmadığı ve kitlenin yaygın, alternatif ve kolay erişilebilen görüşlere ve konuşmalara erişim olanağının bulunup bulunmadığı da, incelenecek konular arasında yer alabilir.

İkinci Test: Konuşmacı

Konuşmacının kimliği, toplum içindeki konumu ve statüsü, saygınlığı ve etkileri incelenmelidir. Dikkate alınacak hususlar, aşağıdaki öğeleri içermektedir:

· Konuşmacının resmi konumu – kitle üzerinde yetki sahibi bir konuma sahip olup olmadığı hususu
· Konuşmacının kitle üzerine kurduğu otorite, etki düzeyi ve karizması
· Beyanın resmi mevkideki bir kişi tarafından yapılıp yapılmadığı

· **Siyasi liderler / siyasi parti üyeleri:** Politikacıların, ihtilaflara veya anlaşmazlıklara neden olabilecek kamusal konuşmalar yapmaktan kaçınmaları gerektiği konusu vurgulanmıştır. "Bir kısmı, nüfusun bir bölümünü rencide edip, dehşete düşürüp, rahatsız ediyor olsa da" siyasi partilerin görüşlerini halkın önünde savunma hakları olduğunu kabul etmektedir; fakat siyasi partiler bunu gerçekleştirirken "can sıkıcı veya aşağılayıcı söz ve davranışlar kullanmamalıdır; zira bu tür davranışlar barışçıl, sosyal ortamla uyumsuz kamusal tepkiler oluşturabilmenin yanı sıra demokratik kurumlara olan güveni de sarsmaktadır."

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), *Le Pen v. Fransa* kararında, ırkçı görüşleri ile tanınan Fransız siyasetçi Jean Marie Le Pen'in bazı ifadelerinin sözleşme ile uyumlu olup olmadığını değerlendirmiştir. Le Pen, Le Monde gazetesine verdiği bir mülakatta yer alan "Sayılarının 5 milyon değil 25 milyon olduğu gün Fransa'yı onlar yönetiyor olacak"

şeklindeki ifadesi nedeniyle, bir grup insanın kökeni veya etnik grup, ulus, ırk veya din gibi spesifik bir gruba üye olma veya olmamaya dayalı olarak ayrımcılık, nefret ve şiddete tahrik ettiği gerekçesiyle 10 bin euro para cezasına çarptırılmıştır. AİHM'nin, siyasetçilerin kullandıkları nefret içerikli ifadelere yönelik bu yaklaşımı çok önemlidir. Siyasetçiler gibi, toplumun gözü önünde olan kişilerin nefret söyleminin üretilmesinde özellikle payı olabilmektedir. Bu sebeple ,başta siyasetçiler olmak üzere, kamuoyunda tanınmış, bilinen kişilerin bu içerikteki ifadeleri kullanmaması gerekmektedir (Karan, 2012).

• **Kamu yetkilileri ya da benzer mevkilere sahip kişiler:** Konuşmacı, bir kamu yetkilisi veya toplumda belirli bir mevki sahibi olan biri, örneğin bir öğretmen veya dini lider ise, kamuoyu üzerinde çok daha büyük bir etki oluşturabilmektedir. Uzmanlar tarafından vurgulandığı üzere, hedef kitlenin otoriteye karşı duyduğu saygı çerçevesinde şekilleniyor olması hususu dikkate alınarak, konuşmacı üzerine yapılan analiz, kitle üzerine odaklanmayı gerektirir.

Üçüncü Test: Amaç

Amaç şu şekilde tanımlanmaktadır:

• Nefreti savunmaya yönelik maksat
• Korunan bir grubu hedefe alan kasıtlı eylem
• Eylemlerinin sonucu hakkında bilgi sahibi olmak ve bu sonuçların, olayların olağan seyri içinde ortaya çıkabileceğini bilmek

Amacın nasıl ispat edilebileceği sorusu karmaşıktır. Şahıs kastını itiraf ve kabul etmediği müddetçe, ruhsal durumunu açığa çıkarmak her zaman zor olacaktır. Suçlunun savunması veya kanıtların eksikliğinde, yargı mercileri, konuşmacının şüphesiz olarak kışkırtma amacı taşıyıp taşımadığı hususunda kendi değerlendirmelerini yapma esnekliğine sahip olmalıdır. Uluslararası ve karşılaştırmalı hukuk bilimi incelemeleri, mahkemelerin bu şekilde karar verdiğini göstermektedir.

• **Konuşmacının kullandığı dil:** Pek çok davada, yargı mercileri ifadelerin anlatım biçimden yola çıkarak, konuşmacının belirli bir amacının olduğunu belirlemekte ve dilin ne derece açık olduğu veya doğrudan kullanılıp kullanılmadığı gibi sorulara odaklanabilmektedirler. Konuşmanın tonlaması ve ne tür koşullar altında yapıldığı dikkate

alınmak zorundadır. İçerikten yola çıkılarak, konuşmacının amacının dinleyici kitlesi açısından açık ve anlaşılır olup olmadığı incelenebilmekte; "Konuşmacının, nefreti teşvik etme haricinde başka bir amacı olabilir mi?", "Konuşmacı, konuşmasının etkisini öngörmüş olabilir mi?" gibi sorulara yanıt aranmaktadır.

• **Konuşmacının güttüğü amaçlar:** Amacı belirleme aşamasında, mahkemeler, konuşmacının niyeti ve onu konuşmaya mecbur bırakan nedeni de incelemektedir. Mahkemeler, konuşmanın amacı olarak nefreti teşvik etmekten başka bir sebep belirleyebilirse, teşvik hususu geçerli olmayabilir. Bir kişinin genel çıkarların söz konusu olduğu bir konuda veya buna benzer nedenlerden ötürü kamuyu bilgilendirmeyi amaçladığı davalar reddedilebilir. Bunlar, haberlerin yayılması, hükümetin kamu güvenilirliğinin çıkarları bakımından yanlış yaptığı işleri meydana çıkarmaya yönelik tarihi araştırmalar veya çabalar gibi durumları içermektedir.

• **İletişimin skalası ve tekrarı:** Amaç, örneğin, konuşmacının mesajı zaman içinde veya ara sıra tekrar etmesi halinde, belirli bir eylemi harekete geçirmeye yönelik bir amacın mevcut olma ihtimalini göz önüne almak suretiyle de belirlenebilir.

Dördüncü Test: İçerik

İfadenin içeriği (fiilen söylenen veya yapılan şeyler) mahkemenin etraflıca düşünmesinin bir sonraki odak noktası olmalıdır. İçerik analizi, söylenen şeyler, tür, üslup, ifadenin ayrımcılık veya şiddete doğrudan çağrıda bulunup bulunmadığı, konuşma içeriğindeki argümanların doğası veya argümanların arasında sıkışan denge gibi hususları içerebilir. Konuşma analizi, aşağıdaki hususların dikkate alınmasını gerektirebilir:

• **Söylenen şey:** Mahkeme, konuşmanın özellikle şiddet, düşmanlık veya ayrımcılığa çağrı yapıp yapmadığını dikkate almalıdır.

• **Hedeflenen kesim (dinleyici):** Analiz, konuşmanın teşvik etmeyi amaçladığı, fiilen hedeflediği dinleyiciye odaklanmalıdır. Analiz, teşvik edilen grup bünyesindeki kültürel ve dilsel kaynaklara yönelik belirli referanslar vasıtasıyla yapılmalıdır. "Konuşmanın, dinleyicilerin kurban gruptan kaynaklı ciddi bir tehlikeyle karşılaştığını" öne sürüp sürmediği hususu değerlendirilmelidir.

• **Hedeflenen kesim (ayrımcılığın, şiddetin veya düşmanlığın muhtemel kurbanları):** Konuşmadaki nefretin konusu olan gruplar/topluluklar kimlerdir? Onlara doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı atıfta bulunulmaktadır? Diğer bir soru ise, "konuşmanın kurbanlarının, insandan ziyade haşarat, zararlı böcek veya hayvanlar" olarak tanımlanıp tanımlanmadığıdır. Bu durum, kurbanları veya kurban olma ihtimali bulunanları kişiliksizleştirdiğinden, soykırım ve şiddete teşvikin retorik bir niteliğini oluşturmaktadır.

• **Dile getirilme şekli (tonlama):** Hafifletici unsurlar olmadan ve ifade edilen fikir ile bu fikre dayalı olarak sergilenen eylem arasındaki belirgin fark gösterilmeksizin, yapılan konuşmanın ne derece kışkırtıcı ve dolaysız olduğu göz önüne alınmalıdır. Mahkemeler, aynı zamanda, ifadenin "diğerleri üzerinde o tepkiyi olumlu yönde uyarıcı öğeyi" içerip içermediğini ve bunları teşvikin başka bir niteliğine yönelik olarak harekete geçirip geçirmediğini de incelemelidir. Bu tekniğe 'aynada suçlama' denmektedir. Tıpkı nefsi müdafaanın cinayete karşı bir savunma olması gibi, toplu savunma, yapay ve yasadışı bir eylem olsa bile, grup şiddeti için psikolojik bir meşrulaştırma zemini hazırlamaktadır. Mahkemeler, "konuşmanın, konuşmacı ve dinleyicinin anlayışı bağlamında, özel yüklü anlam barındıran cümleler, kelimeler veya şifreli dil" içerip içermediğini de incelemelidir.

• **İfadenin aldığı şekil:** Yargı mercileri konuşmanın içeriğini değerlendirirken, ifadenin belli türlerinin "ifade özgürlüğüne yönelik ufak kısıtlamalar" sunduğunun farkında olmalıdır. Bunlar, aşağıdaki öğeleri içermektedir:

Sanatsal ifade: Sanatsal ifade özgürlüğü, demokratik bir toplumda önem teşkil eden temel faktörlerdendir. Sanatsal çalışmaların büyük bir kısmı, yasaklı eylemlere teşvik edici mesajları iletmeksizin çok güçlü hisleri tetiklemek üzere, bilhassa yapılmaktadır. Bunlar, kamu yararına olabilmenin yanı sıra politik konuşma şeklini alabilmektedir; "Bir sanatçının bu tür bir ifadede bulunmasına yönelik müdahale özel ihtimam gösterilerek incelenmelidir."

Kamu yararı söylemleri: Mahkemeler, şiddete teşvik ile, kamu yararı adına özgün eleştiriler içeren yayınlar arasındaki farkı dikkatli bir şekilde belirlemelidir. Bu durum, özellikle seçim kampanyaları ve politik tartışmalar gibi konular için önemlidir.

Dini ifade: Fikirleri dile getirme veya dini bilgileri ya da inancı aktarma veya bir dine inananlara yönelik kışkırtma arasında ayrım yapılmalıdır. Bir dinin, ilke veya dogmalarına ya da temsilcisine yapılan saldırının, o dinin bireysel inananlarına karşı nefreti tam olarak teşvik etmediği belirtilmektedir. Benzer olarak, kilisenin bir temsilcisine saldırıda bulunmanın, malum dine olan inançları dolayısıyla o topluluğa doğrudan bir saygısızlık ve küçük düşürme teşkil etmediği kabul edilmiştir.

Diğer yandan, *Norwood v. Birleşik Krallık* davasında, ırkçı Britanya Ulusal Partisi üyesinin, Kasım 2001 ve 9 Ocak 2002 tarihleri arasında, evine astığı 60 cm x 38 cm ebatlarında ikiz kuleleri yanarken gösteren, "İslam Britanya'dan dışarı - Britanyalıları koruyun" ifadelerinin yazılı olduğu, ay-yıldızın üzerinde çarpı işaretine yer veren bir poster şikâyet üzerine, polis tarafından kaldırılmıştır. Başvurucu bu fiil nedeniyle yargılanmış ve 300 Sterlin para cezasına çarptırılmıştır. AİHM, ifade özgürlüğünün ihlali ile ilgili başvuruda, bir dini grubun bütün olarak bir şiddet eylemi ile ilişkilendirilmesini içeren bu davranışın sözleşme ile güvence altına alınan hoşgörü, toplumsal barış ve ayrımcılık yasağı gibi değerlerle uyum içinde olmadığını belirtmiş ve başvuruyu 17. madde kapsamında kabul edilemez bulmuştur (Cankaya ve Yamaner, 2012). Bu, AİHM'in 17. maddeyi İslamofobi kapsamında uyguladığı ilk karar niteliğindedir.

Akademik söylem ve araştırma: Akademik söylem ve araştırmalarda, uç fikirler de dahil olmak üzere tüm fikirler kamu yararı adına korunmayı hak etmektedir. Tarihi olayların tartışmalı bir tutum içinde konuşulmasını gerektirmektedir.

Olgu ile değer yargıları arasındaki ayırım: Bir konuşmanın türünü belirlerken, "ayrım, beyanın bünyesinde bulunan olgu ve değer yargıları arasında yapılmalıdır. Olguların varlığı gösterilebilirken, değer yargılarının gerçeği ise kanıtlamak için elverişli değildir." Hukuk bilimi dahilinde sıkça gözlemlenebildiği üzere, değer yargılarının kanıtlanması gerekliliğini yerine getirmenin mümkün olmaması, düşünce özgürlüğünü ihlal etmektedir.

AİHM'e göre, "olguların varlığı gösterilebilir iken, değer yargılarının kanıtlamaya elverişli olmamaları nedeniyle olgusal ifadeler ile değer yargısı belirten ifadeler arasında ayrım yapılması gerekmektedir. Belirli bir değer yargısının gerçekliğinin ispatlanması şartı, yerine getirilmesi mümkün olmayan bir şarttır ve düşünce özgürlüğünün bizzat

kendisini ihlal eder. Düşünce özgürlüğü ise, 10. maddeyle güvence altına alınan hakların en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bir ifadenin değer yargısı belirten bir ifade olması halinde bile onu destekleyecek yeterli olgusal temelinin bulunması gerekir ki bunun olmaması aşırılık anlamına gelecektir" (Weber, 2009, s. 37). Sonuç olarak, AİHM, söz konusu açıklamaların gerçeğe uygun olup olmamasına büyük önem vermekte ve bu nedenle, "tarihçiler arasında sürmekte olan bir tartışmanın parçası olan" konular ile "kesin olarak ispat edilmiş tarihsel olgular" arasında bir ayrıma gitmektedir.[10]

İfadenin kapsamı ve büyüklüğü, ifadenin kışkırtma eşiğine ulaşıp ulaşmadığı, ifadenin kapsam ve büyüklüğünün değerlendirilmesi gerektiği ve bu aşamanın bir sonraki önemli öğe olduğu öne sürülmektedir. Yargı mercileri, özellikle üç temel konuyu değerlendirmeye almalıdır:

- İfadenin kamusal doğası
- İfadenin yayılmasındaki araçlar
- İfadenin büyüklüğü

İfadenin kamusal doğası: İfadenin kamusal doğasını değerlendirebilmek için aşağıdaki öğeler göz önüne alınmalıdır:

- İfadenin veya iletişimin kısıtlı bir alan dahilinde yayılıp yayılmadığı veya kamuya tamamen açık olup olmadığı
- Biletle girilen kapalı bir alan veya kamusal alanda yer alıp almadığı
- İletişimin rastgele bir kesime (kamu) yöneltilip yöneltilmediği
- Konuşmanın kamusal alandaki kalabalığa yapılıp yapılmadığı

İfadeyi yayma araçları: Yetkili merciler, mesajın iletilmesi için ne tür bir iletişim aracı (örn. basın, görsel-işitsel medya, sanat çalışması, kitap) kullanıldığını incelemelidir. Venedik Komisyonu'nun vurguladığı üzere, beyanın kısıtlı bir alanda mı, yoksa kamunun erişiminin olabileceği şekilde mi yayıldığı veya biletle giriş yapılabilen kapalı bir yerde mi, yoksa kamuya açık bir alanda mı gerçekleştiği önemlidir. Örneğin, beyanın medya aracılığıyla yayılmış olduğu bir durumda, etkisi bir hayli fazladır. Önem verilmesi gereken son bir husus da, sıklık, iletişimin miktarı ve boyutu açısından ifadenin yoğunluğu veya büyüklüğü (örn. bir bildirinin yaygın medya aracılığıyla mı yayınlandığı, tek bir yayın mı yoksa tekrar edilen bir yayın mı olduğu) olmalıdır.

10 *Lehideux ve Isorni v. Fransa* davası, agy, paragraf 47.

Mahkemeler kararlarında aşağıdaki ölçütleri ele almaktadır:

- Konuşma, dinleyicisi tarafından ayrımcılık, şiddet veya düşmanlığa çağrı olarak algılandı mı?
- Konuşmacı, dinleyicileri etkileyebildi mi?
- Dinleyici savunulan eyleme başvuracak yöntemlere sahip olup, ayrımcılık, şiddet veya düşmanlık eylemlerini gerçekleştirdi mi?
- Hedefteki kurban grup mağdur oldu mu veya yakın geçmişte ayrımcılık, şiddet veya düşmanca eylemlerin hedefi oldu mu?

AİHM, iletişimin olasılığına/etkisine dayalı öğelerin yetersizliği gerekçesiyle, bir dizi nefret söylemi davasını kabul edilemez olarak değerlendirmiştir. Burada en önemli nokta, hakaret - kabul edilebilir eleştiri ayırımının yapılmasıdır.

AİHM'e göre, "Hükümete yönelik eleştirinin sınırı sade bir vatandaşa hatta bir politikacıya yönelik eleştiri sınırından çok daha geniştir. Demokratik sistemlerde hükümetin eylemleri yalnız yasama ve yargı organlarının değil basının ve kamuoyunun da yakın incelemesine tabi olmalıdır" (Cankaya ve Yamaner, 2012, s. 47). Siyasetçiler kendilerini, gazetecilerin, halkın ve siyasi rakiplerinin eleştirilerine ve denetimlerine açmak durumundadırlar.

SONUÇ NİYETİNE...

Nefret söylemi, halen üzerinde tartışılan ve özellikle de ifade özgürlüğü ile zaman zaman çatışma içine giren bir kavram. Diğer yandan, nefret söylemi ile nefret suçu arasındaki kesim ayırım konusunda yalnız kamuoyunun değil, siyasilerin ve hatta medyanın kafası da karışık.

Nefret söyleminin, nefret suçuna giden süreçte tetikleyici görev üstlenmesi gerçeğinden yola çıkarak, "Her nefret söylemi nefret suçu ile neticelenir" sonucuna ulaşmak ve çare olarak da nefret söyleminin yasalarla düzenlenmesi gerektiğini vurgulamak son derece yanlış olur. Çoğu zaman bumerang etkisi yaratabilen 216. maddenin kalkması gerektiği ifade edilirken, ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı bir başka yasa arayışına girmek, Türkiye'de zaten zayıf bir karneye sahip olan basın özgürlüğüne büyük tehdit oluşturur.

Yasa çıkarmak yerine farkındalık yaratmak için, nefret söylemi karşıtı kampanyaların düzenlenmesi, kurbanlarının karşılaştığı durumların

raporlaştırılması ve deşifre edilmesi, ülkenin nefret söylemi haritasının çıkarılması gerekir. Yargı mensuplarının, medya çalışanlarının temel insan hakları ve özgürlükleri çerçevesinde eğitim ve bilinç düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan, yakınlarda açıklanan 'Demokratikleşme Paket'inde' yer alan nefret suçları yasa tasarısında uyruk, etnik kimlik ve cinsel yönelim gibi unsurların yer almaması, AGİT katılımcı ülkesi olarak Türkiye'nin, AGİT'in esas aldığı bu ölçütlere nefret suçları yasasında yer vermemesi düşündürücüdür. Sonuç olarak, nefret suçlarını düzenleyen bir yasada bile, 'olmazsa olmaz' kriterlerin dışlanması, dine hakaret ve dinsel nefret söylemi kavramlarının birbirine karıştırılması, İslamofobik temelli bir yasa çıkarılacağına ve bunun nefret söylemini de kapsayacağına dair sinyaller verilmesi hayra alamet değildir.

KAYNAKÇA

Alğan, T. C. ve Şensever, F. L. (2010) *Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl, 10 Örnek*, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği.

Article 19 (2012) *Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence*, Londra: Article 19.

Ataman, H. (2012) "Nefret suçlarını farklı yaklaşımlar açısından çerçevesinden ele almak: Etik, Sosyo-Politik ve Bir İnsan Hakları Problemi olarak Nefret Suçları, *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde, der. Y. İnceoğlu, s. 47-80, İstanbul: Ayrıntı.

Cankaya, Ö. ve Yamaner, M. B. (2012) *Kitle İletişim Özgürlüğü*, İstanbul: Beta.

Castells v. İspanya, 23 Nisan 1992 tarihli mahkeme kararı, Seri A, No. 236, paragraf 46.

Cohen-Almagor, R. (2011) "Fighting Hate and Bigotry on the Internet", *Policy & Internet*, cilt 3, sayı 3, s. 26-1.

Council of Europe-Committee of Ministers, Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers' Deputies [Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu, Bakan Yardımcıları Kurulu Tavsiye Kararı No. R (97) 20] http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec%2897%2920_en.pdf

European Race Audit (2011), Briefing Paper Institute of Race Relations.

Goldberg, D. T. (2009) *The Threat of Race: Reflections on Racial Neoliberalism*, Oxford: Wiley-Blackwell.

İnal, A. (1996) *Haberi Okumak*, İstanbul: Temuçin.

İnceoğlu, Y. (2008) Video Klip (Fitne) Krizi, *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=252370

İnceoğlu, Y. (2011-a) "Nefret Söylemi Üzerine", *Şalom*, http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/15825-Nefret-soylemi-uzerine.aspx

İnceoğlu, Y. (2011-b) Nefret Söylemi ve Kürt Sorunu, *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/yorum/nefret_soylemi_ve_kurt_sorunu-1064991

İnceoğlu, Y. (2011-c) Nefret Suçu: İnsanlık Suçu, *Habertürk*, http://www.yasemininceoglu.com/haberturk_14.04.2011.pdf

İnceoğlu, Y. ve Çınarlı, M. (2006) "Global Media and The Manipulation of Civilizations: The Caricature Controversy", *Internationalising Media Studies: Imperatives and Impediments*, UK: Westminster University.

İnceoğlu, Y. ve Çomak N. (2009) *Metin Çözümlemeleri*, İstanbul: Ayrıntı.

İnceoğlu, Y. ve Sözeri, C. (2012) "Nefret Suçlarında Medyanın Sorumluluğu: 'Ya sev ya terk et ya da...'", *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde, der. Y. İnceoğlu, s. 23-37, İstanbul: Ayrıntı.

Karan, U. (2012) "Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk", *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde, der. Y. İnceoğlu, s. 81-102, İstanbul: Ayrıntı.

Lehideux ve Isorni v. Fransa [GC], 23 Eylül 1998 tarihli mahkeme kararı, Mahkeme Kararları ve Karar Raporları 1998-VII.

Lillian, D. L. (2007) "A thorn by any other name:sexist discourse as hate speech", *Discourse and Society*, sayı 18(6), s. 719-40.

Matsuda M., Lawrence, C. R., Delgado, R. ve Crenshaw, K. W. (1993) *Words That Wound: Critical Race Theory, Assaultive Speech and the First Amendment*, Boulder, CO: Westview Press.

Oran, B. (2010) "Maksimum Rezillik", *Radikal İki*, 25.04.2010 http://www.radikal.com.tr/radikal2/maksimum_rezillik-993333

Talimciler, A. (2005) "Türkiye Spor (Futbol) Medyası", *Birikim*, sayı 117, s. 98-103.

Titley, G., British Institute of Human Rights ve Földi, L. (2012) Hate speech Online: considerations for the proposed campaign "*Starting Points for Combating Hate Speech Online*", Council of Europe, Youth Department.

Tsesis, A. (2002) *Destructive Messages: How Hate Speech Paves the Way for Harmful Social Movements*, New York: NYU Press.

van Dijk, T. A. (1988) *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*, Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.

van Dijk, T.A. (2008) *Discourse and Power*, Houndsmills: Palgrave Macmillan.

Weber, A. (2009) *Manual on Hate Speech*, Strazburg: Council of Europe Publishing.

Winant, H. (2004) *The New Politics of Race: Globalism, Difference, Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

NEFRET SÖYLEMİ VE YAKINDAN İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR: AYRIMCILIK, NEFRET SUÇU VE HAKARET

Ulaş Karan

NEFRET SÖYLEMİ

'Nefret söylemi' kavramını tanımlamak, özellikle de hukuk alanında tanımlamak oldukça zordur. Kavramın, üzerinde uzlaşılmış herhangi bir tanımı bulunmamaktadır ve kapsamına dair de bir belirsizlik söz konusudur.[1] Nefret söylemi konusunda uluslararası alanda bağlayıcı bir hukuk belgesinde ortaya çıkmış bir tanım yoktur. Bu konuda tek tanım Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen, 1997 tarihli ve R (97) 20 sayılı tavsiye kararında yer almıştır. Bu belgede, nefret söylemi "yabancı düşmanlığı, ırkçı nefret, Yahudi düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük temelli diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimi" olarak tanımlanmıştır.[2] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de, kararlarında yukarıda belirtilen tavsiye kararına gönderme yapmış ve bu doğrultuda, nefret söylemini, "demokratik bir toplumda hoşgörüsüzlüğe tahrik eden, hoşgörüsüzlüğü yayan, savunan veya mazur gösteren her türlü ifade" olarak tanımlamıştır.[3] Bu kavram yakın zamanda AİHM tarafından da kullanılmaya başlamıştır ancak mahkeme tarafından ayrıntılandırılmamış, sadece aktarılmakla yetinilmiştir (McGonagle, 2007, s. 44).

Söz konusu tanımların genel olarak ırk veya etnik kökene dayalı nefret ya da yabancı düşmanlığı veya Yahudi düşmanlığı merkezli olduğu görülecektir. Bu tanımların bu çerçevede yapılmış olması,

---

1 Bu çalışmada 'nefret söylemi' kavramına yönelik bir tanımlama çabası bulunmamaktadır ve mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde bu olguya yaklaşılmaya çalışılacaktır.

2 Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Members States on "Hate Speech" [Bakanlar Kurulu'nun Üye Ülkelere 'Nefret Söylemi' Konusundaki Tavsiyesi, No. R (97) 20] https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=568168&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2 (erişim tarihi: 14.05.2010)

3 *Gündüz v. Turkey*, başvuru no. 35071/97, 14.06.2004, paragraf 40.

nefret söyleminin yalnızca bu çerçevede anlaşılmasına yol açabilir görünmektedir. Ancak nefret söyleminin verili çerçeve dışında, başta din veya inanç, cinsiyet, yaş, engellilik ve cinsel yönelim gibi birçok alanda gündeme gelebilmesi mümkündür.[4] Fakat bu bölümde örnek verilecek olan düzenlemeler ve kararların büyük çoğunluğu yukarıda belirtilen tanım çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu durumun altında yatan neden, başlangıçta ırk veya etnik köken ya da din veya inanç temelinde nefret söyleminin meşru görülmemesi ve zaman içinde, meşru görülmeyen söylem temellerinin artmasıdır. Günümüzde nefret söyleminin sadece belirli temeller bağlamında değil, geniş bir biçimde düşünülmesi, kavramın gelişimine de daha uygun olacaktır. Nefret söyleminin özellikle Türkiye'de görece yeni bir kavram olduğu düşünüldüğünde, benzer kavramlardan farklılıklarının ortaya konması, olası bir kavram kargaşasının önüne geçerek, zihin açıcı olabilecektir.

NEFRET SUÇU

'Nefret söylemi' kavramı ile sıklıkla gündeme gelen kavramlardan ilki 'nefret suçu'dur (*hate crime*). Nefret söyleminde olduğu gibi, nefret suçunun da uluslararası hukukta bir tanımı bulunmamaktadır. Bu alanda ortaya çıkmış tanımlardan biri Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı tarafından yapılmış ve nefret suçları, "mağdurun, mülkün ya da işlenen suçun hedefinin gerçek ya da hissedilen ırk, etnik, ulusal köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engelli, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir grupla gerçek ya da öyle algılanan bağlantısı, ilgisi, bağlılığı, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği kişilere veya mala karşı işlenen her türlü suç" olarak tanımlanmıştır.[5]

Nefret suçları arasında, sayılanlarla sınırlı düşünülmemesi kaydıyla, fiziksel saldırı, taciz, bir mülke ve eşyalara zarar verme, duvar yazıları, kundaklama gibi filler sayılabilir. Nefret suçları açısından bir mağdurun bir gruba mensup olması veya olmamasına karşın o gruba üye

4 Örneğin, *Vejdeland and Others v. Sweden*, başvuru no. 1813/07, 09.02.2012 davasında nefret söyleminin eşcinsellere yönelik olarak da gündeme gelebileceği kabul edilmiştir.

5 *Hate Crimes in the OSCE Region: Incidents and Responses, Annual Report for 2006*, OSCE (AGİT) Office for Democratic Institutions and Human Rights, Varşova, 2007, s. 9, http://www.osce.org/odihr/26759 (erişim tarihi: 11.03.2011)

olduğunun varsayılması sonucunda, örneğin fiziksel görünüşü yüzünden, göçmen, eşcinsel ya da siyah olduğu için, kendisine yönelik bir fiil söz konusudur. Bu fiilin suç olarak kabul edilebilmesi için, ceza hukuku anlamında bir suç olarak düzenlenmiş ve bu anlamda yaptırıma bağlanmış olması gerekmektedir.

Nefret suçlarının ceza hukuku tarafından diğer suçlar gibi ayrıntılı biçimde düzenlenmesi ve yaptırıma tabi tutulması, ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan ve Anayasa'nın 38. maddesinde de yer alan, suç ve cezaların yasallığı ilkesinin de bir gereğidir. Nefret suçlarını diğer suçlardan ayıran en önemli farklılık ise, bu suçların diğer suçlardan farklı bir önyargı (*bias*) ile işlenmiş olmasıdır. Örneğin kundakçılık suçunda bir ev yakılması söz konusudur; bu fiil gerçekleştirilirken, bir gruba mensup bir kişiye yönelik önyargı veya nefret ile hareket edildiği takdirde nefret suçu söz konusu olmaktadır. Her suç, böyle bir önyargı ile gerçekleştirildiğinde nefret suçu olarak adlandırılabilir, ancak belli gruplara mensup kişilere karşı işlenen her suç, önyargı içeren bir saikin yokluğunda, sadece bu kişilere karşı işlenmiş olmasından dolayı nefret suçu olarak kabul edilmemelidir. Bu durumda failin önyargısının veya nefretinin iddia makamı tarafından çeşitli delillerle ortaya konması gerekmektedir.

Nefret suçunda bir önyargı ile hareket edilmemiş olsa da, ceza hukuku anlamında bir suç söz konusudur. Nefret söylemini nefret suçlarından ayıran en önemli farklılık bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nefret söylemi bazı ülkelerde suç olarak düzenlenmiş, bazılarında ise düzenlenmemiştir ve nefret içerikli ifadeler her zaman bir suç oluşturmayabilmektedir. Nefret söyleminin cezalandırıldığı durumda içeriğin kendisi cezalandırılmaktadır. Nefret içerikli bir ifade söz konusu olmadığında ise, nefret söylemi gibi bir suç mevcut olmamaktadır. Bu sebeple, nefret suçunun ilk unsuru olan bir suçun varlığı, nefret söylemi için söz konusu değildir.[6] Ancak bir suç işlenmeden önce, işlenirken veya işlendikten sonra nefret içerikli ifadeler kullanılması, bir önyargı olarak değerlendirilerek nefret suçu kapsamında ele alınabilecektir. Dolayısıyla, nefret söyleminin, nefret suçunun bir unsuru haline gelmesi mümkündür.

6 *Hate Crime Laws: A Practical Guide*, OSCE, Varşova, 2009, s. 25.

AYRIMCILIK

Nefret söylemi çerçevesinde gündeme gelebilen bir başka kavram ise 'ayrımcılık'tır (*discrimination*). Ayrımcılık ve nefret söylemi farklı kavramlardır. Ayrımcılık yasağı günümüzde hukuk kurallarının bir parçası haline gelmiş durumdadır. Ayrımcılık kavramı hukuk alanında, kısaca, etnik köken ve cinsel yönelim gibi yasaklanan temellerde bir kişiye veya gruba yönelik, aleyhe sonuç doğuran ve hukuken haklı kılınamayan herhangi bir fark gözetme olarak tanımlanabilir. Ayrımcılık yasağı giderek gelişme gösteren bir kavramdır ve bugün çok çeşitli ayrımcılık biçimlerini kapsamaktadır. Ayrımcılık kavramı şöyle tanımlanabilir: Kamusal veya özel yaşamda, insan haklarının eşitlik temelinde tanınmasını, haklardan yararlanılmasını veya hakların kullanılmasını ortadan kaldırma veya zayıflatma amacını taşıyan veya böyle bir etki doğuran, herhangi bir ayrımcılık temeline dayanan, herhangi bir fark gözetme, dışlama, sınırlama veya kısıtlama ya da öncelik tanıma.[7] Buna ek olarak, ayrımcı nitelikte taciz; bir başkasına yönelik ayrımcılık yapılması talimatı; engellilik veya din veya inanç gibi temellerde herhangi bir kişinin ya da kuruluşun, bir hükmün, ölçütün veya uygulamanın beraberinde getirdiği dezavantajların ortadan kaldırılması için uygun tedbirlerin alınmaması da, ayrımcılığın güncel biçimleri olarak kabul edilmektedir. Ayrımcılık yasağının ihlalinde, nefret suçunun aksine, bir 'kasıt' aranmamakta; belirli bir grup üzerinde orantısız biçimde olumsuz etkileri olan genel bir politika veya tedbir, özel olarak o grubu hedef alıp almadığına bakılmaksızın, ayrımcı nitelikte kabul edilebilmektedir.[8]

Ayrımcılıkta karşılaştırılabilir durumda olan kişiler arasında makul ve nesnel bir nedene dayanmaksızın farklı muamele veya aynı muamele ayrımcılık anlamına gelmektedir. Nefret söyleminde ise, ayrımcılık için geçerli olan bu unsurlar söz konusu değildir; bir karşılaştırma yapılması ve farklı muamele yoktur. Ayrıca, ayrımcılık yasağı açısından tüm hukuk düzenlerinde belirli kurallar ortaya çıkmış olsa da, nefret

---

7 AİHM'e göre, bir muameledeki farklılık, objektif ve makul bir haklılığa sahip değilse, başka bir deyişle, meşru bir amaç izlemiyorsa veya kullanılan araçlar ile gerçekleştirilmek istenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmuyorsa, ayrımcılık ortaya çıkmaktadır. Bkz. *Marckx v. Belgium*, başvuru no. 6833/74, 13.06.1979, paragraf 33; *Rasmussen v. Denmark*, başvuru no. 8777/79, 28.11.1984, paragraf 38.

8 *Opuz v. Turkey*, başvuru no. 33401/02, 09.06.2009, paragraf 183, *D. H. and Others v. Czech Republic*, başvuru no. 57325/00, 13.11.2007, paragraf 175.

söylemi açısından dünya üzerinde bir mutabakat olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak nefret söylemi ile ayrımcılığı, birbirini tetikleyen ve birbirlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştıran iki farklı olgu olarak kabul etmek mümkündür.

II. NEFRET SÖYLEMİ - İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ İLİŞKİSİ

A. Genel olarak ifade özgürlüğü

İfade özgürlüğü, uzun süredir, insan haklarının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Nefret söylemi söz konusu olduğunda bir ifadenin mevcut olması, ifade özgürlüğü ile ilgili bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Nefret söylemi ile ifade özgürlüğü arasındaki ilişki çerçevesinde, öncelikle insan hakları açısından ifade özgürlüğünün sınırlarını belirlemek gerekmektedir.

İnsan hakları devletlere çeşitli biçimlerde yükümlülükler getirmektedir ve bu yükümlülüklerin hepsi aynı derecede önemlidir. Devletlerin, insan haklarına saygı göstermek, insan haklarını korumak, yerine getirmek ve geliştirmek gibi bir dizi yükümlülüğü vardır. Devletlerin insan haklarına saygı göstermesi, hak sahibi olan bireylerin haklarından faydalanmasını engellememeyi gerektirir. İnsan haklarının korunması yükümlülüğünde, insan haklarının devlet veya üçüncü bir kişi tarafından ihlal edilmemesinin güvence altına alınması söz konusudur. İnsan haklarını yerine getirme yükümlülüğü ise, devletlerin, herkesin insan haklarından faydalanmasını sağlamak için etkin bir şekilde adım atması gerektiği anlamına gelir. Son olarak, insan haklarını desteklemek, insan hakları ile hakların savunulmasının imkânları konusundaki farkındalığı artırma ve başkalarının haklarına saygı gösterme sorumluluğu konusundaki bilincin yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir insan hakkı için bu yükümlülüklerin hepsi çeşitli düzeylerde gündeme gelmektedir. Örneğin ifade özgürlüğü söz konusu olduğunda, devletin kişinin bu özgürlüğüne müdahale etmemesi, bir kişinin ifade özgürlüğüne müdahale edildiği zaman bu kişiyi koruması, bireylerin ifade özgürlüklerini kullanabilmeleri için gerekli önlemleri alması gerekmektedir.

İnsan haklarının getirdiği yükümlülüklerle ilgili bir başka sınıflandırmaya göre, insan haklarının iki yönlü yükümlülük doğurduğundan bahsedilebilir. Devletler pozitif anlamda idari, hukuki tedbirleri almak

ve uygulamaya geçirmek zorundadır. Bu sayede insan hakları ihlallerinin önüne geçilebilecektir. Diğer yönden, negatif anlamda da yükümlülükleri vardır ve bu yükümlülük bizzat kendisinin insan hakları ihlallerine yol açmaması gerektiğini ifade eder. Devlet, ifade özgürlüğü söz konusu olduğunda hareketsiz kalma, karışmama, kaçınma gibi 'olumsuz' bir tutum takınmalıdır. Ancak bu hakkın kullanılabilirliği açısından bu tavır yeterli değildir ve ifade özgürlüğü söz konusu olduğunda devletin yasal düzenlemeler yapması, idari önlemler alması, bazı kamu hizmetlerini finanse etmesi vb. bazı önlemleri alması gerekebilmektedir (Uygun, 2011, s. 132). Dolayısıyla, günümüzde ifade özgürlüğü her iki yükümlülüğü de gündeme getirmektedir.

İnsan hakları, hem birey ile devlet, hem de bireyler arasındaki ilişkileri ilgilendirmektedir. Birey ile devlet arasındaki ilişkiye, insan haklarının 'dikey etkisi' de denmektedir. İnsan haklarının ortaya çıkışındaki esas amaç, birey ile devlet arasındaki ilişkiler için kuralları oluşturmak, bireyin karşısında devletin iktidarını sınırlandırmaktır. İnsan haklarının diğer etkisi ise 'yatay etki' olarak adlandırılmaktadır. Geçmişte daha çok dikey ihlaller çerçevesinde gündeme gelen insan hakları, günümüzde sosyal ilişkilerin çeşitlenmesi ve gelişmesi ile, yatay ihlalleri de gündemine almıştır. Devletler yalnızca insan hakları ihlallerinden kaçınma yükümlülüğü içinde değildir. 'Yatay etki' kavramı ile, bireyleri diğer bireylerin ihlallerinden koruma görevi de devlete yüklenmiştir. İfade özgürlüğü ile ilgili olarak, örneğin bireyler tarafından nefret içerikli ifadeler kullanıldığında bir yatay ihlal gerçekleşmektedir ve bu ifadeleri kullanan kişilere karşı bireylerin ve birey gruplarının devlet tarafından korunması gerekmektedir.

İfade özgürlüğü; görüş sahibi olma, bilgi ve düşünceyi edinme ve bilgi ve düşünceyi yayma özgürlüğünü içermektedir (Ovey ve White, 2002, s. 276). İfade özgürlüğü "toplumun ilerlemesi ve her insanın gelişmesi için esaslı koşullardan biri olan demokratik toplumun asıl temellerinden birini oluşturmaktadır. ... [Y]alnızca lehte olduğu kabul edilen veya zararsız ya da ilgilenmeye değmez görülen bilgi veya düşünceler için değil, aynı zamanda devletin veya nüfusun bir bölümü için saldırgan, şok edici veya rahatsız edici bilgi ve düşünceler için de uygulanır. Bunlar, çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir; bunlar olmaksızın demokratik toplum olmaz."[9] İfade özgürlüğü, büyük

9 *Handyside v. the United Kingdom*, başvuru no. 5493/72, 07.12.1976, paragraf 49.

ölçüde, eleştiri özgürlüğünün güvence altına alınmasını hedeflemekte ve bir ifadenin sert olması doğal karşılanmaktadır. İfade özgürlüğü hem gerçek kişiler, hem de dernekler veya siyasi partiler gibi tüzel kişiler için söz konusudur. Devlet memurluğu veya yargıçlık gibi bir görevde bulunan kişiler için dahi bu hak geçerli kabul edilmektedir.[10] Kişilerin taşıdığı bu tür sıfatlar ancak ifade özgürlüğünün sınırlanması rejiminde gündeme gelebilmektedir (van Dijk ve diğ., 2006, s. 776).

İfade özgürlüğü, siyasi, sanatsal, ticari vs. her türlü ifadeyi kapsamaktadır. İfade özgürlüğünde de, genellikle, ifadenin içeriğine dayalı bir ayrıma gidilmemektedir. Bir ifadenin 'değerli-değersiz', 'topluma yararlı-yararsız' veya 'ticari yarar amacıyla yapılması-yapılmaması' biçiminde ayrıştırılması ifade özgürlüğü açısından önemli değildir (Can, 2003, s. 379). İfade özgürlüğüne sağlanan koruma yalnızca içerik açısından değil, bilgi ve düşüncelerin dile getirildiği, iletildiği ve bunlara ulaşıldığı farklı biçim ve araçları da kapsamaktadır (Harris, O'Boyle ve Warbrick, 2009, s. 445). İfadenin resim, kitap, film, broşür gibi herhangi bir araçla ve herhangi bir içerikte dile getirilmesi mümkündür (Ovey ve White, 2002, s. 276). İfade özgürlüğü, sessiz kalma hakkı biçiminde, ifade özgürlüğünün negatif yönünü de içermektedir.

B. İfade özgürlüğünün sınırlanması

Genellikle ifade özgürlüğüne içerik bakımından *a priori* bir sınırlama getirilmemiştir; sınırlamalar büyük ölçüde, ifadenin kullanılış biçimine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır.[11] Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS), ifade özgürlüğünün sınırlanması ile ilgili olabilecek üç farklı düzenleme söz konusudur. Bu düzenlemeler, radyo ve televizyon yayıncılığının ve sinema işletmeciliğinin izne bağlanması, ifade özgürlüğü hakkını kullanan kişilerin 'ödev ve sorumlulukları'na yapılan gönderme ve meşru sınırlama nedenlerine dayalı sınırlama rejimidir.

AİHS'e göre, ifade özgürlüğüne yapılan müdahalelerin hukuken öngörülmüş olması, meşru bir amaç izlemesi ve demokratik bir toplum bağlamında gerekli olması gerekmektedir. AİHM, hangi durumların müdahale olarak yorumlanacağı konusunda geniş bir yaklaşım benimsemiştir. Bu noktada, idare tarafından konan yayın yasakları,

10 *Kayasu v. Turquie*, başvuru no. 64119/00, 76292/01, 13.11.2008.

11 Anayasa'da yer alan ifade özgürlüğü ile ilgili düzenlemeler ise içerik bakımından açık sınırlamalar getirmiştir.

yayına el koyma gibi açık müdahaleler kadar, yayınlamanın ardından, ifade özgürlüğünün kullanan kişi hakkında yargısal usullerin harekete geçirilmesi gibi müdahaleler de söz konusu olabilmektedir (Ovey ve White, 2002, s. 277). AİHM, ifade özgürlüğüne yapılan müdahalelerde, müdahalenin ağırlığını incelerken, ifade özgürlüğüne en az zararlı ve en az caydırıcı etkiye yol açan araç olmasını beklememektedir. Ancak bir kişi cezai yaptırımla karşılaşmamış, örneğin cezası ertelenmiş veya durdurulmuş olsa da, yalnızca ceza tehdidi altında olmasını dahi orantısız bulabilmektedir.[12] Ayrıca yüksek miktarda tazminat öngörüldüğünde de bir müdahalenin varlığı kabul edilmektedir.[13]

AİHM'in uyguladığı ilk ölçüt olan hukuken öngörülme, esasen bir hukuki dayanak denetimidir (Harris ve diğ., 2009, s. 444). Bu kapsamda yasal düzenlemenin erişilebilir ve öngörülebilir olmasına odaklanmaktadır. "Vatandaşların davranışlarını düzenlemelerine olanak vermek için yeterli açıklıkta düzenlenmemiş bir norm, 'yasa' olarak kabul edilemez; vatandaşlar belirli bir eylemin doğuracağı sonuçları, durumun makul saydığı ölçüde ve gerekiyorsa uygun bir danışmayla, önceden görebilmelidir..."[14] AİHM'in ikinci ölçüt kapsamında yaptığı denetim, büyük ölçüde, önemli bir tartışmaya yol açmamaktadır. İkinci ölçüt olan 'meşru amaç' ölçütünde, AİHS'in 10. maddesinin ikinci fıkrasında, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün, kamu emniyetinin korunması; düzensizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi; sağlığın korunması; ahlakın korunması; başkalarının şöhretinin veya haklarının korunması; gizli olarak elde edilen bilgilerin açıklanmasının önlenmesi ve yargı organlarının otorite ve tarafsızlığının sürdürülmesi şeklinde, dokuz tane amaca yer verilmiştir. Bu amaçlar sınırlı sayıdadır ve genişletilmesi mümkün değildir. Üçüncü ölçüt olan 'demokratik bir toplumda gereklilik', AİHM'in, bu yönde bir ihtiyaca cevap vermek için başvurduğu araç ile, ifade özgürlüğünü kullanan kişinin bu özgürlüğü arasında adil ve orantılı bir denge tutturan bir sınırlamayla karşılanabilecek, "zorlayıcı toplumsal ihtiyaç" olarak yorumlanmaktadır (Harris ve diğ., 2009, s. 444).

AİHM'in ifade özgürlüğü alanında verdiği kararlar değerlendirildiğinde, 'takdir alanı' doktrininin önemli rol oynadığı görülmektedir.

12 *Erdoğdu and İnce v. Turkey*, başvuru no. 25067/94, 25068/94, 08.07.1999, paragraf 53.

13 *Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*, başvuru no. 18139/91, 13.07.1995.

14 *Müller and Others v. Switzerland*, başvuru no.10737/84, 24.05.1988, paragraf 29.

Takdir alanı, ifadenin konusu, ifadenin yöneldiği kişi veya kurum ve ifadenin sahibi gibi parametreler çerçevesinde, somut duruma göre değişebilmektedir. Bu noktada, devletler açısından takdir alanı dini veya ahlaki konularda daha geniş olabilirken, siyasi konularda asgariye inebilmektedir. AİHM içtihatları incelendiğinde, ifadenin yöneldiği kişi bakımından devletlerin sınırlama yetkisinin en geniş olduğu alan, yargı organlarına yönelik eleştiriler olarak kabul edilmektedir. Yargı organlarına karşı halkın güveninin sürdürülmesi noktasında yargıçların haksız ve gerçeğe aykırı saldırılardan korunması gerekmektedir. Ancak yargı sisteminin düzgün bir şekilde işlemesine yönelik makul tartışmaların bir parçası olarak yargıçlara yöneltilen eleştirilerin sınırlandırılmasında, devletin takdir alanı daralabilmektedir (Ovey ve White, 2002, s. 288-89).

Yargı organlarına yönelik eleştirilerin ardından, sırasıyla, sıradan kişilere, kamu görevlilerine, siyasetçilere ve uygulanan politikalarda sorumluluk üstlenen üst düzey bürokratlara ve son olarak, devlete, hükümete ve yargısal işlev görmeyen diğer devlet kurumlarına yönelik eleştiriler gelmektedir. Sayılanlar, sınırlama yetkisinin en geniş-ten en dara doğru sıralanmış halidir. Yine AİHM tarafından yapılan denetimde siyasetçilerin ve gazetecilerin ifade özgürlüğüne yapılan müdahalelerde daha katı bir denetim uygulandığı (Uygun, 2011, s. 147), sanatsal ve ticari ifadeler noktasında ise daha düşük düzeyde bir koruma sağlandığı ifade edilmektedir (Ovey ve White, 2002, s. 279).

C. Nefret içerikli ifadeler karşısında ifade özgürlüğü

Nefret içerikli ifadeler konusu, beraberinde ifade özgürlüğü konusunu gündeme getirmektedir. Nefret içerikli ifadeler gündeme geldiğinde, öncelikle bir ifadenin ifade özgürlüğü kapsamına girip girmediğine karar verilmekte ve ardından, ifadenin sınırlanıp sınırlanamayacağı değerlendirilmektedir. Bazı ifadeler kategorik olarak ifade özgürlüğünün korumasından doğrudan yararlanmayabilmektedir.

Nefret söylemi kavramı ifade özgürlüğü ile ilgili olmakla birlikte, birçok noktada ondan farklılaşmaktadır. Öncelikle, nefret söylemi de aynı şekilde, hem olumlu hem de olumsuz yükümlülükleri gündeme getirmektedir. Ancak, nefret söylemi söz konusu olduğunda, ifade özgürlüğüne müdahale edilmesi veya nefret içerikli ifadelerin ifade özgürlüğünün koruma alanından çıkarılması gerekmektedir. Dolayısıyla, devletlerin

hem nefret içerikli ifadeler kullanmama, hem de üçüncü kişilerin bu yöndeki ifadelerine karşı etkili bir koruma sağlama yükümlülüğü söz konusudur. Başka bir deyişle, yasama, yürütme ve yargı organlarının nefret içerikli ifadelerden kaçınmak gibi negatif bir yükümlülüğün yanında, toplumda nefret içerikli ifadelerin yaygınlaşmaması gibi pozitif yükümlülükleri de mevcuttur.

İfade özgürlüğünün içerik bakımından sınırlanıp sınırlanamayacağına dair iki önemli yaklaşım söz konusudur. İfade özgürlüğünün içerik yönünden sınırlanamayacağını ileri süren mutlak korumacı görüşlerin yanında, bazı meşru amaçlarla ve öngörülen amaçla orantılı olarak ifade özgürlüğünün sınırlanabileceğini savunan görüşler de mevcuttur. İfade özgürlüğünün sınırlanabileceği yönündeki yaklaşım, bazı ifadelerin kategorik olarak ifade özgürlüğünün öngördüğü korumadan yararlanamayacağı ve hatta ifade özgürlüğünün kötüye kullanılması anlamına geleceğini savunmaktadır (Uygun, 2011, s. 128). Nefret içerikli ifadeler, başka bir deyişle nefret söylemi, bu farklı yaklaşımların ayrım noktalarından birini oluşturmaktadır.

Nefret söylemi oluşturan ifadelerin ifade özgürlüğünün dışında bırakılması, ifade özgürlüğüne yönelik müdahalenin bir örneğidir. Bu durum ifade özgürlüğünün sınırlanmasında devletlerin yetkili olabileceği anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, bu kez, ifade özgürlüğünün korunması için yürütülen çabaların tersine, devletlerin ifade özgürlüğünün sınırlanması için bir adım atılması beklenmektedir. İfade özgürlüğünün bu şekilde sınırlandırılabilmesine yönelik nedenlerin savunulması, devletlerin başkaca nedenlerin de aynı kapsamda değerlendirilmesi yönünde bir çaba içine girmelerine neden olabilecektir. Bu sebeple, nefret söyleminin, ifade özgürlüğünün istisnası olarak tanınmasının iyi bir şekilde gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Nefret söyleminin, insan haklarının, eşitliğin ve çeşitliliğin reddi ve hakları ortadan kaldırılmasına yönelik bir çaba olarak değerlendirilmesi ile bu gerekçe ortaya konabilir. Nitekim uluslararası insan hakları organlarının kararları da, bu gerekçeye dayanarak, nefret söylemini ifade özgürlüğü kapsamına sokmamaktadır.

Nefret söylemine dair sınırlama, çarpıcı gelen, şok eden, rahatsız eden bilgi ve düşüncelerin susturulması anlamına gelmemektedir. Söylemin kendisinin somut bir fiil oluşturmadığı sürece cezalandırılmaması düşünülebilirse de, nefret söyleminin geçmişte yol açabildiği insanlık dışı olaylar düşünüldüğünde, sınırlandırılması için ortaya

bir fiilin çıkmasının beklenmesi anlamsız hale gelmektedir. Nefret söyleminin bir başka etkisi ise azınlık gruplara yöneliktir ve daha görünmez niteliktedir. Nefret söyleminin genellikle toplumda azınlık durumda olan gruplara yöneldiği düşünüldüğünde, yaygınlaşması sonucunda, zaten genellikle görünmez olan bu gruplar, çoğunluk grupların bu tarz yaklaşımları ile muhatap olmamak adına daha da görünmez hale gelebilmektedir.

Devlet tarafından nefret söylemine yönelik aktif bir karşı koyuş ortaya konamadığında ve ifade özgürlüğü adına bu tür ifadeler koruma gördüğünde, bu, devletin hoşgörüsüzlüğe ve nefrete karşı azınlık grupların korunması yerine bu tür görüşlerin yayılmasını tercih ettiği anlamına gelecektir. Bu durumda ifade özgürlüğünün korunması ile ortaya çıkan zararı nefret içerikli ifadelere maruz kalan azınlık grupların üstlenmesi gerekecektir. Devletin bu noktada hakem rolünü üstlenmesi beklenmemeli ve nefret içerikli ifadelere bu anlamda meşruluk kazandırılmamalıdır. İfade özgürlüğünün bu anlamda sınırsız olması ile azınlık grupların nefret söylemine karşı kendi başlarına mücadele etmesi ve karşı koyması, bu grupların genel olarak dezavantajlı konumda olması ve medya organlarına erişimlerinin çoğunluk gruplarla karşılaştırılamayacak ölçüde sınırlı olduğu düşünüldüğünde, bir anlam ifade etmemektedir. Farklı kimliklere sahip grupların bulunduğu demokratik bir toplumda herkesin kimliğine saygı duyulmasını sağlamak devletin görevleri arasındadır ve bu durumda bazı özgürlüklerin sınırlandırılması gerekebilecektir.

Tüm insanların onurlarına saygı ve hoşgörü, demokratik, çoğulcu bir toplumun temellerini oluşturur.[15] İfade özgürlüğünün genel ahlak, devlet güvenliği gibi gerekçelerle sınırlandırılmasını savunan bir hukuk düzeninin, konu nefret söylemine geldiğinde pasif kalması, ancak nefret söylemine maruz kalan grupların korunmaya değer görülmemesi ile açıklanabilir. Nefret söyleminin hukuken yasaklanmasıyla, nefret içerikli ifadelerin ortaya koyduğu düşüncelerin eşitlik ve insan onuruna dayalı, demokratik bir toplum anlayışı ile bağdaşmazlığına dair açık bir mesaj verilmiş olacaktır. Demokratik bir toplumda hoşgörüsüzlüğe tahrik eden, hoşgörüsüzlüğü yayan, savunan veya mazur gösteren her tür ifadeyi yaptırıma tabi tutmak veya önlemek, bu meşru amaçla orantılı olduğu sürece gerekli görülebilmektedir.[16]

15 *Gündüz v. Turkey*, başvuru no. 35071/97, 14.06.2004, paragraf 40.

16 *Sürek v. Turkey (No. 1)*, başvuru no. 26682/95, 08.07.1998, paragraf 62.

Şüphesiz, bu şekilde bir yasaklama nefret söylemi ile mücadele noktasında en iyi ve en etkili yol değildir ve tek başına, bu olgunun ortadan kaldırılmasını sağlamayacaktır. Özellikle Türkiye gibi, etnik köken, din veya inanç, cinsel yönelim gibi temellerde nefret içerikli ifadelerin yaygın olduğu bir ülkede yasal düzenlemelerin tek başına çözüm üretmesini beklemek hayalcilik olacaktır. Bu noktada, özellikle çeşitliliği ve hoşgörüyü temel alan bir eğitim sistemi, gruplar arasında ortaya çıkan gerilimlerin giderilmesine yönelik onarıcı adalet süreçleri gibi başka çalışmalar, belki de yasal düzenlemeler ve yaptırımlardan daha önemlidir. Ancak hukuken nefret söylemi içeren ifadelere yönelik hızlı bir refleks verilmesi, söz konusu ifadeye karşı atılması gereken ilk adımlardan biridir. Hukuk kuralları bu noktada nefret söyleminin toplum tarafından hoş karşılanmayan bir değer olarak kabul edildiğinin göstergesi olacaktır. Şüphesiz, burada ifade edilen yaptırımlar çeşitlilik içermeli ve somut olaya ve olayın taraflarına en uygun yaptırım uygulanmalıdır. Bu noktada, cezalandırmayı hedefleyen bir yaptırım anlayışı yerine onarıcı adalet anlayışı çerçevesinde, nefret söylemi içeren ifadelerin hedeflediği grubun üyeleri bakımından anlamı, etkisi ve bu kişilerin bu ifadelere yönelik mevcut algılarını anlamaya yönelik arabuluculuk temelli çalışmalar da yapılmalıdır. Bu tür çalışmalar azınlık grupların kendilerini içinde buldukları güvensizlik duygusunun ortadan kaldırılması ve topluma eşit biçimde katılımları açısından da önem taşımaktadır.

AİHM, AİHS'in temellerini oluşturan değerlere yönelik her türlü ifade de olduğu gibi, hoşgörüsüzlüğe tahrik eden veya hoşgörüsüzlüğü haklı gösteren ya da yayan ifadelerin, AİHS'in 10. maddesi ile sağlanan korumadan yararlanamayacağını açıkça ve kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ifade etmiştir.[17] AİHM'e göre, devletlerin nefret savunusunu yasaklamaya ve özellikle etnik kimliği nedeniyle bu tarz tehditlere maruz kalan kişilerin korunmasına dair, uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüğü mevcuttur.[18] AİHM'e göre, nefret söylemini yaptırım altına almak ve bu tip söylemlerin mağduru olan kimseler için bir koruma sistemi öngörmek, devletin uluslararası metinlerden, özellikle de Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu kararlarından

17 *Gündüz v. Turkey*, başvuru no. 35071/97, 14.12.2003, paragraf 51.

18 *Balsyté-Lideikiené v. Lithuania*, başvuru no. 72596/01, 04.11.2008, paragraf 78.

doğan yükümlülükleri arasındadır.[19] AİHM, nefret söylemi ile ilgili değerlendirmelerinde büyük oranda ifade özgürlüğü ile ilgili olarak gündeme gelen müdahalenin demokratik toplumda gerekli olup olmadığı ölçütünü temel almaktadır. Bu bağlamda, nefret içerikli ifadeleri kullanan kişinin izlediği amaç, başvurunun şartları, dile getirilen ifadelerin içeriği, ifadenin yayılması ve olası etkileri, ifadeleri kullanan kişinin durumu veya statüsü ve ifadeye yönelik müdahalenin doğası ve ciddiyeti gibi noktaları göz önünde tutmaktadır (Weber, 2007, s. 97-113).

AİHM, AİHS ile çatışan totaliter doktrinler ve nefret söylemi niteliğindeki ifadelerin sınırlanması karşısında ifade özgürlüğünün ihlal edildiği yönündeki başvurularda, bu durumu ifade özgürlüğünün kötüye kullanılması olarak görmektedir (Weber, 2009, s. 23). Bu yaklaşım sonucunda, nefret söylemi söz konusu olduğunda, bireylerin AİHS'te yer alan ifade özgürlüklerini kullandıkları argümanı dayanaksız kalmaktadır. AİHM, şiddeti veya nefreti yaymayı hedefleyen, yasadışı veya demokratik olmayan yöntemlerin kullanıldığı, şiddete başvurmayı özendiren veya demokratik ve çoğulcu siyasal sistemi ortadan kaldırmayı hedefleyen veya ırkçı ya da başkalarının hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmayı hedefleyen eylemleri bu kapsamda değerlendirmiştir.[20] Dolayısıyla, AİHM, AİHS'te yer alan haklar ve özgürlüklerin yok edilmesine yönelik eylemleri, Sözleşme'nin koruması dışında bırakmaktadır.[21]

İfade özgürlüğü kapsamında basın özgürlüğüne ayrıca önem verilmiştir. Nefret söylemi ile basın özgürlüğü de zaman zaman karşı karşıya gelebilmektedir. Basına yönelik olarak yayımlama öncesinde getirilen sınırlamaların, bilginin serbestçe akışı ve halk arasında anlamlı bir

19 *Dink v. Turkey*, başvuru no. 64915/01, 29.06.2004, paragraf 69.

20 *The United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*, başvuru no. 19392/92, 30.01.1998, paragraf 23.

21 Örneğin, *Norwood v. The United Kingdom* kararında ırkçı Britanya Ulusal Partisi üyesi olan başvurucu, Kasım 2001 ve 9 Ocak 2002 tarihler arasında evinin camına yapıştırdığı, ikiz kuleleri yanarken gösteren, "İslam Britanya'dan dışarı - Britanyalıları koruyun" ifadelerinin yazılı olduğu ve ay-yıldızın üzerinde çarpı işaretine yer veren, 60x38 cm ebatlarında bir posteri evine asmış ve poster, şikâyet üzerine polis tarafından kaldırılmıştır. Başvurucu bu fiil nedeniyle yargılanmış ve 300 Sterlin para cezasına çarptırılmıştır. AİHS ifade özgürlüğünün ihlali ile ilgili olarak yapılan başvuruda, bir dini grubun bütün olarak bir şiddet eylemi ile bağlantılandırılmasını içeren bu davranışın, Sözleşme ile güvence altına alınan, hoşgörü, toplumsal barış ve ayrımcılık yasağı gibi değerlerle uyum içerisinde olmadığını belirtmiş ve başvuruyu 17. madde kapsamında kabul edilemez bulmuştur. Bkz. *Norwood v. the United Kingdom*, başvuru no. 23131/03, 16.11.2004. Bu karar, Mahkeme'nin 17. maddeyi İslamofobi kapsamında uyguladığı ilk karar niteliğindedir.

tartışma yaşanmasına yönelik en ciddi tehdit olması nedeniyle, hem orantılılık, hem de hukuken öngörülme ve meşru amaç ölçütleri çerçevesinde çok sıkı bir denetime tabi tutulması gerekmektedir. Ayrıca haberler 'çabuk eskiyen mal' olarak nitelendirilmekte ve bu nedenle basına yönelik sürekli nitelikteki müdahalelerin daha da sıkı bir denetime tabi tutulması beklenmektedir (Harris ve diğ., 2009, s. 465). AİHM'e göre, basına yönelik hapis cezası gibi ağır yaptırımlar, ancak nefret söylemi, şiddete tahrik gibi istisnai durumlarda verilebilir ve ancak bu şekilde 10. madde ile bağdaşabilir.[22]

AİHS'e göre, ifade özgürlüğü, beraberinde ödev ve sorumluluklar getirmektedir. Bu noktada ifade özgürlüğüne müdahale gündeme gelebilmektedir. Özellikle siyasetçilerin, medyanın, belli kamusal makamlardaki kişilerin ifade özgürlüğünü kullanırken bu sorumluluk kapsamında hareket etmesi gerekmektedir. Basın yayın organları, nefret söylemi ve şiddete tahrikin yayılmasında bir araç olarak kullanılmaları tehlikesi dolayısıyla, siyasi tartışmalarda ve gerilimlerde özel bir 'ödev ve sorumluluk' altında kabul edilmektedir.[23] AİHM, örneğin nefrete, şiddete ve ayaklanmaya tahrik anlamına gelecek ifadelere yer veren medya kuruluşlarının, düzensizliğin veya suç işlenmesinin bertaraf edilmesi amaçlarıyla sınırlamaya tabi tutulabileceğini ve Sözleşme'nin temel nitelikteki demokratik çoğulculuk ilkesine karşı çıkmak için ifade özgürlüğünün istismar edilmesini önleme gerekçesiyle haklı kılınabileceğini belirtmiştir.[24]

AİHM'in içtihatlarının, nefret söylemi ile ilgili önlemlerin orantılılığını daha yakından değerlendirme ve basın özgürlüğünü desteklenmesi yönünde "ince ayarlanmış bir yaklaşım" benimsediği ifade edilmektedir (Harris ve diğ., 2009, s. 449). AİHM'e göre, ırkçı bir ifadenin, haber verme ve haber analizinin bir parçası olarak mı, yoksa nefret söylemine yataklık edecek bir biçimde verilip verilmediğinin değerlendirilmesi gerekmektedir.[25] Nefret söylemini kullanan ile, kamuoyunun bilgilendirilmesi çerçevesinde yayımlayan kişi arasında ayrım yapılması önemlidir.

---

22 *Cumpănă and Mazăre v. Romania*, başvuru no. 33348/96, 17.12.2004, paragraf 115.

23 *Sürek and Özdemir v. Turkey*, başvuru no. 23927/94, 24277/94, 08.07.1999.

24 *MedyaFM Reha Radyo ve İletişim Hizmetleri AŞ. v. Turkey*, başvuru no. 32842/02, 14.11.2006.

25 *Jersild v. Denmark*, başvuru no. 15890/89, 23.09.1994, paragraf 37.

III. TÜRK HUKUKUNDA NEFRET SÖYLEMİ

'Nefret söylemi', henüz Türk hukukunda ayrıntılı bir şekilde tanınmış ve düzenlenmiş bir kavram olmamasına rağmen, uluslararası alanda insan hakları koruma mekanizmaları tarafından sıklıkla dile getirilmekte ve ülkeler bu anlamda da eleştiriye tabi tutulabilmektedir. Bu kapsamda Türkiye hakkında da bazı uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları tarafından bir dizi eleştiri getirilmiştir.[26] Bu eleştiriler sonucunda, nefret söylemi ile ilgili olarak öncelikle mevzuat alanında bir çalışma yapılması ve yasaların amaçlarına uygun biçimde uygulamaya geçirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aşağıda, öncelikle nefret içerikli ifadelerle ilgili anayasal ve ceza hukuku düzenlemeleri, ardından da nefret içerikli ifadelerin dile getirildiği mecralarla ilgili yasal düzenlemeler konusunda bilgi verilecektir.

A. Anayasa ve ceza hukuku düzenlemelerinde nefret söylemi

Uluslararası standartlarda, anayasal düzlemde, ifade özgürlüğünün ırkçılıkla mücadele bağlamında sınırlanabileceğine dair bir düzenlemeye yer verilmesi önerilmektedir.[27] Anayasa'da bu yönde bir

---

26 Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) bugüne kadar Türkiye'ye yaptığı dört ziyaretle ilgili raporların İngilizce ve Türkçe metinleri yayımlanmış, bu raporlarda nefret söylemi ile ilgili çok sayıda eleştiri yer almıştır. ECRI'nin, Türkiye ile ilgili, 1999, 2001, 2005 ve 2011'de yayımladığı raporlarda, sayılanlarla sınırlı olmamak üzere, Kürtlere ve gayrimüslim azınlıklara mensup kişilere yönelik saldırı ve tehditleri içeren düşmanca tavır; Yahudi düşmanlığı içerikli düşünce açıklamaları; Ermeni ve Rum azınlıklara karşı özellikle politikacıların nefret içerikli bir dizi açıklaması; halkın kin ve düşmanlığa tahrik edilmesini suç haline getiren Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin eski ve yeni halinin dezavantajlı grupları nefret söylemine karşı korumak için değil, aksi nitelikte uygulanması; bu maddede yer alan temeller arasında etnik köken, dil vs. temellerin bulunmaması; maddede suçun oluşması için söz konusu hareketin kamu düzeni için tehlikeli olabilecek nitelikte açık ve mevcut bir tehlike ortaya koyması gerekmesi ve bunun cezalandırmayı zorlaştırması; *Mein Kampf* [Kavgam], *The Protocols of the Elders of Zion* [Siyon Liderlerinin Protokolleri] gibi yayınların ve Yahudi Soykırımı'nı inkâr eden yayınların satışına izin verilmesi; radyo ve televizyonlar açısından uygulanan yaptırımların azınlık gruplarına yönelik nefret içerikli konuşmalar açısından uygulanmadığı gibi bir dizi eleştiri gündeme getirilmiştir. Bkz. Report on Turkey, CRI (99) 52, 09.11.1999; Second Report on Turkey, CRI (2001) 37, 03.07.2001; Third Report on Turkey, CRI (2005) 5, 15.02.2005; Fourth Report on Turkey, CRI (2011) 5, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/library/publications_en.asp (erişim tarihi: 18.03.2011). Benzer eleştiriler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme kapsamında Türkiye'nin 2007 yılında sunduğu taraf devlet raporu sonrasında da dile getirilmiştir. Bkz. Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Turkey, CERD/C/TUR/CO/3, 24 Mart 2009, http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/412/83/PDF/G0941283.pdf?OpenElement (erişim tarihi: 11.03.2011)

27 ECRI General Policy Recommendation No. 7 on national legislation to combat racism and racial discrimination [ECRI'nin, ırkçılık ve ırk ayrımcılığına karşı mücadelede ulusal yasal düzenlemelere ilişkin 7 no'lu genel politika tavsiyesi], paragraf 3, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf (erişim tarihi: 18.03.2011)

düzenleme bulunmamaktadır. İfade özgürlüğü, sınırlanabilir bir hak olarak, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması rejimine tabidir.[28] Anayasa'nın 13. ve 14. maddeleri sırasıyla temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ve kötüye kullanılmasını düzenlemektedir.[29] Her iki madde de, insan hakları açısından sorunlu olmalarına karşın, nefret söyleminin yasaklanmasına yönelik bir yoruma izin veren bir niteliğe sahiptir. Anayasa'da, ifade özgürlüğüne yer veren 26. maddedeki sınırlama nedenlerinden biri de, başkalarının şöhret veya haklarının korunmasıdır. Bu gerekçe uluslararası insan hakları denetim organları tarafından da nefret söylemine karşı bir sınırlama nedeni olarak kullanılmaktadır. Bu durumda, Anayasa'daki ifade özgürlüğüne ilişkin mevcut sınırlama rejiminin, nefret söyleminin yasaklanmasına izin verdiği söylenebilir.

Anayasa'nın 14. maddesinde ise, Anayasa hükümlerinden hiçbirinin, devlete veya kişilere, Anayasa ile tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasa'da belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamayacağı düzenlenmiştir. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde de yer alan, 'kötüye kullanma yasağı' olarak adlandırılabilecek bu düzenleme çerçevesinde, insan haklarının ortadan kaldırılmasını hedefleyen nefret içerikli ifadeler, ifade özgürlüğünün kötüye kullanılması olarak yorumlanabilecektir.[30] Bu şekilde bir yorum, uluslararası insan hakları denetim organları tarafından da benimsenen yaklaşımla örtüşmektedir.

Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu'nun 7 No'lu Genel Politika Tavsiyesi'nde, nefret söylemi ile ilgili tavsiyeler de yer alır. Ayrımcılığın, nefretin ya da şiddete yönelik kamusal kışkırtmanın, kamusal hakaretin, aşağılamanın, tehdidin, bir grup insanı ırkçı bir amaçla ırk, renk, dil, din, milliyet, milli veya etnik köken gibi temellerden dolayı aşağılayan, kötüleyen veya üstün sayan bir ideolojinin kamusal ifadesinin, insanlığa karşı suçları, savaş suçlarını ya da

---

28 1982 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimi için bkz. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta, İstanbul, 2006; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin, Ankara, 2008.

29 Anayasa'da kullanılan terminoloji doğrultusunda, bu bölümde 'insan hakları' terimi yerine 'temel hak ve özgürlükler' terimi kullanılmıştır.

30 Aynı sonuç, Anayasa'nın 33. maddesinde yer alan, dernek ve vakıf kurma özgürlüğü ve toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı için de geçerlidir.

soykırımı ırkçı bir amaçla kamusal olarak reddetmenin, haklılaştırmanın, önemsizleştirmenin ya da affetmenin, bu konulardaki yazılı, görsel ya da diğer türlü materyalin ırkçı bir amaçla kamusal olarak dağıtılmasının, yaygınlaştırılmasının veya dağıtılmasının ve yaygınlaştırılmak amacı ile depolanmasının, ırkçılığı destekleyen bir grubun kurulmasının ya da liderliğinin, bu tür bir grubun desteklenmesinin, yukarıda sayılan fiillere iştirak amacı ile söz konusu grubun aktivitelerine katılmanın suç olarak düzenlenmesi tavsiye edilmiştir.[31]

Nefret söylemi ile mücadele bağlamında, TCK'da düzenlenmiş bir dizi suç göze çarpmaktadır. TCK'daki, nefret söylemi ile ilgili olarak belirtilebilecek ilk düzenleme, 216. maddede yer alan, halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama suçudur. Maddenin ilk fıkrasında, halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkacak şekilde diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kişilerin cezalandırılacağı belirtilmiştir. Madde, geçmişte ifade özgürlüğünün önünde önemli bir engel olarak değerlendirilmiş ve sıklıkla eleştirilere konu olmuştur. Maddenin ilk fıkrasının gerekçesinde, böyle bir suçun ceza kanununda yer almasının nedeni, hiçbir devletin, vatandaşları arasında belirli özelliklere sahip bir kesimin, diğer bir kesim aleyhine kin ve düşmanlığa, öç almayı gerektirecek, şiddetli nefrete yönlendirilmesine seyirci kalamayacağı şeklinde ifade edilmiştir (Yaşar, Gökcan ve Artuç, 2010, s. 6057).

Maddede yer alan, halkın bir kesimini başka bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa tahrik, "kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde" suç oluşturacaktır. Başka bir deyişle, bu tür bir tehlike doğurmayan ifadeler suç oluşturmamaktadır. Bu durum ifade özgürlüğünün korunması açısından olumlu olsa da, nefret söyleminin cezalandırılması noktasında bir engel oluşturmaktadır. Bu suç, ceza hukuku bağlamında bir 'tehlike' suçudur ve suçun işlenmesi için şiddet hareketlerinin ortaya çıkması gerekmemektedir (Parlar ve Hatipoğlu, 2008, s. 3166). Madde, kamu düzeni için tehlike oluşturmayan ve açık ve mevcut tehlike doğurmayan nefret söylemi niteliğindeki ifadeleri cezalandırmamaktadır. Üstelik, maddede sayılan sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge ifadeleri sınırlıdır ve cinsel yönelim vb. bir

31 Elbette, sayılanlar yalnızca ırk veya etnik köken ile ilgili değildir; bunların tüm gruplara yönelik nefret söylemi için de gündeme gelmesi mümkündür ve hatta gereklidir.

dizi temelde, çeşitli gruplara yönelik nefret içerikli ifadeler, maddenin koruma alanının dışında bırakılmıştır. Bu listenin genişletilmesi mümkün değildir (Artuk, Gökçen ve Caner, 2009, s. 3169 ve 4378). Ayrıca, nefret içerikli ifadeler ifade özgürlüğünün norm alanından çıkarılmamış ve kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlike ortaya çıkması halinde sınırlandırılması öngörülmüştür (Uygun, 2011, s. 145).

TCK'nın 216. maddesinin ikinci fıkrasında, halkın bir kesimini sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişilerin cezalandırılması düzenlenmiştir. Burada aşağılama aynı zamanda hakaret niteliğindedir; hakaret suçundan farkı, burada aşağılananların belirli kişiler değil, belirli özelliklere sahip bir grup olmasıdır (Parlar ve Hatipoğlu, 2008, 3172). Görüldüğü gibi, bu maddede, ilk fıkradan farklı olarak, cinsiyet temelli aşağılama da suç olarak düzenlenmiştir. Bu fıkranın diğer önemli yönü ise, yine ilk fıkradan farklı olarak, kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlike ortaya çıkması gerekliliğine yer verilmemiş olmasıdır. TCK'nın 216. maddesinin ikinci fıkrasının bu düzenlemesi ile sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayalı aşağılamalar ifade özgürlüğünün kapsamı dışına alınmıştır (Uygun, 2011, s. 146). Bu noktada özellikle 'cinsel yönelim' ibaresine yer verilmemesi büyük bir eksikliktir. Her ne kadar, 'cinsiyet' ibaresinin cinsel yönelimi de kapsayabileceği ifade edilse de, ceza hukukunda geçerli olan kanunilik ilkesi gereğince, sayılan ibareler dışında, başka ibarelerin madde kapsamına içkin olduğunun iddia edilmesi mümkün değildir. Bu yönde bir yorumda, 'cinsiyet'ten anlaşılması gerekenin kadın ve erkek olduğu, cinsel yönelim kapsamındaki aşağılanmaların bu kapsamda değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir (Yaşar ve diğ., 2010, s. 6074).

TCK'nın 216. maddesinin üçüncü fıkrasında ise, halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri kamu barışını bozmaya elverişli biçimde alenen aşağılama suçu düzenlenmiştir. Bu fıkrada düzenlenen suç açısından da, ilk fıkrada olduğu gibi, dini değerlerin sadece aşağılanması değil, bu aşağılamanın kamu barışını bozmaya elverişli nitelikte olması gerekmektedir. Bu suçun oluşması için bir kişinin değil, dini değerlerin aşağılanması gerekmektedir. Ancak bir kişi dini veya inancı dolayısıyla hakarete uğrarsa, 125. maddede yer alan hakaret suçunun

ağırlaştırılmış hali olan üçüncü fıkrası gündeme gelecektir (Yaşa ve diğ., 2010, s. 6075). Bu madde, ne yazık ki, azınlık grupların nefret söyleminden korunması noktasında uygulamaya geçmemektedir.[32]

Nefret söylemi ile ilgili bir diğer düzenleme, TCK'nın 125. maddesidir. Hakaret ile nefret söylemi zaman zaman örtüşebilmektedir. Maddede hakaret bir suç olarak düzenlenmiştir ve 2. ve 3. fıkralarda, hakaret suçunun ağırlaştırıcı nedenlerine yer verilmiştir. 3. fıkranın b ve c bentlerinde, hakaret suçunun, kişinin dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı veya mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle işlenmesi durumunda, cezanın alt sınırının bir yıldan az olamayacağı düzenlenmiştir. Bu noktada, bir gruba değil bir kişiye, bu kişinin kimliğine yönelik bir hakaret söz konusudur ve bu durumda nefret söylemi ortaya çıkmaktadır. Bu düzenlemenin din veya inanç temelinde nefret söylemi kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

Ceza hukuku kapsamında değerlendirilebilecek yeni bir yasal düzenleme ise 6222 sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun'dur. Kanunun amacı, 1. maddesinde, "spor müsabakaları öncesinde, esnasında veya sonrasında spor alanları ile bunların çevresinde, taraftarların sürekli veya geçici olarak gruplar halinde bulundukları yerlerde veya müsabakanın yapılacağı yere gidiş ve geliş güzergâhlarında şiddet ve düzensizliğin önlenmesi" olarak ifade edilmiştir. Kanunun genel gerekçesinde, spor alanında ırkçılıkla mücadelenin, uluslararası alanda sporun temel sorunlarından biri olarak kabul edildiği belirtilmiştir.[33] Kanunun 22. maddesinde, şiddete neden olabilecek açıklamalar konulu bir düzenleme yapılmıştır. Maddede, basın ve yayın yoluyla şiddeti teşvik edecek şekilde açıklamada bulunan kişilere, bu açıklamaların herhangi bir suç oluşturmadığı durumda 5 bin

32 Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, 2006, 2007, 2008 ve 2009 yıllarına ait istatistikler, http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/ISTATISTIKLER/1996/ac_cik.htm (erişim tarihi: 18.03.2011). Elimizde, sonuçlanan davalarda gerçekleşen mahkûmiyetlerin 216. maddenin hangi fıkrası ile ilgili olduğuna veya nefret söylemi ile ilgili vakalarla bağlantılı olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kamuoyuna yansıyan davalara bakıldığında, maddenin nefret söylemi açısından olumlu yönde uygulanmadığı görülmektedir.

33 Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun Tasarısı, s. 2, http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0990.pdf (erişim tarihi: 18.03.2011)

liradan 50 bin liraya kadar idari para cezası verileceği belirtilmiştir. Bu açıklamaların bir spor kulübü veya federasyon yöneticileri tarafından yapılması durumunda cezanın beş katına kadar artırılacağı ifade edilmiştir. Bu durum, şiddete teşvik eden açıklamaları yapan kişiler için geçerlidir. Bu tarz ifadelerin, basın yayın organları tarafından, haber verme ve eleştiri hakkının sınırları aşılarak yayımlanması durumunda ise, 100 bin liradan 500 bin liraya kadar idari para cezası uygulanacağı düzenlenmiştir. Haber verme hakkının aşılması da, maddede tanımlanmıştır. Şiddete teşvik eden açıklamaların tekrar yayımlanması, haber verme hakkının sınırlarının aşılması olarak kabul edilmiştir. Bu maddede nefret söylemine dair doğrudan bir düzenleme olmasa da, şiddete teşvik, nefret içerikli şiddete teşviki de içermektedir ve bu anlamda uygulandığı takdirde işlevli olabilecektir.

B. Nefret içerikli ifadelerin dile getirildiği mecralarla ilgili yasal düzenlemeler

1. Yazılı basın

Türkiye'de yazılı basınla ilgili temel yasal düzenleme Basın Kanunu'dur. Basılmış eserlerin basımı ve yayımını kapsayan bu kanunun amacı, 1. maddesinde, "basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenlemek" olarak ifade edilmiştir. Kanunun 3. maddesinde, basın özgürlüğünün sınırlanmasının nedenlerine yer verilmiştir. Sınırlamanın, başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması nedenleri ile yapılabileceği düzenlenmiştir. Kanunun 3. maddesinde yer alan sınırlama nedenleri, nefret söylemi içerikli ifadelerin basın özgürlüğü kapsamında sınırlanmasını mümkün kılmaktadır.

2. Radyo ve televizyon yayıncılığı

Nefret söylemi ile ilgili bir başka önemli mecra da, radyo ve televizyon yayınlarıdır. Diğer iletişim araçlarında olduğu gibi, görsel ve işitsel medyada da nefret söylemi sıkça karşılaşılabilen bir olgudur. Özellikle televizyon yayınlarının, bireylerin hayatında önemli bir yeri

bulunmaktadır.[34] Türkiye'de radyo ve televizyon yayınları devlet ve özel sektör tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple öncelikle özel sektörle, sonrasında ise TRT ile ilgili düzenlemeler üzerinde durulacaktır.

Radyo ve televizyon yayıncılığı alanında Türkiye'de düzenleyici kurum olarak Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) görev yapmaktadır ve bu alanın düzenlenmesi ve denetlenmesi noktasında önemli yetkilere sahiptir.[35] RTÜK, aynı zamanda anayasal bir kurumdur ve Anayasa'nın 133. maddesine göre, özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişisidir. 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 8. maddesinde, 'Yayın İlkeleri' başlığı altında, geniş kapsamlı bir listede, yayın yasaklarına yer verilmiştir. Bu listede nefret söylemi ile ilgisi kurulabilecek ve doğru şekilde uygulandığı takdirde televizyon ve radyo yayınları açısından yaptırım uygulanmasına yol açabilecek ilkeler de yer almıştır.[36] 6112 sayılı kanuna göre ticari iletişim söz konusu olduğunda da –başka bir deyişle, radyo ve televizyon reklamları ve tele-alışveriş gibi uygulamalarda– 8. maddede yer alan ilkelerin geçerli olacağı belirtilmekte ve ayrıca cinsiyet, ırk, renk veya etnik köken, tabiiyet, din, felsefi inanç veya siyasi düşünce, özürlülük, yaş ve herhangi bir ayrımcılığı içermemek veya teşvik etmemek de bu kapsamda yer almaktadır.

---

34 Bir araştırmanın sonucuna göre 2006 ve 2009 yıllarında kişi başına günlük ortalama televizyon izleme süresinin dört saatten fazla olduğu belirtilmiştir. Bkz. RTÜK Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, 2006, s. 12. http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/DosyaIndir.aspx?icerik_id=5eafb205-dcac-4aac-b585-df0e17acf634; RTÜK Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2, Şubat 2009, s. 42, http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/DosyaIndir.aspx?icerik_id=0ff756b8-292d-4269-9dbc-2bbfe6782cf0 (erişim tarihi: 18.03.2011)

35 RTÜK, görsel ve işitsel yayınların içeriklerini, kurumda çalışan uzmanları tarafından doğrudan, 4441178 no'lu telefona (RTÜK İletişim Merkezi), RTÜK internet sitesine ve RTÜK e-posta adresine gelen şikâyetler sonucunda dolaylı olarak denetlemektedir. Bkz, RTÜK 2011 Yılı Tahmini Bütçesi ve 2009 yılı Kesin Hesabı ile 2010 Yılı Faaliyetleri Hakkında Rapor, s. 39, http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/DosyaIndir.aspx?icerik_id=2fee8614-5d2a-4f0f-8fc2-0bc53295da0c (erişim tarihi: 18.03.2011)

36 8. maddede belirtilen yayın ilkelerinden, b bendinde yer alan "Irk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözeterek toplumu kin ve düşmanlığa tahrik edemez veya toplumda nefret duyguları oluşturamaz"; ç bendinde yer alan "İnsan onuruna ve özel hayatın gizliliğine saygılı olma ilkesine aykırı olamaz, kişi ya da kuruluşları eleştiri sınırları ötesinde küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliğinde ifadeler içeremez", e bendinde yer alan "Irk, renk, dil, din, tabiiyet, cinsiyet, özürlülük, siyasî ve felsefî düşünce, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan yayınları içeremez ve teşvik edemez."; ğ bendinde yer alan "Çocuklara, güçsüzlere ve özürlülere karşı istismar içeremez ve şiddeti teşvik edemez."; s bendinde yer alan "Toplumsal cinsiyet eşitliğine ters düşen, kadınlara yönelik baskıları teşvik eden ve kadını istismar eden programlar içeremez" ve son olarak, ş bendinde yer alan "Şiddeti özendirici veya kanıksatıcı olamaz" ilkeleri, nefret söylemi ile ilişkilendirilebilir niteliktedir.

Kanunda, idari yaptırımlar konusu 32. maddede düzenlenmiştir. Madde kapsamında, yayınların ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözeterek toplumu kin ve düşmanlığa tahrik ettiği veya toplumda nefret duyguları oluşturduğu; toplumsal cinsiyet eşitliğine ters düşen, kadınlara yönelik baskıları teşvik eden ve kadını istismar eden programlar içerdiği ve şiddeti özendirici veya kanıksatıcı olduğu durumlarda çeşitli para cezaları, yayının tedbir mahiyetinde durdurulmasına karar verilebilecektir. Irk, renk, dil, din, tabiiyet, cinsiyet, özürlülük, siyasi ve felsefi düşünce, mezhep ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapan ve bireyleri aşağılayan ya da bunlara teşvik eden yayınlar söz konusu olduğunda ise yayın kuruluşları uyarılacaktır. Uyarının ardından belirtilen yasağın tekrar ihlali halinde idari para cezası uygulanabilecektir. Ayrıca, yayınlarda ırk, dil, din, cinsiyet, sınıf, bölge ve mezhep farkı gözetilerek toplumun kin ve düşmanlığa tahrik edildiği veya toplumda nefret duyguları oluşturulduğu durumda verilecek yaptırım kararının tebliğinden itibaren bir yıl içinde aynı ihlal tekrar edilirse, yayın kuruluşunun yayınlarının on güne kadar durdurulmasına ve ikinci tekrarı halinde ise, yayın lisansının iptaline karar verileceği düzenlenmiştir.

Devlet tarafından yapılan radyo ve televizyon yayınları ise 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu çerçevesinde Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kanunun 5. maddesinde yayın esasları belirtilmiştir. 6112 sayılı kanunun 45. maddesi ile, özel radyo ve televizyonlar için 8. maddede ifade edilen ilkelerin TRT için de geçerli olduğu belirtilmiştir. Ancak kanunda, 45. maddenin ikinci fıkrasında öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmediği durumda, TRT'nin, ihlalin niteliği açıkça belirtilerek RTÜK tarafından uyarılacağı ve yükümlülüğün gereğinin yerine getirilmesinin ilgili bakanlığa bildirileceği belirtilmiştir. Yayın ilkelerinin devlet - özel sektör ayrımı yapılmaksızın geçerli olması olumlu bir düzenlemedir. Ancak ilkelere uyulmaması durumunda TRT'ye uygulanabilecek yaptırım bulunmamaktadır. Özel radyo ve televizyonlara yönelik ciddi yaptırımlar söz konusu iken, TRT için, ihlalin tekrarlanması durumunda daha önce yapılan uyarı haricinde herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir. Bu durum, ihlalleri yaptırımsız bırakarak önemli bir eksiklik ortaya çıkarmıştır.

3. İnternet

Kitle iletişim araçları içinde giderek öne çıkan ve yaygınlaşan bir başka alan ise internettir. Bu alanda ifade özgürlüğü ve nefret söylemi kapsamında gündeme gelecek yasal düzenlemeler, diğer mecralara nazaran birçok farklılık arz etmektedir. Öncelikle, internet yayıncılığında internet hizmetine ulaşabilen herkesin ifadelerini yayma olanağı vardır. İkincisi, bulunduğunuz ülke dışında ortaya çıkan içeriğe de rahatlıkla ulaşılabilmesi ve bir ülkede bazı ifadelerin yasaklanmış olmasının o ülkeden benzer nitelikli ifadelere erişimin kolaylıkla engellenememesidir. Nefret söylemine dair ülkeden ülkeye değişen hukuki yaklaşımlar çerçevesinde, nefret içerikli ifadelere yer internet siteleri, rahatlıkla, nefret söylemini yasaklamayan ülkelerden yayın yapabilmektedir. Bu sebeple, internet kapsamında nefret söylemi ile ilgili yapılacak hukuki düzenlemelerin etkisi sadece ülke içinde ve çok sınırlı olabilmektedir. Ancak, yukarıda ifade edilen ifade özgürlüğü ve nefret söylemi bağlamındaki yükümlülükler internet için de geçerlidir ve mevcut yasal düzenlemeler internet için de gündeme gelebilecektir. Geleneksel basın yayın organlarına yönelik yasal düzenlemelerin internet söz konusu olduğunda etkili olması çok zordur.

2007 yılında yürürlüğe giren 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, bu alanda kapsamlı düzenlemeler getirmiştir (Akdeniz ve Altıparmak, 2008). Kanun kapsamında alınmış olan erişimin engellenmesi kararları, ifade özgürlüğü bağlamında birçok eleştiriyle karşılaşmaktadır. Kanunun amacı, 1. maddede, "içerik sağlayıcı, yer sağlayıcı, erişim sağlayıcı ve toplu kullanım sağlayıcıların yükümlülük ve sorumlulukları ile internet ortamında işlenen belirli suçlarla içerik, yer ve erişim sağlayıcıları üzerinden mücadeleye ilişkin esas ve usulleri düzenlemek" olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, yasanın nefret söylemi ile mücadele ile ilgili herhangi bir amacı bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen amaçlarla, kanun bir dizi yasak getirmiştir. Kanunun 8. maddesi, internet ortamında yapılan ve içeriği intihara yönlendirme, çocukların cinsel istismarı, uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma, sağlık için tehlikeli madde temini, müstehcenlik, fuhuş, kumar oynanmasına yer ve imkân sağlama ve 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'da yer alan

suçları oluşturduğu hususunda yeterli şüphe sebebi bulunan yayınlarla ilgili olarak erişimin engellenmesine karar verileceğini belirtmektedir. 'Katalog suçlar' olarak anılan bu suçlar arasında, nefret söylemi ile ilgi kurulabilecek herhangi bir suç bulunmamaktadır. Erişimin engellenmesine yönelik olarak, belirtilen suçların sayısı giderek artırılmaktadır.[37] Ancak nefret söylemi ile ilgili olarak bu yönde bir çalışma henüz gündeme gelmemiştir. Belirtilen suçlar çerçevesinde erişimin engellenmesi kararı, soruşturma aşamasında hâkim kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde savcılıklarca ve kovuşturma aşamasında mahkemelerce verilmektedir. Ayrıca, internet yayınlarının içerik veya yer sağlayıcısının yurtdışında bulunduğu veya yurtiçinde bulunduğu durumda dahi cinsel istismar ve müstehcenlik konusunda yeterli şüphenin bulunduğu durumda, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı tarafından resen erişimin engellenmesi kararı da verilebilmektedir.

Herhangi bir yasal zemini olmamasına karşın 5651 sayılı kanunda yer almayan farklı suçlarla ilgili olarak (örneğin Terörle Mücadele Kanunu'nun 6. maddesi çerçevesinde), mahkemeler tarafından, bir dizi siteye erişimi engelleme kararları verilebilmektedir. Ancak bu kararlarda mahkemelerce sergilenen 'inisiyatif', internette yaygın nefret söylemi örnekleri olmasına karşın, nefret söylemi açısından sergilenmemektedir.[38] Televizyon ve radyo yayıncılığının aksine, internet ile ilgili düzenlemeler nefret söylemi açısından tamamen yetersiz görünmekte ve bu sebeple yasada kapsamlı değişiklik yapılması gerekmektedir.

IV. NEFRET SÖYLEMİ İLE İLGİLİ FARKLI DENEYİMLER VE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Nefret söylemi söz konusu olduğunda ifade özgürlüğü ile kişinin ayrımcılığa maruz kalmama hakkı arasında bir çatışma ortaya çıkmaktadır. Bu noktada insan hakları ile uyum içinde bir çözüm bulunması ve

---

37 1959 tarihli ve 7258 sayılı Futbol ve Diğer Spor Müsabakalarında Bahis ve Şans Oyunları Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un 5. maddesinde 2008 yılında yapılan değişiklikle futbol ve diğer spor dallarıyla ilgili 'müşterek bahis' sitelerine ve Türkiye dışından yetkisiz biçimde internet üzerinden şans oyunları oynatan sitelere erişimin engellenmesi imkânı getirilmiştir. 1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da 2010 yılında yapılan değişiklikle, hatalı ve noksan olarak yayımlandığı tespit edilen Mushaf ve cüzler ile görüntülü ve sesli Kuran'ı Kerim yayınlarının internette yapılması durumunda Başkanlığın müracaatı ile sulh hukuk mahkemesi tarafından erişimin engellenmesi kararı verilebileceği düzenlenmiştir.

38 Yasal temeli olmaksızın verilen erişimin engellenmesi kararları ile ilgili örnekler için bkz. Akdeniz ve Altıparmak, s. 25 vd.

bu çatışmanın giderilmesi gerekmektedir. Elbette, bu her zaman çok kolay değildir ve farklı ülkelerde bu konuda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu alanda, Avrupa ve ABD yaklaşımı olarak adlandırılabilecek iki farklı yaklaşım söz konusudur. Uluslararası insan hakları hukuku büyük ölçüde Avrupa yaklaşımını benimsemiştir.

Günümüzde, genel olarak, nefret içerikli ifadelerin insan hakları hukuku açısından ifade özgürlüğünün norm alanına girmediği kabul edilmektedir. Bu yönde bir sınırlama, ifade özgürlüğünün olumlu yönde sınırlanması olarak kabul edilebilir. Nefret içerikli ifadeler, mağdurların şiddete yol açabilecek şekilde tepki göstermesine yol açabilmekte, mağdurlara yönelik şiddet olaylarını tahrik edebilmekte ve bu şekilde bir zarar ortaya çıkmasa dahi, ifadelere muhatap olan kişiler açısından zarar meydana getirebilme tehlikesi ortaya çıkarmaktadır (Sadurski, 2002, s. 299). Dolayısıyla, nefret içerikli ifadelerin doğurduğu manevi zarar, fiziksel yönünden daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Nefret içerikli ifadelerde özellikle siyasetçiler ve gazetecilerin bu tür ifadelere başvurmaması veya yayılmasına önayak olmaması büyük önem taşımaktadır. Bu tür ifadelerin siyasetçiler tarafından dile getirilmesi durumunda ayrı bir özen gösterilmesi gerekmektedir. Örneğin Kanada'da telefon sistemleri yoluyla "Uluslararası finans ve Yahudiler dünyayı savaşa mahkûm ediyor, işsizliğe ve enflasyona yol açıyor ve dünyanın ilkeleri ve değerlerini çöküşe sürüklüyor" şeklinde mesajlar yayınlanması sonucunda bir dizi yaptırım uygulanmıştır. Bu yaptırımların ifade özgürlüğünün ihlali olduğu yönündeki bir başvuru ise, nefrete tahrik amaçlı ifadeler ifade özgürlüğü kapsamında görülmeyip reddedilmiştir.[39] Belçika'da da, bir siyasetçinin nefret içerikli seçim kampanyası ifade özgürlüğü kapsamında görülmemiştir. Ulusal Cephe adlı siyasi partinin yöneticisi, partinin çıkardığı yayınların editörü ve internet sitesinin sahibi olan kişi, aynı zamanda milletvekilidir. Partinin 1999 ve 2001 yıllarında, seçim kampanyaları sırasında astığı afişler ve dağıttığı bildiriler nedeniyle çok sayıda kişi yürürlükteki mevzuat doğrultusunda şikâyette bulunmuştur. Bu kişinin yasama dokunulmazlığı, savcılığın talebi üzerine Brüksel İstinaf Mahkemesi tarafından kaldırılmıştır. Yargılama sürerken başvurucu 2004 yılında yeniden milletvekili seçilmiş ve yasama dokunulmazlığı kazanmış, ancak dokunulmazlığı yeniden kaldırılmıştır. Savcılık

39 *J.R.T. and the W.G Party v. Canada*, Comm. No. 104/1981, 06.04.1983. Komite'ye göre, ırkçılık ifade özgürlüğü kapsamında değildir ve devletlerin ırkçılığı yasaklamak yönünde bir yükümlülüğü bulunmaktadır.

tarafından yeniden başlatılan soruşturma sonucunda yapılan yargılamada, söz konusu suç, yasama dokunulmazlığı kapsamında değerlendirilmemiş ve kişi, göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili bir kamu hizmetinde 250 saat çalışmaya, ertelenen 10 aylık hapis cezasına, şikâyetçi sıfatı taşıyan kişilere birer euro ödemeye mahkûm edilmiştir. AİHM ise dağıtılan bildiriler ve asılan afişlerin yabancılara karşı nefret içerdiğini ifade etmiş; ifade özgürlüğünün herkes için olduğu gibi özellikle politikacılar için de geçerli olduğunu, ancak bu kişilerin ifade özgürlüğünü kullanırken hoşgörüsüzlüğü güçlendirecek nitelikte yorumlar yapmaktan kaçınmak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Göçle ilgili konularda yapılacak önerilerin ırk ayrımcılığı savunuculuğuna ve dolayısıyla toplumsal gerilime yol açabileceğini ve sonucunda demokratik kurumlara olan güveni sarsabileceğini belirten mahkeme, mevcut olayda ifade özgürlüğüne yapılan müdahalede bu anlamda toplumsal bir gereksinim olduğunu belirtmiştir.[40] AİHM'in siyasetçilerin kullandığı nefret içerikli ifadelere yönelik bu yaklaşımı çok önemlidir. Toplumun gözü önünde olan kişilerin nefret söyleminin üretilmesinde özellikle payı olabilmektedir. Bu sebeple, başta siyasetçiler olmak üzere, kamuoyunda tanınmış, bilinen kişilerin bu içerikteki ifadeleri kullanmaması gerekmektedir.

Nefret söylemi söz konusu olduğunda gazetecilerin özen yükümlülüğü devreye girmektedir. Danimarka'da ırkçı bir grupla yapılan bir röportajın, çok sayıda ırkçı ifadeye yer veren birkaç dakikalık bir kısmı radyoda yayınlanmıştır. Bu yayın sonucunda ırkçı ifadeleri kullanan kişiler bu nedenle, röportajı yayınlayan kişi ise bu fiile yardım ve yataklık ettiği gerekçesiyle para cezasına çarptırılmıştır. AİHM bu davada söz konusu programın ırkçı fikirlerinin yayılmasını amaçlamaması, bu olguya kamuoyunun dikkatinin çekilmek istenmesi, programın ciddi bir program olarak kabul edilmesi, programda ırkçı ifadeleri dengeleyecek çeşitli karşı ifadelere yer verilmiş olması vb. nedenlerle, başvurucunun ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi. Mahkeme, başvurucu değil de ırkçı grup üyeleri söz konusu olsaydı bu grup tarafından dile getirilen düşüncelerin hedef grup üyelerine hakaretten daha ağır bir durum oluşturduğunu ve bu tarz sözlerin ifade özgürlüğünün korumasından yararlanmayacağını belirtmiştir.[41]

---

40 *Feret v. Belgium*, başvuru no. 15615/07, 16.07.2009.

41 *Jersild v. Denmark*, başvuru no. 15890/89, 23.09.1994. Benzer başka kararlar olarak, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Kabul Edilebilirlik Kararı, *Glimmerveen and Hagenbeek v. The Netherlands*, başvuru no. 8348/78 ve 8406/78, 11.10.1979.

Bu karar, nefret söylemini kullanan ile, kamuoyunun bilgilendirilmesi bağlamında yayınlayan kişi arasındaki ayrım açısından önemlidir. Medya organlarının, özellikle siyasi çatışma ve gerilimlerde nefret söyleminin yayılmasına aracılık edebilecekleri için, bu noktada görev ve sorumlulukları söz konusudur (Ovey ve White, 2002, s. 281). Ancak burada kamuoyunu bilgilendirmek ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması arasında hassas bir denge tutturulması gerekmektedir, ve bu dengenin kurulması zordur. Davada karşı oy kullanan yargıçlardan bazıları ırkçı görüşlerin ifade özgürlüğü korumasından yararlanmayacağına dair yaklaşıma katılmakla birlikte, bu durumun, bu tür sözleri destekleyici veya tasdik edici yorumlarla yayan gazeteciler için de geçerli olması gerektiğini ifade etmiştir. Karşı oylarda, basın özgürlüğü ile başkalarının hakları arasında doğru dengeyi bulmanın elbette zor olduğu, ancak basın özgürlüğüne, ırkçılıktan sıkıntı duyanların korunması karşısında daha fazla ağırlık tanınmaması gerektiği ifade edilmiştir. Yargıçlar, ırkçı görüşlerin aktarıldığı durumda, en azından bu görüşleri onaylamayan bir beyanın gazeteci tarafından mutlaka eklenmesi gerektiğini ve ırksal azınlıkların korunmasının, haber verme hakkından daha küçük bir ağırlığa sahip olamayacağını ifade etmiştir.[42]

Bu davada ortaya çıkan yaklaşım çerçevesinde, medyanın nefret söylemi içerikli ifadeleri yayımlarken sorumlu davranması, nefret söylemine maruz kalan kişilerin haklarının korunması noktasında dengeleyici ifadelere yer vermesi, bu görüşlerin yayılmasını hedeflememesi ve toplum içinde yayılan bu tarz görüşleri kamuoyunun dikkatine sunma hedefiyle hareket etmesi gerekmektedir. Bu dengenin kurulması elbette zor olacaktır ve her somut olayda o olayın şartları içinde bir denge bulunması gerekecektir (Küzeci, 2007, s. 194-95). Bu konuda yapılan araştırmalarda, ırkçılık söz konusu olduğunda, medya organlarının, ırkçılığı kamuoyunun dikkatine sunmak ve sorunun çözümü yönünde çabalamaktan çok, yayılmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir (van Dijk, 2007).

Avrupa yaklaşımı olarak da adlandırabileceğimiz bu yaklaşım, diğer uluslararası sözleşmelerde de benimsenen tavrı benimsemektedir. AİHM içtihatlarında, ifade özgürlüğüne, ifadenin içeriği bakımından

42 *Jersild v. Denmark*, başvuru no. 15890/89, 23.09.1994, Yargıç Ryssdal, Bernhardt, Spielmann ve Loizou'nun birleşik karşı oyu.

bazı sınırlar öngörülmüştür. Özellikle, nefret söylemi söz konusu olduğunda bu durumun ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmediği ve bunun bir istisnası olarak görüldüğü ortadadır. Bu durumun altında yatan nedenlerden biri olarak, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan, Yahudilere, Çingenelere ve engellilere yönelik soykırım gibi deneyimler ifade edilmektedir.[43] Mahkeme, Nazi ideolojisinin yüceltilmesi, Yahudi Soykırımı'nın inkârı, ırkçılık, Yahudi düşmanlığı gibi konularda ifade özgürlüğünün sınırlanmasını AİHS ile uyumlu bulmaktadır.

İfade özgürlüğü açısından belirtilebilecek bir diğer yaklaşım ise, ABD yargı organlarının ortaya koyduğu yaklaşımdır. 1791 yılında ABD Anayasası'na getirilen ilk değişiklik, Anayasa'ya eklenen ve 'Birinci Değişiklik' olarak da bilinen Haklar Bildirgesi'dir (*The Bill of Rights*); bu değişiklikle ifade özgürlüğü de tanınmıştır. İfade özgürlüğü ABD Federal Yüksek Mahkemesi'nin kararları ile geliştirilmiştir. Yüksek Mahkeme, AİHM'in uyguladığı ölçütlerden farklı ölçütler uygulamaktadır. Türkiye'de de halkın bir kesimini kin ve düşmanlığa tahrik suçunda gündeme gelen 'açık ve mevcut tehlike' (*clear and present danger*) ölçütü, farklı zamanlarda ve farklı kararlarda gündeme gelmiştir. Mahkeme, ifade özgürlüğüyle ilgili her davada bakılması gereken şeyin, kelimelerin açık ve mevcut tehlike yaratacak şekilde kullanılıp kullanılmadığı olduğunu ve kullanılan kelimelerin bu şekilde bir tehlike oluşturduğu durumda ifade özgürlüğünün sınırlanabileceğini;[44] şartların, ifadenin tehdit ettiği zarardan kaçınmak ya da onu bertaraf etmek için vakit bulunmayacak derecede kritikleştiği durumlarda ifadenin sınırlanabileceğini[45] belirtmiştir. Yüksek Mahkeme'ye göre, ifade özgürlüğünün işlevlerinden biri de tartışmaya yol açmasıdır; dolayısıyla, konuşmanın huzursuzluğa yol açması, hatta insanları kızdırması bu işlevinin gereğidir. Konuşma provokatif ve meydan okuyucu olsa, önyargılara ve daha önce oluşmuş kanaatlere saldırsa ve bir düşünceyi kabul ettirmek için alışılmadık önemli etkiler doğurabilse de ifade özgürlüğü kapsamındadır. İfade özgürlüğü sınırsız olmamakla birlikte, sadece kamusal rahatsızlığın, kızgınlığın ve huzursuzluğun ötesinde ciddi ve somut bir zararın açık ve mevcut tehlikesi gösterilmedikçe sansür edilip cezalandırılması mümkün değildir.[46]

43 Uygun, s. 141.

44 *Schenk v. United States*, 249 U.S. 47 (1919), kararın Türkçe metni için bkz. Arslan, s. 53.

45 *Dennis v. United States*, 341 U.S. 494 (1951), kararın Türkçe metni için bkz. Arslan, s. 178.

46 *Terminello v. Chicago*, 337 U.S. 1 (1949), kararın Türkçe metni için bkz. Arslan, s. 157.

Federal Yüksek Mahkeme, 200 yılı aşkın bir süredir yargılama faaliyeti yapmaktadır. İfade özgürlüğü alanında anayasal olarak birçok ilke imza atan ve özgürlükleri korumada zaman zaman ilerletici olan Yüksek Mahkeme, 1971 tarihli *Cohen v. California* kararında, askere alma politikasını eleştiren bir kişinin giydiği, askere alma uygulamasına küfreden bir tişörtü veya 1989 tarihli *Texas v. Johnson* davasında ABD bayrağını yakan davalının tutuklanmasını ifade özgürlüğünün ihlali olarak Anayasa'ya aykırı bulabilmiştir.[47] Yüksek Mahkeme'nin nefret söylemi açısından örnek verilebilecek bazı kararları vardır. Mahkeme, *R.A.V. v. St. Paul* kararında, siyah bir ailenin bahçesinde, ABD'de yaygın olan ve ırkçı nitelik taşıyan haç yakma eylemi gerçekleştirilmiş ve eylemi yapan kişi, bulunduğu eyalette geçerli olan bir yasa gereğince yargılanmıştır. Yüksek Mahkeme, önüne gelen davada, söz konusu yasayı ABD Anayasası'na aykırı bulmuştur; ancak burada nefret söylemi olarak nitelendirilen ifadelerden yalnızca bazılarının, (ırk, renk, inanç, din ve cinsiyet ayrımına dayalı kızgınlık, öfke veya nefret uyandıran) yasa kapsamına alınması ve örneğin eşcinsellik, siyasi görüş gibi temellerin dışarıda tutulmasını ayrımcı nitelikte görmüştür. Yüksek Mahkeme, söz konusu yasağı bu anlamda keyfi olarak değerlendirmiştir.[48]

Yüksek Mahkeme, Ku Klux Klan üyeleri tarafından bir haç yakılması eylemiyle ilgili *Virginia v. Black* kararında ise, bu eylemin başkalarını korkutma amacıyla değil de bir ideolojik dayanışma şeklinde gerçekleştirildiği durumda, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmiştir.[49] Yine AİHM'nin, ifade özgürlüğü korumasından yararlanmayacağı belirtilmiş olan Nazi üniforması giyilmesi, gamalı haç taşınması Yüksek Mahkeme tarafından, *National Socialist Party of America v. Village of Skokie* kararında ifade özgürlüğü kapsamında görülmüş ve korunmuştur.[50] Bu ve benzer kararlar göz önünde bulundurulduğunda, ifade özgürlüğünün sınırsıza yakın bir şekilde korunduğu ve çok istisnai durumlarda sınırlanabildiği görülmektedir.[51] Bu noktada, içerik açısından konu sınırlaması yapılmaksızın ifade

47 Bu kararların Türkçe çevirileri için bkz. Arslan.

48 *R.A.V. v. St. Paul*, 505, U.S. 377 (1992), kararın Türkçe metni için bkz. Arslan, s. 338.

49 *Virginia v. Black*, 558, U.S. 343 (2003), kararın Türkçe metni için bkz. Arslan, s. 524.

50 *National Socialist Party of America v. Village of Skokie*, 432 US, 43 (1977), http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=432&invol=43 (erişim tarihi:18.03.2011)

51 Nefret söyleminin ABD hukukundaki yeri ve yargı organlarının yaklaşımı için bkz. Barry Steinhardt, "Hate Speech", *The Internet, Law and Society*, der. Yaman Akdeniz; Clive Walker; David Wall (editörler), Longman Pearson, Harlow, 2000.

özgürlüğü korunmaktadır. İfadenin sadece içeriğine odaklanmış sınırlamalar ifade özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirilmiştir (Özsoy, 2005, s. 38). Bu bağlamda nefret içerikli düşünce açıklamaları da kategorik olarak ifade özgürlüğünün kapsamındadır ve ancak yukarıda ifade edilen ölçüt ve başka ölçütler çerçevesinde sınırlanması mümkün olabilmektedir.

Nefret söylemini suç olarak düzenleyen ülkeler mevcuttur ve nefret söylemi, ırkçılık, Nazi ideolojisinin savunulması veya yüceltilmesi, Yahudi soykırımının inkârı vs. içerikli ifadeler istikrarlı biçimde nefret söylemi olarak değerlendirilebilmektedir. ABD gibi bazı ülkelerde, nefret söylemi kapsamındaki, yukarıda belirtilen ifadeler suç olarak değerlendirilmemektedir. Konu ifade özgürlüğü çerçevesinde, ifade özgürlüğünün koruma alanı içerisinde düşünülmektedir. ABD'de ırkçı görüşlerin savunulması durumunda dahi bu görüşü savunan kişilerin ifade özgürlüğünün sağladığı korumadan yararlanabilmesi mümkündür. Irkçılık ve benzeri ifadeleri dile getirme fiilleri ile ifade özgürlüğünün karşı karşıya geldiği hallerde ifade özgürlüğünün korunmasına ağırlık verilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Akdeniz, Y. (2007) "Governance of Hate Speech on the Internet in Europe", *Governing the Internet,Freedom and Regulation in the OSCE Region* içinde, OSCE, s. 91-117. Viyana: OSCE.

Akdeniz, Y. ve Altıparmak, K. (2008) *İnternet: Girilmesi Tehlikeli ve Yasaktır, Türkiye'de İnternet İçerik Düzenlemesi ve Sansüre İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme*, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu - İmaj Yay.

Arslan, Z. (2003) *Amerikan Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

Artuk, M. E., Gökçen A. ve Yenidünya Caner A. (2009) *Türk Ceza Kanunu Şerhi, Özel Hükümler*, cilt 4, Ankara: Turhan Kitabevi.

Can, O. (2003) "Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti?", *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla İfade Hürriyeti* içinde, der. B. B. Özipek, s. 379, Ankara: LDT.

Harris, D., O'Boyle, M. ve Warbrick, C. (2009) *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford: Oxford University Press.

Küzeci, E. (2007) "AİHS'nin 10. Maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, sayı: 71, s. 174-99, Ankara: TBB.

McGonagle, T. (2007) "International and European Legal Standarts for Combating Racist Expression: Selected Current Conundrums", *Expert Seminar: Combating Racism While Respecting Freedom of Expression*, s. 39-50, ECRI, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/22-Freedom_of_expression_Seminar_2006/NSBR2006_proceedings_en.pdf (erişim tarihi: 18.03.2011)

Ovey C. ve White, R. (2002) *Jacobs and White, The European Convention on Human Rights*, Oxford: Oxford University Press.

Parlar, A. ve Hatipoğlu, M. (2008) *Türk Ceza Kanunu Yorumu*, cilt 3, Ankara: Seçkin.

Sadurski, W. (2002) *İfade Özgürlüğü ve Sınırları*, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

Uygun, O. (2011) "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğünün Sınırları", *Kamu Hukuku İncelemeleri* içinde, der. O. Uygun, s. 127-97, İstanbul: XII Levha.

van Dijk, T., van Hoof, G. J. H., van Rijn, A. ve Zwaak, L. (2006) *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Antwerpen, Oxford: Intersentia.

van Dijk, T., "Racism, the Press and Freedom of Expression: A Summary of Ten Thesis", *Expert Seminar: Combating Racism While Respecting Freedom of Expression*, s. 31-34, ECRI, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/22-Freedom_of_expression_Seminar_2006/NSBR2006_proceedings_en.pdf (erişim tarihi: 18.03.2011)

Weber, A. (2007) "The Case Law of the European Court of Human Rights on Article 10 ECHR Relevant for Combating Racism and Intolerance", *Expert Seminar: Combating Racism While Respecting Freedom of Expression*, s. 97-113, ECRI, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/22-Freedom_of_expression_Seminar_2006/NSBR2006_proceedings_en.pdf (erişim tarihi: 18.03.2011)

Weber A. (2009) *Manual on Hate Speech*, Strazburg: Council of Europe Publishing.

Yaşar, O., Gökcan, H. T. ve Artuç, M. (2010) *Yorumlu-Uygulamalı Türk Ceza Kanunu*, cilt V, Ankara: Adalet.

NEFRET SUÇU YA DA 'ÖLÜ VİCDANLAR ÜLKESİ'

Arus Yumul

"Hükümet'ten 'nefret suçuna yasal yaptırım' talebinde bulunan çevrelerin, 'Kimi yazarlar Ermenicilik yapıyor', 'Terör örgütü PKK adına PR yapan gazeteciler, aydınlar var' şeklindeki yayınlar ile 'Kahrolsun İsrail', 'Ermeni soykırımı yoktur' gibi sloganların önünü kesmeyi amaçladığı belirtiliyor. Nitekim 'nefret suçlarına' ilişkin yasa tasarının gündeme getirilmesi talebiyle kampanya üstüne kampanya düzenleyen çevreleri ağırlıklı olarak gayrimüslimler ile eşcinsellerin oluşturması dikkat çekiyor." (*Yeni Akit*, 27.09.2012)

"HER İNSAN YÜZÜNE SAHİP ŞEY 'İNSAN' DEĞİLDİR"

Söz ile eylem arasındaki ilişki, söylem ile davranış arasındaki mesafe, entelektüel ve akademik çevrelerde uzun zamandır tartışılıyor. Tzvetan Todorov (1993, s. xiii), söylemin eylemi önce mümkün kıldığını, bilahare bu eylemleri kabul edilebilir hale getirdiğini söyler. Hrant Dink'in cenazesinin kaldırıldığı gün Ertuğrul Özkök (2007) tam da Todorov'u haklı çıkarırcasına, Ogün Samast için "Bu işi çözmek istiyorsak, hepimiz empati duygularımızı geliştirmeliyiz. Mahalledeki o çocuğu da anlamaya çalışmalıyız" diyordu.

Hrant Dink'i vurduktan sonra Ogün Samast'ın gurur ve övünçle sarf ettiği "Bir Ermeni vurdum" sözleri kelimelerin asla sadece kelimelerden ibaret olmadığının, kelimelerin öldürücü olabileceğinin belki de en kayda değer kanıtı. Rakel Dink'in, söz-eylem ilişkisine dair söylediği "bir bebekten katil yaratan karanlık" sözlerine atfen, Ekşi Sözlük'te bir girdi "öyle güzel bir tespittir ki bu!! yine o karanlık değil midir o katilden bir kahraman yaratan?" (*http://eksisozluk.com/entry/21716239*) diye soruyor.

Bu girdi, Claudia Koonz'sun (2003) 'Nazi Vicdanı' tanımlamasını hatırlatıyor. Koonz'a göre bu terim bir oksimoron (birbiriyle çelişen ya da birbirine zıt iki kavramın bir arada kullanılması) değildir. Zira soykırımın failleri bir etnik topluluğu yücelerken diğerlerini itibarsızlaştıran değerler sistemi üzerinde yükselen, güçlü bir 'doğru' ve 'yanlış' duygusuna yani 'vicdan'a sahiplerdi. Ancak bu vicdan Öteki'ne kapalı,

kapsayıcı olmaktan ziyade, Sam Vaknin'den (2007, s. 32) ödünç alacağım bir terimle, 'dışlayıcı bir vicdan'dı. Kişiyi yalnızca kendi grubuna karşı ahlaki yükümlülüklerle donatan, grubun dışında kalanları ise ahlaki açıdan aşağıda konumlandıran bu son derece göreli anlayış, çeşitli söylemler yoluyla toplumsal bilince kaydediliyor, toplumun ahlaki ve psikolojik dokusuna nüfuz ediyordu. Vicdan evrensel boyutunu kaybediyor, vicdani sorumluluk alanı daraltılıyor, 'biz'i içerirken 'öteki'ni dışlıyordu. Etnik saflık ülküsü üzerinde yükselen yeni bir ulusal mutabakat yaratılarak, Naziler bir sosyal kötülüğü 'sivil erdem'e dönüştürüyorlardı. Ahlak, sadece Almanlar için iyi olanı yapmayı emrediyordu. Etnik üstünlük, vatan sevgisi, cemaatçi dayanışma, ahlaki çöküntü, toplumsal değerler gibi kavramlarla zenginleştirilmiş bu ahlak anlayışı, incelikli propaganda yöntemleriyle akademisyenler, araştırmacılar, sanatçılar, gençlik liderleri gibi 'saygın' kişilerin ve 'meşru' mecraların yardımıyla Alman ortak vicdanına sızmıştı. Bu süreçte rejim kolayca teşhis edilebilen ve toplumun ahlaki yükümlülük kapsama alanı dışına itilen, dolayısıyla insan yerine konmayı hak etmeyen bir 'Öteki' yaratmayı başarmıştı. Nazizm'i kucaklayan Carl Schmitt'in ifadesiyle "Her insan yüzüne sahip şey insan değildi" (akt. Koonz, 2003, s. 2).

SUÇTAN ERDEM YARATMAK

Dolayısıyla, nefret söylemi ırk, din, etnik köken, ulus, cinsiyet, cinsel yönelim, yaş vs. temelinde ötekileştirilen belirli grupları toplumsal tasavvurda ahlaki ve vicdani sorumluluk alanının dışına itmek suretiyle, onların uğradıkları haksızlıkları manevi açıdan görünmez, ahlaki/etik açıdan ise konu dışı ya da yersiz bir mesele kılar. Öte yandan, bu grupları, toplumun nezdinde 'erdem'in neyi temsil etmediği, yani Ötekiliği sembolize etmeleri açısından görünür hale getirir:

"Sapkınların Örgütü Kaos GL" (*http://www.habervaktim.com/haber/311155/bdpden-ahlaksizlik-terorune-de-destek.html*) gibi yaftalayıcı ifadelerle, ötekileştirici imgelerle ahlaki dışlama meşrulaştırılır. Suç eylemleri ahlaki eylemler olarak tanımlanır. Eşcinsellerin uğradığı saldırılar en fazla mizah konusu haline getirilir. Modacı Barbaros Şansal'ın Taksim'de dayak yemesi haberini "Türkiye'de tek delikanlı benim demişti", "Gay modacı fena dövüldü" (*http://www.internethaber.com/barbaros-sansali-fena-dovduler-489437h.htm*) sözleriyle veren haber sitesi, belli ki 'söylenen' ile 'hakikat' arasındaki kışkırtıcı tutarsızlığı ön plana çıkaran mizah

tekniğini kullanarak bu habere gülmemizi istiyor. Oysa mütecaviz şakalara gülmek sadece kurgunun veya tekniğin tadına varmak anlamına gelmez, aynı zamanda hedefe konan kişi veya gruplarla alay edilmesini, bu kişiler veya grupların küçük düşürülmesini hiç değilse zımnen onaylamak anlamına da gelir.

Thomas Hobbes (1995, s. 54-55) gülmeyi, başkasında fark ettiğimiz zayıflık karşısında hissettiğimiz üstünlük duygumuzun anlık tatminine bağlar. Hedefine koyduğu kişi açısından ciddi derecede alçaltıcıdır ve simgesel düzlemde 'toplumsal azar'a (Bergson, 66) tekabül eder. 'Gay modacı fena dövüldü' başlığı, aslında, "alt metninde 'sen misin şu ülkede eşcinsel olmaya tenezzül eden. iyi olmuş oh' olan haber başlığı"dır (*http://eksisozluk.com/entry/31500841*). Zira ana amacı kontrol, disiplin, terbiye olan baskıcı mizahın temel işlevi, toplumsal kural, gelenek ve âdetlere uygun davranmayanları, hâkim ahlak anlayışına karşı çıkanları küçük düşürerek düzeni egemen gruplar menfaatine pekiştirmektir.

Modern toplumlarda, kimlerin ortak ahlaki yükümlülük dairesi içinde olduğunu büyük ölçüde medya belirler. Dili kendi hizmetine sokarak bu konuda topluma sürekli mesaj verir. Kolektif kimliğin içeriğini oluşturarak, ona sosyokültürel bir geçerlilik kazandırarak, farklı gruplara farklı anlamsal roller atfederek, aralarında ayrım yaparak, kimlikleri 'iyi'-'kötü' olarak kutuplaştırarak 'makbul' ve 'gayri-makbul' kimlik kategorileri yaratır. Daha uç örneklerde ise, medya, 'biz' ve 'onlar' arasındaki ilişkiyi ölüm kalım ilişkisine indirgeyerek nefret suçuna uygun ortamı hazırlar.

Cinayeti işlediği dönemde Hrant Dink'i tanımadığını söyleyen Ogün Samast, İstanbul 2. Çocuk Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderdiği mektupta, yaptığı şeyin yanlış olduğunu anlamasını veya hissetmesini neredeyse imkânsız hale getiren koşullarda suç işlediğini ima edip, gazetelerden şikâyetçi olmuştu:

"Ben gençlik yıllarının verdiği cahillikle ve [...] Yasin Hayal'in zorlamasıyla bu cinayeti işledim. Çok pişmanım. Kullanıldım. Zaten vurmadan önce de vazgeçecektim. Ama aklıma Yasin Hayal geldi. Dink'i vatan haini gibi gösteren gazete manşetleri geldi. O an kendimi kaybettim ve vurdum [...] Bu süreç, Yasin Hayal'in okuttuğu yazılarla, beni sürüklediği kin ve nefret girdabında kaybolmamla başladı. Dink'in yazdığı yazının bir kısmını manşet

yapan Hürriyet ve Vatan'dı. Ben mi yazdım Orhan Pamuk ve Dink'i vatan haini diye? Bize küfreden, bizi aşağılayan işte bunlar diye hedef gösteren ben miydim?" (*http://www.marksist.org/haberler/3382-katil-samast-dinki-hedef-gosterenler-neden-yargilanmiyor*)

Ogün Samast'ın cinayetin azmettiricisi olarak suçladığı Yasin Hayal de yargıya verdiği ifadede, Hrant Dink'i şahsen tanımadığını ama gazetelerden Türk düşmanı olduğunu okuduğunu söylemişti (*http://www.nefretsoylemi.org/nefret_soylemi_nedir.asp*).

Nefret söylemi örtük ya da açık olarak grup-içinin tek 'gerçek insan'ı oluşturduğu, dışarıdakilerin insan suretine sahip olsalar dahi insandan daha düşük seviyeli bir şey, barbar, yabancı, zihnen veya ahlaken daha aşağı olduğu ilkesinden hareket eder. Bu yaklaşım kamu bilincinde 'rasyonel' ve 'tarafsız' kişilerin, 'ılımlı' ya da 'makul' çoğunluğun söyleminde nefreti normalleştirir. Böylece, nefret suçlarından duyulacak utancı, suçluluk duygusunu veya vicdan azabını ortadan kaldırır. Amaç, 'Ötekiler' söz konusu olduğunda bir 'ölü vicdanlar ülkesi' yaratmaktır.[1] Aksi takdirde "her zaman aktif olan" vicdan "...bilinci sürekli uyarır. Sürekli doğru olanı yapma dürtüsü üreten bu mekanizma kişisel hesaplaşmalarda huzursuzluk yaratabilir. hata işlediğini düşünen birey vicdanın sesini dinlemeye katlanamadığı zamanlarda kendini kandırma yöntemleri geliştirir, dengeler bu sayede oturur ve huzur sağlanır, kabin basıncı dengelenir" (https://eksisozluk.com/entry/352675). Bu 'kendini kandırma', ancak 'Biz'e farklı, 'Öteki'ne farklı ahlaki kriterler uygulayan, 'çifte standartlı' ve evrenselliğinden arındırılmış bir vicdan anlayışının kanıksanması ile mümkün olur.

İnsanlar müracaat edecekleri evrensel ilke ve normları yitirdiklerinde, esasen, düşünme ve muhakeme etme becerilerini yitirirler. Onlar için toplumsal duyarlılıklar, genel ahlak, milli değer ve çıkarlara, toplumsal duyarlılıklara uygun davranmak düşüncesiz bir pratik, düşünmeden, değerlendirmeden, yargı süzgecinden geçirmeden yerine getirilen bir vazife, bir misyon, hatta bir erdem haline gelir – tıpkı Hrant Dink'in öldürülmesinin bir fazilet gibi sunulması, katilden bir kahraman, hiç değilse vatandaşlık görevini yerine getirmiş bir kişi yaratılması gibi:

---

1 Kurbanla/mazlumla empatiyi amaçlayan "Hepimiz Ermeni'yiz" ifadesine gösterilen tepki, Twitter'da dolaşan "Her ülke için oralı, her millet için onlardan oldunuz, ama bir tek Türk olamadınız" gibi mesajlar, Öteki'ne kör/sağır vicdanın göstergesidir.

"Bu anti sempatinin nedeni nedir? Adı Türkiye olan bir devletin, Milli ve manevi değerlerini korumaya çalışan vatandaşları, hangi sebepten dolayı bu kadar acımasızca tavırlarla karşılaşabilir? Malum en son Ogün Samast gibi gürbüz bir genç, işi 'Türk'ün kanı pistir' demeye getiren Hrant denen herifi vurduğu için ağır bir cezayla karşı karşıya kaldı. Kötü mü yaptı yani? Bana göre bu milletin geneline ağır hakaretler yağdıran adamın ölmesi zaten müstahaktır. Devlet yapması gereken işi yapmıyorsa 'Türk'ün kanı pistir' diyen ecnebiye göz yumuyorsa, Ermenilere yaranacağım derken, Milliyetçilik ilkesini düpedüz çiğniyorsa, kimse kusura bakmasın bu noktada Millet devreye girer ve bu adamı yargılamanın hiçbir anlamı yoktur." (Baş, 2012)

Velhasıl, nefret söylemi Öteki'ne karşı şiddeti savunan, mazur gören, meşru sebepler üreterek anlaşılır kılan, ona göz yuman ve onunla suç ortaklığına giren söylemdir. Ahmet Türk'e Samsun'da yapılan yumruklu saldırı sonrasında, Yılmaz Özdil'in (2010) *"Açın gazetelerin internet sayfalarını, bu haberin altına yapılan yorumları okuyun... Yumruğunu 'adaletin tokmağı' yerine koyup, Ahmet Türk'ün burnuna inen kişi, bu ülkede pek çok kişinin duygularına tercüman oldu... Çünkü teröristi meşru hale getiren 'açılım' saçmalığı, sadece bir tarafta değil, öbür tarafta da 'eşkıyayı kahraman' yapmaya başladı"* sözleri, bu tavrın aleni tezahürüdür.

Michel Foucault (1981), söylemi, dünyayı nesnel biçimde tanımlayan bir araç değil, onu iktidar merkezleri adına inşa eden bir enstrüman olarak görür. Nefret söylemi, kimlik temelli hiyerarşileri yeniden üreten, birbiriyle bağlantılı normlar, varsayımlar, davranışlar ve politikalar ağı içinde varlığını sürdürür; güç ilişkileri ile şekillenir. Tabi kılınan grupların zulme karşı direnmesi egemen kimlik tarafından aleni hakaret ya da tahkir olarak algılanır; iktidarına ve üstünlük duygusuna yönelik bir meydan okumayla karşı karşıya kaldığını düşünen egemen kimlik daha fazla şiddete, ya da Hrant Dink'in sözleriyle söyleyecek olursak, "haddini bildirme operasyonu"na başvurur.

Kimin suçu?

Nefret söylemi ile nefret suçları arasındaki mesafe kısa, çizgi ince, ilişki pozitif. Bu ilişkiyi belki en yalın şekilde, tahrip edilen bir Ermeni mezarlığının Türk bekçisi dile getirmiş:

"Bakın geçen yıl... Kadıköy'deki Ermeni Mezarlığı'na 3 gencin saldırması ve mezar taşlarını tahrip etmesi üzerine, mezarlığın Türk bekçileri ne diyor: Gazetelerde, televizyonlarda her gün aleyhte yazılar yazılıyor. Çocuklar da bundan etkilenip kırıyorlar. Bu onların suçu değil" (Ermeni Patrikliği Basın Açıklaması, 18 Ekim 1994).

Adorno'ya (1999, s. 138) göre, "[B]irey için, kendini özdeşleştirdiği bir kolektife teslim olmak hayatı daha kolay kılar. Güçsüzlüğünün farkına varmaktan kurtulur; kendi çevreleri içindeyken, bir avuç insan birçok kişi oluverir." Ancak bireyin burada ödemesi gereken bedel 'kendini feshetmek'tir, teslimiyettir. Böyle durumlarda kolektif sorumluluk bireysel sorumluluğu fetheder, kendisine tabi kılar. Kişi artık kendi vicdanını kolektifin vicdanına terk etmiştir, kendi iç sesini dinlemekten vazgeçmiştir. Oysa Hannah Arendt'e göre, kötülüğü yerine getirmeyi reddedenler, kendileriyle diyaloğa girme alışkanlığı olanlardır: "Kendisiyle diyalogu gerçekleştiremeyen kimse vicdanını temiz tutamaz" (1990, s. 90). Arendt, düşünme, muhakeme ve vicdan arasındaki ilişkiyi vurgular; 'iyi' ile 'kötü'yü, 'doğru' ile 'yanlış'ı ayırt edebilmenin düşünme ve yargılama zihni aktiviteleri gerektirdiğinin altını çizer. Her türlü zihinsel aktivite gibi, bağımsız düşüncenin de yalnızlığı gerektirdiğini söyler. Adorno'daki teslimiyet, Arendt'te (1963) itaat olarak karşımıza çıkar. Arendt kötülüğün, sıradan insanların sonuçlarını hesaplamadan çoğunluk görüşüne, egemen ahlaka itaat etmelerinin bir sonucu olup olmadığını sorar. Toplumun inanç ve değer sistemlerini sorgusuz sualsiz benimseyen, üstlerinin emirlerine itaat eden insanların, vahşeti nasıl kolaylıkla uygulayabildiklerini anlatır. Onların sorumluluğu, toplumsal değerlerin kendilerine dayattığı kötülüğün karşısına kendi vicdanlarıyla çıkmamaktır.

Judith Butler (1997), nefret söylemini kullanan kişinin, kendi sözlerinin yazarı olmadığını ileri sürer. Kişi, sözlerinden sorumlu olsa da o sözlerin yaratıcısı değildir. O sadece önceden belirlenmiş bir sözcük dağarcığından, ötekileştirici imgeler repertuarından, mevcut ırkçı külliyattan, zaten kullanıma hazır bir dilden, durumun gereğine uygun olanları alıntılar. Nefret söyleminin yazarı olarak algılanan kişi aslında o söylemin ürünüdür. O, kullandığı söylemle, içinde yaşadığı topluluğun söylemsel ortamından, muhakeme ve zihniyet yapısından, âdetlerinden belli parçaları tekrarlamakta ve yeniden dolaşıma sokmaktadır. Velhasıl, kem söz sahibine ait değildir.

Bu görüşü Lacan'cı perspektiften yorumlarsak, vahşetin uygulayıcıları, onları azmettirenler, onlara yardımcı olanlar, toplum nezdinde bu kötülüğü normalleştiren uzmanlar, kamuoyu önderleri, diğer insanlar gibi düzenin bütünlüğünü temsil eden, anlam dünyamızı düzenlerken bireyi nesneleştiren 'Büyük Öteki'nin (Lacan, 1994, s. 246) onaylayan sesine göre hareket ederler, kendilerini Öteki'nin ideali doğrultusunda konumlandırıp, yargılarlar.

Bu durumda "Suçu Öteki'ne atmaktan ('Bilinçdışı Öteki'nin söylemi olduğuna göre, onun formasyonlarından sorumlu değilim, o benim aracılığımla konuşan büyük Öteki'dir, ben sadece bir aracım...') nasıl kaçabiliriz?" diye sorar Slavoj Zizek (2005, s. 42). Zira Büyük Öteki'nin İradesi'nin masum aracı konumunu kabullenmek, Zizek'e göre "[t]am anlamıyla sapkın tavırdır: Bu benim sorumluluğumda değil, aslında bunları yapan ben değilim, ben sadece daha yüksek bir [...] zorunluluğun aracıyım [...] bu konumum [...] yaptığım şeyden sorumlu tutulamayacağımı düşünmemden kaynaklanır, bundan sorumlu tutulamayacağımın, sadece Öteki'nin İradesi'ne boyun eğmekte olduğumun tamamıyla bilincinde olarak ötekilere acı verebilmek ne güzel..." (s. 42).

'Nefret Suçları Yasası' (?)

Nefret söylemi, toplumsal bilince derinlemesine kazınmış, kimlik temelli iktidar ilişkilerinin bir yansımasıdır. Bu yüzden, nefret söylemi ve suçu pek öyle rastgele hedeflere yönelmez. Nefret söylemi, kendine hiyerarşik üstünlük atfeden kimliğin 'Öteki' olarak tanımladığı kimliklere haddini bildirip, toplumdaki ikincil statüsünü hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda egemen kimliğin öncelik ve imtiyazlarını pekiştirip, üstünlük duygusunu besler. Ötekileştirilen kimliklerin hak arayışlarına yapılan itirazların altında da bu üstünlük duygusuna yönelik tehdit algısı yatar.

Nefret suçları yasası, nefret söylemi ve şiddete çare olabilir mi? Egemen kimliği idealize edip bütüne ikame eden anlayış, –TCK 301'in sadece 'Türklüğü' koruması gibi– değişmeden ve nefret suçları yasasının amacının egemen kimliğin dışında kalan kimlikleri, zayıfları, dışlananları korumak olduğu unutulmadan hazırlanıp uygulanırsa, belki. Aksi takdirde hâkim çoğunluk bu yasayı kendi kimliğini koruma yasası olarak yorumlayacak, nefret söylemine maruz bırakılanı nefret söylemiyle suçlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (1999) "Boyun Eğme", çev. K. Şahin, *Defter*, sayı 37, s. 135-39.

Arendt, H. (1963) *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, New York: The Viking Press.

Arendt, H. (1990) "Philosophy and Politics", *Social Research*, sayı 1, s. 73-103.

Baş, O. (2012) "Beyler Ülkücüler Size Neyledi?", *Statüko*, Ocak-Şubat 2012.

Bergson, H. (2008) *An Essay on the Meaning of Comic*, çev. C. Brereton ve F. Rothwell, Rovkville, Maryland: Arc Manor.

Butler, J. (1997) *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, New York: Routledge.

Foucault, M. (1981) "The Order of Discourse", *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader* içinde, der. R. Young, s. 48-78, Boston: Routledge.

Hobbes T. (1999) *Human Nature and De Corpore Politico*, Oxford: Oxford University Press.

Koonz, C. (2003) *The Nazi Conscience*, Claudia, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lacan J. (1994) *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, çev. A. Sheridan, Londra: Penguin.

Özdil, Y. (2010) "Yumruk", *Hürriyet*, 14.04.2010.

Özkök E. (2007) "Sizce o Silahı Niye Atmadı", *Hürriyet*, 23.01.2007.

Todorov T. (1993) *On Human Diversity*, MA: Harvard University Press.

Vaknin, S. (2007) *Cyclopedia of Philosophy*, Skopje: Narcissus Publications Imprint.

Zizek, S. (2005) "Kant ile Sade: İdeal Çift", çev. A. Kaftan, *Cogito*, sayı 41, s. 41-2.

HABERCİLİK VE NEFRET SÖYLEMİ

Mahmut Çınar

GİRİŞ

Bu yazı hazırlanırken, Türkiye'nin her yerine yayılan ve son yılların en renkli eylemi olan merdiven boyama eylemleri tüm hızıyla sürüyordu. Bir yönüyle kent hakkının o kentin yurttaşlarına ait olduğunu vurgulayan, diğer bir yönüyle ise çok renkli, çoğulcu, farklılıklarla dolu ve bundan gocunmayan bir toplum özleminin en güzel dışavurumlarından olan eylemler, özellikle sosyal medyada büyük yankı uyandırmışken, can sıkıcı bir başka haber geldi Şişli'den: Agos gazetesinin yanı başında, Hrant Dink'in basamaklarının hemen altında katledildiği merdivenler, bir spor kulübünün renkleri olan, ancak bundan daha fazla bir anlam barındıran bordo-maviye boyanmıştı. Nefret sembollere dökülmüş, bir kez daha bir tehdide dönüşmüştü. Türkiye'nin ne yazık ki yabancısı olmadığı bir genel halin örneklerinden biriydi bordo-mavi merdivenler. Kendinden başka herkesi ve kendi inancından, düşüncesinden başka her şeyi yok sayan, yok saymakla kalmayıp, onun varlığını bile fazla gören bir anlayışın dışavurumuydu. Duyarlı yurttaşlar ve medyanın bu konulara dikkat çekmekten çekinmeyen bir kesimi, olayı, son yıllarda gündemimizde giderek daha büyük bir yer edinen politik 'nefret'in bir tezahürü olarak yorumladı, haklı olarak. Zaman zaman fiziksel saldırıya da dönüşen bu nefretin temelinde, çok katmanlı ve çok aktörlü bir söylem alanını bulmak mümkün.

Okurun, bu kitaptaki diğer bölümlerde farklı tanımlarıyla karşılaşacağı nefret söylemi, bir yanıyla politik kategorilerden doğan, toplumsallaşan ve bir tür 'gerçeklik'e kavuşan ayrımcılığın uç noktası olarak görülmelidir. Gündelik yaşamın en bireysel ilişkileri de dahil olmak üzere, profesyonel yaşamda, siyasette, ders kitaplarında, hukuk metinlerinde, sağlık hizmetlerinde; özetle hayatın her ânında ve her alanda karşılaşılan ayrımcılığın, söylem yoluyla bir tür saldırıya dönüşmesi halidir nefret söylemi.

DİL, SÖYLEM, İKTİDAR: NEFRETİN 'SÖYLEM'E, SÖYLEMİN 'NEFRET'E DÖNÜŞMESİ

Aslında her şey sözle başlar. İktidarı söz yaratır, tahakküme giden yolu söz hazırlar; insanlar önce sözle yaftalanır, sözle cezalandırılır, sözle hayattan alınır. İnançlar önce sözdür, siyaset sözde doğar, sözde büyür, dağılır. Hayata verdiğimiz anlamlar, yaptığımız tanımlar, ahlak ve etik sözle gelir, sözle gider. Geri kalan her şey, sözün söylediğini yapmaktan ibarettir.

Bu haliyle, toplumsal anlamların üretildiği, değiştirildiği ve üzerinden yayıldığı sözü açıklayabilmek için uzun bir süredir kullanılan kavram olan 'söylem', söylem yoluyla hayata geçen ayrımcılık ve nefret söylemi, son dönemde hem akademik çalışmaların, hem medya eleştirisinin, hem de gündelik hayatımızın çok konuşulan kavramları haline geldi. Söylemi iktidar kuramının temeline alan Foucault'nun tanımıyla, bu kavram, bilgiyi kuran, bu bilginin içinde zaten yer alan toplumsal pratiği ve güç ilişkilerini yaratan yollara verilen addır. Söylemler, anlamları tahayyül etmekten ve üretmekten fazla bir şeye karşılık gelir; beden politikalarını, her yönüyle bilinci ve bireylerin duygusal durumlarını yaratır (Weedon, 1987, s. 108).

Başka bir ifadeyle, toplumsal olarak yaratılmış söylemler arasında olup da egemen hale gelen her söylem, hegemonyayı kuran, meşrulaştıran, o hegemonyaya yönelik toplumsal rızayı üreten, 'doğru'yu ve 'yanlış'ı, 'iyi'yi ve 'kötü'yü toplumsal kavramlar olarak belirleyen ve bu kavramları ideolojik birer nosyon olarak toplumsal normlar biçiminde yerleştiren bir şemsiyedir. Modern iktidarın kendini kurma, güçlendirme ve tartışılmaz kılma araçlarından en önemlisi, en etkinidir. Akılcı ve politik bir sürecin sonucunda, bir 'söylemler bütünü' olarak merkeze yerleşen her ideoloji, tüm toplumsal kategorileri kendi çerçevesinde değerlerle bezer, bunun neticesinde 'normal'i tanımlar ve egemenlik durumunu korumak için bu normali saldırgan biçimde ve durmaksızın savunur. Bu bağlamda 'ideoloji' kavramını, bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan ve bu üyeler tarafından bir dizi toplumsal pratiği yerine getirmek için kullanılan toplumsal temsiller olarak tanımladığımızın altını çizmek gerekir (Billig ve diğ., 1988; van Dijk, 1998). Billig ve arkadaşlarının (1988) ortaya koyduğu biçimiyle 'yaşayan ideoloji', yani bir toplumun 'yaşam biçimi' olarak

tanımlayabileceğimiz öznel değerler bütünü, toplumun ortak değer yargıları olarak görülen kategorileri yaratır ve kapsar (s. 27). Bu ortak yargıların bir sonucu olarak ortaya çıkarı 'normal'in tanımlanarak ve her tür aygıt yoluyla savunularak, yine benzer süreçler sonucunda toplumsal bir rızayla karşılık bulması ise, konumuz açısından bir tür başlangıç noktasına karşılık gelir.

Aslında modern kapitalist toplumlarda hâkim olan ve temeline çoksesli bir demokrasiyi aldığı varsayılan ideoloji, tek ve tümel bir ideoloji olmak bir yana, çoğu zaman yine aynı kapitalist dinamiklerden beslenen muhafazakâr sağ ideolojiler tarafından baskılanır ya da bu ideolojiler bir biçimde hâkim ideolojiye güçlü bir şekilde nüfuz eder. Yukarıdan aşağıya bir kategori olarak ayrımcılığın toplumsallaşması, temeline 'öteki'ne yönelik düşmanlığı koyan bu tür ideolojilerin hâkim ideoloji haline geldiği zamanlarda hız kazanır. Türkiye gibi, uluslaşma süreçleri sancılı geçmiş ülkelerde ise, toplumsal temele yayılmış ayrımcılık türlerinin köklerinde, çoğu zaman, ulusun inşası için elzem olan ideolojik arka planı, tarihsel anlatıyı, milliyetçilik gibi devlete koşulsuz bağlılık sağlayan 'duygusal' durumu yaratan siyasi iktidar, diğer bir deyişle devlet olduğunu görmek mümkündür. Türk basınının, ilk örneklerinden bugüne iktidarla olan bağı ve ilişkisi göz önüne alındığında, bir kimliği benimseterek, o kimliğin arzu edilen özellikleri dışında kalan tüm değerleri dışarıda bırakan resmi tutumun, medyaya bu denli güçlü yansımış olması şaşırtıcı değildir.

Milliyetçilik, günümüzde artık etnik aidiyete bağlılık olmaktan daha geniş bir biçimde tartışılmaktadır (Anderson, 2007; Smith, 2007; Hobsbawm, 2006). Esasen bir 'millet'in ne biçimde hayal edildiğine bağlı olarak genişleyen milliyetçilik tanımı, yalnızca belirli bir etnik unsuru merkeze alarak diğer etnik unsurları dışlamanın ötesine geçmekte; dini, siyasi, cinsel yönelimler de dahil olmak üzere, hemen her insani kategoriyi kapsamaya çalışarak her kategoride kendisi için makbul ve kabul edilebilir olanı belirlemektedir. Bunun bir sonucu olarak, bu makbul kategoriler dışında kalan her kimlik, aşağılanmakta, yargılanmakta ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır.

Kimi kuramcılarca 'yeni ırkçılık' (*neo racism*) olarak kavramsallaştırılan bu kapsayıcı milliyetçilik, geçmişin, kölelik gibi apaçık ırkçılık anlayışından farklıdır. Özellikle gündelik dilde karşılaşılan bu anlayış,

öncelikle 'ırkçılık' olduğunu reddeder ve egemen liberal-kapitalist söylemle tutarlı olarak kendini demokratik ve farklılığa saygılı addeder (van Dijk, 2000, s. 34). Balibar'ın vurguladığı gibi, ırkçılığın bu geniş tanımı, "[b]iyolojik kuramlaştırmaları olsun olmasın, tüm dışlama ve azınlıklaştırma biçimlerini hesaba katar [...] Özellikle farklılıkların doğallaştırılmasında kullanılan ortak mekanizmayı inceleyebilmek için, biçimsel olarak eşitlikçi bir toplumda toplumsal grupların (etnik grupların, fakat aynı zamanda kadınların, 'cinsel sapkınlar'ın, akıl hastalarının, proleteryanın altındakilerin vb.) 'ırklaştırılması' görüngülerine yol açan azınlıkların ezilmesi görüngülerini" kapsar (Balibar ve Wallerstein 2007, s.66'dan akt. Köker ve Doğanay, 2010, s. 6-7).

Etnik vurgusu güçlü olmakla birlikte, bu etnik vurguyu, kimliği oluşturan diğer alanlara yaptığı tektipleştirici vurgular ile genelleştiren yeni ırkçılık, egemen ideolojinin toplum muhayyilesinin dışında görülen her farklılığı ayrıksı, anormal olarak tanımlar. Bu bağlamda farklı bir yaşam kültürüne sahip olanlar, normal bulunan ve anne, baba, çocuk(lar) biçiminde hayal edilen aile yapısına uymayanlar, LGBT'ler, uyuşturucu bağımlıları, çoğunluğun dini inançları dışında bir inanç sistemine bağlı olanlar ya da inançsızlar, egemen politik söylemin dışında bir politik söylemi benimseyenler vs. bu yeni ırkçılığın hedefinde yer almaktadır. Toplumsal ayrımcılığın temelinde bulabileceğimiz bu yeni ırkçılık, modern doğası gereği çoğu zaman gizli ve sembolik bir biçimde yürümektedir (van Dijk, 2000, s. 34). Van Dijk'ın (s. 34-36) altını çizdiği gibi, bu tür bir ayrımcılık, saldırgan ayrımcılığa göre daha 'normal', daha 'doğal' görülmekte ve bu yüzden daha etkili olabilmekte, 'öteki' olarak gördüğünü daha kolay marjinalize etmektedir. Normal olarak tanımlanan toplumsal kategorilere uyum gösteren egemen çoğunluk tarafından da paylaşılıp yeniden üretilen bu ayrımcı söylem, modern devlet yapısı gereği zaman içinde erimiş olan, açık ve doğrudan politik iktidar eliyle yürütülen, dışarıda bırakıcı, ayrımcı politikaların rolünü devralarak 'azınlık' gruplarını hayatın 'normal' merkezin dışına atmakta, aşağılamakta; ancak kimi zaman, 'hoşgörü' gibi tartışmalı ve sorunlu bir kavramın gereği olarak bu grupların çoğunluğun kıyısında yaşamasına izin vermektedir. Bu hoşgörünün ortaya çıkabilmesi içinse, azınlık gruplarının, azınlık olmalarına neden olan özelliklerini çoğunluğun yararına olacak şekilde görünmez kılmaları, çoğunluğun benimsediği hâkim söylemi benimsemeleri ya da en

azından bu söylemin başatlığını kabul etmeleri beklenmektedir. Bu haliyle bir çokrenklilik unsuru olarak kabul edilebilen azınlıklar, yine de ayrımcı söylem ve eylemin kurbanı olmaktan kurtulamamaktadır.

Bir yönüyle ayrımcılığın toplumsal pratiği olan söylem, diğer yönüyle de ayrımcı inançların ve düşüncelerin temel kaynağıdır (van Dijk, 2000, s. 36). Söylem, ırkçılığın ve ayrımcılığın toplumsal ve bilişsel boyutlarının 'arayüzü' olarak görülebilir. Ayrımcılığı söylem yoluyla, konuşmalar ve metinlerle öğreniriz. Toplumsal olarak dolaşımda olan egemen söylem ise, toplumsal ayrımcılığın devamını, kendi birincil ve baskın rolünün devamı için arzulayan egemen ideoloji ve bu ideolojinin savunucusu olan egemen, baskın grup(lar) tarafından üretilir.

İşte medya, tam da bu noktada, egemenin elinde bulunan araç olarak devreye girmektedir. Medya, sembolik sermayeye sahip olan ve ayrımcılık yoluyla var olan statükoları elinde tutmaya çalışan elit gruplar tarafından üretilen her biçimde metnin dolaşıma sokulduğu yer olarak, ayrımcı söylemin üretilmesi ve dolaşıma sokulması açısından önemli bir yer işgal etmektedir (van Dijk, 2010, s. 38). Yaklaşık 50 yıldır, iletişim bilimleri, sosyoloji, kültürel antropoloji, sosyal psikoloji gibi alanlarda yürütülen başat çalışmalar, medyanın bu rolü neden ve ne biçimde üstlendiğini derinlemesine ortaya koymaktadır. Bu çalışmaların gösterdiği gibi, egemen söylemin alanı olan, özellikle anaakım medyada yer alan içerikler; filmler, televizyon dizileri, eğlence programları, tartışma programları, animasyonlar, radyo konuşmaları, haberler, köşe yazıları, illüstrasyonlar vb, bu söylemin taşıdığı ayrımcı mesajları açık ya da kapalı biçimde içermekte, egemen söylemin yaygın söylem haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

HABERDE NEFRET SÖYLEMİ: SALDIRI, HAKARET, ÇARPITMA, DÜŞMANLIK, SİMGELEŞTİRME...

Temel iddiası 'olanı olduğu biçimde' aktarmak, gerçeği yansıtmak olan habercilik, tüm bu türler arasında çok önemli bir yer işgal etmektedir. Medya içeriklerinin büyük bir kısmının aksine, haber, '5N 1K' olarak formüle edilen, "Ne oldu?", "Nasıl oldu?", "Nerede oldu?", "Neden oldu?", "Ne zaman oldu?" ve "Kim/Kime yaptı?" sorularına yanıt vermek için üretilen ve bu sorulara yanıt verdiği iddiasında olan bir içerik türüdür. Haber, gündelik hayatın sınırları içinde kendi

başımıza deneyimleyebileceğimizin dışındaki dünyayla ilgili bilgimizin temel kaynaklarından biri, belki de en önemlisidir (Stephens, 1988, s. 126). Bu bağlamda, haberlerin, 'çoğunluk' olarak tasavvur edilen ve aslında toplumun temel kimliğiymişçesine muamele gören büyük grup dışında kalanlarla ilgili de en temel bilgi kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Toplumsal görünürlükleri çeşitli baskılar, tarih ve deneyim nedeniyle azalmış olan azınlık gruplarıyla ilgili genel kanılar, çoğu zaman bu gruplarla ilgili olarak medyada yer alan haberlerin taşıdığı imalarla, ifadelerle, tanımlamalar ve sınırlandırmalarla yaratılır. Bu gruplarla ilgili kalıpyargıların ve önyargıların ortaya çıkmasında, haber dışındaki medya içeriğinin çok büyük bir rolü olmasına rağmen, 'haber'de yer verilmesi, bir biçimde bu yargıların teyit edilmesi, 'bilgi'ye dönüşmesi anlamını taşır. Haber, tanımı gereği taşıdığı 'ciddiyet'in bir sonucu olarak, daha önce popüler bir biçimde yeniden üretilen kalıpyargıların 'ciddi' olarak tanımlanan konularda da yerleşmesine neden olur. Burada önemli olan, toplumda ve medyada farklı söylemlerin mücadelesi süregiderken, medyanın temsil ettiği hâkim söylemi, içerikler ve medyalar arasındaki tüm yapısal farklılıklara rağmen tek bir söylem olarak görmek, örneğin popüler bir televizyon dizisinde temsil edilen 'cimri Yahudi' karakteriyle, ciddi bir gazetede yer alan 'cimri Yahudi' ifadesini ya da imasını aynı ideolojik kaynaktan beslenen aynı ayrımcı ifade olarak analiz edebilmektir; zira biriken bir toplumsal değer olarak söylem, tüm bu kaynaklardan aynı biçimde beslenir ve dahası tüm bu kaynaklar birbirlerini besler.

Konumuz olan 'habercilik ve nefret söylemi' bağlamında ise, genel olarak dile, dolayısıyla medya içeriğine yansımış olan gizli ve/veya açık ayrımcılıkta gördüğümüzden biraz farklı bir resimle karşılaşmaktayız. Özellikle Türkiye'de, ayrımcılığın hemen her türünü hem anaakım medyada, hem de daha 'beklenir' bir biçimde muhafazakâr sağ medyada görmek mümkündür. Hatta kimi zaman, ayrımcılık konusunda daha 'hassas' olduğu varsayılan yayınlarda bile ayrımcı söylemin örnekleri bulunabilmektedir. Diğer yandan, bu çalışmanın konusu olan nefret söylemi, yani ayrımcılığın daha saldırgan ve aşağılayıcı, açıkça hedef gösterici, dışlayıcı ucu medyada daha farklı bir yoğunlukta ve dönemlere göre değişen bağlamlarda görülebilmektedir. Bu noktadan itibaren, Türkiye'de medyadaki nefret söylemiyle, bu söylemin ifşa ve analiz edilerek mücadele edilmesi için

sürdürülen en önemli çalışmalardan biri olan ve Hrant Dink Vakfı tarafından yürütülen 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' projesinde elde edilen bulgular üzerinden, nefret söyleminin medyada ne biçimde ve hangi kategorilerde yer aldığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Medya metinlerinin nefret söylemi içerip içermediğini keskin sınırlar içinde belirlemek her zaman mümkün olamamaktadır. Yine de, özet bir tanımla, bir gruba, bir grubun üyelerine yönelik ifade nefreti teşvik ediyorsa ve bu teşvikin sözde geçerli nedeni, o gruba isnat edilen özelliklerse; bir grup, bir kimlik, bu grubun ve/veya kimliğin üyeleri, sırf bu gruba üye oldukları için aşağılanıyor, ikinci sınıf görülüyor, bir şeylerin faili sayılıyorsa; ya da bu grupların ya da üyelerinin aşağılanmaları, ikinci sınıf görülmeleri, haklarından mahrum edilmeleri meşru gösteriliyorsa, o metin, o konuşma, o fotoğraf, o video, o illüstrasyon vs. nefret söylemi içermektedir denebilir (Çınar, 2012a). Ancak bu tanım bile kimi zaman fazlaca genel kalmakta, medya içeriğinin nefret söylemi içerip içermediği yahut eleştirel ifadenin hakarete ve aşağılamaya varıp varmadığı, kimi zaman, tartışmayı gerektirmeyecek biçimde ortaya konamamaktadır. Konuyla ilgili en önemli noktalardan biri ise, ayrımcılık ya da nefret söylemi içerdiği iddia edilebilecek olan metinlerin ifade özgürlüğü alanına girip girmediği sorunsalıdır (Çınar, 2012a).[1]

ÖRNEKLER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Yukarıda sözü edilen ve Hrant Dink'in, Türkiye medyasında nefret söyleminin bir sonucu olarak hedef gösterilmesinin ve katledilmesinin ardından başlayan 'Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi' projesi[2] için öngörülen metodoloji, sözü edilen yöntemsel sorunlara yanıt vermekte çoğu zaman yardımcı olabilecek niteliktedir.

Ulusal ve yerel gazetelerin incelendiği çalışmada, öncelikle doğrudan ve açık bir dille dini ve etnik grupları hedef alan içeriklerin yanı sıra, kadın ve LGBT bireylere yönelik içerikler 'Diğer Dezavantajlı Gruplar'

1 Konuyla ilgili özellikle hukuki tartışma, bu kitapta yer alan, Ulaş Karan'ın hazırladığı 'Nefret Söylemi ve Yakından İlişkili Diğer Kavramlar: Ayrımcılık, Nefret Suçu ve Hakaret' başlıklı bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

2 Çalışmanın sonuçları, düzenli olarak yayımlanan raporların yanı sıra 'nefretsoylemi.org' sitesinde güncellenerek sunulmaktadır. Sitede ayrıca, 'nefret söylemi' ile ilgili kaynaklara, yorumlara ve diğer önemli çalışmaların linklerine ulaşmak mümkündür.

başlığı altında değerlendirilmekte ve bu gruplara yönelik nefret söylemi içeren haberler ve köşe yazıları seçilmektedir. Yazının analizinde hangi grubun ya da grupların hedef alındığı belirlendikten sonra, nefret dilinin kullanılış biçimleri kodlanmaktadır.

Metinlere ek olarak fotoğraf, illüstrasyon gibi ikonografik öğelerin de dikkate alındığı analizlerde, medya içerikleri ve söylem konusunda belli göstergeler oluşturmak amacıyla önce niceliksel ölçeklemeye başvurulmakta, nefret söylemi içeriğinin en çok nerede (hangi sayfalarda), ne şekilde yer aldığı, hangi kaynaklar tarafından oluşturulduğu ve kimleri hedef aldığı ortaya konmaktadır. İkinci aşamada ise, dünyada konuyla ilgili yapılan çalışmalardan da yararlanılarak ve Türkiye'ye özgü dil ve kültür farklılıkları dikkate alınarak belirlenmiş olan nefret kategorileri tanımlanmaktadır. Buna göre, haberlerde ve köşe yazılarında nefret söyleminin yer alış biçimleri şu şekilde kategorize edilmiştir:

Abartma / Yükleme / Çarpıtma: Bir kişiden ya da olaydan yola çıkarak bir topluluğa yönelen olumsuz genellemeleri, çarpıtmaları, abartmaları, olumsuz atıfları içeren söylemler bu kategori altında değerlendirilmektedir.

Küfür / Hakaret / Aşağılama: Bir topluluk hakkında doğrudan küfür, aşağılama, hakaret içeren –'kalleş', 'köpek', 'kanıbozuk' gibi– söylemlerin yer aldığı kategoridir.

Düşmanlık / Savaş Söylemi: Bir topluluk hakkında düşmanca, savaşı çağrıştıran ifadelerin yer aldığı söylemler bu kategoridedir.

Doğal Kimlik Öğesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma / Simgeleştirme: Doğal bir kimlik öğesinin nefret, aşağılama unsuru olarak kullanıldığı, simgeleştirildiği söylemler için (örneğin, olumsuz anlamda, "Senin annen Ermeni zaten") oluşturulmuştur.

Çalışmanın kapsamında analize tabi tutulan metinler içinde, nefret söylemi içeren 'yorumlar'a yer vermesi itibariyle köşe yazıları büyük bir oranı temsil etse de, habercilik açısından yukarıdaki kategorileri örneklerle ele almak, nefret söyleminin haber dilinde ne biçimde yer aldığının görülebilmesi ve bunun önüne geçilebilmesi açısından faydalı olacaktır.

'Abartma / Yükleme / Çarpıtma' kategorisine verebileceğimiz örneklerden biri, 28.02.2013 tarihinde *Sözcü* gazetesinde yer alan ve Fransa Meclisi'nde Hocalı Katliamı'yla ilgili konuşma yapmak isteyen iki Azeri gencin engellenmesini konu alan haberdir. 'Ermeniler Fransa Meclisi'nde 2 Türk genci linç etmeye kalktı' başlığıyla verilen haberde, her şeyden önce söz konusu gençler 'Azerbaycanlı' olmalarına rağmen, bunun yerine 'Türk' kelimesi tercih edilerek bir yandan ırk temelli bir yaklaşım açıkça ortaya konmuş, diğer yandan aynı başlıkta 'Türk' ve 'Ermeni' sözcükleri bir 'çatışma' bağlamında bir arada kullanılarak, resmi ideolojinin tarihsel düşmanlık ve uzlaşmazlık söylemi bir kez daha üretilmiştir.

Türk basınında sıkça yapılan bir başka hata, bu haberde de tekrarlanmıştır. Haberde, bir kişinin ya da grubun yaptığı eylem, o kişinin ya da grubun ait olduğu kimliğin tümüne atfedilmekte, söz konusu olan olumsuz bir eylemse, o kişinin ya da grubun o eylemi gerçekleştirmesinin arkasında ait olunan kimliğin olduğu ima edilmektedir. Yine başlıkta yer alan "Ermeniler (...) linç etmeye kalktı" ifadesi, saldırıyı gerçekleştirdiği iddia edilen Ermeni Taşnak Partisi'ne üye bir grubu değil, Ermeni kimliğine sahip olan herkesi işaret etmektedir. Aynı haberin, Türkiye'nin en çok ziyaret edilen haber sitelerinden olan *hurriyet.com.tr*'de verilişinde ise, "Fransa'da yaşayan Ermeniler, Fransız Ulusal Meclisi'nde Sumget olayları ve Dağlık Karabağ sorunu

Ermeniler, Fransa Meclisi'nde 2 Türk genci linç etmeye kalktı

Azeri gençler, Hocalı katilamını Fransa Meclisi'nde anlatmak istedi. Ermeniler'in ırkçı Taşnak Partisi'ne üye 40 kişi gençlere saldırdı. Fransız vekiller, linç girişimine seyirci kaldı

İntikal yaratan Paris'teki ırkçı saldırı: Dağlık Karabağ'da,21 yıl önce Ermeni katillerin 613 sivil Azeri'yi öldürdüğü katlıamın 26 Şubat'taki yıldönümünü yaşandı. Fransa'daki Azerbaycan Evi'nin yöneticisi Mirvari Fataliyeva (29) ile eğitimini Paris'te sürdüren 25 yaşındaki öğrenci Vusal Hüseynov, katlıamı Fransız milletvekilleri ve senatörlere anlatmak istedi.

Hastaneye kaldırıldı

Fransız Ulusal Meclisi'nden izden Azeri gençler, Ermeni Taşnak Partisi'ne üye bir grubun Meclis'te bulunduğunu öğrendi. Gençler, Ermeniler'in 3 Fransız vekille toplantı yaptıkları salona girip, Hocalı Katliamını kınayan sloganlar attı. Salonda bulunan 40 Ermeni de, Türk gençlere saldırarak linç etmeye kalktı. Saldırıyı Fransız vekillerle yetkican'ın Paris Büyükelçisi Elçin Amirbayov, olayı duyar duymaz Medis'e gitti. Amirbayov, darp edilmiş gençlere ilk sağlık müdahalesinin Medis'te yapıldığını, sonra adı geçen yakındaki hastaneye götürüldüğünü söyledi. Azeri haber ajansı APA, Vusal Hüseynov'un darp edildiği sırada Mirvari Fataliyeva'nın kaçmayı başararak diğer salonda toplantı yaparlardan yarölümden döndüklerini yazdı. Ajans, Ermeniler'in yaptığı toplantıya sırada Yukarı Karabağ Devleti Fransa temsilcisi Hovhannes Kevorkian, Ermenistan'ın Paris Büyükelçisi Vilken Tchatchian, Fransa Val de Marne Bölgesi Milletvekili Rene Rouquet, Irkçı Ermeni partisi Dasnaksutyun'un Batı Avrupa Temsilcisi Mourad Papazian ve 40 kadar aktivistin

Birinin kaburgası kırıldı, diğerinin yüzü dağıldı!

Dayaktan, Vusal Hüseynov'un iç organları zarar gördü, kaburga kemiği kırıldı, Mirvari Fataliyeva'nın ise yüzünde ezilmeler oldu. Saldırı sırasında Fransız vekillerinin sadece seyirci kaldıklarını söyleyen Fataliyeva, olayı mahkemeye taşıyacaklarını belirtti.

"Ermeniler Fransa Meclisi'nde 2 Türk genci linç etmeye kalktı", *Sözcü*, 28.02.2013

ile ilgili yaptıkları bir toplantıda soru soran ve 'Bugün Hocalı katliamının yıldönümü' diyen iki Azeri'yi darp etti" spotu kullanılarak, sanki iddia edilen darp olayının, Fransa'da yaşayan tüm Ermeniler tarafından gerçekleştirildiği anlamı yaratılmaya çalışılmıştır (www.hurriyet.com.tr/planet/22697044.asp). *Sözcü* gazetesinde yayımlanan haberin içinde yer alan "Ermeni katiller" gibi ifadeler, bir etnik kimliği katliam ve ölümle özdeşleştirmekte, bu yönüyle de o etnik kimliğe yönelik nefreti beslemektedir.

Açıkça önyargı ve ırkçılık içeren söz konusu haberde, olayın aktarılmasından çok, abartı yoluyla düşmanlık söyleminin yeniden üretilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Habere konu olan olayla ilgili diğer haber kaynaklarından yapılacak basit bir araştırma ise, olayla ilgili birbirinden farklı tanıklıkların olduğunu göstermektedir. Örneğin Ermenistan kaynaklı birçok haber sitesine göre, olaydan bir gün sonra Fransa Ermeni Ulusal Komitesi, parlamentoda, söz konusu iki Azerbaycanlı gencin saldırısına uğradıkları iddiasıyla bir dava açacakları açıklamasını yapmıştır (*http://asbarez.com/108534/france-anc-sues-french-parliament-azeri-attacker/*).

Şok gazetesinde 21.01.2013 tarihinde yayımlanan 'Ölüm Makinesi' başlıklı haber, aynı kategoride değerlendirilebilecek şekilde, abartmaya, suçlamaya ve olayları çarpıtmaya başvurarak, bu kez medyada nefret söylemine çokça maruz kalan bir başka grubu, travestileri ve transseksüelleri hedef almaktadır. Haberde göze çarpan ilk sorun, başlığın çarpıcılığıdır. Son derece olumsuz ve açıkça abartılı bir şekilde kullanılan 'ölüm makinesi' tabiri, habere konu olan ve HIV pozitif olduğu halde seks işçiliği yapmaya devam ettiği iddia edilen trans kadını neredeyse katliam yapmakla suçlamakta, bu şekilde bir çeşit ilişkilendirme (*association*) yaparak, olumsuz bir eylemi, 'olumsuz' görülen bir kimlikle özdeşleştirmektedir. Haber ayrıca, yalnızca Türkiye medyasında değil, gündelik dilde de sıkça yapılan bir hatayı tekrarlamakta ve 'travesti' ve 'transseksüel' kavramlarını aynı anlamda, birbirlerinin yerine kullanmaktadır. 'Travesti', gündelik dilde ve medya söyleminde hemen her zaman olumsuzlukla, seks işçiliğiyle, saldırganlıkla, suçla ve ahlaksızlıkla ilişkilendirilerek kullanılan bir kelimedir. Gerek başlık, gerek haberin genelinde hâkim olan üslup, 'travesti' kavramını korku uyandırmak için kullanmakta, böylelikle, gerçek olduğu iddia edilen olayın bilgisini vermekten uzaklaşmaktadır.

ÖLÜM MAKİNESİ!

Arkadaşlarının ihbar ettiği İ.E. adlı travestinin AİDS olduğunu bildiği halde onlarca kişiyle cinsel ilişkiye girdiği ortaya çıktı. Polisin yakaladığı travestiden kimse davacı olmayınca serbest bırakıldı

MERSİN'de yaşayan İ.E. adlı travestinin yıllardan beri AİDS olduğunu bilerek onlarca kişiyle cinsel ilişkiye girmesi sonunda arkadaşlarını da isyan ettirdi.

İ.E.'nin hasta olduğu bilmesine rağmen cinsel ilişkiye girdiğini belirten arkadaşlarını soluğu polis merkezinde aldı. Arkadaşları tarafından şikayet edilen travesti, polis tarafından kısa sürede yakalandı. Ancak travestilerle ilgili yasal bir düzenleme olmamasının yanında, İ.E. hakkında kimseden herhangi bir şikayet gelmeyince, travesti polis tarafından bırakıldı.

Sadece para cezası kesildi

Gözaltına alınan İ.E.'nin hastanedeki muayenesi sonucunda AİDS hastası olduğunu belirten yetkililer, İ.E.'nin bir dönem tedavi gördüğünü ifade etti. Polis, hasta olduğunu bilmesine rağmen çok sayıda kişi ile ilişkiye girdiği belirlenen İ.E.'yi yasal bir yaptırım olmaması nedeniyle Kabahatler Kanunu çerçevesinde çevreye rahatsızlık vermek suçundan para cezası kestikten sonra serbest bıraktı. Karakoldan ayrılır ayrılmaz ertesi gün işe çıkan İ.E'ye kişiyi teşhir etmenin, hastalığını bildiği halde başkasıyla olmaktan daha büyük suç olduğu için yetkililer tarafından bir şey yapılmamalı.

Polis vatandaşları zührevi hastalık ve tehlikelere karşı dikkatli olmaları yönünde uyardı.

"ÖLÜM MAKİNESİ", *Şok*, 21.01.2013

Haberde kullanılan fotoğraf ise, yine 'travesti eşittir seks işçisi' özdeşleştirmesine hizmet etmektedir. Sözü edilen trans kadına ait olup olmadığını bilmediğimiz iç çamaşırlı kadın fotoğrafı açıkça cinsel bir çağrışım yapmakta, kadının medyadaki temsiline ilişkin genel cinsiyetçi yaklaşımı tekrarlamaktadır.

"Travestilerle ilgili yasal bir düzenleme olmaması (nedeniyle) travesti polis tarafından bırakıldı" ve "Polis, hasta olduğunu bilmesine rağmen çok sayıda kişi ile ilişkiye girdiği belirlenen İ.E.'yi yasal bir yaptırım olmaması nedeniyle Kabahatler Kanunu çerçevesinde çevreye rahatsızlık vermek suçundan para cezası kestikten sonra serbest bıraktı" cümleleri ise, 'travesti' olmanın başlı başına bir suç olduğu ön kabulünü ortaya koymaktadır.

Sorumlu bir gazetecilik çerçevesinde hazırlanması gereken haber, insanları AIDS ve AIDS'ten korunma yolları hakkında bilgilendirmediği gibi, travestileri (transları) yine 'hastalık bulaştıran' olarak ve suçla ilişkili bir çerçevede tanımlamanın ötesine geçmemektedir (*http://www.nefretsoylemi.org/rapor/Ocak-Nisan-2013-NS-Rapor-Final.pdf*).

ABD'de sapıkları sevindiren karar

ABD'DE Yüksek Mahkeme, Kaliforniya eyaletinde ahlâkdışı ve gayriinsani olan eşcinsel evliliği yasaklayan kanunu geri çevirdi. "Eşcinsel çiftler" de, kadın-erkek evliliğinin verdiği federal kazanımlardan yararlanabilecek. Obama, kararı bir yanlışın düzeltilmesi olarak nitelendirirken, sapıklar büyük sevinç yaşadı. ABD Yüksek Mahkemesi, "Defense of Marriage Act" (DOMA) olarak bilinen federal yasanın, 'eşcinsel çiftlerin' sağlık ve emeklilik gibi alanlarda kadın-erkek evliliğinin verdiği haklara sahip olmasını engellediğine ve bunun anayasaya aykırı olduğuna karar verdi. ABD Başkanı Barack Obama, mahkemenin kararını "bir yanlışın düzeltilmesi" olarak nitelendirdi. ABD Yüksek Mahkemesi'nin eşcinsel evlilikle ilgili kararı, 30 eyalette hâlâ yasak olan eşcinsel evliliği ülke genelinde yasal kılmıyor. Ancak bu kararın ABD'deki sapık hakları hareketine önemli bir ivme kazandırması bekleniyor. Eşcinsel hakları savunucuları kararı büyük bir sevinçle karşıladı.

"ABD'de sapıkları sevindiren karar", *Milli Gazete*, 28.06.2013

'Küfür / Hakaret / Aşağılama' kategorisinde ele alabileceğimiz, *Milli Gazete*'de 28.06.2013 tarihinde yayımlanan 'ABD'de sapıkları sevindiren karar' başlıklı haberde ise LGBT bireylere hakaret edilmekte, eşcinsel evlilik 'gayriinsani' ve 'ahlakdışı' olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle, 'insanlıktan çıkarma' yoluyla, eşcinselliğin, toplumun genel ahlak kuralları olarak bütünlenen değerlere uymadığı vurgulanırken, diğer yandan bu değerler bütününe uymayanlar, olabilecek en açık şekilde ('gayriinsani') marjinalleştirilmektedir.

ABD Yüksek Mahkemesi'nin eşcinsel evliliği yasaklayan kanunu geri çevirmesini haber yapan gazete, hem başlığında, hem de haber içeriğinde LGBT bireyleri defalarca 'sapık' olarak nitelemekte, hatta "Bu kararın ABD'deki *sapık hakları* hareketine önemli bir ivme kazandırması bekleniyor" gibi bir cümle kurularak, eşcinsellere hakaret etme çabası, komik olarak niteleyebileceğimiz bir biçim kazanmaktadır.

'Düşmanlık / Savaş Söylemi' kategorisine örnek olarak gösterilebilecek bir haber ise, *Akşam* gazetesinde yayımlanmıştır. UEFA Disiplin Komitesi'nin Fenerbahçe'ye verdiği cezayla ilgili olan haberin başlığında, Türkiye'de hakaret olarak kullanılan 'gâvur' kelimesi ile, "hiç gerekmediği halde dini kimliğe" vurgu yapılmış, bu vurgu ile Müslüman olmayanlara yönelik düşmanlık algısı güçlendirilmiştir (*http://nefretsoylemi.org/detay.asp?id=960&bolum=bizden*). 'Gâvur'un kelime anlamı 'Müslüman olmayan' olsa da, Farsçadan geçtiği Türkçede bir tür hakaret ifadesine dönüşmüş, gündelik dilde sıkça kullanılan bir sözcük olmuştur.[3] Özellikle aşırı sağ medyada, "Bunu gâvur Yunan bile yapmamıştı", "Müslümanların boynundaki gâvur madalyaları", "Gâvur UEFA'nın adaleti" gibi haber başlıklarında kullanıldığı görülmektedir.

3 Bu sözcük, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın 15. maddesi gereği resmi yazışmalardan çıkarılmış ve Müslüman ahalinin Osmanlı tebaası olan gayrimüslim ahaliye 'gâvur' diye hitap etmesi, ahali arasında eşitsizlik yarattığı için kanunen yasaklanmıştır.

GAVUR ADALETİ!

TRABZONSPOR'UN ŞAMPİYONLUĞUNU UEFA TESCİLLEDİ

TFF'NİN DEĞİL GAVURUN ADALETİ!

UEFA cezaları Trabzon **yerel medyasında** adeta bayram havası estirdi. Gazeteler, şampiyonluk kupasının verilmesini yine istedi

İŞTE, 2010-2011 sezonundaki şampiyonluk kupasının F.Bahçe'den alınıp, Bordo-Mavili kulübe verilmesini isteyen Trabzon'da yayın yapan gazetelerin Disiplin Kurulu kararlarına bakış açısı:

■ KARADENİZ: O kupa Trabzon'a gelecek. Elinden şampiyonluk kupası alınan Trabzonspor'a hakkının teslim edilmesini isteyen UEFA, TFF'ye gözdağı verdi.

■ GÜNEBAKIŞ: 2 yıl sonra şike zanlılarına hak ettikleri cezayı TFF değil, küresel adalet verdi. UEFA Fener'i men etti, Futbol Federasyonu'na tokat gibi cevap verdi

■ TAKA: TFF değil gavur adale-

12 futbolcu ile idman

Trabzonspor, yeni sezon hazırlıklarını Teknik Direktör Mustafa Reşit Akçay yönetiminde sürdürdü. Antrenmana 12 futbolcu katıldı.

AKÇAY'dan ültimatom

TRABZONSPOR Teknik Direktörü Mustafa Akçay, oyun-

Sükûnet çağrısı

TRABZONSPOR yönetimi, resmi siteden taraftarlara sükûnet çağrısı yaptı:

"GAVUR ADALETİ!", *Akşam*, 27.06.2013

Haberde dikkat çeken bir diğer sorun ise, haber metninde esasen Trabzon'daki yerel gazetelerin UEFA'nın kararına ve bu kararın Trabzonspor'un lig şampiyonu sayılmasının önünü açacağına yönelik olumlu tepkilerine yer verilmesine rağmen haberle çok ilişkisiz bir başlığın kullanılmış olmasıdır. Nefret söyleminin çoğu zaman editoryal kararlarla üretildiğine yönelik yaklaşımı desteklercesine, haber, muhabir ile başlığı atan editör arasında bir iletişim yokmuşçasına, haber metniyle hiçbir ilgisi olmayan bir başlık taşımaktadır.

'Doğal Kimlik Öğesini Nefret Aşağılama Unsuru Olarak Kullanma / Simgeleştirme' kategorisine örnek olabilecek bir haber ise, çok yaygın ve popüler bir kalıpyargının kullanılması itibariyle çok şey söylemektedir. Gazze'den İsrail'e atılan roket parçalarının, merkezi New York'ta bulunan bir şirket tarafından çeşitli eşyalar haline getirilerek satılmasını konu alan haberin başlığı bile, bu kalıpyargının açık bir örneğini sergilemektedir: "İşte Yahudi kafası". Haber boyunca "Yahudi kafası", "Yahudi tüccar kafası", 'Yahudi tüccarlar" gibi ifadeler kullanılarak, Yahudilerin ticaretle ilişkisine dair yerleşik önyargılar güçlendirilmekte, New York'ta bir şirketin attığı tuhaf ticari adımdan yola çıkılarak tüm Yahudi toplumu zan altında bırakılmaktadır. Haberde, "İsrailli yüzsüzler", "azılı Siyonistler" gibi ifadelerle de Yahudilere yönelik olumsuz ve düşmanca algı yeniden üretilmektedir.[4]

4 Türkiye'de Yahudi toplumunun karşı karşıya kaldığı ayrımcılık ve özellikle Türk basınında 'Yahudi' kimliğinin belirli kalıpyargılarla temsiliyeti üzerine detaylı bir araştırma için bkz. Rıfat N. Bali (1999) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri - Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul: İletişim.

YÜZSÜZLÜĞÜN BU KADARINA DA PES... İSRAİL'E DÜŞEN KASSAM ROKETLERİNİ PAZARLIYORLAR...

İşte Yahudi kafası

İsrailli yüzsüzler, Gazze'den atılan Kassam roketlerini işlemlerden geçirerek satıyorlar. Aldıkları roketleri analtarlık, çiçeklik ve yüzük gibi semboller yapıp 2 bin 500 dolara kadar internet üzerinden pazarlıyorlar. Merkezi New York olan Amerikalı şirket ayrıca İsrail-Amerika Birliğidiye bir birliğin de üyesi. Gerbitz kardeşler olarak bilinen şirket sahipleri web sitelerinden Siyonizm'e hizmet etmelerini söylerken kazançlarının bir kısmını da direkt İsrail ordusuna teslim ettiklerini açıkça yazıyorlar.

KAZANÇLARINI İSRAİL ORDUSUNA BAĞIŞLIYORLAR

ÖZEL HABER

"İşte Yahudi kafası", *Milli Gazete*, 08.01.2013

Söz konusu kullanım, ne yazık ki tüm etnik, dini, cinsel kimlik kategorileri için geçerlidir. 'Ermeni' kelimesinin 'hain' anlamında ya da 'eşcinsel'in bir tür hakaret ve küfür olarak kullanılması, medyanın özellikle belli bir kesiminde sıkça karşılaşılabilen bir durumdur.

SONUÇ

Haber medyasında nefret söyleminin neden bu denli yaygın olabildiğine dair çok şey söylenebilir. Bunun bir nedeni, yazının ilk bölümlerinde kısaca değinilen, iktidarın siyasi emellerinin bir parçası olarak ayrımcı ve nefret içeren bir söylemi toplumsallaştırma çabası olabilir. Türkiye'de ayrımcı ve nefret içeren söylemin çoğu zaman 'resmi söylem'e paralel olarak üretilmesi, daha doğrusu çoğu zaman resmi söyleme denk düşmesi, ayrıntılı tarihsel, sosyolojik, sosyal psikolojik analizleri gerekli kılmaktadır. Devletin *tektipleştirici* kimlik politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan etnik ve dini ayrımcılığın kökeninde, saldırgan bir milliyetçilik düsturu üzerine kurulmuş olan hâkim ideolojiyi bulmak mümkündür. Bu bağlamda van Dijk'ın, nefret söyleminin hegemonik bir araç, bir vesile olarak üretildiği ve özünde nefret duygusunu değil, politik stratejiyi barındırdığı yönündeki iddiası güç kazanmaktadır (van Dijk, 2010, s. 37). Medya, özellikle de anaakım medya ise bu gücün bir parçası ve aracı olarak etnik ve dini aidiyetler üzerinden kendini tanımlamakta, hitap ettiği toplumun baskın değerlerinin savunucusu olarak ortaya çıkmaktadır:

" 'Anaakım medya bunu neden yapıyor?' [...] (sorusunu) doğru yanıtlayabilmek için önce 'anaakım'ın ne olduğunu hatırlamamız gerek.

Sözlükler, doğru biçimde bu kavramı, 'Normal ya da alışıldık olarak görülen düşünceler, tutumlar ve eylemler; baskın eğilim' olarak tanımlıyor. Medya söz konusu olduğunda ise bu 'normal'lik, çoğunluğa hitap ettiği iddiasında olan, siyasi yelpazenin ortalarında konuşlanmaya çalışan, kültürel olarak toplumun değerlerini yansıttığını düşünen bir büyük odağın söylemi olarak sayfalara, ekranlara yansıyor. Anaakım, diğer bir deyişle 'yaygın' medya, yaygınlığının gereklerini yerine getirmeye çalışırken, aslında hitap ettiği 'ulus'a dair bütüncül bir hayalin peşinden gidiyor. Popülerlik kaygısı, baskın ve çoğunluk olanın söylemini yeniden ve yeniden üretiyor, bu çoğunluğun dışında kalanı ise 'radikal', 'marjinal', 'anormal' olarak yeniden tanımlıyor." (Çınar, 2012b)

Bu konumlanış, her durumda, nefret söylemini değilse bile, nefret söylemine evrilen ayrımcı söylemi yaratmaktadır. Billig'in (1995) basın üzerine yaptığı kapsamlı araştırmanın bir sonucu olarak ortaya koyduğu gibi, yaygın basın kendini 'biz' ve 'burada' olmak üzere iki temel aidiyet düzleminde konumlandırmakta, bu durum ise, örneğin "Türkiye Türklerindir" gibi dışlayıcı ve ırkçı bir ifadenin en önemli gazetelerden birinin logosunda 60 yılı aşkın bir süredir yer alabilmesine ve bunun normal karşılanmasına yol açmaktadır.

Unutulmaması gereken, tarihsel olarak teşvik edilmiş olmasından ötürü masum gibi görünen 'biz' ve 'onlar' ikiliğinin medya aracılığıyla pekişmesinin, 'biz' kategorisine giren özellikleri saygıdeğer ve meşru hale getirdiği; bu meşruiyetin ise, "Maçı kazandık" ifadesinde var olduğu düşünülen masumiyetten, "Ermeni'ye Türk tokadı" ifadesindeki saldırganlığa evrilen yolu hazırladığı gerçeğidir.

KAYNAKÇA

Anderson, B. (2007) *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, İstanbul: Metis.

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2007) *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. N. Ökten, İstanbul: Metis.

Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*, Londra: Sage.

Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M. J., Middleton, D. ve Radley, A. (1988) *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, Londra: Sage.

Çınar, M. (2012a) "Nefret Söylemi mi, İfade Özgürlüğü mü?", www.nefretsoylemi.org/detay.asp?id=605&bolum=makale

Çınar, M. (2012b) "Medyanın Savaşseverliği", *Radikal İki* (14.10.2012).

Hobsbawm, E. (2006) *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçek*, çev. O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı.

Köker, E. ve Doğanay, Ü. (2010) *Irkçı Değilim Ama: Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler*, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu.

Smith, A. D. (2007) *Millî Kimlik*, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim.

Stephens, M. (1988) *A History of News: From the Drum to the Satellite*, New York: Viking Penguin Inc.

van Dijk, T. (1998) *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, Londra: Sage.

van Dijk, T. (2000) "New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach", *Ethnic Minorities and the Media* içinde, der. S. Cottle, s. 33-49. Milton Keynes: Open University Press.

van Dijk, T. (2010) "Söylem ve İktidar", *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi* içinde, der. A. Çavdar ve A. B. Yıldırım, s. 9-41. İstanbul: Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Weedon, C. (1987) *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*, Oxford: Basil Blackwell.

IRKÇILIĞIN İZİNİ SATIR ARALARINDA SÜRMEK: POPÜLER KÜLTÜR ÜRÜNLERİNDE IRKÇI SÖYLEMLERİN YAYGINLAŞMA BİÇİMLERİ

Ülkü Doğanay

Van Dijk (1991), günümüz ırkçılığının söylemsel pratikler içinde sinsice işlediğini söyler. Başka bir deyişle, ırkçılık, cezalandırılma ya da en azından kınanma ihtimali bulunduğundan, her zaman açık bir şiddet ya da tehdit ile kendini göstermez. Aksine, gündelik hayat içinde olağan karşılanabilecek, bazen üzerinde düşünülmeden, öylece kabul edilecek yaftalamaların, kalıpyargıların arkasına saklanır. Irkçılık, kendini söylemsel olarak ortaya koyan toplumsal bir inşa, bir toplumsal pratik ve bir ideoloji olarak anlaşılmalıdır. Irkçı kanılar ve görüşler söylem yoluyla üretilmekte, dışlayıcı ve ayrımcı pratikler söylem aracılığıyla hazırlanmakta, yayılmakta ve meşruluk kazanmaktadır. Benzer şekilde, söylem, ırkçılık karşıtı stratejilerin de savunulmasına aracılık etmektedir (Wodak ve Reisigl, 1999, s. 175-76).

Günümüz ırkçılığının büyük ölçüde söylemler yoluyla kurulup aktarılması,[1] ırkçı ve ayrımcı yargıların dolaşıma girmesinde ve olağan kabul edilmesinde medyaya ve dolayısıyla popüler kültür ürünlerine önemli bir rol yükler. Popüler kültür, öncelikle ulusal kimliklerin mitsel ve sembolik unsurlarının içselleştirilmesine aracılık eder (Edwardson 2003, akt. Dittmer, 2005, s. 626). İnsanlar daha geniş bir kolektif kimlik ve aynı zamanda jeopolitik anlatı ya da senaryo içinde kendi konumlarını popüler kültür aracılığıyla anlamlandırırlar (Dittmer, 2005, s. 626). Bunu yaparken, milliyetçilik kadar, Balibar'ın (2007) belirttiği şekliyle onunla neredeyse her zaman bir karşılıklılık ilişkisi içinde bulunan, ona eklemlenen ırkçılık tarafından da başvurulan 'biz' ve 'onlar' ayrımı, popüler kültürün aktardığı ve betimlediği gündelik durumların içinde rutinleşen, yinelenen, tanıdık pratiklerde yeniden ve yeniden kurulur. Başka bir deyişle, 'gündelik ırkçılık' çoğu zaman medya dolayımıyla popülerleşme zemini bulan kültürel ürünler içinde yaygınlaşma olanağı bulur.

1 Günümüz ırkçılığının doğası ve adlandırılması sorunu üzerine bir değerlendirme için bkz. Çoban Keneş (2012).

Bu yazı, Türkiye televizyonlarındaki örneklerden yola çıkarak popüler kültür ürünlerinin ırkçı söylemleri üretme ve yaygınlaştırma biçimlerine odaklanmakta, böylelikle ırkçı hegemonyanın söylemsel kuruluşunu açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Öncelikle popüler kültür, hegemonya ve ırkçı söylemler arasındaki ilişki sorunlaştırılacak ve popüler kültür aracılığıyla ırkçı hegemonyanın söylemsel kuruluşunu ele alan çalışmaların ortaya koyduğu bilgi tartışmaya açılacaktır. Ardından, Türkiye televizyonlarında yayınlanan dizi filmler ve yarışma programları üzerinden, özellikle toplumsal cinsiyetle ilişkilendikleri noktada yeni ırkçı söylemlerin stratejileri örneklenecektir.

POPÜLER KÜLTÜR, HEGEMONYA VE IRKÇI SÖYLEMLER

Günümüzde popüler kültürün ırkçı ve ayrımcı hegemonyanın kuruluşundaki rolünü anlayabilmek için öncelikle popüler kültür - medya ilişkisine değinmekte yarar vardır. Zira popüler kültürün her zaman medya dolayımıyla gerçekleştiğini iddia etmek doğru olmasa da, medyanın günümüz popüler kültürünün oluşumunda ve aktarımında önemli bir değişken olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Erol Mutlu'nun belirttiği gibi, "[P]opüler kültür, hemen burada, elimizin altında, neredeyse soluduğumuz, içimize çektiğimiz hava kadar içinde olduğumuz bir şey"dir (2005, s. 293). Kavram olarak, popüler müzikten futbol tribünlerine, kamyon kasası yazılarından televizyon eğlence programlarına, dizilere, yarışmalara, reklamlara, magazin haberlerine, mizah dergilerine, popüler filmlere, hatta internet bloglarına ve genel anlamıyla sosyal medyada dolaşıma giren 'geyik muhabbetleri'ne kadar uzanan çeşitlilikte içerik ve ürünü açıklamak için kullanılabilir.[2] Yukarıda sıraladığım ve örnekleri çoğaltılabilecek popüler kültür öğelerinin önemli bir bölümünün üretimi ve dağıtımı medya aracılığıyla gerçekleştiğinden, popüler kültürü açıklamak için başvurulan pek çok kavram ve yaklaşım, medyanın toplumsal işlevini sorunlaştıran literatürden beslenir. Bu nedenle, medyayı anlamak ya da konumuz açısından medyanın ırkçı söylemlerin kuruluşu ve yaygınlaştırılışı süreçlerindeki rolünü tartışmak, popüler kültürün bu süreçlerdeki rolünü –en azından bir yönüyle– anlamak açısından da yol gösterici olacaktır.

---

2 Erol Mutlu, Mukerji ve Schudson'dan (1991) yola çıkarak, popüler kültürün "bir toplumda geniş bir şekilde paylaşılan inançları ve pratikleri ve bunların örgütlendiği nesneleri dile getirdiği"ni belirtir. Bu yönüyle "popüler kültür, kökleri yerel geleneklerde bulunan halk inançlarını, pratiklerini ve nesnelerini, kezâ siyasal ve ticari merkezlerde üretilen kitlesel inançları, pratikleri ve nesneleri içerir" (2005, s. 313).

Medya bir yanıyla, bir toplumda mevcut ırkçı-ayrımcı kanıların ve yargıların yaygınlığının kanıtlanması, haklılaştırılması için gerekçeler sunar (Köker ve Doğanay, 2010): "Gazetelerde her gün okuyoruz, 'Kürtler-Ermeniler-Yahudiler-Rumlar vs. şöyle...", "Yabancılar, yabancı kadınlar, Türkiye'ye çalışmaya gelen kadınlar böyle..." Diğer yandan, gündelik hayatında bir Ermeni'yle, bir Çingene'yle, bir Rum'la, bir Rus'la, bir Azeri bakıcıyla, bir trans bireyle ve hatta Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmalarına rağmen toplumsal-politik baskılarla kimliklerini açıkça ortaya koymakta zorlanabildikleri düşünülürse bir Kürt'le ya da bir Alevi'yle 'hiç karşılaşmayanlar' için gazetelerin üçüncü sayfalarında, haberlerde, televizyon dizilerinde, reklamlarda gördükleri karakterler yalnızca toplumsal olarak kabul görenin ne olduğuna dair işaretler sunmakla kalmaz, insanlara kendileri gibi olmayanı anlamanın da haritalarını sunar.[3] Popüler kültür ürünleri, haberler gibi belli bir gerçekliği aktarma iddiasında olan metinlerden farklı olarak gündelik hayatın içine işleyen yapıları ile, çoğunluktan olmayana yönelik bu anlamlandırma haritalarını daha inanılır kılabilir. Irkçı ve ayrımcı söylemlerin kamuoyunda yaygınlaşma biçimlerini anlayabilmek açısından popüler kültürün taşıdığı önem bu noktada açıklık kazanır. Popüler kültür, 'okur'larının dünyayı anlamlandırma biçimlerine ve bu dünya içinde kendi yerlerinin ne olduğuna dair birtakım beklentiler oluşturur.

Popüler anlatıların yer aldığı yazılı/görsel basın araçları, varlıklarını ancak profesyonel ideolojileri çerçevesinde üstlendikleri görevleri yerine getirerek, haber kaynaklarıyla ilişkilerini sağlamlaştırarak, reklam gelirlerini artırarak sürdürebilecek ekonomik birimlerdir. Mevcut ekonomik-toplumsal ilişkiler ağı içindeki bu konumları, onların, toplumsal gerçekliği tanımlarken haber metinlerinde olduğu gibi, yayımladıkları kurgusal anlatılarda da belli bir ideolojik taraflılık içinde işlev görmeleri sonucunu doğurur. Bu şekilde, haber metinlerinde vurgulanan gerçeklik iddiası toplumsal gerçekliğin nasıl ancak belli bir noktadan tanımlanması anlamına geliyorsa, kurmaca anlatılarda yansıtılan dünya da, bu araçların egemen ilişkiler ağı içindeki konumları tarafından belirlenen ve yapısal ilişkiler tarafından arzu edilen ya da onanan belli bir yaşam biçimini destekleyen

3 Ana Lopez, Hollywood sinemasında Latinlerin yerine ilişkin çalışmasında "Hollywood'un etnik ve ırksal gruplar oluşturduğunu ve okurlara bunlarla etkileşime girme şansı verdiğini" söyler (Lopez 1991'den akt. Esposito, 2009, s. 524). Esposito'nun belirttiği gibi, bu yaklaşım, marjinalleştirilen kişi ve grupların nasıl temsil edildiğini ve kurulduğunu anlamak açısından da önemlidir.

değerler ve kurallar doğrultusunda yeniden tanımlanan bir dünya haline gelir. Ancak bu yeniden tanımlama sürecinin tümüyle egemen ideoloji tarafından belirlenen, tek yanlı ve tutarlı bir süreç olduğunu söylemek doğru olmaz. Popüler kültür ürünleri evrensel ve kapsayıcı bir ideolojik hükmedişin araçları olarak görülmemelidir. Aksine, bunlar kurulu düzenin ve egemen toplumsal ilişkilerin doğallaştırıldığı, meşrulaştırıldığı, ortak duyunun ve genel rızanın bir ürünüymüş gibi gösterilerek toplumsal uzlaşmanın sağlandığı bir mücadeleler alanında işlev görmektedirler (Bennett, 1986; Eagleton, 1991; McQuail, 1994).

Bu noktada, Gramsci'nin 'hegemonya' kavramı, popüler kültürü anlamak için anahtar haline gelir. Sharp'ın belirttiği gibi, "[H]egemonya, yalnızca politik ideolojiler aracılığıyla değil, [...] gündelik hayatın en sıradan ve dünyevi öğeleri tarafından da kurulur" (2000, s. 31). Bunlar görünüşte çatışmaları gizleyen, gündelik hayatın içine yerleşmiş formlardır. Kültürel ve politik normlar popüler kültürün öğeleri içinde kendilerini yeniden üretme olanağı bulurlar (Sharp, 2000, s. 31; Dittmer, 2005, s. 627). Bu, durağan olmayan, kendi içinde çelişkilere, çatışmalara yer veren bir üretim sürecidir. Hegemonya, doğası gereği bir yandan çatışmacı, bir yandan da uzlaşmacı bir yapıdadır; sabit, tutarlı bir süreci ifade etmez, sürekli olarak yeniden ve yeniden üretilmelidir; durağan değil, devingendir (Hall, 1981, s. 235, Storey, 1993, s. 13). Böylece popüler kültür, egemen ve karşıt görüşlerin (konumuz açısından ırkçı ve ırkçılık karşıtı söylemlerin) bir arada yer bulabildiği bir zemin oluşturur. Toplumsal uzlaşma, karşıt görüşlerin mevcut ilişkiler ağı lehine içselleştirilip egemen olanlarla eklemlenmesi, egemen görüş ve değerlerin de ortak duyunun oluşturulması uğruna kendi mutlak çıkarlarından ödün vermesi yoluyla sağlanır (Hall, 1981; Turner, 1990; Storey, 1993). Bu yönüyle popüler kültür, "güçlünün kültürünün lehinde ve aleyhinde mücadelenin gerçekleştiği [...] bir bakıma hegemonyanın ortaya çıktığı ve arandığı yer" olarak değerlendirilmelidir (Hall, 1981, s. 239). Popüler kültürün bu özelliği, ırkçı söylemlerin çelişkili yapısını anlamak açısından da açıklayıcıdır. Wodak ve Reisigl'in, Billig'e (1978, 1985, 1988) ve Wetherell ve Potter'a (1992) atıfla vurguladığı gibi "ırkçılık esnek, akıcı, değişken içerikteki bir dizi ideolojik etki olarak görülmelidir. Irkçı söylemler bu nedenle durağan ya da homojen değil, dinamik ve çelişkilidir. Aynı kişi bile aynı söylemsel durum içinde birbiriyle çelişen kanılara ve ideolojik fragmanlara yer verebilir" (1999, s. 194).

Medya ve popüler kültür ürünleri aracılığıyla yaygınlaşırken kendisi de bir nevi dönüşümden geçen günümüz ırkçılığını daha iyi anlamak için başvurulabilecek bir başka kavram, Simon Weaver'ın Zygmunt Bauman'a atıfla kullandığı 'akışkan ırkçılık'tır. Weaver (2011a), İngiltere'de yayınlanan *Ali G* isimli televizyon komedisini irdelediği çalışmasında, günümüz ırkçılığının, yukarıda hegemonya - popüler kültür ilişkisine değinirken belirttiğimiz çelişkili yapısına dair saptamayı bir adım ileri götürerek, özellikle mizahta ama aynı şekilde diğer medya türlerinde de ırkçılığın 'çokanlamlı' bir düzeyde gerçekleştiğini belirtir. Weaver'ın çıkış noktası, Bauman'ın günümüz toplumlarındaki toplumsal formasyonları betimlemek için kullandığı 'akışkanlık' metaforudur. Akışkan modernitede toplumsal değişimin hızı, söylemsel belirsizliğin devamlı hale gelmesine yol açar. Bu nedenle ırk anlambilimi de giderek karmaşıklaşmış, akışkan, ele geçirmesi ya da saptaması zor hale gelmiştir. Medya tarafından desteklenir ya da medyada yer bulurken her an dağılabilecek, elden kaçacak bir nitelik kazanmıştır. Ulus aidiyetlerinin çoklu inşalarının söz konusu olduğu bir çağda ortaya çıkan bu türden ırkçılığın anlamının ne olduğu ya da toplumsal etkisi, kişi üzerindeki sonuçları gibi soruları kolayca yanıtlamak mümkün değildir (Weaver, 2011a, s. 252). Weaver bu tür bir ırkçılığın 'kültürel ırkçılık'la da ilişkili olduğunu vurgulamakla işe başlar. Kültürel ırkçılığın karmaşık ve inkâr edilebilir yapısı, akışkan ırkçılık için de geçerlidir. Bununla birlikte, akışkan ırkçılık yapısal bir çokanlamlılık barındırır; birbiriyle zıt ya da değişken anlamları (örneğin ırkçı ve ırkçılık karşıtı iddiaları) bir arada barındırabilir. Irkçılık karşıtı anlamlar, ırkçı mesajların örtbas edilmesi için de kullanılabilir. Medya bağlamsal okumaları ve meseleleri basitleştirdiği ölçüde, çoğul okur/izler gruplarına farklı yorumlarda bulunma olanağı sağladığı için, bu türden bir ırkçılığın ortaya çıkışı açısından da verimli bir zemin sağlar (s. 252-53).

GÜNÜMÜZ IRKÇILIĞININ YAYGINLAŞMASINDA POPÜLER KÜLTÜRÜN ROLÜNÜ MEDYA ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMEK

Örtük, çelişkili, eklemlemeli, 'akışkan' ya da sinsice işleyen bir niteliğe bürünen günümüz ırkçılığının (yine de, bu saptama, modern toplumlarda ırkçılığın her zaman örtülü biçimde işlediği anlamında yorumlanmamalıdır) dolaşıma girme ve yaygınlaşma stratejileri üzerine yapılan çalışmalar, popüler kültüre ve özellikle de medyanın aracılık ettiği popüler kültür ürünlerine özel bir yer vermektedir. Popüler

müzik videoları, televizyon eğlence programları, diziler, komediler, reklamlar bu konuda yapılan çalışmaların odaklandığı popüler kültür ürünlerinden sadece bazılarıdır. Örneğin Weaver, yukarıda değinilen çalışmasında, özellikle mizahın/komedinin, medya dolayımıyla yaygınlaşıp popülerleşirken gizli ya da sinsice işleyen bu türden ırkçılığı kolaylaştıran bir nitelik taşıdığını vurgular ve ırkçı mizahın hedefteki gruplara karşı diğer ayrımcılık biçimlerine yönelik hoşgörüyü de artıracağı saptamasından yola çıkar. Bu noktada Billig'in de (2009) belirttiği gibi, ırkçı şakalar sadece şaka değildir. Weaver (2011b), şakaların dışlama ve aşağılamanın ırkçı mantıklarını yansıttığını belirtir. 'Akışkan ırkçılık' sadece mizaha özgü bir fenomen olmasa da, mizahtaki akışkan ırkçılık, anlamlar ve kaymalar arasında bir yoğunlaşma yaratacak, şakanın retorik etkisi ile ciddi ırkçı söylem arasında sıkı ya da baskın bir ilişki kurulması önlenecektir. Belirsizlik, anlam çeşitliliğini de mümkün kılar. Mizah/komedi çoklu yorumlamaları, çatışmalı konumları, belirsizliği barındırır. Göstergeler çoklu bir ırkçı ve ırkçılık karşıtı anlamlar dizgesi içinde sınıflanırlar. Böylece, anlamın ardında yatan niyetin ne olduğunun gizlenmesi daha kolay hale gelir (Weaver, 2011a, s. 252-253). Mizahın sunduğu toplumsal ve kültürel normlardan sapmayı belirleyen verili imgeler dizisi, önyargılardan bağımsız gelişmesini de engeller (Esposito, 2009, s. 527). Örneğin Esposito, Türkiye'de de yayınlanan *Ugly Betty* (Çirkin Betty) adlı televizyon dizisi üzerine yaptığı incelemede, dizide 'Betty' karakteri üzerinden Amerika'daki Latin kökenlilerle ilgili kalıpyargıların çeşitli versiyonlarıyla üretildiğini, liyakat ile 'pozitif ayrımcılık uygulamaları' arasındaki gerilimin Betty karakteri üzerinden yeniden kurulduğunu saptamaktadır. Esposito, özellikle ırk ilişkileri gibi karmaşık meseleleri ele almak için mizaha başvurulmasının, bu konuların daha az ciddiye alınmasına[4] yol açtığını belirtmektedir (2009, s. 527).

Mizah dergileri ve televizyon mizah programları gibi, çizgi romanlar da ırkçı hegemonyanın ve karşı hegemonyanın kurulduğu popüler kültür ürünleri olarak değerlendirilebilir. Jason Dittmer, *Captain America* başlıklı çizgi roman serisi üzerinde yaptığı incelemede, serinin 11 Eylül

4 Dana E. Mastro ve arkadaşları da (2008) ırkçılığın artık açıkça değil, örtülü biçimde işlediği ve medyanın bu süreçteki rolü konusunda hemfikirdirler. Medyada yer alan bağlamların yarattığı belirsizlik, ırkçı ifadelerin ayırt edilmesini de zorlaştırmaktadır. Amerikan televizyonlarında Latin kökenlilerin temsilini izleyen 'beyaz' izleyicilerin yargılarının nasıl etkilendiği üzerine yaptıkları araştırmada, ırksal kimlik tanımlamalarının ve medya içeriklerindeki muğlaklığın hem izleyicilerin hedefteki ırksal-etnik grup üyelerine ilişkin değerlendirmelerini, hem de grup içi özgüveni etkilediği sonucuna ulaşırlar.

saldırılarının ardından yayımlanan bölümlerinde Amerikan ulusal kimliğinin ve yurttaşlar arasındaki coğrafi bağın kurulmasında bir yandan çeşitliliğe vurgu yaparak 'ideal Amerikan' değerlerini yeniden üreten söylemin, diğer yandan üzeri örtülü biçimde İslam karşıtlığını kurduğuna değinir (2005). Serinin senaryo ve diyalogları, hegemonya ve karşı hegemonya öğelerini bir arada barındırmakta, egemen Amerikan jeopolitik anlatısının oluşturulmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda bu jeopolitik etkinliklerin sonuçlarına değinerek bu idealle karşıtlık kurmaktadır (s. 641-42). Benzer şekilde, Doğanay'ın Türkiye'de uzun bir dönem popüler gazete yayıncılığında önemli bir yer tutan 'Pehlivan Tefrikaları' üzerine yaptığı çalışma da, anlatının bir yandan kırsal ile kentsel, yerel ile ulusal arasında kurduğu karşıtlıkla kent kültürünün vurgulandığı modernist söylemin karşı hegemonyasını ürettiğini, diğer yandan ise ulus düzleminde kurduğu 'biz ve onlar' karşıtlığı ile Türk ya da kimi zaman 'Osmanlı' olmayanı (güreşçileri) 'yalancı, kaba, hileci' olmakla damgalayarak toplumsal aidiyet ve bütünlüğü yeniden ürettiğini saptamaktadır (2000, s. 24).

Marci Bounds Littlefield (2008) ise, Amerikan popüler müzik videolarında Afro-Amerikalı kadınların seks objesi olarak gösterilmelerini konu edinen yazısında medyayı bir ırksallaştırma sistemi olarak ele alır ve kendini farklılıkların kabulü üzerinden kuran ancak "ırksal tanımlamalar ve kategorileştirmelerin sosyal eşitsizliğe yol açtığı bağlamı görmeyi reddeden" (s. 681) yeni ırkçılığın önemli araçlarından biri olarak görür.

Yukarıda değinilen örnekler çeşitlendirilebilir, ancak günümüzde medya, popüler kültür ve ırkçılık arasındaki ilişkiye değinen ve çeşitli popüler kültür ve medya ürünlerini bu çerçevede irdeleyen çalışmaların ortak saptamasının, günümüz ırkçılığının çelişkili, çatışmalı, muğlak bir anlamsal düzlemde gerçekleştiği ve bu nedenle tespitinin söylemler düzeyinde bir nevi 'satır arası okuma'yı gerektirdiği yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, burada kurulan çerçeveye bir ek olmasa da, ırkçı söylemlerin bu çelişkili yapısının onların 'eklemlemeli' doğaları ile de ilişkili olduğunu bir kere daha belirtmekte fayda vardır: Irkçılık sıklıkla milliyetçilikle ve cinsiyetçilikle ilişkilenir. Başka bir deyişle, ırkçılık, cinsiyetçilik ve milliyetçilik söylemleri hem birbirleri ile, hem de kendi içlerinde eklektik bir bir araya gelme ve etkileşim döngüsü kurmaktadırlar (Köker, Doğanay,

2010, s. 3). Balibar'ın vurguladığı gibi, ırkçılığın geniş tanımı, "biyolojik kuramlaştırmaları olsun olmasın, tüm dışlama ve azınlıklaştırma biçimlerini hesaba katar [...] [Ö]zellikle de farklılıkların doğallaştırılmasında kullanılan ortak mekanizmayı inceleyebilmek için, biçimsel olarak eşitlikçi bir toplumda toplumsal grupların (etnik grupların, fakat aynı zamanda kadınların, cinsel sapkınların,[5] akıl hastalarının, proletaryanın altındakilerin vb.) 'ırklaştırılması' görüngülerine yol açan azınlıkların ezilmesi görüngülerini ırkçılık adı altında topla[r]" (2007, s. 66). Böylece, örneğin bir yandan çeşitli azınlık gruplar Türklerin düşmanları olarak yaftalanırken, diğer yandan ırkçı dil kendini yalnızca etnik, dinsel azınlıkların değil, aynı zamanda zayıf halka olarak gördüğü kadınların, trans bireylerin üzerinden yeniden ve yeniden üretir. Bu nedenle, medyada ve popüler kültür ürünlerinde gerek 'olumlu biz'e atıfla milliyetçi söylemin kuruluşunda, gerek çeşitli azınlık gruplara ilişkin olumsuz kalıpyargılar yoluyla 'olumlu biz'i pekiştiren ama aynı zamanda bir 'olumsuz öteki' kurgusu yaratmak yoluyla ırkçı ve ayrımcı söylemleri yeniden üreten[6] temsillerle karşılaşırız. Bu temsiller, çoğu zaman toplumsal cinsiyetle de ilişkilenerek hem olumlu (milli kimliğin inşasında kadına yüklenen anlam yoluyla), hem de olumsuz anlamda, kadınlara ve 'öteki'ni tanımlarken onun dışarlıklılığının altını çizen bir ek nitelik olarak farklı cinsel yönelimlere başvururlar.

Reklamların, dizilerin ve genel olarak televizyonun dünyasında, toplumsal cinsiyet temsillerinin ele alınmasında sıkça karşılaşılan bir durum, toplumsal cinsiyetin başlı başına bir kategori olmanın yanında, sınıf, etnik köken, milliyet ve din gibi etmenlerle sıkı sıkıya ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda, LGBT'ler, yoksullar, göçmenler, etnik ya da dinsel azınlıklar, tümüyle görünmez kılınmadıkları durumlarda suç, entrika, fuhuş ve 'sapkınlık'la ilişkilendirilirler. 'Yabancı' ya da 'göçmen', etnik azınlıktan olduğu açık ya da örtülü biçimde ima edilen kadınlar, eşcinseller, travestiler, transseksüeller, ırkçı söylemlerin kolay hedefleri haline gelirler.

Bu noktada, Rosalind Gill'in, reklamlarda kadına yönelik ayrımcılığın ırkçılıkla nasıl ilişkilendiğine dair tespiti önem kazanmaktadır. Gill,

5 İfade yazara aittir.

6 Burada, yukarıda popüler kültür - hegemonya ilişkisine dair kurduğumuz çerçeveyi dikkate alarak, bu tür söylemlerin de tümüyle tek yönlü, tutarlı, sistematik olamayacağının altını yeniden çizelim.

'Advertising and Postfeminism' [Reklamcılık ve Postfeminizm] başlıklı yazısında (2007), heteroseksüel normların dışındaki kadınların reklam dünyasında neredeyse görünmez olduğunu, siyah kadınların ise sıklıkla 'vahşi', hayvani cinselliği ya da egzotik ötekiliği temsil ettiklerini saptar. Afrika kökenli kadınlar çoğunlukla 'siyahlık' ve cinsellikle ilişkili temalarda rol alırken, Asya kökenli kadınlar cinsel boyun eğmişlik ve hizmetle ilgili (havayolu reklamlarındaki gibi) kalıpyargılar aracılığıyla temsil edilir (s. 79). Reklamcılık sektörü, Batı'da (Amerika ve Avrupa'da) eşcinsellerin tüketim kültürüne eklenme potansiyellerini keşfetmiş ve reklamlarında eşcinsel bireylere ya da çiftlere yer vererek pazarı genişletme stratejilerini geliştirmişse de, reklamlarda eşcinsellerin hiçbir zaman 'çocuk' ya da çocuk sahibi olarak gösterilmemeleri, reklam dünyasının eşcinselliğin kabul edilebilir sınırlarına dair kalıpyargıları muhafaza etmeye özen gösterdiği anlamına gelir.

Toplumsal değişmeye ayak uydurmak ve buna uygun biçimde yenilenmek, tecimsel medyanın varlık koşullarını sürdürebilmesi açısından bir zorunluluktur. Ancak anaakım medyanın toplumsal değişimi takip etme konusunda neredeyse her zaman muhafazakâr bir çizgiyi benimsediğini de belirtmek gerekir. Reklamlar gibi, televizyon dizileri de geleneksel aile yapısının ve bu yapı içindeki rol dağılımının bekçileri olarak işlev görürler. Reklamların ve televizyon dizilerinin dünyasında kadınlar her zaman potansiyel tüketiciler olarak ve çoğu zaman da patriarkal yapının ve muhafazakâr ideolojinin onlara yüklediği annelik rolleriyle ya da anne olabilme kapasiteleriyle yer bulurlar. İyi bir evlat, iyi bir eş, iyi bir anne olmak, kadınlığa yüklenen başlıca misyonlardır. Bu değerleri tehdit eden her türlü öğe olumsuz rollerle ilişkilendirilir. 'Bağımsız', 'modern', 'kendi ayakları üzerinde durabilen' –ve bu yüzden de reklamlar açısından daha çok tüketebilen– kadın figürleri daha çok görünür ve dolaşımda olsa da, genelde anlatının patriarkal rollere teslimiyetle kapandığı görülür. Burada, Şerife Çam'ın, dizi metinlerinin tek bir fikrin ve anlayışın resmedildiği bütünlüklü metinler olmadığı, birbirini değilleyen farklı temsilleri ortaya koyduğu yönündeki saptamasını göz önünde bulundurmak gerekir (2009, s. 83).[7] Çam'ın belirttiği gibi, "günümüz dizi söyleminde

7 Çam, ataerkil ideolojinin televizyon dizilerinde kadına yönelik şiddet temsillerinde kuruluş biçimini irdelediği çalışmasında, "dizi söyleminde kadına yönelik şiddet temsilleri dolayımıyla ataerkil rejime ideolojik niteliğini kazandıran unsurlar bir bütün olarak ele alındığında, televizyon dizi söylemi içinde ve onun aracılığıyla üretilen cinsellik tasarımlarının, cinsiyet eşitsizliği temelinde yükseldiği"ni saptamıştır (2009, s. 127).

erkeğe bütünüyle bağımlı, aciz ve muhtaç kadın temsillerinin yerini almaya başlayan mücadeleci ve bağımsız kadın tasarımlarının da şu veya bu şekilde kurtarıcı erkek tasarımıyla birlikte inşa edilmesi" (s. 130) dikkat çekicidir.

TÜRKİYE TELEVİZYONLARINDA IRKÇI SÖYLEMLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET ÜZERİNDEN KURULUŞU

Yukarıda ana hatları çizilen bu çerçeveyi, Türkiye televizyonlarında dikkate değer izleme oranlarına ulaşan kimi diziler ve yarışma/şov programlarıyla örneklemek mümkündür. Sayısız örnek içinden seçilenler, bir televizyon izleyicisi olarak kişisel ilgim ölçüsünde takip edebildiklerim ve popüler kültür ve ırkçılık konusundaki akademik ilgim çerçevesinde haberdar olabildiklerimle sınırlıdır.[8] Ancak bunların, ırkçılığın toplumsal cinsiyetle ilişkilenme biçimi kadar, popüler kültür ürünlerinin ırkçı söylemleri kurma ve dolaşıma sokma biçimlerini ve karşı hegemonyanın bu söylemlerle eklemlenme tarzını açıklama açısından da yol gösterici oldukları düşünülebilir.

Hizmetçiler, suçlular, fuhuş yapanlar ya da Türkleşerek doğru yolu bulan 'yabancı' kadınlar

Televizyonlardan aşina olduğumuz şekliyle, 'yabancı' kadınlar, reklamların ve özellikle de dizilerin –ve tabii ki Yeşilçam sinemasının– 'femme fatale'leri, cinsel cazibeleriyle iyi aile yapısını tehdit eden, yuva yıkan, paragöz, entrikacı, anlatı açısından karakter olma özelliğine ulaşamayan 'tipleri'dir. Bu türden kadınları yakın dönemde izlediğimiz televizyon dizileri içinde de kolaylıkla tespit edebiliriz. *Öyle Bir Geçer Zaman ki* dizisinin (Kanal D) Karolin'i, akla ilk gelen örneklerdendir. Oyuncular ve karakterler değişse de, dizinin her sezonunda Karolin kötü kadını (yabancıyı) temsil eden bir 'tip' olarak varlığını sürdürür. İzleyici, dizinin son bölümünde çocuğundan ayrılıp yurtdışına kaçmak zorunda kaldığında bile Karolin'le özdeşlik kurmaz. Bu 'yabancı', aile yapısının ve değerlerinin, dayanışma ve sadakatin, alçakgönüllülük ve hoşgörünün karşıtı; senaryonun temel gerilim öğelerinden biri olarak kurulur.

8 Dizilerin bazılarını benim için izleyen ve gözlemlerini benimle paylaşan Arş. Gör. N. Ceren Salmanoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca kaynakçadaki düzenlemeleri için Arş. Gör. İlkay Kara'ya da teşekkürler.

Yeşilçam sinemasının şuh sarışın kadını, Yeşilçam sinemasına göndermelerle yarattığı nostaljinin de etkisiyle, yayınlandığı her sezonda çok izlenenler arasında yer almayı başaran dizide 'bizden olmayan'ı temsil ederken, 'biz'in bir zamanlar olduğu varsayılanı da yeniden inşa eden, güçlendiren bir özellik kazanmıştır.

Entrika yoluyla senaryodaki gerilimi pekiştiren 'yabancı kadın'ların dizilerde rastlanan bir diğer örneği 'hizmetçiler'dir. *Lale Devri* dizisinin (Fox TV) ana karakterlerinden biri olan Zümrüt, entrikalarına evin yabancı hizmetçisi Tatyana'yı (açıkça belirtilmese de isminden Rus veya eski Doğu Bloğu ülkelerinden olduğu anlaşılır) aracı eder. *Aşk-ı Memnu*'da (Kanal D) Firdevs Hanım'ın Rus hizmetçisi Katia, yasadışı çalışan, her türlü kötülüğe açık biri olarak resmedilir.[9]

Daha önce birçok kez izlediğimiz bir senaryonun yeni versiyonu ile 2012 yılının yaz dizileri arasında öne çıkan ve başrolünü Haluk Bilginer'in oynadığı *Hayatımın Rolü*'nün (Star TV) ilk bölümü, Rumlara, Kürtlere, Rus kadınlara, Çingenelere, Azerilere (takipçileri *Öyle Bir Geçer Zaman ki* dizisinde Aylin'i kaçıran Çingeneleri ya da Karolin'in hırsız Azeri sevgilisini hatırlasın) yönelik sabıkası oldukça kabarık olan Türkiye televizyonlarında belli bir etnik gruptan ya da milliyetten olanı olumsuz özelliklerle yaftalayan ırkçı yargıların nasıl da kolayca savrulabileceğinin, 'yabancı' görülenin, üstelik kadın olduğunda senaryo gereği nasıl da harcanabileceğinin bir başka örneğini sunar. Haluk Bilginer'in oynadığı karakter, alacağı yüklü paraya rağmen, insanlara zarar verebileceğini düşünerek zayıflama ilacı reklamını seslendirmeyi reddedecek kadar doğrucu olsa da, memleketinde evli ve çocuklu olan, Türkiye'de ise çalıştığı evin bulunduğu sitede güvenlikçi ile ilişkisi olan, isminden (Mihriban) Azeri olduğunu anladığımız bakıcı için "Bunlar böyle, gelirler, giderler; bunlardan her şey beklenir" benzeri laflar etmekte hiçbir sakınca görmez. Dahası, evdeki bakıcı sorunu dallanıp budaklandıkça, dizinin diğer karakterleri de yabancı bakıcılarla ilgili suçlamalara dahil olurlar. İzlemeyenlerin de tahmin edeceği gibi, 'güvenilmez' ve 'hırsız' olarak tasvir edilen yabancı bakıcı, bakmakla yükümlü olduğu çocuğu

9 Derya Demirdizen (2013), 'Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar'la ilgili çalışmasında, göçmen kadınların Türkiye'de karşı karşıya kaldıkları sömürü ilişkileri ve olumsuz kalıpyargılar nedeniyle yaşadıkları sıkıntıları ele almaktadır. Çalışmanın 333. sayfasında yer alan dipnotta, *Aşk-ı Memnu* ve *Hayatımın Rolü* adlı dizilerde temsil edilen göçmen kadınlarla ilgili bir açıklama da yer almaktadır.

evde tek başına bırakarak 'evin hanımı'nın (Ela) eşyalarını çantasına doldurur ve güvenlikçiye kaçar. Senaryo, belli ki, babanın ('Müşfik' - Haluk Bilginer) bakıcı kılığına girerek, boşandığı eşinin evine yeniden girebilmesinin yolunu açmak için evlerinden, ailelerinden uzakta çalışmak zorunda kalan ve bu nedenle de yatılı gelebildikleri için tercih edilen yabancı bakıcıları kötüledikçe kötüler. "Düşünsene, kendi çocuklarını memleketinde bırakmış, gelip burada senin çocuklarına mı bakacak?" diye sorar, bakıcı kılığındaki kocanın eve girmesini kolaylaştırmaya çalışan bir aile dostu. Çocuklarının karnını doyurabilmek için, onlardan çok uzaklarda başkalarının çocuklarına bakmak zorunda kalan yoksul anneleri senaryoya uysun diye acımasızca suçlamak, en azından kolaycı bir çözüm olarak görünse de, Azeri hizmetçinin dizideki rolü, kamuoyunda ve medyada yabancı kadınlara ilişkin olarak dolaşımda olan ve onları seksle, fuhuşla, suçla, hırsızlıkla ilişkilendiren ırkçı dilin ne ölçüde kanıksandığının da bir göstergesidir.[10] Bununla birlikte, yukarıda altı çizilen, popüler kültürün, çelişkili konumları bir arada barındırabilen, bu yönüyle hegemonya kadar karşı hegemonyaya da yer verebilen yapısı, dizinin ilerleyen bölümlerinde senaryoya yapılan müdahalelerle netlik kazanır. Azeri bakıcıya yönelen suçlamalar yön değiştirir; Azeri bakıcı memleketine giderek eşinden boşanır, güvenlikçi ile evlenir. Hırsızlık suçlaması, ilerleyen bölümlerde Ela'nın Mihriban'a verdiği 'insanlık dersi'ne dönüşür. Ela, bakıcı ile ilişkisini düzeltmek, bir bakıma daha önceki suçlamalarından geri adım atmak için bakıcı ile yeni eşini yemeğe çağırır. Mihriban'a eski kıyafetlerini 'hediye' eder. Mihriban, aldığı hediye karşısında minnettardır; Ela'nın elini öpmeye çalışır. Böylelikle küçük görme/düşürme döngüsü yeniden, bu sefer Mihriban'ın yoksulluğu üzerinden kurulur. Söylem yeniden, kalıpyargılarla hareket edenin (her şeye rağmen iyilik yapmaya devam eden, bir nevi "Büyüklük bende kalsın" havasına giren Ela'nın) lehine kapanır.

İzleyenler, *Yahşi Cazibe* isimli komedi dizisinin ana karakterlerinden birinin Azeri hizmetçi olduğunu ve 'Cazibe'nin Azeri lehçesi ile konuşmasının dizinin temel gülmece öğelerinden birini oluşturduğunu anımsayacaklardır. Dizinin final bölümü, Cazibe rolünü canlandıran

10 *Hayatımın Rolü* dizisinin ilk bölümleriyle ilgili kısa bir değerlendirme yazım 21 Temmuz 2012'de Bianet'te ve 22 Temmuz 2012'de *Radikal İki*'de yayımlanmıştı. Buradaki değerlendirmemin önemlice bir bölümü bahsi geçen yazıdan aktarıldı.

oyuncunun yapımcı ile anlaşmazlığa düşerek çekimlere gelmemesi sonucunda, senarist açısından 'ustaca' (!) bir hamleyle, Cazibe'nin uluslararası bir dolandırıcı, para düşkünü bir kadın olarak resmedilmesi ile son bulmuştur. Dizinin final bölümü, Azerilere yüklenen 'hırsız', 'dolandırıcı' gibi ırkçı kalıpyargıların, en deneyimli kalemler tarafından bile (dizinin senaryosunu Gani Müjde yazmıştır) senaryoyu kurtarmak adına başvurulabilecek en kolay yol olarak, fütursuzca kullanılabileceğini bir kez daha göstermiştir.

Televizyon dizilerinde yabancı kadınlara ilişkin ırkçı kalıpyargılardan bir diğeri, Rus kadınları ya da eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen kadınları fuhuşla ilişkilendirir. İnna Tatar, 'Yerli Televizyon Dizilerinde Yabancı Uyruklu Kadınların Temsili' başlıklı, yüksek lisans tezinde, yabancı uyruklu kadınların medyada birey olarak değil, bir meta, haz ve merak kaynağı olarak yer bulduklarına değinmektedir (2013, s. 45).[11] Çalışmanın değindiği birçok örnek arasında, Kanal D'de 2006'dan bu yana yayınlanmakta olan *Arka Sokaklar* adlı polisiye dizi, 2007'de Star'da yayınlanan *Tatlı Bela Fadime* ve 2008-2012 yılları arasında Kanal D'de yayınlanan *Akasya Durağı* adlı diziler de yer almaktadır. *Arka Sokaklar*'ın birçok bölümünde, yabancı kadınlar "başı belada, sömürülen fuhuş yapmaya zorlanan, ev içi hizmetinde çalışan ve işveren erkekler tarafından taciz edilen, uyuşturucu satan, yuva yıkan" kadınlar olarak yer bulmaktadır (s. 48). *Tatlı Bela Fadime*'de ise Rus Tanya yuva yıkan kadın rolündedir (s. 50). *Akasya Durağı* adlı dizinin 92. bölümünde, taksi durağının sahibi Nuri Baba'nın evine hizmetçi olarak gelen Olga isimli genç kadın güzelliği ile duraktaki tüm erkekleri kendine âşık eder. Bu kadın, aynı zamanda hırsız ve suçludur (s. 53). Bu türden örneklere, 2013 yılında Kanal D'de yayınlanmaya başlayan *Merhamet* dizisini de ekleyebiliriz. Sonradan Sermet'in zoruyla 'iyi bir hayat'ı seçecek olan İrina, hayatını fuhuş yoluyla kazanan bir Rus kadını canlandırmaktadır.

Dizilerde 'Rus' kadınlar sıklıkla eğitimli, güzel, kimi zaman kötücül ama genelde ülkesindeki yoksulluğun kurbanı olarak resmedilirler. Bu kadınların güzelliklerinin yanında, ülkelerinde doktor, mühendis, ekonomist gibi toplumsal olarak saygı gören mesleklerde oldukları,

11 Çalışma, yabancı erkeklerin, televizyon dizilerinde kadınlardan daha az yer bulmakla birlikte, hırsız, mafya ile ilişkili, acımasız, sert, gaddar, suçlu konumlarda temsil edildiklerine de değinmektedir (Tatar, 2013, s. 58-60).

Türkiye'de ise para kazanmak için fuhuş yaptıkları yönündeki kalıpyargılar yinelenirken, erkek izleyicilerin fantezi dünyasına hitap edilir.[12] Benzer kalıpyargılardan yola çıkarken bunları aynı zamanda sorgulayan, insan ticaretini ve fuhuş sektöründeki mafya ilişkilerini sorunlaştıran *Uçurum* dizisi (ATV) ise, diğerleri arasında bir istisna olarak değerlendirilebilir. 2012 yılında yayınlanmaya başlayan ve 24 bölümün ardından, final yapmadan yayından kaldırılan *Uçurum*, iş bulmak umuduyla Moldova'dan Türkiye'ye gelen doktor Eva'nın ve kardeşi Felli'nin hikâyesi aracılığıyla insan ticareti, seks köleliği ve fuhuş sektörünün arka planındaki karanlık ilişkileri konu almaktadır. Dizinin 'yabancı' kadınları, muadillerinde görüldüğü gibi haz ve merak nesneleri olmaktan öte, hayat hikâyeleriyle, içinde bulundukları bataktan kurtulma, maruz kaldıkları şiddet ve işkence ile baş etme çabalarıyla, aralarındaki dayanışma ile gerçek karakterler olarak resmedilirken, bir nebze de olsa izleyicinin empatisi talep edilmektedir.

İnsan tacirlerinin elinden kaçtıktan sonra kardeşi Felli'yi aramaya başlayan ve bu sırada askerden yeni dönen (Doğu'da birliğinin girdiği çatışmada kahraman ilan edilen ancak arkadaşının ölümüne sebep olduğu için suçluluk duygusu ile boğuşan) Adem'den yardım alan Eva, karakolda polisin, pazarda pazarcıların, yol sorduğu liselilerin, Adem'le birlikte kaldığı Arif'in evinde Arif'in karısının, mahallede komşuların sözlü tacizine maruz kalır. Eva'nın Moldovalı olduğunu neredeyse her telaffuz edişinde karşılaştığı tepki aynıdır: "Ne diye bu ülkeye geliyorsunuz? Git buradan." "Sizin yüzünüzden kocalarımızı evde zor tutuyoruz." "Salonumuzun ortasında bir Rus oturuyor. Benim evde bir kızım var." Eva ise bu suçlamalara yanıt vermeye çalışırken "Biz de sizin gibi insanız" demekte, Eva'nın kişiliğinde bu kalıpyargıların geçerliliği, ardında yatan nedenler sorgulamaya açılarak tartışılmaktadır. Bu yönüyle, dizinin yabancı kadınları hedef alan ırkçı hegemonyayı ve onu yeniden üreten söylemsel kurguların geçerliliğini sorunlaştırdığı söylenebilir. Ancak popüler kültür ve medya metinlerini ele alırken hegemonyanın –doğası gereği– karşıt söylemleri bir arada barındırabilme, karşı hegemonyanın öğelerini içselleştirebilme kapasitesi konusunda dikkatli olmak gerekir. Kürt kadının temsilini ele alırken yeniden değineceğimiz 'kurtarıcı erkek' figürü burada bir

12 Yabancı kadınlar üzerinden bu türbir cinsiyetçi fantezinin kuruluşunu gazete haberlerinde örnekleyen bir değerlendirme için bkz. Köker, Doğanay (2010, s. 129-34).

kez daha Adem'in kişiliğinde karşımıza çıkmaktadır. Adem, Eva'yı başına gelebilecek kötülüklerden korur, kurtarır. Eva 'Türkleştiği', kaldığı evdeki geleneksel aile yaşamına uyum sağladığı ölçüde kabul görür. Adem, Eva'yı eşi olarak tanıtır. İlişkisine şüpheli yaklaşanlara "O diğerleri gibi değil" yanıtını verir. Böylece 'diğerleri'ni hedef alan yargılar dolaylı olarak onanmış olur. Dizinin 9. bölümündeki Eva, Berk (Pınar'ın eşi) ile Adem arasında geçen diyalog, Eva'nın 'biz'in içinde eritilebildiği[13] ölçüde kabul görebileceğini gösterir.

Berk (Eva'ya): Nerelisin?
Eva: Moldovalıyım.
Adem: Ama artık Türk.
Berk: İyi, doğru yolu bulmuş.

Bir tesadüf sonucu Felli ile karşılaşan ve onun yardım talebine duyarsız kalmayan Pınar ise, dizi yayından kaldırılmayıp hikâye sonlanabilseydi belki de kadına yönelik istismarın ve şiddetin konu edildiği dizilerde neredeyse her zaman karşılaştığımız 'kurtarıcı erkek' figürünün rolünü çalabilecekti. Ancak burada beyaz, orta sınıf, eğitimli bir kadın olarak Pınar'ın –ve onunla özdeşlik kurduğu ölçüde izleyicinin– evliliğinin son bulması pahasına fuhuşa zorlanan bu kadınların dünyasıyla tanışması yine de önemlidir.

Töre kurbanları, kurtarılmaya muhtaçlar ve geleneksel-modern karşıtlığında Kürt kadınlar

Çok izlenen televizyon dizilerinde Kürtlerin sürekli olarak yinelenen ve ırkçı söylemlere aracılık eden kalıpyargılarla yer bulduğundan söz edebiliriz. Karakterlerin Kürt olduğundan açıkça söz edilmese de, olayın Doğu'da geçiyor olması, karakterlerin bozuk Türkçeleri, hikâyenin Kürtlerin yaşadığı bölgeye özgü olarak nitelediği aşiret ilişkileri, töre cinayetleri ya da kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, terör temaları etrafında gelişmesi, Kürtlerin dizilerde olumsuz, medeniyet dışı, suçla ilişkili temsili için uygun çerçevelerin oluşturulmasına aracılık eder. Açık bir olumsuzluk yüklenmediğinde de Kürtler çocuklaştırılır.

13 Yabancı bir kadının bir Türk'le evlenerek 'doğru yolu bulması', dizilerde yinelenen klişelerdendir. Yukarıda değinilen *Hayatımın Rolü* adlı dizinin 10. bölümünde Ela, Mihriban ile hamile olduğu için evlenmek zorunda kaldığını anlatan güvenlikçiye, Berk'in Eva için kullandığına benzer cümlelerle yanıt verir: "Benim güvenmediğim sen değilsin, Mihriban; o da seninle evlenerek doğru yolu bulacaktır."

Kandırılan, gerçeği göremeyen, cehalet zinciri içinde kendi iradesiyle hareket edemeyen, bu nedenle de dizi anlatısı içinde bir karakter olmaktan çok bir 'tip' olarak kalan bir güruhtan söz edilebilir.[14] Geleneksel-modern karşıtlığı, bu türden dizilerin anlatı yapısının temel taşlarından birini oluşturur. Aşiret ve ağalık ilişkilerinden kurtulamadığı için modern şehir hayatına ayak uyduramayan Kürt, ya suç işlemeye devam eder ya da 'kıro' davranışlarıyla, dizi anlatısının 'komik' unsurunu oluşturur.[15] Tamamen asimile olduğunda, İstanbul Türkçesi ile konuştuğunda, büyük şehirlerde okuyup 'medenileştiğinde' ya da dizinin ana karakterine (beyaz, heteroseksüel erkek) koşulsuz bir itaatle bağlandığında ise 'iyi'dir. *Kurtlar Vadisi*'nin (Show TV, 2003) sinema versiyonu *Kurtlar Vadisi Irak*'ta Abdülley karakteri, *Pars Narkoterör*'de (Show TV. 2008) Pars'ın sevdiği ve Kürt olduğu anlaşılan kadın polis, itaat eden, 'iyi' Kürtlere örnek gösterilebilir.[16]

Kürt kadını ise bu dizilerde yansıtılan geleneksel ilişkiler içinde ya hiç görünmezdir ya da ezilen, horlanan, töreye kurban giden bu nedenle de 'kurtarılması' gereken olarak yer bulur. Kurtarıcı çoğu zaman erkek, bazen de yine beyaz-Türk, heteroseksüel, orta sınıf kadın kimliğinde karşımıza çıkar. *Aşk ve Ceza* (ATV, 2010), *Sultan* (Kanal D, 2012) ya da daha eskilere gidersek *Sıla* (ATV, 2006) ve *Ezo Gelin* (Kanal D, 2006) gibi dizilerde geleneksel-aşiret ilişkilerini sorgulayan, kırmaya çalışan kadınlarla karşılaşırız. *Sıla*'da, küçük yaşından bu yana kentte yaşayarak 'medenileşmiş' (Kürt) kadın karakterin köyüne dönmesine ve töre nedeniyle istemediği bir evliliğe sürüklenmesine tanık oluruz.[17] *Sıla*'da olduğu gibi *Aşk ve Ceza*'da da modern-kentli kadın karakter, büyük kentlerde eğitim görerek modernleşmiş, medenileşmiş 'ağa'ya âşık olur. Gerilim, töre ve modern değerler arasındaki gelgitler üzerine kurulur. Aşiret yapısı, şiddet ve suç arasında kurulan ilişki her iki dizinin anlatısında da yan öğeleri oluşturur. *Ezo Gelin* ve *Sultan*'da ise, töreden kaçarak kente gelen (Kürt) kadın, kent hayatına uyum sağlarken

14 *Sakarya-Fırat*, *Tek Türkiye* gibi dizilerde PKK kıskacındaki Kürtlerin karşılaştığı 'Beyaz Türk kurtarıcı'nın katkılarıyla 'gerçeği görerek' aydınlanması/aydınlatılması, ana temalardan biri olarak karşımıza çıkar.

15 *Akasya Durağı*, *Çiçek Taksi*, *Nuri*, *Dürüyenin Güğümleri* ve *Yalan Dünya* dizileri –bozuk aksanlı konuşmalarından anlaşıldığı haliyle– Kürt karakterlere anlatı içinde komik öğesini kurmak için başvurulduğu örneklerdendir.

16 Bu iki dizide Kürtlerin temsiline ilişkin bir yorum için bkz. Kütahyalı (2009).

17 *Sıla* dizisine ve genel olarak televizyon dizilerinde kadınlar ve töreye ilişkin bir değerlendirme için bkz. Pişkin (2008)

kendi başına ayakta kalma mücadelesi verir. Tayfun Atay, *Sultan*'da Kürt coğrafyasında (Diyarbakır'da) herkesin Kürt aksanıyla Türkçe konuşmasının yarattığı absürtlüğü 'yerli oryantalizm' olarak nitelendirir. Atay'ın saptadığı bir diğer sorun, Sultan'ın kentte yeni bir hayat kurma macerasına eşlik eden Pınar'ın kişiliğinde şekil bulan beyaz-Türk kurtarıcı imgesidir. Pınar, "geleneksel-ataerkil Kürt toplumsallığı karşısında, onun kurbanı Sultan'ı radikalleştirmek üzere" anlatıya girmiştir (Atay, 2012). *Ezo Gelin*'de ise, kent hayatına uyum sağlayarak ayakta kalmaya çalışan kadının karşısına çıkan kurtarıcı, onunla iş ortaklığını kabul eden tatlıcı Mehmet olur. Günseli Pişkin' in belirttiği gibi, "çelişkilerin, kavgaların iyi-kötü, kadın-erkek, geleneksel-modern çatışmaları çerçevesinde ele alın"dığı bu tür dizilerde "yanlışlıkların kökenine kadının ekonomik zayıflığı ve töreler getirilse de bu zayıflıktan sadece kişisel becerileri olan Ezo ya da doğuştan şanslı Sıla gibi kadınlar"ın kurtulabilmesi (2008, s. 46), anaakım televizyon kanallarında yayınlanan dizilerin, sorunların tespiti kadar çözümü konusunda da ataerkil ve ayrımcı hegemonik söylemlerin kurduğu çerçeveyi zorlama konusundaki yetersizliğini bir kez daha göstermektedir.

Anlatı ve kurgularıyla gerçeğe öykünen ancak çoğu yetişkin izleyici açısından kurmaca olduğu konusunda herhangi bir kuşku barındırmayan televizyon dizilerinin yanında, gerçeklik iddiasının daha kesin olduğu diğer televizyon program türlerinde de ırkçı-ayrımcı söylemlerin kuruluş biçimi konuyla ilgilenenler açısından önemli bir sorunsal oluşturmaktadır. Bu yazının sınırları, haber, belgesel, talk-show, reality-show ya da yarışma programları gibi türlerin ele alınmasına elvermemektedir. Ancak bu tür programların barındırdığı 'gerçeklik' iddiasının, örtük biçimde, satır aralarında gizlenen ve bu nedenle tespiti zor olan modern ırkçılığın anlaşılması açısından öneminin altını çizmek için bir örnekle yetinebiliriz.

Show TV'de yayınlanan *Bugün Ne Giysem* adlı yarışma programının 20 Mayıs 2013 tarihli galasında, sunucu Çağla Şikel bir yarışmacıyı sunarken, bu kişinin "çok enteresan bir hayatı" olduğunu belirtir. 16 yaşına kadar Mardin'in bir köyünde, merkezden uzakta yaşayan Kürt yarışmacının gerçeğinin sunucuya "çok enteresan" gelmesindeki samimiyetsizliği bir yana bırakırsak, takip eden "Nasıl oldu bu, neden böyle bir şey oldu?" sorusu, yarışmacının Türkçeyi sonradan öğrenmesini sorgulanması gereken bir istisna olarak işaretler. Yarışmacı,

anadilinin Kürtçe olduğunu, Türkçeyi İstanbul'da öğrendiğini belirttiğinde "Bayağı da güzel konuşuyorsun" tepkisiyle karşılaşır. Neredeyse tüm Kürtlerin Türkçeyi aksanlı/bozuk konuştuğu televizyon dünyasında, modern görünüşüyle/giyimiyle de bu dünyanın sunduğu kalıpyargılara tezat oluşturan genç Kürt kadın, Türkçeyi "anadili" gibi öğrendiğini belirtmek durumunda kalır. Sunucu bir kez daha "Güzel, enteresan bir hayat" tepkisini verir. Hakan Yıldırım söze girer ve "Gerçekten çok güzel konuşuyorsun, Türkiye Cumhuriyeti'nde anadilimiz Türkçe" der. Arkasından "En az İvana kadar iyi konuşuyorsun" diye ekler. "Türkiye Cumhuriyeti'nde anadilimiz Türkçe" sözlerinin bir dil sürçmesi olduğu, kastedilenin 'resmi dil' olduğu düşünülebilir, ancak arkasında yatan, Türkçe dışında bir 'anadili'nin kabul edilemezliği iması, bu dil sürçmesi üzerinde düşünmeyi gerektirir. Ne var ki, programın formatı böyle 'ciddi' meselelerin ele alınmasına uygun değildir. Mizah, bu gibi durumlarda anlamın ağırlığını kaldırmak için başvurulan en kestirme yollardan biridir. Yukarıda gördüğümüz 'yabancı kadınlar'la ilgili örneklerin tersine, magazin dünyasında kendisine olumlu bir yer edinen İvana Sert'in yarım yamalak Türkçesi, onun yabancılığının bir işareti olarak değerlendirilebilir ama aynı zamanda bir sempati unsuru olarak sunulur. Kürt kadının kusursuz Türkçesi ile İvana Sert'in konuşması arasında kurulan sahte/mizahi benzerlik, ancak her ikisinin de kabul görmüş 'ötekiliği'ne işaret eden bir metafor olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ YERİNE: KÜRTLER, YABANCILAR, HAYAT KADINLARI, LGBT'LER, YOKSULLAR... BAŞKA TÜRLÜ BİR TEMSİL MÜMKÜN MÜ?

Yukarıda kurduğumuz çerçeve ve ele aldığımız örnekler, popüler kültür ürünlerinin, özellikle de medya ile dolayımlandığında, ırkçı ya da ayrımcı hegemonyanın üretilmesine doğrudan ya da dolaylı olarak aracılık ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak medya yöneticilerinin kaliteli içerikten yoksun yayınları ve program formatlarını gerekçelendirmek için başvurduğu "İzleyici bunu istiyor" açıklamasının geçerliliği kadar, bu saptamanın da üzerinde düşünülmesi gerekir. Alternatif içerik ve türler popüler kültür ürünleri arasında nasıl kendilerine yer bulabiliyorsa, televizyon dünyasında da, kısa sürelerle de olsa görünür kılınabilir, 'başka türlü' olabileceğini gösterebilirler.

2012-2013 sezonunda Kanal D'de yayınlanan *Kayıp Şehir* isimli dizi, bunun bir örneği olarak ele alınabilir.

Yayın günü ve saati kanal yönetimi tarafından defalarca değiştirilse de, 26 bölümün ardından yayından kaldırılmadan önce hatırı sayılır izleyici oranlarına ulaşan dizide, Trabzon'dan İstanbul'un arka sokaklarına göç eden bir ailenin hikâyesinin etrafında göç, yoksulluk, suç, ayrımcılık, şiddet konu edilir. Trabzonlu ailenin üyelerinin aynı apartmanda oturan Kürt aile ile ve ailenin kızı Zehra ile, hayat kadını Aysel ile karşılaşması; yasadışı Afrikalı göçmen Danyel ve transseksüel Duygu ile kurdukları ilişki, sokakta yaşayan 'apaçi' çocuklarla tanışması, o zamana kadar belki yalnızca televizyon ekranlarında karşılaştıkları travestiler/transseksüeller, göçmenler, sokak çocukları, hayat kadınları ve Kürtlerle ilgili önyargılarının değişmesine yol açar. Kızına ve eşine saygı ile yaklaşan, güvenen, şiddet uygulamayan, 'namus' davası gütmeyen, ailesinin geçimini sağlamak için alın teriyle çalışan Kürt babanın; çalışarak ailesinin geçimine yardım eden, kendi ayakları üzerinde durabilen, aşkına sahip çıkan Zehra'nın; kızının arkasında duran annenin nezdinde Kürtlerin geleneksel, kadın düşmanı, karanlık işlerle uğraşan erkekler ve ezilen, kurtarılmaya muhtaç kadınlardan ibaret olmadığı bir dünya çizilir. Transseksüellerin ya hiç görülmedikleri ya da yalnızca fuhuş ve şiddetle gündeme geldiği, böyle olmadıklarında da garip, tuhaf varlıklar olarak, hayat kadınlarının ise kötücül, yuva yıkıcı, ahlaksız ya da en azından 'kader kurbanı' olarak resmedildikleri televizyon ekranlarında, Duygu ve Aysel bu sefer bir 'tip' olarak değil, hikâyeleriyle, dertleriyle, her an maruz kalabildikleri şiddetle ve insani yanlarıyla, yaşayan birer karakter olarak resmedilirler. Seher'in ve Danyel'in hikâyesinde izleyici, İstanbul'un görünmezlerinin, göçmenlerin sürdürdükleri hayata, yoksulluğa, maruz kaldıkları ırkçılığa, kayıt dışı hayatlarının polis kurşunu karşısındaki kırılganlığına tanık olur.

Kayıp Şehir, birbirini yineleyen konularıyla, aşk-entrika-şiddet üçgenine hapsolan yerli diziler arasında ataerkil ilişkilerin, kalıpyargıların arkasına sığınmaksızın, kadın düşmanı, ayrımcı, ırkçı, önyargılı olmaksızın ve bizzat bu kalıpyargıları sorgulayarak da var olunabileceğini gösterir. Popüler kültür her zaman niteliksiz, önyargılı, kolaycı olanın kitleselleşmesi, kitleselleşebileceği anlamına gelmez. Alternatif mecralar (ki Gezi olayları bir bakıma bunların ne ölçüde etkili

ve değerli olabileceğini bir kez daha göstermiştir) popüler kültürün yeni mekânları, yeniden düşünülmelidir. Ancak bu, alternatif-radikal medya ile popüler kültür ilişkisini tartışan başka bir yazının konusu olabilir.

KAYNAKÇA

Atay, T. (2012) "Oryantalist Aksan, Feminist Aksaklık", *Radikal*, 03.06.2012.

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2007) *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. N. Ökten, İstanbul: Metis.

Bauman Z. (2005) *Liquid Life*, Cambridge: Polity Press.

Bennett, T. (1986) "The Politics of 'the Popular' and Popular Culture", *Popular Culture and Social Relations* içinde, der. T. Bennett, C. Mercer ve J. Woollacott, Milton Keynes: Open University Press.

Billig M. (2009) "Beyond a Joke: The Limits of Humour", *Violent Racist Jokes* içinde, der. S. Lockyer ve M. Pickering, s. 25-44, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Çam, Ş. (2009) "Televizyon Dizilerinin Kadına Yönelik Şiddet Temsillerinde Ataerkil Rejimin İdeolojisi", *Kültür ve İletişim*, sayı 12(2), s. 79-132.

Çoban Keneş, H. (2012) "Biyolojik Mitten Kültürel Mite: 'Yeni' Irkçılık Nedir?", *Dipnot*, sayı 9, s. 5-26.

Demirdizen, D. (2013) "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeğine Doğru mu?", *Çalışma ve Toplum*, sayı 3, s. 325-46.

Dittmer, J. (2005) "Captain America's Empire: Reflections on Identity, Popular Culture, and Post-9/11 Geopolitics", *Annals of the Association of American Geographers*, sayı 95(3), s. 626-43.

Doğanay, Ü. (2000) "Türkiye'de Popüler Kültüre Bir Bakış: Pehlivan Tefrikaları", *İletişim*, sayı 5, s. 9-34.

Eagleton, T. (1991) *İdeoloji*, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı.

Esposito, J. (2009) "What Does Race Have to do with Ugly Betty? An Analysis of Privilege and Postracial (?) representations on a Television Sitcom", *Television & New Media*, cilt 10, sayı 6, s. 521-35.

Gill, R. (2007) "Advertising and Post-Feminism", *Gender and the Media* içinde, s. 73-113, Maldin: Polity Press.

Hall, S. (1981) "Notes on Deconstructing 'The Popular'", *People's History and Socialist Theory* içinde, der. R. Samuel, London: Routledge, Kegan Paul.

Köker, E. ve Ü. Doğanay, (2010) *Irkçı Değilim Ama: Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler*, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu.

Kütahyalı, R. O. (2009) "Kürtleri Aşağılayan Projeler", http://www.haber7.com/guncel/haber/401086-osman-sinava-ergenekon-mercegi

Littlefield, M. B. (2008) "The Media as a System of Racialization: Exploring Images of African American Women and the New Racism", *American Behavioral Scientist*, sayı 51, s. 675.

Lopez, A. (1991) "Are all Latins from Manhattan? Hollywood, Ethnography and Cultural Colonialism", *Unspeakable images: Ethnicity & American Cinema* içinde, s. 404-24, Urbana: University of Illinois Press.

Mastro, D. E., Behm-Morawitz, E. ve Kopacz, M. A. (2008) "Exposure to Television Portrayals of Latinos: The Implications of Aversive Racism and Social Identity Theory", *Human Communication Research*, sayı 34, s. 1-27.

McQuail, D. (1994) *Mass Comminication Theory: An Introduction*, Thousand Oaks: Sage.

Mutlu, E. (2005) *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ankara: Ütopya.

Storey, J. (1993) *An Introduction Guide to Cultural Theory and Popular Culture*, New York: Harvester Wheatsheaf.

Pişkin, G. (2008) "Günümüzde Türkiye' de Sinema Filmleriyle Televizyon Dizilerinde Kadınlar ve Töre", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, s. 39-46.

Tatar, İ. (2013) "Yerli Televizyon Dizilerinde Yabancı Uyruklu Kadınların Temsili", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turner, G. (1990). *British Cultural Studies*, Boston: Unwin Hyman.

van Dijk, T. A. (1991) *Racism and The Press*, Routledge: Newyork.

Weaver, S. (2011a) "Liquid Racism and the Ambiguity of Ali G", *European Journal of Cultural Studies*, sayı 14(3), s. 249-64.

Weaver, S. (2011b) *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking*, Aldershot: Ashgate.

Wetherell, M. ve Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Wodak, R. ve Reisigl, M. (1999) "Discourse and Racism: European Perspectives", *Annual Review of Anthropology*, sayı 28, s. 175-79.

SİNEMADA NEFRET SÖYLEMİ

Zeynep Özarslan

Nefret söylemi ve nefret saiki ile işlenen suçlar, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve iletişim gibi, birçok farklı disiplinin çalışma alanıdır. Medya ortamlarındaki ayrımcı dil ve nefret söylemi konusunda yapılan akademik çalışmaların, genellikle, eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle yazılı basını analiz ettiği, ancak nefret söyleminin farklı medya ortamlarında, farklı araçlarla, görsel olarak da yayıldığı gözlemlenmektedir.

Her film bir anlatıdır ve her anlatının bir söylemi vardır; bu bağlamda sinema, çağın ruhuna göre, ayrımcı dilin ve nefret söyleminin üretildiği bir ortam olabilmektedir. Bu anlamda, medyadaki nefret söylemi incelemelerinin sinema alanını da kapsaması, literatüre olumlu bir katkı olacaktır.

Popüler kültürün önemli bir parçası olan sinema sadece bir sanat değil, hem savaş, hem de barış zamanlarında devletler tarafından kitleleri yönlendirmek için propaganda amacıyla da kullanılan bir kitle iletişim aracıdır. Bu nedenle, filmlerdeki temalar ve karakterler de, tarihin o döneminin gerektirdiği ulusal politikaları yansıtmakta ve o dönemin kaygıları doğrultusunda, karakterlerin temsiliyeti de değişmektedir. Dahası, filmler, izleyicilerin toplumsal sorunlarla ilgili düşünce ve tutumlarını yönlendirebilmekte, algılarını şekillendirmekte ve bir anlamda kanaat önderliği de yapabilmektedir. İzleyici, gündelik hayatında karşılaştığı çatışma durumlarında, filmin kurmaca dünyasından hatırladıklarını yaşanan gerçekliğe uygulayabilmekte ve bu iki dünyanın karışımı ile bir yargıya varabilmektedir.

Biz de burada, sinemadaki ayrımcılık ve nefret söylemi incelememizde, sinemayı bir propaganda aracı olarak yorumluyoruz ve her filmi bir anlatı ve/veya metin olarak değerlendirerek, bu anlatının söylemini analiz etmeyi amaçlıyoruz. Bu nedenle, sinema tarihi boyunca filmlerde ayrımcılığın nasıl temsil edildiğini ve tarihsel ve toplumsal dönüşüm dönemlerine göre belirli hedeflere yönelik nefret söyleminin yaygınlaşmasında ve meşrulaşmasında film dilinin nasıl kullanıldığını, ana hatlarıyla ortaya koyuyoruz. Bu bağlamda

Hollywood sinemasından, Avrupa ülkelerindeki sinemaların uluslaşma sürecinde kullandıkları tekniklerden yola çıkarak seçtiğimiz, olumsuz temsiliyet içeren belirli filmleri ele alıyoruz ve bazı olumlu örneklere de değiniyoruz.

Nefret söylemi, Türkiye bağlamında her geçen gün daha fazla çalışmanın üretildiği bir alan olsa da, bu alanda yapılmış akademik çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla, çalışma boyunca, yoğunluklu olarak yurtdışı literatürden hareket ettik. Ancak, bu yazının sınırlarını aşacak boyutta ve derinlikte olan 'sinemada nefret söylemi'ni, açık olumsuz temsiller içeren filmler üzerinden, ana hatlarıyla ele almayı tercih ettik. Bize göre, sinema da ayrımcılık ve nefret söylemine karşı mücadele edilmesi gereken alanlardan biridir ve tarihi boyunca karşılaştığımız olumlu örnekler, bizlere daha insani bir film dili geliştirmek için umut vermektedir.

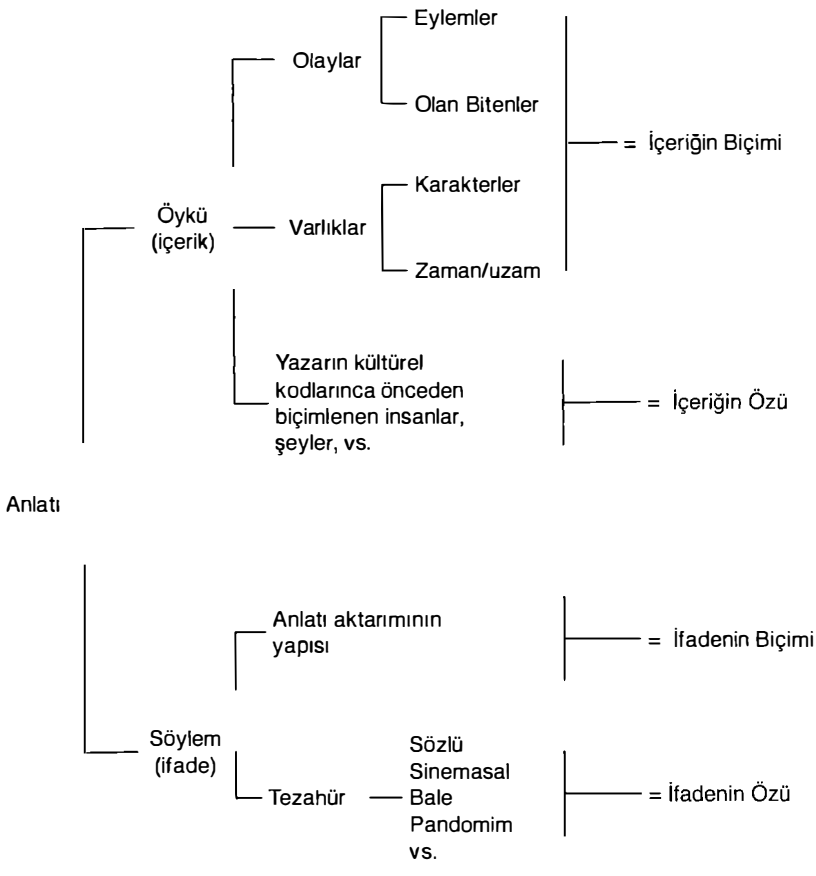
KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Hem bir sanat, hem de bir propaganda aracı olarak değerlendirilen sinemanın, temelde, ekonomik, politik/ideolojik ve estetik olmak üzere üç işlevi vardır. Bir endüstri olarak değerlendirildiğinde, her film aslında bir ticari üründür ve filmin üretim, dağıtım ve gösterim aşamalarında belirli ekonomik ilişkiler önem kazanmaktadır. Anaakım sinema, bu ekonomik işlevinin yanında, egemen güçlerin ideolojisini, kültürün bir parçasıymış gibi doğallaştırarak kitlelere ulaştırmayı da hedefler, "[ç]ünkü filmler, sosyal gerçekliğin şu ya da bu şekilde inşa edilmesine zemin hazırlayan psikolojik duruşları, dünyanın ne olduğuna ve ne olması gerektiğine ilişkin ortak düşünceyi yönlendirerek toplumsal kurumları ayakta tutan daha geniş bir kültürel temsiller sisteminin parçasıdır" (Ryan ve Kellner, 1997, s. 38). Kültürel temsillerin estetik sunumu ise, bu temsillerin aslında egemen kültürel temsiller olduğunu anlamamızı engellemeye hizmet eder. Kısacası "filmler, muhtelif temsil biçimlerinin, toplumsal gerçekliğin nasıl kavranacağını, daha da fazlası ne olacağını belirlemek için birbirleriyle yarıştığı bir kapışma zeminidir" (s. 37). Dolayısıyla, sinemada ayrımcı söyleme karşı mücadele, hem endüstrideki istihdamı, hem de anaakım filmlerin ideolojik ve estetik diline karşı duruşu kapsamalıdır.

Kültürel temsiller üzerinden işleyen politik bir mücadele alanı olan sinemada, iktidarlar, anaakım ya da ulusal sinemaları, kendi çıkarları

doğrultusunda kitleleri ikna etmek için bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Propaganda bütün kitle iletişim araçları ile yapılır ve her iletişim aracının hedef kitlesi, etkisi ve işlevi farklıdır (Maynard, 1975). Sinema asıl gücünü propaganda sayesinde keşfetmiştir, ve temelde bir ikna sanatıdır. Bu bağlamda, sinemanın propaganda aracı olmasında her üç işlevinin de önemli olduğu görülmektedir. Sinema, bir endüstri olarak, politik amaçlar doğrultusunda sanatsal/estetik üretimlere olanak veren bir yapıdadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve boyunca popüler bir iletişim aracı haline geldiği için propaganda amacıyla da yoğun olarak kullanılmış ve propagandanın da sinemanın doğal dilinin gelişmesine büyük katkı yaptığı görülmüştür. Ayrıca, propaganda sadece savaş zamanlarında değil, barış dönemlerinde de kullanılan bir ikna sanatıdır, çünkü iktidar hegemonyasını sürdürmek için her zaman belirli 'düşman'lara ya da 'öteki'lere ihtiyaç duyar ve bu 'öteki'ler sayesinde, ülke içindeki milli birlik, beraberlik vb. duygular güçlendirilir. Diğer bir deyişle, iktidarlar toplumsal bütünlüğü sağlamak için belirli bazı kimlikleri ya da grupları ötekileştirir ve bu ötekileştirilen kimlikler yoluyla toplumsal ayrıcalıklar doğar, güçlenir: "[A]yrımcılığın günlük toplumsal pratikleri Ötekiler hakkındaki olumsuz inançların bilişsel temelini önvarsayar: Irkçı ideolojiler tarafından yapılandırıldıkları için kalıplaşmış fikirler, önyargılar, ırkçı tutumlar ya da diğer toplumsal olarak paylaşılan düşünceler" (van Dijk, 2003, s. 53). Bu durum 'öteki'ni yok etmeye ve tek kimliğin geçerli olduğu, imkânsız bir toplum yaratma istemine de yol açar. Bu düşünce/ideoloji ve uygulamalar, anaakım sinema sayesinde, sistematik ve bilinçli olarak yeniden üretilir. Anaakım sinemasal üretimler, bir ülkenin kültür endüstrisinin ve politikalarının sonucudur ve kara propaganda durumunda, kitle içindeki belirli gruplar karalanarak, kitlenin geri kalanının da aynı grubu karalaması yönünde, kitleleri ikna etmesi amaçlanır. Bu bağlamda, sadece totaliter rejimlerde değil, demokrasilerde de, iktidardaki güçlerin belirli bir gruba yönelik nefret söylemini filmler üzerinden ürettiği ve filmlerin birçok sinema salonunda ya da televizyonda gösterimi ile yaygınlaştırdığı görülmektedir.

Buna göre, sinemadaki ayrımcı dili ve nefret söylemini nasıl analiz edebiliriz? Öncelikle, her filmin bir anlatı olduğu noktasından başlayabiliriz. Amerikan yapısalcı anlatı kuramcılarından Seymour Chatman'ın sinemasal anlatı diyagramı, bu noktada yol gösterici olacaktır (2008, s. 23):

Bu diyagrama göre, sinemasal anlatıda hem öykü, hem de öykünün nasıl anlatıldığı, yani söylem önemlidir. Eleştirel söylem çözümlemesi, yazılı basındaki nefret söylemi analizlerinde sıkça başvurulan bir yöntemdir, ancak burada filmleri incelerken sadece filmdeki diyalogları/sözü değil, görsel kodları, yani film dilinin görsel gramerini de (kamera açıları, çerçeve düzenlemesi, ışık ve odak kullanımı vb.) analiz etmeliyiz. Bu noktada, eleştirel söylem çözümlemesini göstergebilimsel analizlerle zenginleştirmek yararlı olabilir. Bunun için, her ne kadar, aralarında görüş ayrılıkları olsa da, sinema göstergebiliminin önemli temsilcileri Jean Mitry ve Christian Metz'in temel kavramlarını referans noktası olarak alabiliriz (Andrew, 2000).

Sinema göstergebilimine göre, dil ile film arasında bazı benzerlikler vardır. Örneğin dilde, nasıl sesbirimleri sözcüklerin, sözcükler tümcelerin, tümceler paragrafların, paragraflar bölümlerin ve bölümler de öykülerin oluşmasına olanak veriyorsa, filmlerde de planlar sahnelerin, sahneler sekansların, sekanslar bölümlerin ve bölümler de filmlerin oluşumunu sağlar. Bu bağlamda, dizimsel ve dizisel yapılar,[1] dilde ve filmde benzerdir. Buna ek olarak, bir göstergenin temel anlamı herkes tarafından kabul edilen anlamına gönderme yaparken, kültüre, ideolojiye vb. göre değişen yan anlam, göstergenin mecaz anlamına gönderme yapmaktadır. Burada önemli bir noktayı unutmamak gerekir: Sözcüklerin neredeyse nötr olarak kabul edilebilecek sözlüksel anlamları varken, imgelerin anlamları nötr değildir; aksine, her imge yönetmenin bir seçimidir ve imge değerlendirilirken, kültür ve ideoloji gibi alanlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Sinema tarihi boyunca filmler üzerinden, ana hatlarıyla ayrımcı dilin ve nefret söyleminin izlerini süreceğimiz bu çalışma, sınırlılıkları nedeniyle, filmleri ayrıntılı olarak analiz etmemize olanak vermemektedir. Bu nedenle, seçilen filmlerde Oğuz Adanır'ın *Sinemada Anlam ve Anlatım* adlı kitabında (2003) kullandığı analiz yöntemini tercih ettik. Adanır, film analizine filmin öyküsünü anlatarak başlar ve ışıklandırma, renk, iç ve dış mekânlar, giysi ve dekor, efekt ve müzikten oluşan teknik kodları ya da temel anlamın gösterenlerini çözümleyerek devam eder. Temel anlamın gösterilenini[2] de belirttikten sonra, filmsel öykünün yan anlamları üzerinde durur. Biz de seçtiğimiz filmler için göstergebilimsel kavramlarla temel anlamı ifade edip, filmlerdeki yan anlamları yorumladık.

Anlatı kuramlarının ve göstergebilimin yanında, yapısalcılığın önemli temsilcilerinden Claude Lévi-Strauss'un görüşlerinden de yararlandık. Özellikle tür filmlerinin analizinde, Lévi-Strauss'un ikili karşıtlıklar yöntemi yararlı olmaktadır. Anlamın zıtlıklar üzerinden gerçekleştiğini savunan bu yönteme göre, filmdeki karakterlerin simgesel anlamlarına ulaşmak için örneğin iki karakter arasındaki

1 'Dizimsel' ve 'dizisel', göstergebilime özgü kavramlardır. Dizisel boyut (*paradigm*), birbirinin yerine geçebilecek, aynı türden çok sayıda gösterge içinden birini seçip diğerini elemektir; dikey boyuttur. İkili karşıtlıklar ve seçilmeyen şeyler, seçilen şeyin anlamını belirler. Dizimsel boyut (*syntagm*), seçilen birimleri yan yana getirerek bir anlam bütünü oluşturmaktır; yatay birimler setidir.

2 Göstergebilimin kurucularından olan F. Saussure'e göre göstergenin iki boyutu vardır: Gösteren (fiziksel boyut) ve gösterilen (kavramsal boyut).

farklılıklar önce basitleştirilir, sonra genelleştirilir ve böylelikle filmin tümüne ve hatta o türü temsil eden tüm filmlerdeki karakterlere uygulanabilecek olan stereotipler üretilebilir. Western filmlerinde yerlilerin 'kötü/ilkel', beyaz adamın 'iyi/uygar' olarak temsil edilmesi, bunun tipik bir örneğidir.

Kısacası, bir yandan sinemada ayrımcı dil konusunda zengin bir literatür olmamasından, diğer yandan da film analizlerinde çoklu okumaların tercih edildiği günümüz film kuramı ve eleştirilerinden yola çıkarak, burada farklı yaklaşımları sunmayı ve filmlerin seçiminde ve analizinde uygun olduğu varsayılan yöntemi ya da kuramı benimsemeyi tercih ettik.

SİNEMANIN DOĞUŞU, PROPAGANDANIN ÖNEMİ VE AMERİKAN SİNEMASINDA IRKÇILIK

Sinema literatüründe, 'sinematograf' aletini geliştiren Auguste ve Louis Lumière kardeşlerin Paris'te ilk kitlesel film gösterimini yaptığı 28 Aralık 1895 tarihi, sinemanın başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak bu tarihten önce de, dünyanın farklı ülkelerinde birkaç mucit benzer çalışmalar yapmıştır (Thompson ve Bordwell, 2010). Bu ülkelerden biri de Amerika Birleşik Devletleri'dir. O dönemde, daha sonra Hollywood'un oluşumuna ironik bir katkıda bulunacak olan Thomas Alva Edison[3] ve yardımcısı William Dickson, geliştirdikleri 'kinetoskop' ile film yapmaktadır.

Sinemanın ortaya çıktığı 1900'lerde ABD'nin gündeminde olan ırkçılık olgusu, sinemada da kendine yer bulmuştur. Filmlerde siyahların temsiliyeti, Amerikan sinemasının ırkçılığa yaklaşımını anlamamıza da olanak verecektir. Amerikan sinemasında siyahların varlığı Thomas A. Edison'ın kinetoskop filmlerine kadar geri götürülebilir (Pines, 2003). Diğer bir deyişle, Hollywood ortaya çıkmadan önceki Amerikan sinemasında da ayrımcı dilin varlığından söz etmek mümkündür. İlk yıllarında sadece kitlesel bir eğlence aracı olarak değerlendirilen sinemada, siyahların temsiliyeti de buna göre düzenlenmiştir; bu

3 Hollywood sinema endüstrisi, Thomas Edison'ın tröstü olarak da bilinen Motion Picture Patents Company'nin sinema sektörünü tekelleştirme girişiminin başarısızlığa uğramasının bir sonucu olarak, 1910'larda birçok film şirketinin Los Angeles'ın batısındaki Hollywood banliyösüne ve civarına yerleşmesiyle başlamıştır (Gomery, 2003).

temsiliyet, bize o dönemin kültürel zihniyetini ve ırksal –ve ırkçı– tasvirlerini de göstermektedir. Erken dönem filmlerde, çoğunlukla Güney'in tarım kültüründe yaşayan ve bu nedenle, genellikle 'plantasyon' görüntüleri eşliğinde sunulan siyah insanlara dair grotesk klişeler vurgulanıyor ve bunlar gülmece unsuru olarak kullanılıyordu. Buna göre, Amerikan sinemasında ilk dönem filmler, etnik yönelimli, kısa komedilerdir ve "bu ilk dönem ırksal motifler, genellikle yüzü siyaha boyalı karakterlerin beyaz izleyicileri eğlendirmek için abartılı komik durumlar canlandırdıkları toplumsal ve ırksal olarak yalıtılmış konumlara yerleştirilmelerdir." Amerikan sinemasında "zenci rolleri için siyah makyajlı beyaz oyuncuların kullanılması geleneği" sonraki yıllarda da devam etmiştir (Pines, 2003, s. 563-4). Buna göre, aslında, sinema tarihinin daha başında, Amerikan sinemasının ırkçı bir yaklaşımda olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu filmlerde, olay örgüsü açısından olmasa bile, siyahların, beyaz ırkın eğlencesi olarak sunuldukları gözlemlenmektedir.

Buna ek olarak, siyah ve beyaz karakterler arasında sözde cinsel karşılaşmaları konu edinen komediler de vardır (Pines, 2003, s. 564). Bu yaklaşımın da, sonraki yıllarda yine klasik Amerikan sineması tarafından etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle siyah erkeklerin beyaz kadınlar için bir tehdit olduğu yönündeki ayrımcı dil ve görsel nefret kodları sıklıkla tekrarlanacaktır. "Aşağılayıcı siyah imgesine yönelik eğilimin bir göstergesi" olan en erken örnek, Biograph Company tarafından yapılan *Fights of Nations* ('Ulusların Kavgaları', 1907) adlı filmdir. "Bu ırksal klişeler pastişi, birbirleriyle dövüşen ve genelde kendi klişeleşmiş rollerini oynayan bir dizi etnik çifti (Yahudi, Meksikalı, İrlandalı ve siyahları) konu edinir. Ama filmin sonunda, siyahlar dışında kavga eden tüm etnik gruplar uzlaşır, başka bir ifadeyle simgesel siyahlar, filmin ütopik –ve ırkçı– sivil toplum ve evrensel uyum vizyonundan kategorik olarak dışlanır" (Pines, 2003, s. 564).

Klasik Amerikan sinemasının babası olarak kabul edilen David Wark Griffith'in *The Birth of a Nation* ('Bir Ulusun Doğuşu', 1915) adlı filmi ile, ırksal betimlemeler yeni bir boyut kazanır. Film, sinemasal anlamda birçok yenilik içermesi ve estetik değeri açısından bir yandan övgüye değer bulunurken, diğer yandan da, içeriğindeki derin ırkçı yaklaşımlar nedeniyle çokça suçlanmıştır. Amerikan İç Savaşı'nı ve savaş

sonrası Yeniden İnşa (*Reconstruction*) dönemini anlatan film için, ABD Başkanı Woodrow Wilson "Tarihin ışıklarla yazılması gibiydi ve tek üzüntüm filmde anlatılanların hepsinin gerçek olmasıdır" ifadesini kullanırken (Salter, 2004), Rus yönetmen Sergei Eisenstein, filmi "Ku Klux Klan için pelikülden yapılmış bir anıt" olarak niteleyerek, filmdeki ırkçılığı vurgular (Eisenstein, 1985).

Sinema literatüründe, Griffith'in filmindeki ırkçı öğeleri çözümleyen birçok çalışma vardır. Örneğin, Gunning (2003) daha en başından beri sinemanın temel formlarının aslında ırkın temsil edilmesiyle ilgili olduğunu ileri sürmekte ve bu argümanını, Griffith'in Biograph Company için yaptığı filmlerde ırkın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu inceleyerek desteklemektedir. Gunning, Griffith'in filmlerinde bir fikir belirtmediğini, belirli önyargılarla seçilmiş tarihi gerçekleri kullanmasıyla ırkçılık yaptığını ileri sürer. Örneğin, *Bir Ulusun Doğuşu* filminde nesnel bir tarih anlayışı yoktur, ırkçı tavırlar sergileyen bir karakterin gözünden Yeniden İnşa dönemi anlatılmaktadır. Gunning, özellikle filmdeki iki nokta üzerinde durur. Bunlardan biri, Austin Stoneman'ın, siyah hizmetçisi Lydia Brown tarafından cinsel olarak 'ayartıldığı' sahnedir. Lydia histerik bir şekilde, evin hanımı olmak fantezisiyle önce kendini mağdur olarak gösterir ve sonra Stoneman'ı baştan çıkarmayı başarır. Bu sahne, özellikle Yeniden İnşa dönemindeki ırkçı ve kadın düşmanı bakışın stereotiplerini kullanarak, siyah kadınlara karşı olumsuz duygu ve düşüncelerin yeniden üretilmesini pekiştirmektedir. İkinci nokta ise, filmde önemli rollerdeki siyahları canlandıran oyuncuların beyazlardan seçilmesi ve bu beyaz oyuncuların yüzlerinin siyaha boyanarak, siyah kişilermiş gibi gösterilmeye çalışılmasıdır. İlginç olan ise, bu makyajın sadece ana rollerde kullanılması, daha küçük rollerin ise siyahlar tarafından canlandırılmasıdır. Yukarıda da değinildiği gibi, bu gelenek sonraki yıllarda da devam eder. Örneğin, literatürde ilk sesli film olarak kabul edilen *The Jazz Singer* ('Caz Şarkıcısı', yön. Alan Crossland, 1927) filminde de ana karakter Al Jolson bir beyaz tarafından canlandırılır. Griffith'in siyahları bu olumsuz stereotiplerle temsil etmesi, Amerikan sinemasında olumsuz ve ayrımcı bir geleneğin başlamasına neden olmuştur. Griffith'in yaklaşımları ve yarattığı sinemasal uylaşımlar, Amerika'da beyazların ırkla ilgili zihin haritaları hakkında da ipucu vermektedir.

Bir Ulusun Doğuşu adlı filmin bir diğer önemli sahnesinde de, Flora Cameron, Gus tarafından ormanda takip edilir. Beyaz genç kız Flora su doldurmak için ormana gider; siyah Gus da, ona evlenme teklif etmek üzere (artık yasalarda beyazlarla Afro-Amerikalı vatandaşların evliliğine izin verilmektedir) peşinden gider. Ancak Flora, Gus'ın kendisine saldırıp tecavüz edeceğini zannederek kaçmaya başlar ve sonunda, daha fazla kaçamadığı için uçurumdan atlayarak intihar eder. Bu sahnede Griffith, kovalamacayı, 'çaresiz' beyaz kıza ve tecavüzcü gibi sunulan 'vahşi' siyah Gus'a kesmeler yaparak göstermiş, yani Gus'ın Flora'yı takibini paralel kurgu ile vermiştir. Böylece Griffith, sinema tarihinde paralel kurgunun dramatik gerilimi artırmak için nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini göstermiş ve daha ilk yıllarından itibaren sinemanın temel kurallarından birini belirlemiştir. Seyircinin 'çaresiz' Flora ile özdeşleştiği bu sahne, beyaz kadına yönelik siyah 'vahşet'le mücadele etmek için Flora'nın ağabeyi Ben Cameron'ın öncülüğünde kurulan Ku Klux Klan örgütünün sözde ortaya çıkış nedenini de meşrulaştırmaktadır. Bu sahnede, paralel kurguya ek olarak, sinemadaki 'eksiği doldurma' uylaşımı da önemlidir. İzleyici anlatıdaki bütünlüğü sağlamak amacıyla, sinemanın gerçekmişgibilik ya da doğallık özelliklerinden de yararlanarak, filmde eksik bırakılan bazı boşlukları doldurur. Burada izleyici, Gus'ın motivasyonunu yorumlarken Flora ile özdeşleşmiş ve filmde gösterilmese bile Gus'ı 'vahşi' olarak yorumlamıştır. Pines da, filmi, "üstün beyaz değerlerini savunmak için siyah erkek cinsel klişesini açıkça sömüren bir kaç filmden biri" olarak değerlendirir. "Bu cinsel ırkçılık, filmin tematik gelişiminde belirgin bir rol oynar ve Ku Klux Klan'ın –Griffith'in 'beyaz uygarlığın kurtarıcıları' olarak manşete çıkardığı– eylemlerini haklı gösteren bir kurtarma finaliyle biter" (2003, s. 566).[4]

Bu film, sinemanın toplumsal yaşama etkilerinin somut bir örneğidir aynı zamanda. National Association for the Advancement of Colored People (NAACP, Siyahların İlerlemesi İçin Ulusal Birlik) filmin birçok eyalette gösterimini yasaklatmayı başarır ancak, filmin gösterimi sırasında, filmin ırkçı tonunu protesto etmek amacıyla ABD'nin birçok kentinde ayaklanmalar çıkar. Siyah hakları lideri Booker T. Washington'ın

4 Griffith, biraz da filmin ırkçı tonu nedeniyle aldığı eleştirilere cevap olması amacıyla 1916 yılında *Intolerance* (Hoşgörüsüzlük) adlı filmi yapar, ancak bu film seyirciden beklenen ilgiyi görmez.

özel sekreteri Afrika kökenli Amerikalı Emmett J. Scott, Griffith'in ırkçı filmine karşı kendi filmini yapmaya başlar ve filmin kısaltılmış bir versiyonu nihayet 1919'da *The Birth of a Race* ('Bir Irkın Doğuşu') adıyla piyasaya çıkar (Pines, 2003, s. 566). Ancak bu film, ticari olarak başarı sağlayamaz.

Bir Ulusun Doğuşu, film dilinin ideolojik amaçlara yönelik olarak izleyicileri ikna etmek için nasıl kullanıldığına da iyi bir örnektir. Bu durum, o ideolojinin 'doğal' olarak kabul edilmesinde film dilinin rolünü de ortaya koymaktadır. Örneğin, Klan örgütünün kurucusunun bakış açısından Yeniden İnşa döneminin anlatıldığı filmde, bakış açısı, aslında yönetmenin ideolojisini aktarmak için kullanılan önemli bir teknik olarak ortaya çıkmaktadır. Güney'e ve Güney'in yitirilen değerlerine her zaman nostaljiyle yaklaşan Griffith,[5] imgenin nötr bir anlamı olmadığını, her seçimin bir yananlam barındırdığını ve sinemanın önemli bir propaganda aracı olabileceğini, bu filmiyle ortaya koymuştur. Sinemanın ilk yıllarından itibaren, Amerikan sinemasının babası olarak kabul edilen Griffith'in görsel dille nefret söylemi ürettiği ve ayrımcı, ırkçı dili pekiştirdiği ileri sürülebilir.

1940 ve 1960 arası Hollywood sinemasını inceleyen Nickel (2004), İkinci Dünya Savaşı döneminde, NAACP'nin de önemli katkılarıyla, Hollywood film stüdyolarının Afro-Amerikalı erkekleri temsil etmesinin değişmeye başladığını belirtir. 1940'ların başlarında, "Negro[6] artık toplumun normal bir üyesi olarak resmedilmeye" başlar. Bu durum, 'dışarıda faşizme, içeride ırkçılığa karşı çifte zafer' kampanyalarının,[7] savaş boyunca gelişmekte olan özgürlükçü tavırların da bir sonucudur. Savaş sonrası dönemde, özellikle 1949'da, ırksal hoşgörüyü savunan dört film öne çıkar: *Home of the Brave* ('Cesurların Vatanı', Mark Robson), *Pinky* (Elia Kazan); *Lost Boundaries* ('Kayıp Hudutlar',

5 Kuzey-Güney Savaşı'nın anlatıldığı filmde, siyahların köle olarak tarım arazilerinde çalıştırıldığı Güney topraklarında iktidarı elinde bulan zenginler köleliğin kaldırılmasına karşı çıkmıştır ve Güney'deki zengin bir aileden gelen Griffith de benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Filmin, köleliğin kaldırılışının anlatıldığı sahnelerinde ve genel olarak filmin tümünde Griffith'in bu yaklaşımı hissedilmektedir.

6 'Negro', Afro-Amerikalı insanlara hitap etmek için kullanılan, genellikle olumsuz çağrışımları olan bir ifadedir.

7 Çifte Zafer Kampanyaları: 1940'lı yıllarda Afro-Amerikalı askerler İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasına yardım etmiştir ve bu durum ülke içinde siyahlara karşı ayrımcılık yapılmaması için uygun şartların oluşmasına olanak vermiştir. Dışarıda faşizme, ülke içinde ırkçılığa karşı yürütülen bu kampanyalar, siyahların moralini yükseltmiştir.

Alfred Werker); *Intruder in the Dust* (Clarence Brown). Bunlar ve benzerleri sayesinde, ırksal mesaj taşıyan filmler, toplumsal sorunları ele alan filmlerin bir alt türü olarak karşımıza çıkar. Ancak bu filmler, tam anlamıyla ayrımcılıktan uzak değildir, çünkü bu filmlerde Afro-Amerikalı erkekler ya engellidir ya da engelli bir beyaza[8] eşit olarak temsil edilmektedir. Nickel'e göre bu durum, yakın plan çekimlerle, beyaz seyircinin Afro-Amerikalı karakterlerle özdeşleşmesine olanak vermekte ve siyahlara sempati duymasını ve onları "çok da tehdit edici bulmamasını"[9] sağlamaktadır (2004, s. 30-31). Ayrıca filmler, genellikle Afro-Amerikalı ve beyaz erkeğin dostluğu ile son bulmakta ve ırklar arası entegrasyon konusundaki reformist 'Amerikan başarı'sını destekler. Nickel'a göre, bu yaklaşım sadece anaakım Hollywood ile sınırlı değildir, Amerikan bağımsız sinemasında da kendine yer bulmaktadır. Örneğin, *Body and Soul* ('Beden ve Ruh', Robert Rossen, 1947), ve *Bright Victory* ('Parlak Zafer', Mark Robson, 1951), *To Kill a Mockingbird* ('Bülbülü Öldürmek', Robert Mulligan, 1962), *Nothing but a Man* ('Sadece Bir Adam', Michael Roemer, 1964), *A Patch of Blue* ('Bir Parça Mavi', Guy Green, 1965) ve *The Heart is a Lonely Hunter* ('Yalnız Bir Avcıdır Yürek', Robert Ellis Miller, 1968). Nickel (2004, s. 39), filmlerdeki bu beyaz kahramanların aciz durumdakilere yardım etmesi, demokratik idealleri savunması gibi temalar sayesinde, beyaz liberal seyircilerin filmler üzerinden ırk eşitsizliği konusundaki suçluluk duygularını azaltarak kendilerini iyi hissettiğini belirtir. Benzer şekilde, Pines da (2003, s. 569) 1960'lardaki siyah yurttaş hareketinin, 'siyah' olmaya dair 'olumlu' düşüncelere dayanan yeni imajlar yaratmasıyla sinemada da olumlu dönüşümler yaşandığını belirtir.

1960'lardan sonra Amerikan sinemasında Afro-Amerikalıların temsiliyeti daha insani bir boyut kazanmış olsa da, Amerikan sinemasının farklı etnik kökenlerden insanların tümünü her zaman olumlu bir şekilde temsil ettiğini ileri sürmek mümkün değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, ayrımcı dil ve nefret söyleminde, nefret edilen grup

8 Klasik Amerikan sinemasında ana karakter genellikle orta sınıf, beyaz erkektir. Bu karakterin engelli olması acizliğe, yoksunluğa ve güçsüzlüğe işaret ederek, izleyicinin ona sempati duymasına olanak verir.

9 Bu filmlerde genellikle beyaz erkeklerin bir kız arkadaşı ya da karısı varken, Afro-Amerikalı karakterlerin çoğu romantik bir ilişki içinde temsil edilmez. Bu durum, Griffith'in *Bir Ulusun Doğuşu* (1915) filmiyle oluşan, Afro-Amerikalı erkeğin cinsel anlamda 'tehdit' olarak algılanmasının da törpülendiğini işaret etmektedir. Ayrıca, Afro-Amerikalı erkekler şerefli, onurlu, namuslu kişiler olarak temsil edilir (Nickel, 2004).

gündeme göre değişmekte, tarihsel döneme göre filmlerde de belirli grupların sistematik olarak olumsuz stereotipleştirildiği gözlenmektedir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde Rusların, Vietnam Savaşı döneminde Vietnamlıların olumsuz temsillerine rastlamak mümkündür. Ülkenin dış politikasına göre konumlandırılan 'öteki', sinemada da 'öteki' olmakta ve olumsuz temsil edilmektedir. Yakın tarihli benzer bir temsiliyet, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonraki filmlerde Arapların ve Müslümanların sunumunda görülmektedir. Yin'e göre (2010), 11 Eylül saldırısından önce Müslümanlar, özellikle Arap Müslümanlar, Hollywood sinemasında, genellikle sarışın kadın meraklısı şeyhler ya da teröristler olarak, stok karakterler halinde sunuluyordu; yani, genellikle çok dikkat çekmeyen ve gülmece unsuru olarak kullanılan yan karakterlerdi. Bu temsiliyet de çok olumlu olmamakla beraber, 11 Eylül'den sonra durum değişmiş, Araplar ve Müslümanlar filmlerde politik faaliyet içinde olan ana karakterler olarak yer almaya başlamıştır. Bu değişim sadece sinemada değil, tüm Amerikan medyasında yaşanmış, olumsuz temsiliyette fark edilir bir artış olmuştur.

Yin (2010), Hollywood'un, 'gerçekmişgibiliği' sağlamak için izleyicinin kabul edeceği kötü karakterler yarattığını, yani genel sosyal bakışı ve önyargıları yansıttığını ileri sürer. Yin'e göre, seyirci bunu görmek istediği için ve popüler kültür aynı zamanda ulusal politikalarla da ilgili olduğu için, sinemada Müslümanlığın temsiliyeti bu yönde değişmiştir. Ancak bu bir kısır döngüye de yol açar; bir yandan Hollywood üretimleri izleyicinin inançlarını etkilerken, diğer yandan izleyicinin inançları da Hollywood üretimleri üzerinde etkili olur. Yin (2010), Hollywood'un, daha fazla önyargı üretmemek için, zaman zaman durumu dengelemek adına, Amerikalı Arapları ya da Müslüman Amerikalıları bu teröristlere karşı savaşan gruplar olarak temsil ettiğini de belirtir. Ayrıca, Griffith'in *Bir Ulusun Doğuşu* filminde Afro-Amerikalı karakterlerin beyazlar tarafından canlandırılmasında olduğu gibi, Yin'e göre (2010) 11 Eylül sonrası filmlerde de Arap karakterler, Arap kökenli olmayan, genellikle Latin, Ortadoğulu, Afrikalı vb. oyuncular tarafından canlandırılmaktadır, ancak bu noktada Arap oyuncuların bu rolleri oynamak istememesi de büyük oranda etkili olmaktadır. Sonuç olarak, son yıllarda yoğun olmamakla beraber, Hollywood sinemasında ırkçı söylem halen devam etmekte, sadece hedef alınan gruplar dönemin kültür politikalarına ve izleyici kaygılarına göre değişmektedir.

ALMANYA'DA NASYONAL SOSYALİZM DÖNEMİNDE SİNEMA

Sinemada ayrımcı dilin ve ırkçılığın yoğun olarak üretildiği dönemlerden biri de, Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm dönemidir. Rentschler'e göre (2003), Nasyonal Sosyalizm'in canavarlıkları dikkate alındığında, onun koruması altında yapılan sinema filmleri, haber filmleri ve belgeseller, birçok yorumcu için sinema tarihinin en karanlık dönemini temsil eder.

Alman eleştirmen Wilhelm Roth'un gözlemine göre, 1933-1945 arasında üretilen filmler, sinematografik bir cehennemi andırmaktadır (akt. Rentschler, 2003, s. 429). Ayrıca, Nasyonal Sosyalistler işbaşına geldikten sonra "çoğu ilerici ve bağımsız 1500'den fazla Yahudi sinemacının Almanya'dan kaçması ve onların yerini siyasal açıdan itaatkâr yeteneksizlerin ve ikinci sınıf oportünistlerin alması" (Rentschler, 2003, s. 430) sinemada sadece filmlerin içerik ve biçimleri açısından değil, endüstrideki istihdam açısından da bir ayrımcılık yaşandığını göstermektedir.

Sinema endüstrisindeki benzer bir ayrımcılık, ABD'de 1922'de Will Hays başkanlığındaki Motion Picture Producers and Distributers of America (MPPDA, Amerika Film Yapımcıları ve Dağıtımcıları Birliği) döneminde de yaşanmıştır. Her ne kadar bu kurum, filmlerin içeriklerini 'ahlaki' uzlaşımlara göre düzenlemekten sorumlu olsa da, filmlerdeki temsillerde sansür uygulanması ve takip eden yıllarda bu sansürün bazı Sovyet filmlerinin gösterimini yasaklamak gibi siyasal uzantıları olmuştur. Amerika'da sinemayı düzenlemekten sorumlu olan bu ve benzer kurumlar üzerinden, içerik açısından sakıncalı bulunan filmlerin yönetmenlerine de baskı yapılmış, filmlerin içerikleriyle ilgili düzenleme endüstrideki istihdamın da ona göre düzenlenmesine neden olmuştur. Bu düzenlemeler ülke içinde üretilen filmlerle sınırlı değildir, ithal edilen filmleri de kapsamaktadır. Avrupa'da da benzer uygulamaların olduğu görülür. Maltby'ye göre (2003) Nazi Almanyası ve faşist İtalya, Amerikan filmlerinin ve diğer ithal filmlerin içeriğini de kontrol etmeyi amaçlayan, katı bir sansür uygulamıştır.

Nasyonal Sosyalizm döneminde, tüm popüler kitle iletişim araçları, Propaganda Bakanı J. Goebbels tarafından etkin propaganda araçları olarak kullanılmış, sinema bunlar arasında özel bir öneme sahip

olmuştur. En etkili propagandanın, dikte ederek değil, eğlendirirken yapılan propaganda olduğunu keşfeden Goebbels, kaçış sinemasını, faşizmin ilkeleri doğrultusunda kitleleri ikna etmek için aktif bir biçimde kullanmıştır. Sinema endüstrisindeki istihdam dışında, filmdeki öykü ve film dilinin grameri de bu amaca hizmet etmesi için tasarlanmıştır. Çünkü "Goebbels, kitle kültürünü kült değerlerle doldurmaya, halkı uyutmak için siyasalı estetikleştirmeye çalıştı. Onun keyifle belirttiği gibi, bütün filmler siyasaldır, en çok da siyasal olmadığını iddia edenler siyasaldır" (Rentschler, 2003, s. 433). Böylelikle, o dönemde sadece propaganda filmlerinin değil, halkı eğlendirerek realiteden kaçmaya olanak veren kaçış sinemasının da Nazi ideolojisine hizmet ettiği görülmektedir.

Nazi sinemasında belirli ülkeler belirli olumsuz niteliklerle özdeşleştirilmiştir. Örneğin "*Germanin*'de (1943) Afrika, hastalıkların ve ölümün üreme yeri olarak gösterilir, *La Habanera*'da (1937) Porto Rico sinsi bir hastalığın merkezidir" (Rentschler, 2003, s. 432). Rentschler, Nazi sinemasında düşmanlar galerisinin de oldukça geniş olduğuna değinir. O dönemde baş düşman olarak konumlandırılan Yahudilere karşı üretilen nefret, sinemada Veit Harlan'ın uzun metrajlı filmi *Jud Süss* ('Yahudi Süss') ile somutlaşmıştır. Rentschler (s. 432), bu filmi "devlet destekli Yahudi Soykırımı'nı meşrulaştırmanın sinematografik provası" olarak yorumlar. Ancak o dönemde Yahudilerden başka pek çok ırk da hedef alınmıştır. Örneğin, *Flüchtlinge* ('Kaçaklar', 1933), *Friesennot* ('İnek Tehlikesi', 1935) ya da *Heimkehr*'de ('Eve Dönüş', 1937), ülke dışında yaşayan Alman azınlıklara baskı yapan zalim komünistler; *Der alte und der junge König*'de ('Yaşlı ve Genç Kral, 1935) züppeliğin, aylaklığın ve zevke düşkünlüğün simgesi Fransızlar; *Ohm Krüger*'de (1941) paragöz ve savaş tüccarı İngiliz emperyalistler" üzerinden nefret söylemi yayılmıştır (Rentschler, 2003, s. 432).

Nazi dönemi sinemasında sadece belirli bir ırk değil, kadınlar da nefret söyleminden payına düşeni almıştır. Rentschler'in de (2003, s. 430) belirttiği gibi, kadınlar nadiren aktif bir rol almaktadır ve "kadın varlığı, daima anlayışlı hizmetkârlara ve ev içindeki yardımcılara indirgenmiştir ... Nazi sineması bir dönüşüm alanı, duyguyu biçimlendirip yeni bir erkek imgesi yaratmak (yeni düzenin ve yeni erkeğin hizmetindeki kadını yeniden yaratmak) için uygulanan bir sanat ve

teknoloji biçimini" almıştır. Bu durum, Wolfgang Liebeneiner'in *Ich klage an!* ('Suçluyorum', 1941) adlı filminde biraz daha ileri taşınmış ve hastalıklı karısının acımasızca ortadan kaldırılmasına destek veren ve 'soylu bir merhametle öldüren bir koca' karakteri ile, kadının yok edilmesine dek varmıştır (Rentschler, 2003, s. 432).

Nasyonal Sosyalizm döneminde üretilen öykülü filmler dışındaki filmlerde de ayrımcı dilin ve nefret söyleminin izlerini sürmek mümkündür. Örneğin belgesel sinema sadece Nasyonal Sosyalizm döneminde değil, tarihi boyunca, hem Almanya'da, hem de diğer ülkelerde egemen ideolojilerin yönlendirmelerine maruz kalmıştır. Clark (2004, s. 139), Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa katılan ulusların, dünya sorunlarını kendi yurtsever bakış açılarından yorumladıkları haber filmlerini yoğun bir şekilde üretmeleriyle birlikte, sinema ile propaganda arasında sıkı bir ilişkinin kurulduğunu belirtir. Ayrıca, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Soğuk Savaş yılları ya da herhangi bir savaşın yaşandığı ülkelerde, politik içerikli belgesel filmler ulusal çıkarlar ya da iktidarın çıkarları adına propaganda amacıyla kullanılabilmektedir. Bunun önemli örneklerinden biri de, Goebbels'in ısrarı ile yapılan, Fritz Hippler'in yönettiği, *Der ewige Jude* ('Ebedi Yahudi') adlı, 1940 tarihli belgeseldir. Nazilerin Polonya'yı işgal etmesinin ardından derlenen materyallerden oluşan, Yahudilerin hastalıklar taşıdığı ve dolayısıyla kamu sağlığı için bir tehdit oluşturduğu algısı yaratmayı amaçlayan temsiliyetler üzerine kurulan ve bu nedenle, sinemasal hilelerle gerçekliğin yanlış sunumlarını içeren film, antisemitizmin en 'vahşi' örneklerinden biridir (Hansen, 2009).

Leni Riefenstahl'ın 1935 yapımı, Hitler'i yücelten *Triumph des Willens* ('İradenin Zaferi') adlı filmi ise kamera teknikleri, odak kullanımı, havadan çekimleri ve müziği ile, o dönem için sinemasal anlamda devrimci bir sinematografiye sahiptir ve ari Alman ırkına bir övgü niteliğindedir. Sonuç olarak, Zimmermann'ın da belirttiği gibi (2006, s. 431), "enformasyonu ve kitlelerin duygularını" denetlemek ve düzenlemek olan Nasyonal Sosyalist medya sisteminin bir parçası olan sinema, her anlamda yoğunluklu olarak ayrımcı dilin ve nefret söyleminin üretildiği ve yayıldığı bir alan haline gelmiş ve kitleleri ikna etmek için etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

TÜR FİLMLERİ VE NEFRET SÖYLEMİNİN SİSTEMATİK SUNUMU

Hollywood stüdyo sisteminin gelişmesiyle sinemanın yeni olanakları keşfedilmiş ve yükselen talebi karşılamak üzere, ticari başarıyı neredeyse garantileyen tür filmleri ortaya çıkmıştır. Özellikle 1930-1950 arasında yoğunluklu olarak üretilen tür filmleri, günümüzde de "hem medyanın hem de izleyicinin parçalı yapısı, belirli izleyici kesimlerini hedefleme özelliğinin yanı sıra, eski türleri yeni biçimlerde kullanarak çağdaş izleyicilerin yeni türsel kümelenmeler oluşturmalarını" olanaklı kıldığı için sinemanın sık sık başvurduğu yöntemlerden biridir (Altman, 2003, s. 331). Tür filmleri, bazı sinema eleştirmenlerine göre, "toplumu oluşturan çelişkilerin ortaya çıkardığı sorunlara tekrarlanan imgesel bir çözüm getirerek ritüel bir işlev" görürken, bazılarına göre de, ideolojinin ekonomik bir biçimidir. Altman (s. 332), tür filmlerinde izleyicilerin "aslında bir endüstrinin, çıkar grubunun ya da hükümetin gündemini kabul etmek için" kandırıldığını ve "istediklerini elde etmekte olduklarına" inandırıldığını vurgular. Birçok tür kuramcısı, Western filmleri inceler; bu filmler, ritüel işlevine göre, Amerikalıların yeni bir gelecek kurma arzusu gibi değerler için düşünme tarzı, ideolojik işleve göre ise "Batı topraklarını ve kaynaklarının ticari sömürüsü için bahane" yaratırlar (Altman, 2003, s. 332). Diğer bir deyişle, Western filmler, anaakım Hollywood sinemasının ötekileştirme politikasının sistematik yeniden üretimini olanaklı kılan ve nefret söyleminin en belirgin örneklerini barındıran bir tür olarak da okunabilir.

Yöntem bölümünde değinildiği gibi, Levi-Strauss'un ikili karşıtlıklar modeli, tür filmlerinin analizi için oldukça uygundur. Yönetmenliğini John Ford'un yaptığı, 1956 yapımı *The Searchers* ('Çöl Aslanı') filmini bu modele göre analiz eden John Fiske (1990), yerlilerin 'ilkel vahşilik/gaddarlık' gibi kötü özelliklerle temsil edildiğini, buna karşın beyazların 'uygarlık/insancıllık' gibi iyi özelliklerle temsil edildiğini belirtir. Benzer şekilde, klasik Hollywood filmlerine içkin olan ve bu filmlerce desteklenen Amerikan ideolojisinin değerlerini filmlerindeki öğelere dayanarak inceleyen Robin Wood (1992, s. 476-7), "kızılderililerin egemenlik altına alınması ve uygarlığın yapılandırılması" temasının sıklıkla işlendiğini vurgular. Nilgün Abisel de, "zor kullanma, tecavüz, yakma, yıkma ve öldürme, hayvanları zehirleme, kafa derisi yüzme, at

ya da sürü çalma gibi çeşitli örneklerde ortaya çıkan kötülük, western türünün mitik yapısının en önemli ögesidir" ifadeleriyle, Western filmlerinde yerlilerin ve Meksikalıların kötü karakterler olarak temsil edildiğini belirtir. "[Y]erliler tümüyle bu yabanıl ortamın, ortadan kaldırılması ya da ehlileştirilmesi gereken öğelerinden biri haline geldiler" diyen ve 1930'lardaki faşizan eğilimlerin, aynı dönemin westernlerinde görüldüğünü vurgulayan Abisel, Western filmlerinde yerlilere karşı üretilen nefret söylemine de işaret eder: "Hollywood uzun bir süre, yok edilen bir ırkın hesabını vermenin yolunu, onları doğal tehlikelerden biri olarak göstermekte bulmuştur" (1995, s. 107).

Amerikan sinemasında, 1960'ların sonundan 1980'lere kadar olan dönem 'Yeni Hollywood' olarak adlandırılmaktadır. Ryan ve Kellner'a göre (1997, s. 142), Yeni Hollywood'un başarısının temelinde "tür filmlerinin en kolay biçimde paketlenip kitlesel ölçekte dünyanın her yanına satıldığı düzenli yapım sistemi" vardır. Dönem 'Yeni Hollywood' olarak adlandırılsa da, filmlerin içerik olarak yeni bir şeyler sunmadığı, aksine, geçmişi başka biçimler altında tekrar tekrar sunduğu için eski muhafazakâr yapısını koruduğu görülmektedir. Çünkü "türler bir tür doğruluk hissi yaratıp harekete geçirerek, uygun duygu, düşünce ve davranış biçimlerini tayin eden ve ortak bir toplumsal gerçeklik inşa etmekte kullanılan bakış açılarını, kodları ve işaretleri belirleyen doğrucu sınırlar oluşturarak dünyayı yerli yerinde tutarlar" (Ryan, Kellner, 1997, s. 129). Sonuç olarak, hemen hemen her zaman ticari başarıyı garantileyen tür filmlerinde içerik ve biçim açısından pek bir değişim yaşanmamıştır. Tür filmleri, içinde bulunulan tarihsel döneme göre belirli grupların ötekileştirildiği, hedef alındığı bir başka sinemasal alan olarak ortaya çıkmaktadır.

SİNEMADA CİNSEL KİMLİĞİ VE YÖNELİMİ HEDEF ALAN NEFRET SÖYLEMİ

Nefret söyleminde hedef alınan gruplardan biri de eşcinsellerdir ve anaakım sinema tarihinde bu homofobik yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Çünkü "eşcinsellik yalnızca büyük çoğunluk için bilinmeyen bir deneyimi temsil etmez, aynı zamanda bir anarşi tehdidi ve toplumların üzerinde devamlılığını tesis ettiği önemli bir olay olan düzenli, bilinen çiftleşme sürecinin ve neslin devamının inkârıdır"

(Kolker, 2010, s. 280). Sinemanın ortaya çıktığı yıllardan itibaren eşcinselliğin de filmlerde temsil edildiği ama daha ziyade bir gülmece unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun ilk örneklerinden biri, Thomas Edison şirketi adına William Dickson'ın yönettiği, iki erkeğin birlikte vals yaptığı *The Gay Brothers* (1895) adlı filmdir. "1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca gey karakterler genellikle erkek başrol oyuncusunun efemine arkadaşı olarak çizilmiş, 1950'lerden 1970'lere kadar gey karakterler duygusal açıdan çöküntü yaşayan intihar eğilimli kişiler olarak ele alınmıştır" (Erkılıç, 2013, s. 229). Buna göre, '*queer* sinema' kavramı ortaya çıkana kadar, gey, lezbiyen ve trans kimlikler, filmlerde çok büyük oranda gülmece unsuru olarak kullanılmış veya acınacak ya da sapkın ve patolojik, tehdit edici karakterler olarak, belirli stereotipler halinde temsil edilmiştir. Özellikle 1934 Üretim/Hays Kodları'nın sansürcü etkisiyle, eşcinselliğin 1960'lı yılların sonlarına kadar bir 'görünmezlik tarihi' olarak yazıldığını belirten Erkılıç (2013), 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarının, gey/lezbiyen hareketi için önemli bir dönemeç olduğunu belirtir. Çünkü "bu tarihten itibaren filmlerde de gey görünürlüğünde değişimler gözlemlenmeye başlanmıştır. Gey, lezbiyen, biseksüel ve trans kimlikler, filmlerin ana kahramanları olarak daha fazla yer almaktadır."

Sinema tarihinde, bu anlamda olumsuz örneklerin yanı sıra, özellikle son yıllarda olumlu temsillere de rastlanır. Örneğin Boucher ve Pinto (2007), *Brokeback Mountain* ('Brokeback Dağı', Ang Lee, 2005) filminin Avustralya'da büyük bir yankı uyandırdığını, Hollywood sinemasının anlatısal kodlarından ve homofobik sinemasal ve kültürel gelenekten radikal bir kopuşa işaret ettiğini belirtmektedir. Boucher ve Pinto (2007), filmin gösteriminin yapıldığı günlerde sinema dışındaki medya ortamlarında da benzer temaların (homoseksüel aşk) işlendiğini ve kamusal alanda çok tartışılan bir konu olduğunu, böylelikle bu filmin Avusturalyalılar için "ortak cinsel ve toplumsal özgürleşmenin" kanıtı olarak okunabileceğini iddia eder. *Townsville Bulletin* gazetesi, filmle ilgili olarak "anaakım saygınlık için çaba harcayan ilk gey romansı" yorumunu yapar (akt. Boucher ve Pinto, 2007, s. 316)

Avrupa ve Amerikan sinemalarında LGBT bireylerin olumlu bir şekilde temsil edildiği bazı filmler yapılmıştır, ancak Türkiye'de bu konuda yok denecek kadar az film yapıldığı görülür. LGBT bireyleri gerçekçi bir şekilde sunan az sayıdaki uzun metraj, kurmaca filmlerden öne

çıkanlar *Dönersen Islık Çal* (Orhan Oğuz, 1992), *Düş Gezginleri* (Atıf Yılmaz, 1992) ve *Gece, Melek ve Bizim Çocuklar*'dır (Atıf Yılmaz, 1993). Bu konuda son dönemde belgesel bir film de yapılmıştır. Can Candan'ın yönetmenliğinde LGBTT Aileleri İstanbul Grubu (LİSTAG) adlı derneğin üyeleri olan anne-babaların, kendilerinin ve çocuklarının yaşadığı zorlukları samimi bir şekilde anlattığı *Benim Çocuğum* (2013) adlı belgeselin, bu alana önemli bir katkı yaptığını söylemek mümkündür. Sınırlı sayıda kopya ile Türkiye'de belirli salonlarda vizyona giren filmin gösterimi sırasında yönetmenin ve oyuncuların da bulunması ve sonrasında seyircilerle etkileşime geçmesi nedeniyle, film sinemasal bir amacın dışında toplumsal bir amaca da hizmet etmiştir. Cinsel kimlik ve yönelimi hedef alan nefret söylemi ile mücadelede olumlu temsiller içeren filmlere daha fazla üretim, dağıtım ve gösterim olanağı verilmesi, nefret söylemine karşı toplumsal farkındalığı yükseltmeye yardımcı olacaktır.

SONUÇ

Sinemayı bir anlatı ve söylem alanı olarak ele alan ve bu bağlamda sinemada ayrımcı dilin ve nefret söyleminin izlerini sürmeyi amaçladığımız bu çalışmada, sinema tarihi boyunca farklı ulusal sinemalarda olumsuz örnekler olduğu gözlemlenmiştir. Filmlerdeki olay örgüsü, karakterlerin temsil edilişi, film dilinin grameri, sinemadaki anlatı kuramları ve sinema göstergebiliminin terimleriyle, çalışmanın sınırları el verdiğince filmler çözümlenmiştir. Nefret söyleminin filmler aracılığıyla da üretildiği ve hedef alınan grubun tarihsel döneme, coğrafyaya ve kültüre göre değiştiği gözlemlenmiştir. Nefret suçlarına yenilerinin eklenmesini önlemek ve nefret söylemi ile daha etkili mücadele edebilmek için filmlerde belirli bir grubu hedef alan stereotipleştirmeler yerine, daha insani karakter temsillerinin kullanılmasının önemli olacağına inanılmaktadır. Günümüzde sinemada, ilk yıllarına göre daha olumlu yaklaşımlar olsa da, nefret söylemi konusunda farkındalığın artırılması için *The Visitor* ('Ziyaretçi', Thomas McCarthy, 2007), *Entre les murs* ('Duvarlar Arasında', Laurent Cantet, 2008), *Milk* (Gus Van Sant, 2008), *İki Dil Bir Bavul* (Orhan Eskiköy ve Özgür Doğan, 2008), *In a Better World* ('Daha İyi Bir Dünyada', Susanne Bier, 2010), *The Kids are All Right* ('İki Kadın Bir Erkek', Lisa Cholodenko, 2010) gibi olumlu örneklerin çoğaltılması gerektiğine inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abisel, N. (1995) *Popüler Sinema ve Türler*, İstanbul: Alan.

Abisel, N. (2005) *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Ankara: Phoneix.

Adanır, O. (2003) *Sinemada Anlam ve Anlatım*, İstanbul: Alfa.

Altman, R. (2003) "Sinema ve Tür", *Dünya Sinema Tarihi* içinde, der. G. Nowell-Smith s. 322-33, İstanbul: Kabalcı.

Andrew, D. J. (2000) *Sinema Kuramları*, çev. İ. Şener, İstanbul: İzdüşüm.

Binark, M. (2010) "Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi", *Yeni Medyada Nefret Söylemi* içinde, der. T. Çomu, s. 11-53. İstanbul: Kalkedon.

Boucher, L. ve Pinto, S. (2007) " 'I Ain't Queer': Love, Masculinity and History in *Brokeback Mountain*", *The Journal of Men's Studies*, cilt 15, sayı 3, s. 311-30.

Chatman, S. (2008) *Öykü ve Söylem: Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*, çev. Ö. Yaren, Ankara: De Ki.

Clark, T. (2004), *Sanat ve Propaganda: Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*, çev. E. Hoşsucu, İstanbul: Ayrıntı.

Eisenstein, S. (1985) *Film Biçimi*, çev. N. Özön, İstanbul: Payel.

Erkılıç, H. ve Duruel, S. A. (2013) "Queer Sinema", *Sinema Kuramları II: Beyaz Perdeyi Aydınlatan Kuramlar* içinde, der. Z. Özarslan, İstanbul: Su.

Fiske, J. (1990) *Introduction to Communication Studies*, Londra & New York: Routledge.

Gomery, D. (2003) "Hollywood'un Yükselişi", *Dünya Sinema Tarihi* içinde, der. G. Nowell-Smith, çev. A. Fethi, s. 64-75. İstanbul: Kabalcı.

Gunning, T. (2003) "A Little Light on a Dark Subject", *Critical Quarterly*, cilt 45, sayı 4, s. 50-69.

Hansen, J. (2009) "The Art and Science of Reading Faces: Strategies of Racist Cinema in the Third Reich", *An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, cilt 28, sayı 1, s. 80-103.

Jones, C. (2000), "Lezbiyen ve Gay Sineması", *Sinemasal*, sayı 4, s. 86-111.

Karan, U. (2012) "Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk", *Nefret Söylemi ve /veya Nefret Suçları* içinde, der. Y. İnceoğlu, s. 81-102. İstanbul: Ayrıntı.

Kolker, R. P. (2010) *Değişen Bakış, Çağdaş Uluslararası Sinema*, çev. E. Yılmaz, Ankara: De Ki.

Maltby, R. (2003) "Sansür ve Kendi Kendini Düzenleme", *Dünya Sinema Tarihi* içinde, der. G. Nowell-Smith, s. 276-90. İstanbul: Kabalcı.

Maynard, R. A. (1975) *Propaganda on Film: A Nation at War*, New Jersey: Hayden Book Company.

Nickel, J. (2004) "Disabling African American Men: Liberalism and Race Message Films", *Cinema Journal*, cilt 44, sayı 1, s. 25-48.

Pines, J. (2003) "Amerikan Sinemasında Siyah Varlığı", *Dünya Sinema Tarihi* içinde, der. G. Nowell-Smith, çev. A. Fethi, s. 563-76. İstanbul: Kabalcı.

Rentschler, E. (2003) "Almanya: Nazizm ve Sonrası", *Dünya Sinema Tarihi* içinde, der. G. Nowell-Smith, çev. A. Fethi, s. 429-38. İstanbul: Kabalcı.

Ryan, M. ve Kellner, D. (1997). *Politik kamera*, çev. E. Özsayar, İstanbul: Ayrıntı.

Salter, R. C. (2004) "The Birth of a Nation as American Myth", *The Journal of Religion and Film*, cilt 8, sayı 2, http://www.unomaha.edu/jrf/Vol8No2/SalterBirth.htm (erişim tarihi: 14.05.2013)

Thompson, K. ve Bordwell, D. (2010) *Film History*, New York: McGraw-Hill.

van Dijk, T. A. (2003) "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji* içinde, der. B. Çoban ve Z. Özarslan, s. 13-112. İstanbul: Su.

Weber, Anne (2009) *Manual on Hate Speech*, Strazburg: Council of Europe Publishing. http://www.wiesenthal.com/site/apps/nlnet/content2.aspx?c=lsKWLbPJLnF&b=4441467&ct=9141065 (erişim tarihi: 14.08.2012)

Wood, R. (1992) "Ideology, Genre, Auteur", *Film Theory and Criticism* içinde, der. G. Mast, M. Cohen ve L. Baudry, Oxford: Oxford University Press.

Yin, T. (2010) "Through a Screen Darkly: Hollywood as a Measure of Discrimination against Arabs and Muslims", *Duke Forum For Law & Social Change*, s. 103-23.

Zimmermann, C. (2006) "From Propaganda to Modernization: Media Policy and Media Audiences under National Socialism", *German History*, cilt 24, sayı 3, s. 431-54.

YENİ MEDYA ORTAMLARINDA NEFRET SÖYLEMİ

Tuğrul Çomu
Mutlu Binark

Yeni medya; web 2.0, cep telefonları, PDA'ler, dijital oyunlar ve oyun ortamları gibi yeni iletişim araçlarından oluşmaktadır. Web 2.0, 'paylaşım' adı altında toplanabilen internet uygulamaları olarak özetlenebilmektedir. Bu uygulamalar arasında Facebook gibi toplumsal paylaşım ağları, YouTube gibi video paylaşım ağları, Twitter gibi mikroblog uygulamalarının yanı sıra, Wordpress ya da Blogger gibi blog uygulamaları ile çeşitli fotoğraf ve müzik paylaşım ağları ve hatta sözlükler yer almaktadır. Web 2.0'ın adında geçen '2.0', yazılım sürümlerine gönderme yapmaktadır. Ancak bu gönderme, yalnızca sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, Web 2.0 ayrı bir yazılım değildir.

Hazırlanmış bir içeriğe internet tarayıcılar üzerinden ulaşılması ve bu içeriğin görüntülenmesi durumu Web 1.0 adı altında tanımlanmaktadır. Web 2.0 uygulamalarda ise, içerik, uygulama kullanıcıları tarafından üretilmekte ve diğer kullanıcılarla paylaşılmaktadır. Yukarıda anılan 'paylaşım' tam da bu nedenle Web 2.0 uygulamaların temelinde yatmaktadır. Bu nedenle, Web 2.0 uygulamalarda yer alan içerikler, geleneksel medyadakinin aksine, çok sayıda kullanıcı tarafından üretilmekte, yeniden ve yeniden dolaşıma sokulmakta, yine aynı kullanıcılara ulaşarak tüketilmektedir. 'Yeni medya' ifadesinin, Web 2.0'ı kapsamakla birlikte yalnızca onunla sınırlı olmaması, içeriklere farklı cihazlarla erişilebilmesi ve farklı biçimlerle tüketilebilmesinden ileri gelmektedir. 'Yeni medya' kavramı, tek tip bir olguyu, tek tip bir cihazı ya da tek tip bir teknolojiyi ifade etmemektedir. Bu nedenle, bu kavramının bugün kullanıldığı alanları tanımlayan tek bir tanım yapmak neredeyse mümkün değildir (Çomu, 2012, s. 11). Yeni medya için, var olan medya biçimleri ile yeni teknolojik olanaklar arasında sürekli değişmekte olan bir etkileşim zinciri şeklinde bir tanım yapmak olanaklıdır.

Yeni medya ortamlarında nefret söyleminin nefret siteleri, elektronik nefret postaları, forumlar, çevrimiçi haber siteleri ve okur yorumları,

tarayıcı oyunları ve dijital oyunlar, IRC'ler[1] ile çeşitli diğer sosyal ağ uygulamalarında yayıldığı görülmektedir. Ne var ki bunlar, yeni medya ortamındaki yegâne uygulamalar olmadığından, nefret söyleminin yayılmasına olanak tanıyan uygulamaların bu sayılanlarla sınırlı olduğu düşünülmemelidir. İnternetin hızlı ve merkezi olmaktan uzak yapısı, her geçen gün yeni uygulamaların, ağların, paylaşım ve iletişim biçimlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Buna paralel olarak, yeni medya dolayımıyla nefret söyleminin yayılmasında çeşitlilik her geçen gün artmaktadır.

Yeni medyayı, gazete-dergi yayıncılığı, radyo-televizyon yayınları, sinema filmleri gibi geleneksel medya araçlarından farklılaştıran, genel-tanımlayıcı birtakım özellikler sıralanabilir. Bu özellikler cihaz veya metin düzeyinde farklı medya ürünlerinde bulunabilmektedir ve her zaman, her örnekte hepsinin bulunması şartı yoktur.

DİJİTALLİK

Dijitallik, medya işlemlerinde verilerin sayılara dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Sayısal kodların depolanması, işlenmesi ve dijital hatlar üzerinden (çevrimiçi) dolaşımı kolay ve hızlıdır. Dijital olmayan sistemlere 'analog' sistemler denmektedir. Analog sistemlerde, bir veri yalnızca onu okuyabilecek donanım tarafından anlamlı hale getirilip işlenebilmektedir. Analog sistemlerle ilgili en bilindik örneklerden biri olarak filmler ele alınabilir. Bir film üzerinde görüntünün oluşabilmesi için gerekli düzeyde ışığa, film üzerinde oluşan görüntünün daha sonra diğer görüntü/ışıklardan etkilenmeyerek kalması için ise kimyasal işlemlere tabi tutulmasına ihtiyaç vardır. Dijital sistemlerde ise tüm veriler sayısal kodlara dönüştürüldüğünden, bu kodlara çeşitli yazılımlar aracılığıyla ulaşılması (okunması), değiştirilmesi, düzenlenmesi ve kopyalanması son derece kolaydır. Hatta denebilir ki, kolay kopyalanabilirlik, bugün kullanılan pek çok uygulamanın temelini oluşturmaktadır. Analog sistemlerde yapılan kopyalamalarda, orijinal kayıt ile kopyalar arasında belirli düzeyde bozulma olmaktadır. Dijital sistemlerde ise, kopyanın içerdiği kodlar ile orijinalin içerdiği kodlar aynı olduğundan, kayıtlanan veride herhangi bir bozulma, eksilme ya da kalite farklılığı bulunmamaktadır.

1 IRC (Internet Relay Chat): İnternet temelli sohbet odası

20. yüzyılın sonlarına doğru, dijital kodlama laboratuvar ortamından çıkarak iletişim sektöründe kullanılmaya başlamıştır. İlk olarak yazılı metin, sonra ses ve daha sonra da görüntü, dijital olarak kodlanabilir hale gelmiştir (Lister ve diğ., 2009, s. 18). Verilerin sayısal kodlara dönüştürülmesiyle, söz konusu veriler çok küçük alanlarda depolanabilir ve uzak mesafelerden ağ ile kolaylıkla erişilebilir hale gelmiştir. Bugün başta internet olmak üzere ağ destekli pek çok yapının temelinde dijital kodlar ve bu kodların kopyalanabilirliği (aktarılabilirliği) yatmaktadır. "İnternet, televizyon ve film gibi eski multimedyadan, uygulanan bütün medyanın dijital bir kodu paylaşmasıyla ayrılır. Dijital karakter yalnızca bu medyayı karşılıklı çevrilebilir yapmakla kalmaz, onların kolayca kopyalanmasını ve başka betimlerin içine yerleştirilmesini de sağlar" (de Mul'dan akt. Binark ve Löker, 2011, s. 9).

ETKİLEŞİMSELLİK

Etkileşimsellik, yeni medyanın anahtar özelliklerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel medyada izleyicinin/okuyucunun daha çok pasif durumda olması ve kendisine verileni tüketmek ile tüketmemek arasında bir seçim yapması söz konusu iken, yeni medya uygulamalarında izleyici metinle daha fazla ilişki kurar, bilgi kaynaklarına kendi istediği gibi (istediği zaman, istediği mekânda, istediği içeriğe), özgürce ulaşır. Bu nedenle, yeni medya kullanımında, bireyselleşmiş bir kullanım pratiği ve buna bağlı olarak kullanıcının tercih şansının arttığı göze çarpmaktadır. Tam da bu nedenle, yeni medyanın tüketicisi, izleyici veya okuyucu olarak değil, 'kullanıcı' olarak tanımlanır (Lister ve diğ., 2009, s. 21).

Etkileşimsellik özelliğinin, yeni medyanın anahtar özelliklerinden biri olarak tanımlanmasının altında yeni medya uygulamalarındaki bireysel seçim ve tercihlerin büyük önemi bulunmaktadır. Etkileşimsellik özelliğiyle yeni medya, kullanıcılara seçici bir biçimde içerik oluşturma, arama, paylaşma ve diğer bireyler ya da gruplarla etkileşime girme imkânını, geleneksel medyanın sağlayamayacağı ölçüde verir (Lievrouw ve Livingstone, 2007, s. 25). Farklı ağ uygulamalarında, farklı düzeylerde etkileşim görülebilmektedir. Örneğin herhangi bir internet sitesinin ziyaret edilmesinde, internet tarayıcıya internet adresinin yazılması, ağ üzerindeki bir sunucudan bilgi istenmesi anlamına gelmektedir. Bu örnekte kullanıcının istediği içeriğe ulaşması,

ağ sistemiyle kurulan etkileşimi göstermektedir. Kullanıcının ulaştığı veri ile etkileşime girebilmesi de söz konusudur. Örneğin çevrimiçi bir haber sayfasını ele alırsak, kullanıcı bir haber portalını ziyaret edebilir, haberi okuyabilir, daha sonra bu habere yorum yapabilir ve yaptığı yorumu o sayfaya kaydedebilir. Böylelikle kullanıcının yaptığı yorum, ulaşılan o sayfa içeriğinin bir parçası haline gelir.

Yeni medyada yer alan etkileşimsellik özelliği ile, kullanıcı yalnızca ağ ya da ağ uygulamaları ile değil, ağ üzerinde bulunan diğer kullanıcılarla ya da ağdan bağımsız olarak cihazlarla da etkileşime girebilir. Dahası, kullanıcının kurduğu etkileşim, eşzamanlı ya da eşzamanlı olmayan, bir başkası ile ya da başka pek çok kişi ile kurulabilmektedir.

HİPERMETİNSELLİK

"Yunanca 'hyper' sözcüğünden türeyen, 'ötesinde, üzerinde, dışında' anlamlarına gelen 'hiper' sözcüğü, metin sözcüğü ile birleşince, arayüzeydeki bir metnin başka metinlerle olan ilişkisine işaret eder" (Binark, 2009, s. 60). Hipermetinselliğin, yeni medyanın özelliklerinden biri olarak tanımlanması, bir metnin farklı metinlere aynı anda bağlantı verebilmesinden kaynaklanmaktadır. Hipermetinsellik özelliğinin farkı, giriş, gelişme, sonuç bölümlerinden oluşan geleneksel yazı yazma formatına kıyasla, metinlerin, kullanıcıyı bambaşka içeriklere yönlendiren hipermetinler sayesinde belirli bir düzenden uzak okuma ve yazma pratiklerini ortaya çıkarmış olmasıdır. Metinde yer alan her parça, kullanıcıyı farklı metinlere götürebilecek bağlantı yolları içerebilmektedir. "Böylelikle okuyucuya 'doğrusal olmayan' ya da belki daha doğru bir ifadeyle 'çoklu doğrusal' bir deneyim sunar. Bir bağlantıyı takip etmek doğrusal bir süreçtir; ancak metinde sunulan bağlantıların sayıca çokluğu, çok sayıda yol izlemeyi olanaklı kılar" (Lister ve diğ., 2009, s. 29). Hipermetinsellik özelliği, bir internet sayfasında yer alan bazı içeriklerin üzerinde işaretleme aracının el şeklini aldığı örnekte rahatlıkla görülebilmektedir. Bu, o içeriğin başka bir içeriğe doğru veri yoluna sahip olduğu ve işaretlenmesi durumunda kullanıcıya bu yeni verinin gösterileceği anlamına gelmektedir. Bu yeni veri, görüntülenmekte olan veri ile aynı sunucuda bulunabileceği gibi, ağ üzerindeki bambaşka bir sunucuda da bulunabilmektedir. Ulaşılan yeni içerik, kullanıcının takip edebileceği pek çok farklı hipermetin barındırabilir. Hipermetinlerin tek

bir cihaz, tek bir ağ, tek bir uygulama ile sınırlı olmaması, kullanıcıların takip edebileceği bağlantıların sonsuz olması anlamına gelmektedir.

YAYILIM

Yeni medya uygulamaları, dijital verilerin bir ağ üzerinden dolaştığı, verilere ağ üzerinden erişilen uygulamalardır. Ağ tabanlı bu yapı, verinin ve içeriğin yayılımını kolaylaştırmakta, farklı uygulamalar tarafından farklı verilerin kullanılmasını olanaklı kılmaktadır. İletişimin gerçekleştiği bu ağ, çoğunlukla, internet gibi sınırsız, ya da daha doğru bir ifade ile, birbirine bağlanmış ağlardan oluşan büyük bir yapı olsa da, yerel ağlar gibi, daha küçük ağlarda çalışan uygulamalar da bulunmaktadır. "Bir ağın en belirleyici özelliklerinden biri, hiyerarşik olmak yerine yaygın dağılımlı olmasıdır. Bir ağ, hiyerarşik bir düzendekinin aksine, düğüm noktalarından her yöne doğru uzayabilir" (Coleman, 2012, s. 26). Bu nedenle, yeni medyada kullanılan 'ağ' kavramı, geleneksel medyadaki 'şebeke' kavramından farklıdır. İletişim, şebeke yaklaşımında büyük ölçüde tek yönlü iken, yeni medya uygulamalarında iki taraf arasında ve farklı noktalara doğru uzayabilen bir yapı taşımaktadır. Böylelikle, sayısız farklı uygulama bir arada çalışabilmekte ve kullanıcılar bu uygulamalardan her birine erişebilmektedir. Yayılım özelliği, daha önce sayılan etkileşimsellik ve hipermetinsellik gibi özelliklerin çalışabilmesi için uygun ortamı sağlamaktadır. Ağ temelli yayılım sayesinde, çok sayıda kullanıcı, çok farklı zamanda, çok farklı içeriğe ulaşabilmektedir (Lister ve diğ., 2009, s. 33). Özetle, yayılım, ağ üzerinden "arayüzeydeki bir metnin hızla dağılmasını, bu metne farklı zamanlarda ve uzamlarda yeniden ve yeniden erişilebilmesini ifade eder" (Binark ve Löker, 2011, s. 12). Böylelikle, yayılım özelliği, tüketicilerin aktif alımlayıcılıktan gerçek üreticiliğe doğru katılımlarını artırabilmelerini sağlamaktadır (Lister ve diğ., 2009, s. 35).

SANALLIK

Yeni medyanın özelliklerinden biri olan sanallık, kullanıcının arayüz ile kurduğu iletişimin niteliğini tanımlamaktadır. "Sanallık, kullanıcıya orada olma hissini sağlar" (Binark ve Löker, 2011, s. 12). 'Sanallık' dendiğinde akla gelen imge çoğunlukla sanallığın kendisine değil,

bunu tecrübe eden bireye ait bir imgedir. Sanallık, aslında, kişilerin çevrimiçi iletişim halindeyken olduklarını hissettikleri uzam olarak tanımlanabilir. Bu uzam, "telefonla konuşurken olduğunuz yer" (Rucker vd, 1993) veya "telefonda olduğunuzda ortaya çıkan uzam: bu sırada tam olarak oturduğunuz ya da konuştuğunuz diğer kişinin oturduğu yer değildir, ama bu ikisinin tam arasıdır" (Mirzoeff, 1999) şeklinde tanımlanmıştır (akt. Lister ve diğ., 2009, s. 36). Dolayısıyla, sanal olanın gerçek olmadığını söylemek doğru değildir. "Ağ tabanlı medya ve ağ tabanlı öznelliğin en önemli özellikleri, sanal mevcudiyet dolayımlama yoluyla bir yerde olma duygusu ve bununla yakından ilişkili olan birlikte mevcudiyet dolayımlama yoluyla başkalarıyla birlikte olma duygusu kavramıyla ilişkilidir" (Coleman, 2012, s. 144). Telefon konuşmalarıyla ya da e-postalar üzerinden kurulan iletişimin gerçek olması gibi, sanal uzamdaki iletişim de gerçektir.

MULTİMEDYA BİÇEMSELLİĞİ

"Yeni medyanın sahip olduğu multimedya biçemselliği göstergelerin, simge sistemlerinin, iletişim çeşitlerinin, farklı veri türlerinin tek bir araçta toplanmasıdır" (van Dijk'tan akt. Binark, 2007, s. 21-22). Her ne kadar internet ve ağ uygulamaları için geçerli olduğu düşünülse de, yeni medya cihazlarının büyük çoğunluğunda da multimedya biçemselliği görülmektedir. Pek çok cep telefonu ve portatif müzik çalarlarda dahi imge, ses, metin ve sayısal verileri okuyup işleyebilme özellikleri bir arada bulunmaktadır. Sıradan bir internet deneyimine bakıldığında da multimedya biçemselliği en açık haliyle görülebilir. Bir internet sayfasında aynı anda birçok metin, hipermetin, görsel (fotoğraf veya illüstrasyon), video ve/veya müzik öğelerinden birkaçı rahatlıkla bulunabilmektedir (Çomu, 2012, s. 26).

Yukarıda sayılan özellikler bir arada bulunduğunda, geleneksel medyadakinin aksine, her bir kullanıcının içerik üretmesine ve ürettiği içeriği yaymasına olanak tanıması bakımından önemlidir. OECD'nin yaptığı tanımlamaya göre "...[k]ullanıcı türevli içerik, büyük sosyal etkiler barındıran bir olgudur. Kullanıcıların enformasyon üretimi, dağıtımı, erişimi ve yeniden kullanım biçimlerindeki değişim ile kullanıcı özerkliği, katılım, çeşitlilik ve yaratıcılık artmıştır. Kullanıcı türevli içerik aynı zamanda kişilerin bilgi-iletişim teknolojileriyle ilgili yeteneklerinin gelişmesini sağlar. Açık bir platform olduğundan,

kullanıcı türevli içerik, politik ve sosyal tartışmaları zenginleştirip düşünce çeşitliliğini genişletirken enformasyonun serbest akışını ve ifade özgürlüğünü de artırır" (2008, s. 5). Kullanıcı türevli içerik üretimi ve dağıtımı ile, geleneksel medyada kendine yer bulamayan pek çok içerik, ağ dolayımıyla farklı kullanıcılara ulaşabilmektedir. Bu durumun olumlu tarafında düşünce ve fikir çeşitliliğinin artması, olumsuz tarafında ise, yeni medyanın, nefret içeriği üretip dağıtmak amacıyla kullanılmasını beraberinde getirmesi yer almaktadır.

Kullanıcıların içerik üretmesi ve bu içeriği internet gibi bir ağ üzerinden başkalarıyla paylaşması Web 2.0 uygulamaların ortaya çıkmasından sonra oluşmamıştır. Bu uygulamalardan çok önce de, internetin doğası, kullanıcıların oluşturdukları içeriği çeşitli platformlar üzerinden paylaşmasına izin vermiştir. Ancak Web 2.0 uygulamalar, bu içeriklerin daha kolay, daha hızlı bir biçimde üretilebilmesini ve paylaşılmasını, diğer taraftan farklı kullanıcıların kendilerine doğrudan bir paylaşım yapılmadığında da farklı kullanıcıların ürettikleri içeriklere ulaşabilmesini olanaklı kılmıştır.

29 Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen *EU Kids Online* (Avrupa Çevrimiçi Çocuklar) projesinde, internetin barındırdığı risk ve olanakların altı çizilerek 'ırkçı/nefret materyali/aktiviteleri', çocukların çevrimiçi ortamlarda karşılaştığı riskler arasında tanımlanmıştır (Lobe ve diğ., 2008). Aynı çalışmada, kullanıcı türevli içerik üretimi, çevrimiçi olanaklar arasında yer almaktadır. Burada da, yeni medya ortamlarının riskleri ve olanakları aynı anda barındıran ortamlar olduğu, bu nedenle tek bir noktaya bakılıp diğer noktaların görülmemesinin hatalı sonuçlar doğuracağı açıktır. Yeni medya ortamları ve uygulamaları, bir yanıyla kullanıcılara sınırsız bilgiye ulaşma özgürlüğü tanıyıp, kullanıcıların kendi 'söz'lerini aynı ortamlarda diğer kullanıcılara ulaştırmalarına olanak sağlarken, diğer yandan, aynı özelliklerin etkisiyle ırkçı/nefret içeriklerinin dolaşımında rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla, yeni medyanın 'doğru ve nitelikli' kullanılması önem kazanmaktadır. 'Doğru ve nitelikli kullanım' pratiklerini tanımlayan kavram 'yeni medya okuryazarlığı'dır. Arif Altun, yeni medya okuryazarlığını, 'bilgisayar ve internet okuryazarlığı' adı altında, "internet üzerinde sunulan bilgi kümeleri arasından istenilen bilgiye ulaşabilme, içeriğin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda ne yapması gerektiğini bilebilme ve erişilen bilginin nasıl sunulması gerektiğini bilebilme" (akt. Binark, 2012) olarak tanımlamaktadır.

Ağ tabanlı uygulamalarla olan ilişkisi, yeni medya okuryazarlığını, metin tabanlı ve/veya görsel-işitsel iletişim biçimlerine yönelik medya okuryazarlığından ayırmaktadır. Medya okuryazarlığı, genel olarak bireyin medya metinlerini alımlamasına yöneliktir. Diğer taraftan, yeni medya okuryazarlığı, metinlerin alımlanmasının yanı sıra üretimi ve dolaşıma sokulmasıyla da doğrudan bağlantılıdır (Binark ve Gencel-Bek, 2007). Bu bağlantı, kullanıcının aradığı içeriğe ve amaçladığı üretim araçlarına ulaşabilmesini tanımlayan teknik bilgiyi, hem de kullanıcının kendisi ya da bir başkası tarafından üretilen içeriğin dolaşıma sokulması sırasında etik kodları takip edebilmesinde bulunmaktadır.

Yeni medya ortamlarında nefret söyleminin ilk görüldüğü örneklere bakıldığında, 1990'lı yılların ortalarından itibaren, internetin ırkçı ve yabancı düşmanı örgütlenmeler tarafından kullanımının arttığının Birleşmiş Milletler tarafından saptandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Özel Raportörü, 1997'de "İnternet, kamuoyunu etkileme mücadelesinde yeni bir savaş alanı olmuştur. Hâlâ, gazetelerin, dergilerin, radyo ve televizyonun izler-kitle genişliğinin gerisinde olmasına rağmen, İnternet şimdiden insanların imgelemelerini, nefret, ırkçı ve anti-Semitik tedarik edicilerin iletileriyle ele geçirmiştir" saptamasını yapmaktadır (akt. Binark, 2010, s. 20).

Simon Wiesenthal Merkezi'nin 'Online Terror and Hate: The First Decade Report' [Çevrimiçi Terör ve Nefret: İlk On Yıl Raporu] başlıklı çalışmasına (Mayıs 2008) göre, internetteki ilk nefret söylemi örneği, Batı Virginia'da yaşayan Neonazi bir kullanıcının 1983 yılında haberleşme panosu (BBS) üzerinden yaydığı ırkçı içerikler olmuştur. Farklı örnekler bulunmakla birlikte, 1990'lı yıllarda internet üzerindeki ırkçı/nefret içeriklerinin artmaya başladığı belirlenmiştir. Bu içeriklerin sayıca artmasının altında, internette yer alan uygulamaların sayısının artmasının da etkisi vardır. Örneğin 1995 yılında esi Ku Klux Klan üyesi Don Black tarafından kurulan stormfront.org adlı internet sitesi, forum yapısına sahip bir sitedir. Sitenin amacının "beyaz üstünlükçü bir topluluğa" hizmet etmek olduğu, sitenin girişinde yer alan tanımlamada görülmektedir. Simon Wiesenthal Merkezi'nin Mayıs 2009'da yayımladığı rapor ise 'Facebook, Youtube+: How Social Media Outlets

Impact Digital Terrorism and Hate'[2] [Facebook, Youtube+: Sosyal Medya Dijital Terör ve Nefretin Etkilerini Nasıl Ortaya Çıkarıyor] başlığını taşır. Bu raporda, ırkçı içerik ve terörist propaganda yapan internet sitesi sayısının 10 bini aştığı belirtilmiştir. Raporun adından da anlaşılabildiği gibi, nefret içeriklerinin kolaylıkla dolaşıma girmesinde çeşitli ağ uygulamalarının büyük önemi vardır. Bunlar, Facebook ya da YouTube gibi uygulamalar olabilmekle birlikte, elbette bunlarla sınırlı değildir. Yine Simon Wiesenthal Merkezi'nin, 8 Haziran 2010 tarihli toplantısında,[3] internetteki nefret içerikli sitelerin sayısında yüzde 20 artış olduğu saptanmış ve internette nefret söyleminin yayılma hızını engellemenin en iyi yolunun eğitim olduğu belirtilmiştir. Nefret içerikli mesajların internette son derece yaratıcı bir biçimde sunulduğu ve dolayısıyla pek çok kişi tarafından, popüler kültür ürünü gibi doğal olarak tüketildiği de vurgulanmıştır.

OSCE[4] – ODIHR[5] de, 2009'da yayımladığı *Preventing and Responding to Hate Crimes* [Nefret Suçlarını Önleme ve Nefret Suçlarına Müdahale Etme] başlıklı kitapçıkta, internet ortamındaki nefret söylemine dikkat çeker. Bu çalışmada yer alan saptamalardan biri, nefret içeriklerinin şiddet imgeleri ve sözleri barındırarak, özellikle gençleri hedef alıp yeni üyelere ulaşmayı, yeni üyeler kazanmayı amaçladığıdır. Çalışma kapsamında verilen örnekler arasında, internet forumları ve liste sunucuları üzerinden günlük olarak dağıtılan ırkçı içerikler ile nefret müzik internet siteleri yer almakta, tüm bu girişimlerin nefret söylemini ve nefret suçlarını normalleştirerek meşru kılmaya yönelik olduğu belirtilmektedir (2009, s. 55-56). Özellikle nefret müzik siteleri ile ilgili tespit, Simon Wiesenthal Merkezi'nin internetteki nefret içeriklerinin yaratıcı bir biçimde sunulduğu tespiti ile paralellik göstermektedir.

ODIHR'in el kitabında, internet ortamındaki ırkçı söylemlerin ve hoşgörüsüzlük söylemlerinin, nefret suçlarıyla nedensel bir ilişkisinin olduğu da belirtilmiş, nefret gruplarının interneti bazı insanları şiddet

2 http://www.wiesenthal.com/atf/cf/%7B54d385e6-f1b9-4e9f-8e94-890c3e6dd277%7D/LA-RELEASE_2.PDF (erişim tarihi: 10.07.2013).

3 http://www.wiesenthal.com/site/apps/nlnet/content2.aspx?c=lsKWLbPJLnF&b=5711859&ct=8430507#.UeAnFG1-MzU (erişim tarihi: 10 Temmuz 2013).

4 *OSCE - Organization for Security and Co-operation in Europe:* Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).

5 *ODIHR - Office for Democratic Institutions and Human Rights:* Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi.

eyleminin hedefi olarak göstermek için kullandığının altı çizilmiştir. İnternetin şiddet eylemleri için kullanılmasının örneği, yine aynı çalışmada yer almaktadır: İngiltere'de ırkçılığa karşı mücadele eden bir aktivistin adı ve ev adresi birçok nefret sitesinde yayınlanmıştır. Ardından, söz konusu kişi pek çok kez ölüm tehdidi almış, daha sonra da öldüresiye dövülmüştür (ODIHR, 2009, s. 56).

Yeni medyanın nefret söylemi üretimi ve dolaşımı için uygun bir ortam hazırladığı, Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda da saptanmıştır. Bu çalışmaların başında *Yeni Medyada Nefret Söylemi* başlıklı derleme kitap yer almaktadır.[6] İnternetteki nefret içeriklerinin artmasında, kullanıcıların rahatlıkla içerik oluşturup bu içerikleri dolaşıma sokmalarına olanak tanıyan uygulamaların artmasının da katkısı büyüktür. Kullanıcı türevli içeriklerin dolaşıma girmesine izin veren uygulamalar çok çeşitlidir. Haber sitelerinde yer alan okuyucu yorumları da, Facebook ya da YouTube gibi platformlar üzerinden yapılan yayınların pek çoğu da, birer kullanıcı türevli içeriktir. Şu halde, internetteki içeriklerin ciddi bir kısmının kullanıcılar tarafından üretilen içerikler olduğu görülmektedir.

İnternet ortamlarında nefret söylemi ile ilgili, yakın tarihli çalışmalar (Çomu, 2012; Aygül, 2013) göstermiştir ki, özellikle kullanıcı türevli içeriklerde farklı alanlardaki nefret söylemleri bir arada kullanılmakta, örneğin yabancı düşmanı ya da ırkçı bir mesaj için üretilen içeriklerde aynı anda cinsel kimlik temelli nefret söylemi görülebilmektedir. Kullanıcıların yalnızca kendilerini ifade etmek için ürettiği içeriklerde bile nefret söyleminin ortaya çıkabilmesi, bir taraftan nefret söylemini doğallaştırmakta, diğer taraftan da nefret söyleminin yaygınlaşmasına olanak tanımaktadır. Kısaca, özellikle yeni medya ortamlarında görülen nefret söylemi örneklerinde bazen tek bir grubu hedef alan içerikler oluşsa da, çoğunlukla, aynı anda pek çok grubu hedef alan nefret içeriklerinin varlığından söz edilebilir. Buradaki hedef alma süreci şu şekilde örneklenebilir: Yabancı düşmanı ya da

6 2010 yılında Kalkedon Yayınları tarafından yayımlanan kitabın bölümleri şu şekildedir: Mutlu Binark, "Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamlarında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi"; İlden Dirini, "Okur Yorumlarıyla Yeniden Yeniden Üretilen Nefret Söylemi"; Eser Aygül, "Facebook'ta Nefret Söyleminin Üretilmesi ve Dolaşıma Sokulması"; Tuğrul Çomu, "Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi"; Günseli Bayraktutan-Sütcü, "Dijital Oyunlarda Cinsiyetçilik"; Altuğ Akın, "Çevrimiçi Spor Ortamlarında Nefret Söylemi: Bir Topun Peşinde Koşan Yirmi İki Adam, Taraftarlar ve Medya"; Burak Doğu, "Sanal Nefret Pratikleri: İnternet'te Nefret Söylemi ve Karşı Örgütlenmeler"; Ayşe Kaymak, "Yeni Medyada Nefret Söyleminin Hukuki Boyutu"

ırkçı bir içerikte, yabancılar eşcinsel olarak temsil edilerek, aynı anda hem yabancı düşmanlığı, hem de homofobi üretilmektedir. Bu örnekte amaç, yabancı olan (istenmeyen) bir grubu, doğal olarak istenmediği iddia edilen başka bir grupla özdeşleştirerek mesajı iletmek ve anlamı kuvvetlendirmektir. Yeni medyada üretilen nefret söyleminde, yeni medyanın dijitallik, etkileşimsellik, hipermetinsellik, yayılım, sanallık ve multimedya biçemselliği gibi özellikleri sayesinde olanaklı olan kullanıcı türevli içerik üretimi, stigma,[7] stereotip, önyargı ve ayrımcılık gibi söylemsel pratikler aracılığıyla ortaya çıkmakta ve çoğunlukla aynı anda farklı grupları hedef alan nefret söylemleri görülmektedir. Nefret söylemi türleri, hedef aldığı gruba göre, 'siyasal', 'kadınlara yönelik', 'yabancılara ve göçmenlere yönelik', 'cinsel kimlik temelli', 'inanç ve mezhep temelli' ve 'engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik' şeklindeki yedi başlık altında gruplanabilir (Binark ve Çomu, 2012). Bu başlıkları kısaca açıklayacak olursak;

Siyasal nefret söylemi, siyasal bir düşünceyi ve bu düşüncenin takipçilerini hedef alan nefret söylemidir. Bazen bir ideolojinin tamamını, bazen yalnızca bir veya birkaç siyasi partiyi, bazen de çok daha küçük grupları hedef alabilmektedir.

Kadınlara yönelik nefret söylemi, temelde cinsiyetçi ifadelerin kullanılmasıdır. Aşağılama amaçlı bu ifadelerde, kadının konumunun ikincilleştirildiği bir söylem oluşturulmaktadır.

Yabancılara ve göçmenlere yönelik nefret söylemi, yabancıları, göçmenleri ve/veya etnik grupları hedef alabilmektedir. Türkiye'de ve dünyada ekonomik nedenlerle üretilmiş örnekleri sıklıkla görülmektedir. Ayrıca bu nefret söylemi ırkçılıktan da beslenmektedir. Farklı etnik grupları toplumda korku, kaygı kaynağı olarak konumlandırmakta ve 'düşman' olarak işaretlemektedir.

Cinsel kimlik temelli nefret söylemi, heteroseksüel cinsel kimlik dışındaki cinsel kimliklere sahip kişileri hedef alan nefret söylemidir. Temel olarak geyleri, lezbiyenleri, biseksüelleri, travestileri ve transseksüelleri hedef alarak, bu cinsel kimlikleri 'sapkın', 'iğrenç' olarak etiketler.

---

7 Erol Mutlu, Erving Goffman'dan hareketle, *stigma*'yı "bir bireyi ayırt eden ve onu grubun diğer üyelerinden ayıran olumsuz bir tanımlayıcı özellik olarak ifade etmektedir. Örneğin bedensel biçim bozukluğu, aşırı çirkinlik, geçmişte bir zihinsel hastalık, vb." şeklinde tanımlamaktadır (Mutlu, 1995: 242).

İnanç ve mezhep temelli nefret söylemi, farklı dinlere ve mezhep aidiyetlerine yönelik olarak üretilmektedir. Türkiye'de ve dünyada farklı örnekleri sıklıkla görülmektedir. Türkiye'de Müslümanlık dışındaki dinlerin yanı sıra, hâkim konumlanan/konumlandırılmış Sünni mezhebi dışındaki tüm mezheplere, başta Aleviliğe yönelik olarak üretilmektedir.

Engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik nefret söylemi, fiziksel veya zihinsel engellilere ya da bazı hastalıklara sahip kişilere yönelik olarak üretilmektedir. Türkiye'de görülme sıklığı giderek artmaktadır. Kaynağı, sosyal ve/veya ekonomik olabildiği gibi bunlardan tamamen bağımsız da olabilmektedir. (Binark ve Çomu, 2012)

Yeni medya uygulamaları üzerinden hızla dolaşıma giren nefret içerikleriyle mücadele için çeşitli uluslararası girişimler bulunmaktadır. Bunların başında Durban Bildirgesi[8] yer alır. Güney Afrika'daki Durban kentinde yapılan Irkçılık, Irkçı Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer İlgili Hoşgörüsüzlük Üzerine 3. Dünya Toplantısı'nın sonuç bildirgesi olan Durban Bildirgesi'nde, internet dahil, yeni medya dolayımıyla fikirlerin özgürce ifade edilmesi hakkı desteklenirken; ırkçılık, ırkçı ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve diğer hoşgörüsüzlüklerle mücadele için çeşitli öneriler getirilmektedir. Bu öneriler arasında, internet servis sağlayıcılarında ırkçı mesajların dolaşımı konusunda etik kodların geliştirilmesi, ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla ulusal ve uluslararası düzeyde düzenleyici organlar kurulması yer alır. Aynı bildirge, devletlerin, konuyla ilgili olarak alınacak önlemlerde fikir ve ifade özgürlüğünü garanti etmesi gerektiğini belirtir.

OSCE - ODIHR tarafından hazırlanan *Preventing and Responding to Hate Crimes* başlıklı çalışmada da, yeni medya üzerinden dolaşıma giren nefret içeriklerine yönelik çeşitli mücadele stratejilerine yer verilmektedir. Çalışmada, sivil toplum örgütlerinin nefret söylemi ile mücadelede oynayabileceği rollerin altı çizilerek, mücadele için yapılabilecekler arasında farkındalık geliştirme, izleme ve eğitim etkinlikleri sayılmaktadır. Öğrencilere, ebeveynlere ve öğretmenlere yönelik olarak gerçekleştirilecek eğitim etkinliklerinin, siber uzamda nefret söyleminin yayılmasına karşı bilinç yaratacağı, emniyet ve

8 https://www.un.org/WCAR/durban.pdf (erişim tarihi: 10.07.2013)

yargı mensuplarına yönelik eğitim etkinliklerinin ise yeni medya dolayımıyla ortaya çıkan nefret söyleminin soruşturulmasında yardımcı olacak bilgi ve becerinin kazandırılabileceğinin altı çizilmektedir.

OSCE'nin 2010 yılında Varşova'da yaptığı toplantıda ise, internetteki nefrete yönelik olarak yapılacak içerik düzenlemelerinin, ifade özgürlüğü başta olmak üzere ciddi sorunlar doğurabileceği dile getirilmiştir. Nefret söylemi ile mücadelede sıklıkla karıştırılan bir nokta, ifade özgürlüğünün sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğidir. Gerçekten de, içeriğe yönelik yasal düzenlemeler, Avrupa'daki bazı örneklerden de görüldüğü gibi amacının dışında kullanılabilmekte, bu nedenle ifade özgürlüğünün önünde tehdit oluşturabilmektedir. Türkiye'den yakın tarihli bazı örnekler[9] ele alındığında, hassas veya dezavantajlı kesimleri korumak amacı taşıyan, mevcut Türk Ceza Kanunu'nun 216. maddesinin ters yönde kullanılarak söz konusu kesimlerin cezalandırılmasında rol oynadığı görülmektedir.[10]

İnternetteki nefret söylemine karşı örgütlenmeler arasında, Hollanda'daki Magenta Vakfı, INACH (*International Network Against Cyber Hate* – Siber Nefrete Karşı Uluslararası Ağ) ve Partners Against Hate [Nefrete Karşı Partnerler] sayılabilir. Magenta Vakfı, 1997 yılından beri internetteki nefret söylemini takip etmekte ve tespit ettiği içeriklerin yayından kaldırılması için çalışmaktadır. INACH, ifade özgürlüğünü koruyarak, internetteki nefret söylemi ile ilgili etik kodlar geliştirilmesi amacını taşıyan girişimlerde bulunmaktadır. Partners Against Hate ise, ODIHR tarafından da belirtilen eğitim etkinlikleri için malzeme sağlamaktadır. Örgütün sağladığı eğitim malzemeleri arasında, öğrencilere, öğretmenlere ve ebeveynlere yönelik kitapçıklar ve programlar sayılabilir. Bu örgütlenmeler dışında, İngiltere'den uniteagainsthate.org.uk ve Türkiye'den nefretsoylemi.org bulunmaktadır. Bunlar, doğrudan internetteki nefret söylemine yönelik çalışmalar yapmamakla birlikte, yeni medya dolayımıyla yayılanlar dahil, nefret söyleminin tanımlanmasında ve doğallaşarak yeniden ve yeniden dolaşıma girmesi karşısında kullanıcı bilincini artırmaya yönelik

9 Fazıl Say ve Sevan Nişanyan'a verilen hapis cezaları için bkz. http://bianet.org/bianet/insan-haklari/145848-fazil-say-a-hapis-cezasi ve http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/146804-nisanyan-a-13-5-ay-hapis (erişim tarihi: 10.07.2013)

10 Türkiye'deki yasal durumla ilgili ayrıntılı tartışma için, Ayşe Kaymak'ın, *Yeni Medyada Nefret Söylemi* adlı kitapta (Kalkedon, 2010) yer alan "Yeni Medyada Nefret Söyleminin Hukuki Boyutu" başlıklı yazısına bakılabilir.

içeriklere sahiptir. Burada, ayrıca, Alternatif Bilişim Derneği'nin yeni medya ortamlarında nefret söylemine karşı hazırladığı bir broşürden, atölye çalışmalarından ve www.alternatifbilisim.tv'de yayınlanan eğitim-tartışma videolarından bahsetmek yerinde olacaktır. Dernek, 2009 yılından bu yana, özellikle çevrimiçi haber sitelerinde üretilen ve yayılan nefret söylemi ve Facebook, Twitter, YouTube gibi sosyal medya ortamlarında dolaşıma sokulan nefret içerikli kampanyalara karşı yeni medya okuryazarlığı dolayımı ile farkındalığı artırmaya yönelik atölyeler düzenlemekte, ayrımcılık konusunda çalışan çeşitli sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmaktadır.

İnternetteki nefret söylemine yönelik uluslararası bir diğer girişim, Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa Siber Suç Sözleşmesi Ek Protokolü'dür. Türkiye, çocuk pornosu, dolandırıcılık, telif hakkı ihlalleri gibi siber suçları düzenleyen Avrupa Siber Suç Sözleşmesi'ni 10 Kasım 2010 tarihinde imzalamış, ancak sözleşmenin, nefret söylemi ile ilgili düzenlemeler içeren ek protokolünü imzalamamıştır. Söz konusu ek protokol, bilgisayar sistemleri aracılığıyla ırkçılık ve yabancı düşmanlığı yapılmasını suç olarak kabul eder ve bu suçlarla mücadele için hukuki bir çerçeve çizer. Bu protokol, Siber Suç Sözleşmesi'nin kapsamını genişleterek "ırkçı, yabancı düşmanlığı propagandası suçlarını kapsayacak şekilde maddi, usul ve uluslararası işbirliği hükümlerini içerir" (Akdeniz, 2009, s. 79).

Yeni medyanın sürekli değişen yapısı dikkate alındığında, nefret söyleminin yeni medya üzerinden yayılmasının altında kullanıcı türevli içeriklerin ve kullanıcıların nefret içeriklerini doğal kabul ederek, görece bilinçsiz biçimde, 'beğen'ip paylaşması ve yeniden dolaşıma sokmasının etkisi büyüktür. Bu nedenle, yeni medyadaki nefret söylemine karşı yapılması gereken, öncelikle kullanıcıların bilinçli olmasını sağlamak ve bu doğrultuda karşılaştıkları her içeriği paylaşmadan, başka bir deyişle yeniden dolaşıma sokmadan önce nefret söylemi açısından da değerlendirmelerini sağlamaktır. Diğer bir nokta, yeni medya uygulamalarındaki hizmet sözleşmelerinde nefret söyleminin tanımlanması ve nefret içeriklerine yer verilmesinin hizmet sözleşmesine aykırı olduğunun açık biçimde belirtilmesinin talep edilmesidir.

Yaygın kullanılan yeni medya uygulamaları olan Facebook ve YouTube'da hizmet sözleşmesi çerçevesinde nefret içeriklerini dolaşıma

sokmak, hizmet şartlarının ihlali anlamına gelmektedir. Facebook kullanıcı sözleşmesinin üçüncü maddesinde "Şu tür içerikler yayınlamayacaksınız: Nefret dolu, tehditkâr veya pornografik olan ya da çıplaklık ya da görsel veya keyfi şiddet içeren" ifadesi yer alır. Benzer biçimde, YouTube topluluk kurallarında da "İfade özgürlüğünü destekliyor ve herkesin popüler olmayan bakış açılarını ifade edebilmesini savunuyoruz. Ancak nefret söylemine (bir gruba ırk veya etnik köken, inanç, engellilik, toplumsal cinsiyet, yaş, veteran statüsü ve cinsel yönelim/cinsiyet kimliği temelinde saldıran ve aşağılayan ifade) izin vermiyoruz" ifadesi yer almaktadır. Twitter'da ise nefret içerikleri ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Burada, yeni medya uygulamalarının yapısının farklılaşması da önem taşımaktadır. Facebook ve YouTube gibi uygulamalarda yapılan paylaşımlar ağ üzerinde çok uzun süre kalmakta ve zamandan bağımsız bir biçimde yeniden ve yeniden paylaşılabilmektedir. Twitter gibi mikroblog uygulamalarında ise gönderi ya da paylaşımlar çoğunlukla kısa sürelidir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, yeni medyada yer alan kullanıcı türevli içerik paylaşımlarına izin veren uygulamaların çok büyük ağlar oluşturmasıdır. Bu uygulamalarda, ağ üzerine yüklenen içeriklerin teker teker kontrol ya da modere edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, hizmet şartlarına aykırı içerikler ancak şikâyet edilerek kaldırtılabilmektedir. 'Şikâyet et – kaldırt' yönteminin de işleyebilmesi için, ağ yönetimlerinin esas değer verdiği unsurun şikâyet sayısı olduğu belirtilmelidir. Bir içerikle ilgili gelen birkaç şikâyet içeriğin yayından kaldırılması için yeterli olmayabilmekte, ya da şikâyet mekanizması ters biçimde, hizmet sözleşmesine aykırı olmayan içeriklerin çok sayıda kullanıcı tarafından şikâyet edilmesi nedeniyle kaldırılmasına sebep olmak şeklinde kullanılabilmektedir. Bu nedenle, yeni medya ortamında nefret söylemi ile mücadele için, sınırları belirlenmiş, tek tip bir mücadele stratejisinden söz edilememekte, her örnek olayda, her ağ uygulamasında mücadele stratejisi farklılaşmaktadır.

Yeni medya uygulamaları giderek daha yoğun bir şekilde bireylerin gündelik yaşam pratikleri arasında yer almaya başlamıştır. Çok sayıda kullanıcı için, e-postalarını kontrol etmek, kullandığı toplumsal paylaşım ağında ilişkilendiği kişilerden gelen bilgi ve paylaşımları takip etmek ya da bu kişilerle paylaşımda bulunmak, rutin yaşamının bir parçasıdır. Gündelik hayatın bu kadar içindeki bir alanla ilgili

olarak, bireyleri ayrımcı ve nefret içerikli söylemlere karşı güçlendirmek, şüphesiz, tek bir kurum ya da yapının çabasıyla mümkün değildir. Bu nedenle, ancak aile, arkadaş grupları, temel öğretimin çeşitli kademelerindeki okullar ve üniversiteler, medya, sivil toplum örgütleri ile tekno-toplumsal politika uygulayıcıların birlikte çalışmaları, bireylerin yeni medya ile olan ilişkilerinde güçlendirilmelerini sağlayabilecektir. Yeni medyada üretilen ve dolaşıma sokulan nefret söylemi konusu, bütün boyutları ile değerlendirildiğinde, akademisyenler, hukukçular ve sivil toplum örgütleri gibi, konuyla ilgili farklı aktörler tarafından aşağıdaki somut öneriler ortaya konmaktadır (Çomu, 2012, s. 190):

Yeni medya uygulamaları için hazırlanan hizmet sözleşmelerinde (*terms of services*) nefret söylemi ile ilgili maddeler bulundurulması,

Yeni medya ortamlarında yayın yapan medya profesyonellerine, nefret söylemine karşı farkındalık yaratma eğitimin verilmesi,

Yeni medya ortamında dolaşımda bulunan nefret içerikleriyle ilgili izleme ve raporlama çalışmalarının yapılması,

Yeni medya ortamlarının kullanıcılarında nefret söylemiyle ilgili farkındalık geliştirilmesi ve bu amaçla eleştirel medya okuryazarlığının geliştirilmesi,

Nefret içeriklerinin şikâyet yoluyla kaldırılması,

Olumlu örneklerin ve nitelikli içerik üretiminin teşvik edilmesi,

Avrupa Siber Suç Sözleşmesi Ek Protokolü'nün Türkiye tarafından imzalanması,

Yeni medya ortamında dolaşıma sokulan nefret söyleminin kaynağının çevrimdışı dünyada olması nedeniyle nefret söyleminin ortaya çıkış nedenleri ve koşullarının araştırılması.

Yeni medya ya da internette dolaşıma giren nefret söylemi ile ilgili olarak her zaman göz önünde bulundurulması gereken nokta, internetin, nefret söyleminin kolaylıkla dolaşıma girmesine izin veren bir yapıda olduğu, ancak bunun yanı sıra çok ciddi olanaklar da barındırdığıdır. Bu nedenle, nefret söylemi açısından yeni medya ne tamamıyla 'kötü' ilan edilebilir, ne de tamamıyla 'iyi'. Yeni medya uygulamalarında dolaşıma sokulan nefret içeriklerini yaratanlar, bu

içerikleri çevrimdışındaki inanç ve düşüncelerine göre yaratmakta ve dolaşıma sokmaktadır. Dolayısıyla, yeni medyadaki nefret söylemi ile mücadelenin ilk halkası, yine yeni medya kullanıcısı olan bireylerin kendisidir. Başta yeni medya okuryazarlığı olmak üzere, bireylere yönelik eğitim, farkındalık etkinlikleri, gerek çevrimiçinde, gerek çevrimdışında, nefret söylemi ile mücadelede en önemli parçadır. Buna ek olarak, yeni medya ortamlarında, nefret söylemi gibi, toplumda bireyleri kutuplaştıran, dışlayan ve ayıran söylemlere karşı olarak, bireysel kullanımdan başlayıp, çevrimiçi haber yayıncılığına değin farklı içerik üretimi boyutları göz önüne alınarak, çözüm yolları birlikte düşünülmelidir. Farklı paydaşların bir arada harekete geçirilmesi, daha gerçekçi çözüm yollarını ortaya çıkarabilir.[11] Örneğin sıradan kullanıcılar, eğitim kurumlarında çalışanlar, çevrimiçi haber siteleri editör ve muhabirleri, hepsi nefret söylemi ve türleri konusunda farkındalık bilincine sahip olmalı ve birlikte bu söylemin yayılmasına karşı mücadele etmelidir. Burada son olarak vurgulanması gereken, bu söylemin çevrimiçi ortamlarda birden bire hasıl olmadığı, köklerinin gündelik hayattan beslendiğidir.

KAYNAKÇA

Akdeniz, Y. (2009) *Racism on the Internet*, Strazburg: Council of Europe.

Aygül, E. (2013) "Yeni Medyada Nefret Söyleminin Üretimi: Bir Toplumsal Paylaşım Ağı Olarak Facebook Örneği", Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Binark, M. ve Löker, K. (2011) *Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi*, Ankara: STGM.

Binark, M. (2009) "Yeni Medya Dolayımlı İletişim Ortamında Olanakların ve Ol(a)mayanların Farkında Olmalı," *Evrensel Kültür*, Aralık 2009, sayı 216, 60-3.

Binark, M. (2007) "Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorular ve Yöntem Sorunu", *Yeni Medya Çalışmaları* içinde, der. M. Binark, s. 21-44, Ankara: Dipnot.

Binark, M. (2012) "Yeni Medya Okuryazarlığı", *I. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Konferansı Bildiri Tam Metinleri Kitabı*, İstanbul: Ümraniye Belediyesi.

Binark, M. ve Gencel Bek, M. (2007) *Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar*, İstanbul: Kalkedon.

Binark, M. (2010) "Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi", *Yeni Medyada Nefret Söylemi* içinde, der. T. Çomu, s. 11-54, İstanbul: Kalkedon.

Binark, M. ve Çomu, T. (2012) "Sosyal Medyanın Nefret Söylemi için Kullanılması İfade Özgürlüğü değildir!", https://yenimedya.wordpress.com/2012/01/20/sosyal-medyanin-nefret-soylemi-icin-kullanilmasi-ifade-ozgurlugu-degildir/ (erişim tarihi: 20.01.2012).

11 Tüm paydaşların birlikte çözüm üretmesi konusunda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Mutlu Binark ve Günseli Bayraktutan (2013) *Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*, İstanbul, Kalkedon.

Coleman, B. (2012) *Hello Avatar*, çev. E. Bilge, İstanbul: Mediacat.

Çomu, T. (2012) "Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Lievrouw, L. A. ve Livingstone, S. (2007) "The Social Shaping and Consequences of ICTs", *The Handbook of New Media* içinde, s. 15-32, Londra: Sage.

Lister, M., Dovey, J., Giddens, S., Grant, I. ve Kelly, K. (2009) *New Media: A Critical Introduction*, New York: Routledge.

Lobe, B., Livingstone, S., Olafsson, K., ve Simões, J. A. (2008) *Best Practice Research Guide: How to research children and online technologies in comparative perspective*, Londra: EU Kids Online.

Mirzoeff, N. (1999) *An Introduction to Visual Culture*, New York: Routledge.

Mutlu, E. (1995) *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Ark.

ODIHR (2009) *Hate Crime Laws A Practical Guide*, http://www.osce.org/odihr/36426?download=true (erişim tarihi: 28.07.2010).

ODIHR (2011) *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses Annual Report for 2010*, http://tandis.odihr.pl/hcr2010/pdf/Hate_Crime_Report_full_version.pdf (erişim tarihi: 05.05.2012)

OECD (2008) *Measuring User-Created Content: Implications for the 'ICT Access and Use by Households and Individuals' Surveys*. http://www.oecd.org/dataoecd/44/58/40003289.pdf (erişim tarihi: 28.07.2010)

'BAŞKA' BİR HABERCİLİK İHTİYACI VE HAK ODAKLI HABERCİLİK

Sevda Alankuş

Haber medyası bütün dünyada giderek artan bir güven sorunu yaşıyor. Bunun başlıca nedeni, günümüzde gazeteciliğin ve haberciliğin giderek almış olduğu biçim. Çünkü –demokrasilerin olmazsa olmazı niteliğindeki– ifade özgürlüğünün ve haber alma hakkının en önemli mecrası olarak sorumlulukla hareket etmesi gereken haber medyasının yaptığı gazetecilik/habercilik, bizzat hak ihlalleri yapan, ayrımcılıkları ve eşitsizlikleri yeniden üreten, dahası nefret söylemini kuran ve yaygınlaştıran bir nitelik taşıyor.

Üstelik bu sorunlara *sadece* gazetecilik mesleğinin etik kodlarına uyulmaması da neden olmuyor. Bir başka ifadeyle, mevcut etik kodlara uyduğunda bile, bütün objektiflik iddialarına rağmen 'yanlı' olabilen ve hak ihlaline yol açan gazetecilik/habercilik pratikleri ile karşı karşıyayız. İddia edilen 'yapısal yanlılığın' nedenlerini anlamak için, öncelikle, Batı'da biçimlenerek küresel bir mesleki pratik haline gelen habercilik ve gazeteciliğin gelişim tarihi ile, medya sektörünün bugün kazandığı küresel özelliklerin bilinmesi gerekiyor.[1] Türkiye söz konusu olduğunda, bu 'yapısal yanlılık' sorunu, haber kural ve kodlarının esas olarak ABD'de kurumsallaşıp yaygınlaştığı göz önünde bulundurulmakla birlikte, Osmanlı döneminde matbaa ve gazeteciliğin, Cumhuriyet Türkiyesi'nde ise yazılı basın ile birlikte diğer haber medyasının özgül gelişim tarihinin de bugünkü haberciliğimize karakterini verdiği hesaba katılarak tartışılmalı. Bu arada, kuşkusuz, Türkiye'de medya sektörünün küresel nitelikli neoliberal ekonomik ve politik değişimlere bağlı olarak 1980'lerin ortalarından itibaren içine girdiği, 1990'lı yıllarla birlikte iyice hızlanan yeniden yapılanma sürecinin; bu sürecin 2000'li yılların başlarından itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle almaya başladığı biçimin; bu dönemde 'Merkez'e yerleşen yeni politik seçkinlerin sınıfsal yapısı ile medyanın sahiplik yapısındaki değişimin; özetle,

1 Medya tarihine bu çerçevedeki eleştirel yaklaşım için bkz. Schudson, 1978. Habere bir 'söylem' olarak yaklaşan ve 'yapısal yanlılığını' iddia eden literatürü tartışan bir ilk Türkçe çalışma için bkz. İnal, 1995.

siyasal iktidar-medya ilişkisinin mevcut halininin anlaşılmasına özel bir dikkat gösterilmesi gerekiyor.[2]

Ancak bu çalışmanın konusu, Türkiye'de haber medyasının özgül gelişim tarihi[3] ya da mevcut iletişim ortamının özellikleri üzerinden bir habercilik/gazetecilik eleştirisi değil. Yine de kısaca değinilmeli; Türkiye'de bugün medya ortamını, yatay ve dikey tekelleşme süreci içinde çıkarları ulusal ve/veya uluslararası ekonomik, siyasal, askeri güç merkezleri ile iç içe geçmiş, böylece kendi ticari varlığını kollamak ve sürdürmek için açıkça 'güçlü' olanın yanında yer almaktan çekinmeyen bir haber medyası simgeliyor.[4] 2000'li yıllarda başlayan siyasal iktidar bloğu değişikliği ile birlikte güçlenen İslami sermaye, medya sektörüne de el atarak bu alandaki sahiplik yapısını önemli ölçüde değiştirmiş durumda. Böylelikle muhafazakâr sağ ideolojiyi, neoliberal ekonomik politikalarla eklemleyerek giderek otoriterleşen siyasal iktidar ile ilişkisi içinde karşımıza ya –ortada her zaman açık editoryal kararlar ve müdahaleler olmasa bile– kimlerin/nelerin nasıl haber olacağı ile, kimlerin/nelerin haber olmayacağı gibi konularda içselleştirilmiş 'meslek ideolojisi'nin sınırlarını aşan bir otosansürle gerçekleştirilen, ya da bizzat siyasal iktidara 'iliştirilmiş' şekilde işleyen bir gazetecilik/habercilik pratiği çıkıyor. Bu fotoğrafta elbette yaygın medyada habercilik, köşe yazarlığı yapmakla birlikte 'iyi gazetecilik' örnekleri verdiklerini, hatta tutarlı biçimde 'barış gazeteciliği', 'hak odaklı habercilik' yaptıklarını söyleyebileceklerimiz de var, ancak ne yazık ki çok azınlıkta kalıyor ya da birer birer işlerini kaybediyorlar.

Böyle bir medya ortamında, anaakım medya hegemonik çoğunluğun genelgeçer politik dünya görüşü ile kültürel normlarının mecrası olma özelliğini sürdürüp, 'iliştirilmiş' ya da 'otosansüre uğramış' haberciliğiyle cinsiyetçi, ırkçı, ekonomik, mezhepsel, etnik, dinsel vb. ayrımcılık ve eşitsizlikleri yeniden üreterek hak ihlalleri yapmaya

---

2 'İyi gazeteciliğin' genelgeçer kodları ve etiğini eleştirme amacını taşıyan bu yazının, derleyen tarafından gözden geçirilmesi, tam da İstanbul'da 'Gezi Parkı Direnişi' ile başlayarak yayılan toplumsal/sivil muhalefetin Türkiye geneline yayıldığı bir döneme denk geldi. Dolayısıyla hükümet-medya ilişkisinin almış olduğu biçimin bir sonucu olarak genelgeçer gazeteciliğin en temel kurallarının bile –hepimizin tanıklık ettiği üzere– ihlal edildiği bir dönemden geçerken 'iyi gazeteciliği' sorgulaması bir, 'lüks' olarak görülebilir. Ancak malum olduğu üzere, akademik eleştiri normatif de olmak zorunda.

3 Bu konuda bkz. Kocabaşoğlu, 2010a ve 2010b; Öztürk, 2010; Ahıska, 2005; Kejanlıoğlu, 2004; Gürkan, 1998.

4 Türkiye'de medya sektörünün yapılanmasının politik ekonomi yaklaşımıyla eleştirisi için bkz. Adaklı, 2006 ve 2010, Sönmez, 2010.

devam ediyor. Buna karşılık, dışlanarak hak ihlallerine uğrayanların sesleri ancak haberciliğin alternatif mecralarında işitilebiliyor. Çağdaş demokrasilerde kamular arası müzakere için eşitlikçi bir ortam sağlaması gereken kamu hizmeti yayıncılığının da artık bütünüyle iktidar güdümlü hale geldiği hesaba katılırsa, alternatif medya, haber alma hak ve özgürlüğünün yegâne mecrası haline geliyor ama diğer yandan da, karşılıklı olarak birbirine kulak verme derdi olmayan paralel kamularla parçalanmış bir kamusal alan görüntüsü ortaya çıkıyor. Türkiye'deki siyasal rejimin demokratikleşmesi için elzem olan çoğulcu müzakere ortamı sağlanamıyor.

Bu çalışma, medyanın sahiplik yapısında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sermaye hareketlerinin değişimi sırasında oluşan haber kuralları ve bunlara göre tarif edilen etik kodların (Schudson, 1978; Hackett, 2010; Taş, 2010), 20. yüzyılın başlarından itibaren gazeteciliğin 'meslek ideolojisi' haline gelmiş olduğu (Deuze, 2005, s. 444-47)[5] belirlemesinden hareket ediyor. Ancak gazetecilik ya da haberciliğin 'yapısal yanlılığı'nın *sadece*, medya sektörünün ekonomi-politik eleştirisi çerçevesinde veya medyanın siyasal/ekonomik iktidar blokları ile örtüşen ya da çatışan çıkar ilişkileri etrafında kurduğu ittifak ve karşıtlıkların çözümlenmesi ile açıklanamayacağı iddiasını taşıyor. Bu iddiasını da, eleştirel haber çözümlemesi yapan kuramcıların, haberi 'ideolojik bir kurgu' ve 'söylem' olarak tarif eden[6] yaklaşımlarına dayandırıyor. Bir ideolojik kurgu/söylem olan haberin, sektörün gelişimi içinde bugünkü halini kazandığını kabul etmekle birlikte, ondan bağımsız bir hegemonik yeniden üretimin konusu olduğunu iddia ediyor.[7] Ticari nitelik taşımayan ve kâr amacı gütmeyen yani sektör dışı alternatif medyada gazetecilik yapanların bile, çoğu zaman yaygın medyadaki gibi sorunlu haberlerle karşımıza çıkabilmelerini de (Van Zoonen 1998'den akt. Deuze, 2004, s. 444) bunun bir göstergesi sayıyor.

Özetle söyleyecek olursak; yukarıdaki belirlemeler çerçevesinde, bu yazının amacı, çoğu zaman 'alternatif gazetecilik' yapanların bile

5 Deuze, 'gazetecilik meslek ideolojisi', ile gazetecilerin yaptıkları işe atfettikleri kamu hizmeti yapmak, objektiflik, özerklik, hızlılık, kesinlikle davranmak, etik kodlara önem vermek gibi değerleri kastediyor.

6 İlgili tartışma için bkz. İnal, 1996, s. 22-23, 31-32.

7 Bu konuda eleştirel İletişim Çalışmaları alanının, artık çalışmaları klasikleşmiş ismi Stuart Hall ile, Yeni Marksist yaklaşımlar çerçevesinde ideoloji ve hegemonyanın işleyiş pratikleri ile ilgili çözümlemelerini içeren iki makalesinin anılması gerekiyor. Bkz. Hall, 1993a ve 1993b.

sorgulanmaksızın yeniden ürettiği mevcut haber anlayışı ile pratiklerinin eleştirisini yaparak, yerine konması gereken habercilik konusundaki tartışmalara katkıda bulunmak ve Türkiye'deki önemli bir 'bağımsız medya' deneyimi ile biçimlenen bir habercilik anlayışı içinden bir alternatif sunmak.[8]

Alternatif olarak sunulmak istenen habercilik anlayışının adı 'hak odaklı habercilik' ve 2000 yılından bu yana sadece proje gelirleriyle ayakta durmayı başarabilmiş, dolayısıyla hiçbir siyasal parti ya da örgütle, inisiyatifle ilişki içinde olmadan, ancak kendini ötekileştirilenlere karşı 'etik ve politik olarak sorumlu' sayarak ve onlardan yana 'taraflanarak' gazetecilik yapan Bağımsız İletişim Ağı'nın (BİA) temsil ettiği bir haber anlayışı ve pratiğini anlatıyor.[9]

'Etik ve politik olarak sorumlu gazetecilik' kavramı ise, BİA'nın habercilik anlayışının üzerine kurulduğu ve aslında bütün gazetecilik pratiklerinin yaslanması gereken 'yeni' bir epistemolojik konuma işaret ediyor. Aşağıda, öncelikle bu konumu belirleyip, neden başka türlü habercilik yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu tartışmaya açacağım. Sonra da 'hak odaklı habercilik' anlayışı ve uygulamasını tanımlayarak, BİA haberleri üzerinden örnekleyeceğim. Böylelikle, eleştirilen ancak çoğu zaman yerine neyin konması gerektiği noktasında çok az örnek gösterilebilen 'alternatif' haberciliğin nasıl yapılabileceği[10] konusunda esinlendirici ve cesaretlendirici olmayı umut ediyorum.

YENİ BİR HABERCİLİK İLE ETİĞİNİN GEREKLİLİĞİ

Liberal basın kuramları çerçevesinde yaklaşıldığında, gazetecilik, haber alma ve bilgi edinme hakkı ile ifade özgürlüğünün kullanımıyla doğrudan ilgili olduğu için, *toplumsal sorumluluk*la yerine getirilmesi

8 Okumakta olduğunuz bu yazının farklı bir versiyonu için bkz. Sevda Alankuş, "Habercilikte Yeni Arayışlar: Yurttaş Gazeteciliği, Barış Gazeteciliği ve Hak odaklı Habercilik", Sevda Alankuş (yay. haz.) *Gazeteciliğe Başlarken*, İstanbul: IPS Vakfı Yay, 2009.

9 Hak odaklı habercilik kavramı ve uygulaması BİA'nın pratikleriyle birlikte, önce yerel medya habercilerine, sonra da İletişim Fakültesi son sınıf öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirdiği çok uzun soluklu (1999-2013) atölye çalışmaları sırasında gelişti. Bu yüzden de, oluşmasında bu çalışmaları yürüten akademisyenler ve gazetecilerin önemli katkıları var. Uzun bir liste oluşturan bu isimler için, söz konusu eğitimlere yapılan katkıları derleyen, beş kitaplık *Habercinin El Kitabı* dizisi ile, üç kitaplık *Hak Haberciliği* dizisine, ayrıca *Gazeteciliğe Başlarken* (2009) adlı kitaba bakılabilir.

10 Böyle bir alternatif sunan ve kadına yönelik haberlerle ilişkili olarak gerçekleştirilmiş bir çalışma için bkz. Dursun, 2008.

gereken bir meslek. Ancak medyanın *toplumsal* ya da bazen *kamusal sorumluluğ*undan söz etmek –coğrafyamızın siyasal kültürü nedeniyle– yukarıdan aşağıya biçimlendirilebileceği ve adına en iyisine karar verilebileceği varsayılan bir 'toplum' kurgusu ile 'mühendislik' yapmaya kalkışma halini çağrıştırdığı için, sorunlu. Bu nedenle, kanımca, medyanın 'etik sorumluluğu'ndan söz etmek, 'kamusal' veya 'toplumsal' sorumluluğundan söz etmekten daha önemli. Ancak, 'etik sorumluluk' ile neyin anlaşılması ya da bu sorumluluğun nasıl tarif edilip, hayata geçirilmesi gerektiği üzerine yeniden düşünmek de zorunlu.

Aslında 'yeni' bir etik öngörsün ya da öngörmesin, uzun süredir, haberciliğin farklı bir sorumluluk tarifi ile yapılması için arayışlar sürdürüldüğünü biliyoruz. 'Yurttaş (*citizen*) gazeteciliği', 'kamusal (*public*) gazetecilik', 'yeni gazetecilik', 'sorumlu (*responsible*) gazetecilik', 'gelişmeci (*developmental*) gazetecilik', 'müzakereci (*deliberative*) gazetecilik', 'barış gazeteciliği', 'çevreci gazetecilik' gibi çeşitli adlarla karşımıza çıkan habercilik yaklaşımları ve uygulamaları, bu arayışların ürünü. Dikkat edileceği gibi, söz konusu gazetecilik/habercilik arayışlarının her biri bir 'taraflılığa' gönderme yapan bir ad taşıyor. Bu nedenle, bunların herhangi bir 'güç merkezi' lehine, partizanca yapılan gazeteciliği anlatmak üzere kullanılan ve açıkça bir davayı savunan (*advocacy*) *üstlenen gazetecilik*ten bir farkı olmayacağını söyleyerek, yapılması gerekenin, basitçe, mevcut kuralları ve normları hayata geçirerek 'iyi gazetecilik' olduğunu iddia edenler de bulunuyor.[11]

Bu arada, günümüz medya ortamında genelgeçer standartlara uygun olması anlamında 'iyi gazetecilik' örnekleriyle bile çok az karşılaşılırken, bu standartların sorunlu olduğu iddia edilerek yeni arayışlar peşinde olunması kulağa garip gelebileceğinden, ne demek istediğimi anlatmak için Umur Talu'ya başvurayım. Talu (2009), BİA tarafından iletişim fakültelerinin öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirilen 'Okuldan Haber Odasına' eğitimlerinden birinde; Türkiye'de artık daha az yalanla, "daha etik, daha ahlaklı" habercilik yapıldığını, gazetecilerin artık daha iyi eğitilmiş olduklarını, ancak bunun çok da

11 'İyi gazetecilik' kavramı, mevcut gazeteciliğin sorununun kural ve kodlarında değil, uygulanmasında olduğunu düşünenler tarafından kullanılıyor. Bu kullanımla barış gazeteciliğini eleştiren ve gazeteciliğin nesnellik, tarafsızlık ve mesafelilik ile yapıldığında başka bir kavramlaştırmaya ihtiyaç duyulmayacağını savunan iki yazı için bkz. Hanitzsch, 2007, s. 4 ve Loyn, 2007. Elinizdeki yazı ise, 'iyi gazetecilik' anlayışının da eleştirisi üzerine kurulu.

anlam ifade etmediğini söylüyor, ve haklı. Çünkü sahiden de, haber kaynaklarının çoğalması, teknolojik gelişmelerle habere ulaşmanın, haberin içerdiği bilgileri detaylandırmanın ve doğrulamanın kolaylaşması, 'etik' konusuna önem veren eğitimlerden gelen 'okullu' gazetecilerin çoğalması, sıradan okurun baskılarının medyayı artık daha fazla hesap verebilir hale getirmesi, bu arada da gazeteciliğin uluslararası ve ulusal olarak tarif edilmiş etik kurallarının artık gözardı edilemeyecek kadar bilinen ve genel kabul gören ilkeler haline gelmesi ve uygulanması anlamında alırsak, sahiden de eskiye göre daha 'doğru' habercilik yapılıyor.[12] Ayrıca, yine Türkiye gibi, 'medyanın denetimi' denince, yönetenlerin aklına sadece sansür ve yasaklamaların geldiği, medyanın öz-hesap verebilirliği anlamında etkili ve güven duyulacak yapılanmaların bulunmadığı sorunlu demokrasilerde bile artık medya sahipleri, editörler ve gazetecilerin, en azından açıkça "Bana ne etik kodlardan!" diyemediklerini görüyoruz. Hatta bir 'pazarlama stratejisi' olarak 'etik habercilik yaptıklarını' dillerine doladıklarına tanık oluyoruz.

Oysa, 'iyi gazetecilik/habercilik' standartları ile etik kodlar, örneğin, haber yapılırken hangi normlara uyulması gerektiğini söylüyorlar ama, sayıları çoğunluğu ilgilendireceği düşünülen 'manalı' (!) miktarlara ulaşmadığında, iş kazalarında, malzeme çalınarak yapılmış ev, yol, metro inşaatlarında ölenlerin haber olmayışı, bu ölümlerin sorumlularına dair davalarla ilgili haber takibi yapılmayışı; şimdilerde sayısı neredeyse birden bire patlayan 'asker intiharları'nın (!) resmi açıklamalar arkasındaki nedenlerinin ancak çok sonra sorgulanmaya başlayışı; hatta daha önemlisi, bu 'tehlikeler' bir bakıma hep "Geliyorum" dediği halde, proaktif bir gazetecilik yapılmayışı;[13] savaşlar haber değeri taşırken, ilmek ilmek dokunarak, uzun yıllara yayılarak gerçekleşen barış çabalarına haber değeri atfedilmeyişi gibi konularda bir şey söylemiyor. Sonuçta da, söz konusu kurallar ve etik kodlar,

12 Burada 'doğru'dan, olgusal gerçeğe yakınlığı anlamamız gerekiyor. Kavramın Chantal Mouffe tarafından kullanımı için bkz. Carpentier ve Cammaerts, 2006, s. 974. Ayrıca bkz. dipnot 27.

13 Bu yazının hazırlandığı sıralarda, Zonguldak'ta Türkiye Taşkömür Kurumu Koru Müessese Müdürlüğü'ne bağlı olarak taşeron bir firma tarafından çalıştırılan kömür işletmesinde metan gazı kaçağı nedeniyle meydana gelen göçükte sekiz işçi hayatını kaybetmişti. Bizler ancak bu can kayıplarından sonra, kendilerine örgütlenme hakkı da tanınmamış olan işçilerin, gerekli iş güvenliğine sahip olmadıklarını, dahası, kömür çıkarma işinin taşeron firmalara verilmesinin yasaya aykırı olduğunu öğrenebildik. Konunun bu yanına vurgu yapan haberleri de ancak Bianet gibi alternatif haber sitelerinde bulabildik.

yaygın medyanın mevcut habercilik pratikleri içinde hep 'beyaz, heteroseksüel, varsıl Türk ve Sünni erkek özne'nin[14] düşünce ve ifade özgürlüğü ile haber/bilgi alma hakkı korunurken, dışında kalanların bu haklardan yoksun bırakılıyor olmasını açıklamıyor.

Özetle tekrarlarsam, medyanın artık kolayca "Bana ne etik kodlardan" diyemez hale geldiği,[15] olgusal gerçeğe yakınlığı ya da kesinliği anlamında, 'doğru' haber yapmamanın mazeretinin kalmadığı, ancak haber(ci)lerin hâlâ hak ihlalleri yapmaya devam ettiği bir iletişim ortamındayız. Bu nedenle de, mevcut etik kodlar ile bu kodların olması gerekenle ilgili sınırlarını çizen 'iyi gazeteciliğe', yeni bir felsefi konum ve anlayışla yaklaşmak, olması gerekenle ilgili tarifimizi yenilemek durumundayız.

'ETİK VE POLİTİK OLARAK SORUMLU GAZETECİLİK'

Bağımsız İletişim Ağı tarafından geliştirilen hak odaklı haberciliğin dayandığı *etik ve politik olarak sorumlu gazetecilik* kavramı, işte böyle bir yeniden tarif etme çabasından kaynaklanıyor. Ancak öncelikle, neden 'etik sorumluluk' kavramı ile yetinilmediğinin, 'politik sorumluluk' gibi bir vurguya ihtiyaç duyulduğunun açıklanması gerekli.

İnsan olarak, bir sosyal ilişkiler ağı dışında var olamayacağımız için, bireysel/kolektif kimliklerimizin kaçınılmaz kurucu öğesi 'öteki(ler)' ile hep ilişki içindeyiz; bu sayede 'ben/biz' tarifleri geliştirebiliyor ve bunlar içinden konuşabiliyoruz. Gündelik hayatımızın bütün alanlarını kapsayan bu ilişkiler ağının, yaş, cinsiyet, sınıf, eğitim, din, etnik köken vb. kaynaklı eşitsizlikler, gerilimler, iktidar mücadeleleri, farklı farklı biçimlerde karşımıza çıkan ezen-ezilen, yöneten-yönetilen ilişkileri barındırdığını, böylelikle de bizi, bu karşıtlıkların tarafları olarak durmaksızın konum almak durumunda bıraktığını biliyoruz. Bu noktada, 'öteki(ler)' ile olmazsa olmaz ilişkimiz sırasında hep duymak zorunda olduğumuz ve birlikte yaşama zorunluluğundan kaynaklanan etik sorumluluğun, ayrımcılıklar ve bunun getirdiği mağduriyete

14 Beyaz, orta/üst sınıf şeçkin erkeğin çıkarlarının haber değeri taşıyor olmasıyla ilgili çok sayıda çalışma bulunuyor (örn. bkz. Meyer, 1991, s. 19). Ancak bu tabloya, Türkiye örneğinde olduğu gibi egemen etnik ve dinsel grubun da eklenmesi gerekli.

15 1980'lerden sonra neoliberal politikalar çerçevesinde medya endüstrisinin yeniden yapılanması ile, toplumsal meşruiyetini yeniden sağlamak peşine düşen medyanın hesap verebilirlik, özdenetim, ombudsman, okur temsilciliği gibi kavram ve uygulamalar etrafında etikle ilgili gündemler oluşturması arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir çalışma için bkz. Taş, 2010.

maruz kalanlar karşısında tavır almak zorunda kaldığımız her durumda daha önemli ve 'politik' hale geldiğini de bilmeliyiz.

Diğer yandan, gündelik hayatın çatışmalarına, düzenine, toplumsal cinsiyetler arası ilişkilere vb. dair olduğu ölçüde, her zaman 'öteki' ile ilgili durum tanımı yapan, böylelikle bir tavır alan ve bize de nasıl tavır almamız gerektiğini söyleyen bir anlatı türü olarak haber(ciliğ)in alanının, her halükârda etik sorumluluğun alanı olduğunu zaten biliyoruz. Nitekim, mevcut gazetecilik anlayışı ile yapılan haberciliğin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı 'tarafsız ve objektif haber yapmak' iddiası ile bunu hayata geçirmek için geliştirilmiş olan kural ve kodlar da böyle bir sorumluluğa dayanıyor.[16] Ancak, her birimiz dünyayı –yani iktidar ilişkilerini, güç ve çıkar çatışmalarını– kişisel ve kolektif deneyimlerimiz, özgül 'ben/biz' oluş serüvenlerimiz gereği farklı perspektiflerden gördüğümüze göre, gazetecinin bize, geliştirilen bütün kural ve kodlara rağmen, herhangi bir olaylar dizisine dair bilgi verirken mutlak bir tarafsızlık ve objektiflik göstermesi mümkün olmuyor. Bir başka deyişle, haber yapmak, her zaman, neyin haber yapılacağına ya da yapılmayacağına, bu haberle ilgili hangi fotoğrafın kullanılacağına ya da kullanılmayacağına, hangi kaynaklar aracılığıyla haberin doğrulanmaya çalışılacağına, uzman görüşleri alınırken kimlerin seçileceğine vb. ilişkin bir tercih işidir (Dursun, 2000, s. 77); bu da hep bir *tarafgirlik* yaratır. Dahası, bir yazarın dediği gibi, söz konusu olan sömürü ve ırkçılık ise, tarafsızlık gibi bir konum da zaten söz konusu olmamalıdır (Skirrow, 1979'dan akt. Hackett, 2010, s. 233).

Feminist epistemoloji ile etik tartışmalarına 'Duruş (*standpoint*) Kuramı' ile önemli bir katkıda bulunan Sandra Harding'e göre (1991 ve 1996), özneler olarak zaten hep taraflı bir duruş içinde olduğumuza göre, etrafımızda olup bitenleri objektif biçimde anlamamıza asıl yardım edecek olan, marjinalize edilmiş grupların, baskılananların bakış açılarını bilmek, onlara kulak vermektir.[17] Dolayısıyla, etik tercihimiz, dünyayı her zaman ötekilerin konumundan/duruşundan duymaya, bilmeye, anlamaya ilişkin bir politik tercih olmalıdır.

O halde, her zaman ideolojik olduğu halde, tarafsızlık/objektiflik iddiası altında ideoloji dışı gibi davranan habere dair bildiklerimizin

16 Genelgeçer gazeteciliğin etik kodlarını yorumlayan (Kant ve Mill'in görüşlerine dayanan) iki farklı etik anlayışla ilgili bir özetleme için bkz. İrvan, 2005, s. 61-107.

17 Harding buna 'güçlü objektiflik' demektedir (1996).

yerli yerine oturtulması gereklidir. Gazeteci, yaptığı her haberle iktidar/güç/çıkar ilişkileri karşısında belli bir biçimde konumlanır ve bu konumlanışıyla, ötekilere dair bir politik duruş kurar/sunar. Arkasına saklanılmaya çalışılan 'iyi gazetecilik' kural ve etik kodları da, bu ideolojik/politik duruşu hiçbir zaman tam olarak perdeleyemez. O halde sorun, gazetecinin bir duruşunun ya da tarafının olması değil, öteki ile olmazsa olmaz ilişkide 'nere(ler)de durmayı'[18] tercih ettiği ile ilgili bir sorundur. Böylelikle, sürekli kendi üzerine ayna tutan, ötekine karşı sorumluluk üzerinden yeniden kurulan bir etik önerilmektedir.

'Etik olarak sorumlu' demekle yetinilmeyip, 'politik olarak da sorumlu' gazetecilikten söz ediyor olmamızın bir diğer nedeni de, haberciliğe ilişkin meslek anlayışı biçimlenirken ortaya çıkıp yazılı hale gelen ve arkasına saklanılarak tarafsız davranılıyor gibi yapılan gazetecilik etik kodlarının, bütün diğer mesleki etik kodlar gibi, bir kez yazılı kod/kural haline geldiklerinde ona uyanı sorumluluktan 'ilelebet' kurtaran bir nitelik taşımasıdır (Alankuş, 2005, s. 39-40). Haberinin kesinliğini en az iki kaynağa başvurarak sağlayan, en az iki farklı tarafın görüşlerini alarak dengeli/tarafsız habercilik yaptığına emin hale gelen gazeteci, artık 'içi rahat olarak uyuyabileceğini', başka haberler peşinde koşabileceğini düşünür. Oysa, 'ben/birey' merkezli etik anlayışa alternatif ve Emmanuel Levinas ile Jacques Derrida çizgisinde ilerleyen 'öteki' referanslı etik anlayışa göre,[19] etiğin görevi vicdanı rahatlatmak değil, tersine, rahatsız etmek olmalıdır. Başka bir ifadeyle, hedeflenmesi gereken, "yerine getirilmesi gücümüz dahilinde olan şeyleri talep eden ve özneyi tüm sorumluluklarını yerine getirmekten doğacak doyumu hedeflemeye davet eden" bir etik değildir.[20]

Özetle, hak odaklı haberciliğin ve burada konumuz olmamakla birlikte adını özellikle anmam gereken 'barış gazeteciliği'nin dayandığı

18 Öznenin, ötekine dair sorumluluğu üzerinden kendine "Ben kimim?" yerine "Nerede duruyorum?" sorusunu sormasına dayalı 'kimlik siyaseti' stratejisi için bkz. Bondi, 1993.

19 'Öteki' referanslı bu etik anlayış, çoğunlukla medya etiği ile ilgili tartışmaların çerçevesini çizen 'ben/birey' referanslı ve Immanuel Kant ile John Stuart Mill tarafından temsil edilen iki felsefi (deontolojik ve teleolojik) gelenekten farklı olarak, Emmanuel Levinas ve Jacques Derrida temsil ediliyor. Bu iki felsefecinin karşılaştırmalı ve geleneksel etiği yapısökümüne uğratan, 'öteki' referanslı etik yaklaşımları için bkz. Critchley, 1999. Ayrıca, benzer bir yaklaşımla daha önce yapılan bir gazetecilik etiği tartışması için bkz. Alankuş, 2005.

20 Levinas'ın bu etik anlayışına ilişkin olarak bkz. Bernasconi, 2011, s. 14. Bu arada, meslek etiğine uymanın gazetecilerin 'ayrıcalıklı' konumlarını pekiştirip, yaptıkları işe meşruiyet kazandırmasına ilişkin olarak, Pierre Bourdieu'dan yola çıkılarak yapılan eleştirel bir belirleme için bkz. İnal, 2010, s. 34-35.

türden bir etik tanımlanırken –her etik tutum her zaman politik bir nitelik taşıyor olduğu halde– ayrıca politik sorumluluğa da vurgu yapılmasının nedeni, gazetecilik meslek kodlarının yorumlanmasına ve uygulanmasına yol gösteren etik anlayışın yukarıda açıklanmaya çalışılan sorunlarıdır. Böylelikle, insanı sürekli rahatsız kılan dinamik bir kimlik stratejisi çerçevesinde, 'öteki' karşısında duyulması gereken sorumluluğun tarifi ve sınırları genişletilmektedir. Yine Umur Talu'nun ifadesine gönderme yapayım; "canım acıyor demek için bile bir kanal bulamayanların seslerine kulak veren, onlar için bir şey yapan" (2009, s. 47) bir gazetecilik etik/politik tercihinden söz edilmektedir. Başka türlü de söylemeye çalışayım: Adını ne olarak koyarsak koyalım, bugün gerekli olan, etnik, dinsel, kültürel, cinsel kimlikleri ve tercihleri itibariyle *ayrımcılıklara uğrayanlara, dışlananlara, çoğunlukla ancak bir hak ihlalinin mağduru olarak haber olabilenlere, üstelik haklarında bu tür haber yapılırken de hak ihlaline uğramaya devam edenlere ve kendi seslerine kulak verilmeyenlere karşı politik olarak sorumlu* ve bu sorumluluğunu sürekli yeniden tanımlayan, sorumluluğunu haberini yazmayı bitirdiğinde de unutmayan, karşısına çıkan her çatışmalı konumda tarafını yeniden tarif eden bir gazetecilik/haberciliktir.

O halde şimdi, 'etik ve politik olarak sorumlu' gazeteciliğin gerekliliğine ilişkin iddiamızı daha iyi açıklayabilmek için, haberi haber kılan kurallara ve haberin yapılanmasına biraz yakından bakarak, bunlardaki sorunları görmeliyiz.

HABERİN ÖNEMİ: 'GERÇEKLİK' İDDİASI VE 'ETKİSİ'

Genelgeçer haberciliğin savunduğu şekliyle haber, kendini diğer anlatı türlerinden ayıran bir iddiaya sahiptir. Belki de en çok benzerlik taşıdığı söylenebilecek olan bilimsel-akademik anlatının yaptığı gibi, "doğru, objektif/nesnel olmak" iddiası taşımaktadır (İnal, 1996, s. 22-4).[21] Oysa, yukarıda tartışıldığı gibi, haber, güncel ve bizi ilgilendireceği varsayılan olaylar hakkında bilgilendirirken, eşitsiz ilişkilerle dokunmuş olduğunu söylediğimiz gündelik hayata dair bir bakış, anlama/açıklama çerçevesi sunar ve bunu *belirli bir seçicilik* ve taraflılıkla

21 Burada kastedilen, eleştirel paradigma tarafından sorunsallaştırılan pozitivist akademik gelenektir. Bu arada, haberin sorunsallaştırılan iddialarının arkasında, gerçeğin duyularla bilinebileceği ve objektif biçimde aktarılabileceği gibi, esasen pozitivist epistemolojiye dayanan bir anlayış bulunduğuna göre, bu benzerliğe şaşırmamak gerekir.

yerine getirir. Böylelikle, Marksist eleştirel gelenekten gelen kuramcıların vurgusu ile haber, bir söylem, kurgu, öykü anlatma biçimi; parçası olduğumuz siyasal, ekonomik, askeri, kültürel, dinsel, toplumsal cinsiyet vb. iktidar/güç ilişkilerine dair ideolojik bir anlatıdır.[22]

Örneğin, haber medyasının icat ettiği ve tekrarlanarak yaygınlaşan, sorgulanmaksızın kullanılan 'tinerci çocuk' kavramını, basitçe, habercinin haber konusunu bir çırpıda anlatabilmesini kolaylaştıran, masum bir klişeden ibaret saymak mümkün değildir (Dursun, 2000). Oysa bu kavramla, 'çocuk' ve 'suç' kelimeleri bir araya getirilmemesi gerektiği halde (Onat ve Akço, 2013), sokakta yaşamak zorunda bırakılmış bütün çocuklara potansiyel katil gözüyle bakılmasına yol açacak şekilde bir 'suçlu' yaratılmakta, bu arada çoğu sokakta yaşamak zorunda bırakılmış bu çocukların, 'kanunla ihtilaflı'[23] hale düşmeleri konusunda sorumluluk taşıması gerekenlere hiç ilişilmemiş olmaktadır. Yoksullaşmanın, göçün, işsizliğin, eğitimde fırsat eşitliği bulunmamasının, ev içinde ve sokaklarda maruz kalınan şiddetin sorumlularının üzerleri örtülmekte, bu sorumlular nedeniyle evlerini terketmek durumunda kalan çocuklar ise 'potansiyel suçlular' olarak ilan edilmektedir.[24] Ya da "Travesti genç kızı taciz etti" (*Takvim*, 01.08.2011), "Bıçaklı Travesti dehşet saçtı" (*Hürriyet*, 27.12.1999) gibi bir başlık tercih edildiğinde, 'travesti' diye potansiyel olarak 'suçlu' bir kolektif özne inşa edilmekte, böylelikle maruz kaldıkları nefret-söylemi ve suçlar meşrulaştırılmaktadır.

Bu örneklerde karşılaştığımız türden 'stratejik ritüeller' (Tuchman, 1972), haberin nasıl hegemonik iktidar/güç ilişkilerinden yana bir 'gerçeklik' kurma becerisine sahip olduğunu göstermektedir (Hall, 1993a, s. 82-3; Dursun, 2000, s. 81-4). Haberin bu becerisini pekiştiren

---

22 Bu bölümdeki tartışmalar eleştirel haber kuramcılarının görüşlerinin birçok kaynağa başvurularak yapılan bir derlemesi niteliği taşıyor. Ancak bunlar arasından artık klasikleşmiş olan birine okuyucu mutlaka başvurmalı; bu da, Stuart Hall'un, Türkçe yayımlanan bir derlemedeki iki makalesi (bkz. Hall, 1994a ve b). Bu literatürü Türkçeye taşıyan ve Türkiye'deki haber medyasının tartışılmasında kullanan ilk çalışmalar için bkz. İnal, 1996 ve Dursun, 2004 ve 2005.

23 Yasemin Onat ve Seda Akço, 'suçlu çocuk', 'sokak çocuğu' gibi kavramların kullanılamayacağını belirterek, yerine 'kanunla ihtilaf içindeki çocuk' veya 'sokakta yaşayan/çalışan çocuk' denmesini önerir (2013).

24 Erdoğan Tosun, dünyanın başka coğrafyalarında sokakta yaşamak zorunda bırakılan çocuklar için 'meyve sinekleri', 'tahtakuruları', 'sinekler', 'toz böcekleri' gibi isimler kullanıldığını aktarıyor (2013, s. 179-80), böylelikle genel olarak sokakta yaşamak zorunda bırakılan çocukların bir tür asalak olarak görüldüklerine dikkat çeker.

bir diğer strateji de, kurduğu 'gerçeğin' farklı biçimde anlaşılmasını önlemek için aldığı tedbirlerle kendini kapamasıdır (İnal, 1996, s. 99). Nitekim haber sunucularının, yüzleri doğrudan bize dönük olarak oturtulmalarının, gözlerimizin içine bakıyor gibi konuşturulmalarının, takım elbise / tayyör tipi giysilere bürünmelerinin, belirli bir tonlama, cümle kurgusuyla, kelime seçimleriyle konuşmalarının nedeni bizi sadece ve sadece doğruyu, gerçeği tarafsızca söylediğine inandırmak, kendisine güvenmemizi sağlamaktır (Fiske, 1987). Söz konusu 'inandırıcılık' stratejileri, haber mecrasına göre değişiklikler de göstermektedir. Örneğin, yazılı basınla ilgili bazı çalışmalarda, Batı'dan aldığımız basım/yayın teknolojisi ile birlikte ithal ettiğimiz gazete sayfa tasarımlarında –kültürel izler de taşımakla birlikte– kullanılan fontların, bloklama sistemi, atılan başlıkların vb. haberin 'gerçekliği'ne dair okur izlenimini güçlendirecek bir 'otorite' ve 'kesinlik' taşıması (Sucu, 2005), 'akılcı ve işlevsel' olması gerektiğine (Nerone ve Barnhurst, 1995) işaret edilmektedir. Hepsinden öte, haber 'güvenilirliğini/gerçekliğini', masal/öykü anlatma geleneğinin -miş'li geçmişli fiileri yerine, "yaptı" "söyledi" gibi kesinlik taşıyan ifadelerle sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bu kesinlik ifadeleri bir 'ince ayar'dan da geçirilmekte ve örneğin çıkar birliği içinde bulunulan iktidar/güç merkezlerinin demeçleri "ifade etti" şeklinde verilirken, diğerlerininki için "iddia etti" tercih edilmekte, bu ikinci durumda bizden aktarılana bir mesafe ile yaklaşmamız beklenmektedir (Dursun, 2000, s. 39 ve İnal, 1996, s. 102).

Haberin –duruma göre, haber öznesi ya da nesnesi karşısında olmak üzere– böyle tercih konusu mesafelerle kurulmasını sağlayan stratejilerden bir diğeri de, çoğunlukla resmi otoriteler söz konusu olduğunda karşımıza çıkacak şekilde, haberin failinin/öznesinin kaydırılması veya eylemin, faili/öznesi saklanacak şekilde edilgin fiil çatısı ile aktarılmasıdır. Örneğin, siyasal iktidara yakın bir gazetede, zorunlu eğitimi 4+4+4 kademeli olarak 12 yıla çıkarmak amaçlı kanun teklifini protesto etmek isterken polis barikatı ve biber gazı ile durdurulan Kamu Emekçileri Sendikası'nın (KESK), Anayasa'nın tanıdığı bir hak olan eylemleri, iki gün arka arkaya "Eğitimcilerin sokak savaşı" (*Sabah*, 29.03.2012), "KESK eylemcileri biber gazı ile dağıtıldı" (*Sabah*, 30.03.2012) gibi başlıklarla verildiğinde, bu 'mesafe' eylemin mağdurları aleyhine, onları mağdur edenler lehine kurulmakta, örtük şekilde

taraf tutulmaktadır. Çünkü, ilk başlıkla, 'eğitimciler'in kendi aralarında kavgaya tutuştukları gibi bir 'gerçeklik' kurulurken, ikinci başlıkla, bir hak kullanımının cezalandırılmasını meşrulaştırmaktadır.

Aslında çoğu durumda, bu başlıkların bilinçli bir editoryal tercihle atılması da gerekmemekte, sadece klişeleşmiş sözcükler ve cümle kalıplarının tekrarlanmasıyla da bu etki yaratılabilmektedir. Örneğin sadece kadın cinayetlerine ilişkin rakamların –BİA'nın yaptığı gibi– aylık olarak çetele tutmak gereken bir duruma geldiği Türkiye'de, bu cinayetlerin faillerinin ağırlıklı oranda eş, eski eş, nişanlı, erkek arkadaş, baba, kardeş gibi birinci derece erkek yakınlar olduğu bilinirken, "Dün 3 kadın daha öldürüldü" (*Milliyet*, 12.09.2011) gibi başlıklar atılarak, fail gözden kaçırılmaktadır. Tabii bu da, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yapılan araştırmanın bulguları şiddete uğrayan kadının en büyük düşmanının bizzat çekirdek ya da geniş aile içinde olduğunu gösterirken, kadını şiddetten korumak için hazırlanan yasanın adının 'Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun' biçiminde konmuş olması ile örtüşmektedir.[25] Ya da "Kıskanç koca cinayeti" (*Vatan*, 23.01.2013) veya "Kadın sandığı travesti çıkınca öldürdü" (*DHA*, 04.01.2012) vb. başlıklarda olduğu gibi, failin eylemini örtük olarak haklı çıkaracak bir gerekçe yaratılmaktadır.[26] Bir tecavüz, "Yatakta biten Beyoğlu hikayesi" gibi bir başlıkla, tecavüze uğrayan kadının kişisel, bikinili fotoğrafları yayımlanarak (*HaberTürk*, 22.01.2013), bir cinayet ise "Öldürdükten sonra alnından öptüm" başlığıyla verilebilmekte (*Sabah*, 12.09.2012), böylece cinayet ve tecavüz adeta romantize edilmektedir. Haberin 'kesinliği' ve 'doğruluğu' adına, "Karısını 44 yerinden bıçakladı" (*İhlas Haber*, 20.12.2012) gibi başlıklar atılıp ya da haber içeriğinde adli tıp raporları aynen aktarılıp, kadınlara, çocuklara uygulanan şiddet en ince ayrıntılarına kadar tarif edilerek benzerleri için 'model' oluşturulmakta, şiddet gören bedenler pornografik biçimde teşhir edilerek, hayatları zaten bir daha onarılmayacak şekilde şiddetle örselenmiş olan mağdurlar ve yakınları bir kez daha hak ihlaline uğratılmaktadır. Dahası, biteviye tekrarlanan bu mağduriyet haberleri, zaten evlerinde, sokaklarda, iş yerlerinde farklı farklı türlerde şiddete,

25 Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yapılan Türkiye'de Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması'nın sonuçları için bkz. http://kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/tdvaw/doc/aisozet.pdf

26 Bu başlığın arkasından verilen "Rüyasında aldatılınca, karısını 15 yerinden bıçakladı" altbaşlığı, yapılan etik ihlali daha da vahim kılıyor.

taciz ve istismara maruz kalan kadınlarda –psikoloji disiplininin hediye ettiği bir kavramla söylenirse– 'öğrenilmiş çaresizlik' yaratmakta, böylelikle hayatlarını değiştirmek üzere inanç, güç ve dayanışma geliştirebilmelerini zorlaştırmaktadır.[27]

Özetle tekrarlayalım; gazetecilik meşruluğunu, ve eklemeli, 'etkisi'ni büyük ölçüde "gerçeğin doğru bir fotoğrafını verebilme" iddiasından alan bir pratik (Wien, tarihsiz: 3).[28] Oysa, yine hatırlayalım, haber bize, yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi, 'olgusal gerçekler'in[29] her zaman 'birincil tanımlayıcılar'ın (politik, askeri, idari güç merkezleri, ekonomik ve kültürel sermaye temsilciler vb.) gazeteciler ('ikincil tanımlayıcılar') tarafından yeniden kurulmuş haliyle ulaşıyor (Hall ve diğ., 1978). Yani 'olgusal gerçek' ile, haberin tanımlayıcılarının bunu dillendirme, fotoğraflama, görüntüleme, kısaca bize aktarma biçimi arasında, hiçbir zaman tam olarak doldurulamayacak bir *eksiklik* ya da her zaman bir *fazlalık* bulunuyor. İşte bu eksiklik ya da fazlalık, habercinin etik/politik sorumluluğunu, yukarıda tartıştığımız gibi, 'sınırsız' kılıyor.

HABERİN DİLİ/SÖYLEMİ İLE TARAFGİRLİĞİ

Bu arada, atılan her başlıkla, sözcük ve fotoğraf seçimi, kullanılan kamera açısı ile habercinin yarattığı anlam eksikliği/fazlalığı ile içine düştüğü tarafgirlik, sadece haber anlatısına/söylemine ilişkin bir 'sorun' değildir. Çünkü, haber *aslında* belirli profesyonel kodlara uyularak yaratılmakla birlikte, yapısalcı *gündelik hayatın dilini yeniden üretmektedir* ve post-yapısalcı dil ve söylem tartışmalarının bize hatırlattığı üzere, dil ve söylemin alanı, bire bir örtüşmese de, ideolojinin alanıdır. Yani, değerlerden arınmış, tarafsız bir dil yoktur (Ellis and Coward, 1985, s. 140-141). Daha ötesi, Jacques Lacan'ın çözümlemelerinin çizgisinde

---

27 Byerly ve Ross, kadınların medyada sürekli pasif ve kurban olarak, bedenleri üzerinden, bir nesne olarak gösterilmelerinin rutinleşip normalleştirilmesiyle, erkek egemen statükonun yeniden üretildiğine dikkat çekiyorlar (2006, s. 54).

28 Haberin doğruluğu ve habercinin bir doğruyu objektif/nesnel olarak, başka bir deyişle kişisel kanaatler, yorumlar işin içine katılmadan, neyse o olarak aktarılabileceği varsayımının arkasında, gerçeğin bilimsel yöntemlerle bilinebileceğini ve açıklanabileceğini söyleyen pozitivist felsefe ve bilim geleneği yatıyor. Bu tartışma ve gazeteciliğin evrensel profesyonel ideolojisini kuran 'objektiflik rejimi'nin gelişimi ve eleştirisi için bkz. Hackett, 2010, s. 180-83.

29 Chantall Mouffe, kendisiyle yapılan bir söyleşide, 'olgusal gerçek' (*factual truth*) - 'akılsal gerçek' (*truth of reason*) ayrımı yaparak, 'mutlak gerçek' (*absolute dogmatic truth*) aktarılamayacağına göre, gazeteciden beklenenin olgusal gerçeği farklı bakış açılarından görmemizi sağlayacak şekilde haber yapmak olduğunu belirtiyor. Bkz. Carpentier ve Cammaertz, 2006, s. 974.

ilerlersek, kadını imleyen gösterenin olmadığı dilin alanı, *fallus merkezli* bir nitelik taşımaktadır.[30] Daha gündelik bir ifade ile, mevcut haliyle ve kültürler arasında çok farklılaşmaksızın, dil/söylem 'erkek egemen aklın/sözün' hegemonik alanıdır.

Erkek egemen dilin kadınlara ilişkin, hatta kadınlar üzerinden bütün ötekilere dair hak ihlaline yol açan habercilikteki tezahürleri ise, çok çeşitlidir.[31] Gözümüze ilk çarpan ve en kolay düzeltilebilecek olanı, yapılan sözcük seçimleriyle kadın(lığ)ın erkekler arasında imlenerek yok sayılmasıdır. Çünkü, örneğin, yaygın medyanın habercilik dilinde hâlâ 'iş adamı', 'bilim adamı' denmeye, kadınların bu alanlardaki varoluşları hiçe sayılmaya devam etmektedir. Buna karşılık, 'iş kadını', 'bilim kadını' demeyi beceremeyen medya, Türkiye'nın ideolojik olarak hızla muhafazakârlaşmasına paralel olarak, bir süredir, 'kadın' sözcüğünü ancak bir aşağılamayla kullanmak üzere terk ederken, yerine, aslında sadece 'bay' karşılığı bir hitap sözcüğü olarak kullanılması gereken 'bayan'ı ikame etmiş görünmektedir. Ayrıca 'oğlan'-'erkek' ayrımı yapılmazken, söz konusu olan kadın cinsi olunca, 'bekâret' üzerinden 'kız'-'kadın' ayrımı korunarak, 'erkek çocuk' karşılığı olmak üzere 'kız çocuğu'na başvurulmaktadır. Fallus merkezli dilin tezahürü açısından semptomatik başka bir sözcük seçimi de, örneğin 'Türk genci'

30 Lacan'ın dilin yapılanmasını ve bu yapılanma içinde özne olarak kuruluşumuzu çözümlerken kullandığı bu kavramı kimi çekincelerle kullanıyorum. Çünkü, Lacan'ın, bu kavram çerçevesinde gelişen çözümlemelerinin ilk bakışta kadının ataerkil sistem içindeki ikincil konumunu anlamamıza katkı sağlar görünürken, diğer yandan onu –uygarlığın sürdürülmesi adına ve– kendisine 'ötekilik' hali dışında pozitif bir kimlik kurmasını önleyecek şekilde, güçsüzleştirdiği, böylelikle de Batı felsefesininin hegemonik anlatısını simgeleyen *fallogo-merkezlilik sorunundan* muzdarip olduğu iddiasına katılıyorum. Ancak Jacques Derrida'nın 'Batı metafiziği'ni eleştirirken kullandığı, bu arada Lacan'ın felsefesine de sindiğini söylediği fallogo-merkezliliği tartışmak, bu yazının çerçevesini aşıyor. Bu tartışmanın yapıldığı bir yazı için, bkz. Alankuş, 2008. Lacan'ın çözümlemelerine giriş niteliğinde Türkçedeki önemli bir kaynak için ise bkz. Tura, 2010.

31 Fallus merkezli dil, erkek-kadın karşıtlığını bir tür 'arketipik' (ilksel) karşıtlık olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu kurgusal karşıtlıkta, kadın, erkeğin kendi pozitif (aklı/rasyoneli temsil eden) kimliğini kurabilmesi için gereken –duygusal/irrasyonel, o ölçüde de tekinsiz–ötekinin yerine geçmektedir. Ancak onu arketipik kılan, gündelik hayatımızı anlamayı kolaylaştırdığı varsayımıyla başvurduğumuz bütün diğer karşıtlıklarda, ikiliğin negatif/öteki tarafa atılanlarının, kadına atfedilenler üzerinden temsil ediliyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle, etnik, cinsel tercih, sınıfsal, ırksal köken vb. itibariyle bütün ötekileştirilenlere, örneğin Batı(lı) karşısında Doğu(lu)'ya, varsıl karşısında yoksula, beyaz erkek karşısında siyah erkeğe 'kadın' muamelesi yapılır, yani kadına atfedilenlerle anılır, temsil edilir. Yine tam da bu nedenle, gündelik dilde, kadının mevzubahis olmadığı durumlarda bile, dil, kadın bedeni üzerinden işleyen bir trafiğin alanı olur. Geniş bir literatür özeti olan bu yaklaşım ile örnekler üzerinden yapılan bir tartışma için bkz. Alankuş, 2008. Ayrıca, Doğu(lu)'nun söylemsel olarak kadınlaştırılmasına dair iki çalışma için bkz. Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam". Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu (der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İstanbul: İletişim, 1996; Meyda Yeğenoğlu, *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*. İstanbul: Metis, 2003.

tamlaması tercih edildiğinde kastedilen genellikle bir erkek olurken, kadınlar için 'Türk kızı' kullanımının tercih edilmesidir (Üstündağ ve Özmen, 2013, s. 233). Bunlar, Gaye Tuchman'ın (1978) 'kadının sembolik yok sayılışı' adını verdiği yapısal sorunu kanıtlayan örneklerdir.

Son olarak, erkek egemen dilin habercilik pratikleri içinde yeniden üretilme biçimine dair bir diğer örnek de, kadın(lık) ile ilgili olmadığı durumlarda bile, haber kurgusu içinde, kadını ötekileştiren, çoğu zaman da bedeni üzerinden işleyen bir trafiğin işletilmesidir (Alankuş, ve Cangöz, 2011). Diyelim, "Bekâra karı boşamak kolaydır" sözünü bir metafor olarak kullanan köşe yazıları buna bir örnek ise,[32] diğeri de "Kadın sürücü turiste çarptı" (*HaberTürk*, 04.09.2008) türü başlıklarla verilmekte olan haberlerdir. Kadın bedeni üzerinden işleyen söylemsel trafikle, futbol ağırlıklı haberler veren spor gazetelerinde sıklıkla, anadamar gazetelerin futbol sayfalarında ise giderek daha az karşılaşılmaktadır, ancak daha kötü olan, bunun diğer anlatılarda, haber başlıklarında, köşe yazılarında da karşımıza çıkmasıdır. 'Banal milliyetçiliğin' (Billig, 1995) yeniden üretim mecrası olan medyanın, özellikle vatana, devlete, millete, bayrak ve sınırlara dair sözcük seçimleri, bu tür kullanımlara örnektir (Yumul ve Özkırımlı, 2000; Alankuş, 2008, s. 53-56).[33] Bu tür fallus merkezli dilin banal milliyetçilikle harmanlanmış haline bir örnek, Serdar Turgut'un, Kürt sanatçı Rojin'in bedeni üzerinden bir fantazi ile PKK eleştirisi yapan, "PKK'lı olmadığıma pişmanım" başlıklı köşe yazısıdır (*Akşam*, 24.10.2009).[34] Ancak hatırlatılmalıdır ki, gündelik hayatın dilinin –aslında hiç de durağan olmamakla birlikte hegemonik ataerkinin işleyişi içinde– medya tarafından yeniden üretiliyor oluşu nedeniyle pek çok gazetecinin kanıksadığı için hiç sorunsallaştırmadan kullandığı birçok haber klişesi de bulunmaktadır.

---

32 "Bekâra karı boşmak kolaydır" 'atasözü'nün, politik analizlerde bir metafor olarak kullanıldığı çok sayıda örnek arasından şu üçüne bakmak ilginç olabilir: Mehmet Barlas, "Terör ile mücadele mi, yoksa Amerika ile mücadele mi?" (*Hürriyet*, 27. 01.2013); Mehmet Ali Birand, "CHP Köşk davetini kabul etmeli", (*Posta*, 28.10.2010); Ahmet Taşgetiren, "Orada ne oldu?" (*Bugün*, 25.01.2013).

33 Cynthia Enloe, kadınların milliyetçi hareketlerde ve çatışmalarda ya ulusun yüceltilecek ikonları ya da ele geçirilip aşağılanacak savaş ganimetleri muamelesi gördüklerini belirtmekte, Joane Nagel da, askeri çatışmalar sırasında kullanılan tasvirlerde 'tecavüz', 'sızma', 'içeri girme' gibi imgeler kullanıldığına dikkat çekmektedir (2000, s. 82). Ancak bu imgelerin milliyetçiliğin gündelik dilinin de bir parçası olduğu hatırlatılmalıdır.

34 Yorumu izleyen günlerde, Serdar Turgut "Mizah yapmıştım, Rojin'i de bunu anlayacak kadar akıllı sanırdım" biçiminde bir özür dilerken, onun bu açıklamasını yeterli bularak Rojin'i durumu abartmakla suçlayan, hatta mizahtan anlamadığını ima eden destek yazıları yazanlar arasında kadın gazeteciler de bulunuyordu. Kanımca bu, erkek dilin kadınlar tarafından da ne kadar yaygın olarak benimsenmiş olduğunun bir kanıtı. Örn. bkz. Nagihan Alçı, "Rojin ve Serdar Turgut" (*Akşam*, 29.10.2009).

Bütün bu haber ve habercilik halleri ve dili/söylemi nedeniyle, feminist medya araştırmacılarının tespit etmiş olduğu gibi, habere bir cinsiyet yakıştırılacak olursak, haberin 'erkek' olduğunu ya da 'kadınların erkekler için konuştuğu' kadın sayfalarını saymazsak, 'erkeğin erkekle konuştuğu' bir tür olduğunu söylemek gerekecektir (Molotch, 1978'den akt. Joseph ve Sharman, 1991, s. 76). Çünkü 'ideal' haberin taşıması için uğraşılan 'kesinlik, ciddiyet, gerçeklik, tarafsızlık', hatta araştırmacıların 'yüksek modernlik' dedikleri dönemde (20. yüzyılın başları), bu tartıştığımız haber kural ve normlarıyla birlikte gelişen, sonra da teknolojisiyle birlikte ithal edilen haber/sayfa tasarımından beklenenin bile 'otoriterlik, akılcılık' olmasına bakarak, 'ideal' erkekliği kuran söylem ile, haber denince anlamamız gerekenler arasında açık bir örtüşme görülmektedir.

Bu arada, yine eleştirel feminist literatür izlenerek hatırlatılmalıdır ki, zaten erkek egemen dil içinde/aracılığıyla kurulan bir tür olan haberin, yukarıda belirttiğimiz özellikleri ile büsbütün 'erkekleşmesi', Batı'da anaakım medyanın ticarileşmesi ve tekelleşmesine eşlik eden tamamlayıcı bir süreçle de ilişkilidir; bu da, kadınların haber merkezlerinden kovulmaya başlamalarına denk düşmektedir (Kinnebrock, 2009, s. 108; Köker, 2013).[35]

Özetle tekrarlanırsa, 'iyi gazetecilik' söz konusu olduğunda bile habere içkin olarak karşımıza çıkan sorun, bir dilsel/söylemsel kurgu olan haberin bize gerçeği bir ayna gibi yansıtamaması değil, yıllardır neredeyse bir tabu şeklinde tekrarlanmakta olan 'objektiflik rejimi' (Hackett, 2010) ya da bir 'meslek idelojisi' (Deuze, 2005) çerçevesinde, kendini 'yegâne gerçeğin' aktarıcısı olarak sunmasında ve bizi de, yukarıda tartışıldığı üzere, buna inandırmaya çalışmasındadır.

GENELGEÇER HABERCİLİĞİN YAPISAL SORUNLARI

Elbette, 'objektiflik' tabusunu da içermek üzere, gazetecilerin meslek ideolojisi zaman içinde değişikliğe uğramıştır; ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, gazetecilik/habercilik kuramlarını ve uygulamalarını yukarıda tartıştığımız türden farklı bir epistemolojik konumdan yeniden

35 Kinnebrock, kadınların, gazetecilik mesleğinin en başından beri mesleğin içinde olmalarına rağmen, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde haber merkezlerinde çalışan kadınların oranının radikal biçimde düştüğünü, ancak aynı dönemlerde kadınların edebiyat alanında, kadın dergilerinde ve genel olarak dergilerde yazı yayımlamak anlamında önemli bir temsilliyetlerinin olduğunu belirtir (2009, s. 108-109).

kurmak gerektiğini söyleyen çok sayıda akademik çalışma ve arayış da bulunmaktadır. Robert Hackett 'objektiflik rejimi'nin işleyiş biçimini eleştirirken, objektifliği sağlayacağı düşünülerek gazeteciden haberi 'dengeli' olarak vermesinin beklendiğini, bunun da örneğin çatışmalı konularda her iki tarafı temsil eden otoritelerin görüşlerinin aktarılmasıyla sağlandığını söylemektedir (2010, s. 181). Oysa yukarıdaki tartışmalar, bize 'gerçek' diye kabul ettiklerimizin her zaman sadece iki tarafın görüşüne başvurularak kavranamayacak kadar çok katlı/katmanlı olduklarını; başvurulan 'taraflar'ın hiçbir zaman homojen bir birlik oluşturmadıklarını; bu durumda yapılanın en fazla, taraflardan biri ya da diğerini temsil etme gücüne sahip olanın, dolayısıyla askeri, siyasal, ekonomik, kültürel sermaye sahiplerinin seslerini duyurmaktan ibaret olduğunu (Hackett, 2010, s. 182) görmemizi sağlamaktadır. Benzer şekilde, 'iyi gazetecilik' için olmazsa olmaz koşul sayılan objektifliği sağlamak için başvurulması beklenen bir diğer strateji de, gazetecinin kişisel kanaatlerini, yargılarını işe karıştırmadan haber yapmasıdır. Oysa, haberin her zaman taraflı olan bir dil/söylem içinde –bize kendini fark ettirmeden işleyen– ideolojik bir yerden kurulduğunu bize hatırlatan tartışmalar çerçevesinde (Hall, 1993b), kendisini yapanın kanaatlerinden bütünüyle arınmış bir haberin mümkün olamayacağı da ortadır. Bu durumda, Chantal Mouffe'un bir söyleşisinde belirttiği gibi, gazetecinin yapabileceği, bir bakıma, en fazla, "olgusal gerçeği farklı bakış açılarından görmemizi sağlayacak şekilde haber yapmak"tır (Carpentier ve Cammaertz, 2006, s. 974). Ancak bu noktada da karşımıza, büsbütün aşılamayacak nitelikte olmasa da, haberciliği kuran kurallar ile yapıldığı koşulların yarattığı sorunlar çıkmaktadır.

Bu da bizi, iletişim fakültelerinde 'haber tanımı', 'haber değeri', 'haber kaynakları', 'haber yazımı', 'editoryal değerler' gibi başlıklar altında, 'iyi habercilik' için zorunlu sayarak öğrettiğimiz haberciliğin alfabesini oluşturan kimi kurallardaki sorunları da (Dursun, 2000, s. 77) tespit etmek durumunda bırakmaktadır.

HABER DEĞERİ

Olağandışılık haber...!

Bu sorun, gazeteciliğe dair, hemen herkesin işitmiş olduğu bir klişe ile ilgilidir; konuyla ilgili hemen hemen bütün kitaplarda "Köpek

insanı ısırınca değil, insan köpeği ısırınca haber olur" denmektedir. Yani, gündelik hayatın rutinini bozan, onda bir kırılma yaratan olağandışılık (doğal afetler, kazalar, cinayetler, savaşlar, kamuya mal olmuş birinin içine karıştığı bir skandal) her zaman haber değeri taşımaktadır. Ancak, haber değerini sadece olağandışılığa atfettiğinizde, savaş haberlerinin 'gücü', aniliği ve hızı karşısında, barış gazeteciliğini savunanların belirttiği gibi, uzun soluklu, sabır gerektiren, çoğu zaman iğneyle kuyu kazar gibi kazanımlarla ilerleyen barış çabaları, yani "süreçler haber olamamaktadır" (Joseph ve Sharman, 1991, s. 76). Örneğin, bağlamsız ve tarihsel arka plan olmadan verilmesine, tam bir savaş gazeteciliği üslubuyla haberleştirilmesine, gerçekleşen ölüm sayısına bağlı olarak taşıdığı önem değişmesine rağmen, 'İsrail ile Filistin arasındaki çatışmalar' gündemde hep belli bir yer tutarken, 'Siyahlı Kadınlar' (*Women in Black*) adıyla bilinen İsrailli ve Filistinli kadınların barış aktivizmi ya da onlara destek veren diğer kadın haraketlerinin dayanışma eylemleri ancak çok istisnai durumlarda haber değeri taşıyabilmektedir.

Diğer yandan, kuşkusuz, doğal afetler, savaşlar, kazalar vs. haber değeri taşımaktadır, ancak bu felaketler gelişmişlik-gelişmemişlik, yoksulluk-zenginlik ayırt etmeksizin bütün ülkelerin, herkesin başına gelebildiği halde, bunlardan kimileri üzerinde gelişmemişlik, yoksulluk nedeniyle daha acı sonuçlara yol açıyorsa, bu, Batı dünyasının ötekileri olan yoksulların / yoksul ülkelerin sadece *acıları, yoksunlukları* üzerinden haber konusu olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bize bir yandan 'acınılacak' ya da en fazla 'insani yardım kampanyaları düzenlenecek biçareler', diğer tarafta 'büyük felaketleri bile üzerlerinden uygarca atmayı becerenler'den oluşan bir siyah-beyaz fotoğraf sunulmaktadır. Böyle bir dünya fotoğrafında, örneğin, haklarında, bir doğal felaketten ötekine sürüklendikleri ve yetmezmiş gibi, birbirlerini yiyip durdukları, radikal İslami teröre ev sahipliği yaptıkları dışında bir imgeye sahip olmadığımız Afganlılara, Pakistanlılara karşı Batı-Doğu karşıtlığı temelinde üretilen ırkçılığın içselleştirilmesi sağlanmaktadır.

Özetle, sadece olağandışılığa haber değeri atfedilmesinin, bir başka ifadeyle 'süreç' değil de 'olay' odaklı haber yapılmasının sonucu (Joseph ve Sharma, 1991, s. 76), başta toplumun 'siyahları' muamelesi gören kadınlar olmak üzere, yoksunlar, etnik, ırksal, cinsel, kültürel azınlıkların medyada ya yeterince temsil edilmemesi ya da temsile

ancak 'mağdur/kurban' veya 'fail/suçlu' olduklarında layık görülmeleridir. Ancak, örneğin kadınlar söz konusu olunca, temsile değer görülen üçüncü ve en büyük grubu, popüler kültür dünyasının 'meşhur' kadınları oluşturmakta, onların temsilleri de çoğunlukla 'bedenlerinin teşhiri ve istismarı' üzerinden gerçekleşmektedir.[36] Bu arada, yine örnek kadın olunca, 'siyah' kadınların, bir yandan kendi kategorilerinden 'siyah' erkeklere, diğer yandan 'beyaz' kadınlara göre daha az temsil edildikleri bilinmektedir. Yani, Kürt, Alevi, yoksun, yaşlı, engelli kadınlar, muadilleri erkeklere göre bile daha az temsil edilmekte ya da temsil edildiklerinde bu genellikle daha katmanlı bir hak ihlaliyle birlikte olmaktadır.

Kaldı ki, Molotch ve Lester'ın (1974) belirttiği gibi, medyanın olağanüstülük taşımayan rutin haberlerinin konusu olan 'olaylar' da (*events*), aslında, sadece önemli olduklarını işite işite dikkat kesilmeye alıştırılmış olduğumuz için 'olay' niteliği ve haber değeri kazanmıştır. Haber medyası, gündelik bazı rutinlere, aslen sahip olmadıkları bir değer üzerinden sosyal ve politik bir anlam atfederek, onları 'olay' haline getirmektedir (akt. Hackett, 2010, s. 234 ve 236).

Güncel olan haber...!

Gazetecilik el kitapları, haberin güncel ve taze olması gerektiğini de söylemektedir. Ancak güncelliğin tanımlanma biçimi ve haber yapılırken tarihsel bir bağlam kurulmaması, geçmişte yaşanan hak ihlalleriyle ilgili haber takiplerinin yapılmaması, genelgeçer haberciliğin bir başka sorun alanını oluşturmaktadır. Haberin 'güncelliği', yaygın medyanın gazetecilik pratikleri içinde, dün gerçekleşenin bugün okunmak üzere haberleştirilmesi, sonra da ancak yeniden bir sıradışılıkla birlikte hatırlanmak üzere unutulması biçiminde tarif edilmektedir. Örneğin 1999 Marmara ve 2011 Van depremlerinde yaşanan ölümlerin sayısını katlayan inşaatların sorumlularıyla ilgili davaların akıbetine dair, ancak bu depremlerin yıldönümlerinde haber işitilebilmektedir. Haber medyası, Van Depremi sonrasında Toplu Konut İdaresi (TOKİ) evlerinin depremzedelere teslim edildiği resmi tören vesilesiyle Van'da her şeyin normale döndüğü izlenimini yaratmaktadır ama

36 Kadınların medyada temsil biçimleriyle ilgili olarak MEDİZ tarafından yapılan araştırmanın sonuçları için bkz. *Medyada Cinsiyetçiliğe SON*, Burçin Belge (yay. haz.), İstanbul, 2008.

TOKİ standartlarına dair kuşkuya kapılmak, ancak Samsun'da bir sel felaketi sırasında emsallerinin yarattığı can kaybı haber olduktan sonra gazetecilerin aklına gelmektedir; yine de, ardından, araştırmacı gazeteciliğin gereği yapılmamaktadır. Ya da, yaşanan depremlerden sonra bir eve kavuşsalar bile, uğradıkları kayıplarla birlikte hayatları bir daha eskisi gibi olamayacak şekilde yara almış kadınlar, çocuklarla ilgili insan öyküleri ya da haberlerle, onları 'güncel' kılacak bir sıradışılık olmadığı sürece karşılaşılmamaktadır. Oysa, elbette güncel olan haber değeri taşımaktadır, ancak örneklediğim gibi, Türkiye'de öyle sorunlar bulunmaktadır ki, süreç odaklı, haber takibi yapan, haberi bağlamı içinde kuran proaktif gazetecilik yapılabilse, belki bu sorunlar 'güncelliğini' yitirecektir.

Ayrıca, haber takibi yapılmaması, haberin öncelleri, benzerleriyle ilişkilendiren bir bağlam içinde verilmemesi, zaten gündelik yaşamı kotarmak derdinde olup da, çok karmaşıklaşmış politik, ekonomik, sosyolojik dinamikleri okuyamaz durumdaki 'izleyici'ye, olup bitenlerle ilgili olarak sebep-sonuç ilişkilerini kurma yeteneğini büsbütün yitirdiği, parçalı bir dünya fotoğrafı sunmaktadır. Bu da –elbette kendi yaşam pratikleri ve diğer ideolojik anlatıların mesajları ile örtüştüğü ölçüde– haber 'tüketicileri'ni belleksizleştirmekte, başlarına gelen 'felaketler'in önlenebileceği ya da çok daha az zararla atlatılabileceği, içinde bulundukları yoksunluklar karşısında ancak örgütlenme ve dayanışma ile hak arayabilecekleri ve durumlarının sorumlusu olan erk sahiplerini hesap verebilir kılabilecekleri bir 'yurttaşlık bilinci' geliştirebilmelerinin önünde engel oluşturmaktadır.

HABER KAYNAKLARI/TANIMLAYICILARI

Haberciden, doğruluk ve kesinlik, hatta objektiflik adına, haberini güvenilir kaynak sayılan kurum ve kişilere dayandırması beklenmektedir. Bunun uygulamada ki karşılığı, valiliklerin, bürokratların, hükümetin, iş çevrelerinin kısacası toplumun siyasal, askeri, ekonomik seçkinlerinin haber kaynağı olmasıdır.[37] Oysa bu kaynaklar 'birincil haber tanımlayıcıları' haline geldiklerinde, habere konu olanın çerçevelenme, dolayısıyla tartışılma biçimini, söylemini de tanımlar

37 Robert Hackett'a (1984) göre, böylelikle bizzat objektiflik iddiası, "güvenilir bilgi verdikleri varsayılan haber kaynakları lehine bir taraflılığa yol açmaktadır".

(Hall vd, 1978). Bunun bir diğer sonucu da, söz konusu iktidar merkezlerinin seçkinlerinin çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğunu göz önünde tutarsak, haberin 'gerçekliği'nin çoğunlukla 'beyaz ve erkek elitler' tarafından kurulması, böylelikle herhangi bir güncel olayla ilgili bağlamın erkek egemen hegemonik anlatılar içinde kurulması demektir. Bu arada, 'ikincil haber tanımlayıcısı' durumundaki gazeteciler, 'gerçeğe' farklı perspektiflerden yaklaşılmasını sağlayacak şekilde haber kovalamak yerine, güvenilir oldukları varsayılan kaynaklardan akan haberlere yaslanarak (Hackett, 1984) haber yapmaktadır. Bunun bir sonucu, Türkiye'nin gündemindeki demokratik hak ve özgürlükler, 'terör', yoksulluk, işsizlik, sağlıklı yaşam, çevre, kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet, LGBT birey hakları, çocuk istismarı, çocuk pornosu, nefret söylemi ve suçları gibi sorunlarla, diğer pek çok iç ya da dış politika konusunun tartışılacağı çerçevenin –araya farklı görüşlerden sızmalar olsa bile– esas olarak statükonun söyleminin sınırları içinde belirlenmesidir.

HABER YAZARKEN: 5N 1K VE TERS PİRAMİT

Genelgeçer gazeteciliğin artık alfabesi haline gelmiş olan, haberin ilk cümlelerinde "Ne, nerede, ne zaman, niçin ve kime oldu?" (5N 1K) sorularına cevap verilmesi ve haberin buna göre yazılması kuralı gibi haber yazma tekniklerinin, 19. yüzyıl sonlarındaki haliyle özellikle Amerikan gazeteciliğinin haberciliğe armağanı olduğu bilinmektedir (Schudson, 1978 ve Hackett, 2010).

Ancak, haber konusu bir olayın/olgunun gerçeğe en yakın biçimde aktarılmasını 'garantiye almak', gazeteciye yol gösterip hayatını kolaylaştırmak için altın formül haline gelen 5N 1K, haberi 'doğru' kılsa bile, 'güvenilir' kılmaya yetmemektedir. Örneğin, Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırın açılması ile ilgili protokollerin imzalanmasından sonra, Anadolu Ajansı tarafından geçilen "Katliamın canlı tanıkları: Ermeni sınırı açılmasın..." başlıklı haber, "Iğdır'da, Ermeni mezaliminin canlı tanıklarından olan iki kardeş, bölgede 1919 yılında yaşanan olaylarda Ermenilerin büyük katliamlar yaptıklarını söylediler" şeklinde devam etmekte, 98 ve 102 yaşlarındaki iki kardeşin "Ermeniler herkesi öldürdü. Eski düşman Ermeni'den dost olmaz. Sınır kapılarının açılmasından yana değilim" biçimindeki

tanıklıklarıyla tamamlanmaktadır. Alper Görmüş'ün, köşe yazısından aktardığım bu haberle ilgili yaptığı eleştiride söylediği gibi, söz konusu olan, "5N'si de, 1K'sı da tamam, uydurma olmayan, bütün unsurları tamam bir haber"dir ("5N 1K Bazen Hiçbir Şeydir!", *Taraf*, 06.11.2009). Bir başka ifadeyle, büyük ihtimalle, yaptıkları, işittiklerini tekrarlamaktan ibaret olan tanıkların söylediklerinin 'doğru' ve kuralına uygun olarak aktarılması, haberi güvenilir kılmaya yetmemektedir. Sınırların açılması ile ilgili protokollerin imzalanmasından hemen sonra böyle bir haber yapılmış olması, açıkça, gazetecinin doğruluğundan hiç kuşku duymadığı belli olan bir ideolojik söylemi yeniden üretmek üzere yapmış olduğu bir tercihle ilgilidir.

Oysa, yukarıda belirttiğimiz gibi, hayatın karmaşık dokusu içinde ortaya çıkan olguların bilgisine, 'ne?', 'nerede?', 'nasıl?', 'ne zaman?' ve 'kim?' gibi beş soruyu cevaplamaya çalışarak ulaşabilmemiz mümkün değildir. Bu nedenle, bir haberin mümkün olduğu kadar çok perspektiften yapılabilmesi için, tıpkı feminist gazete ve dergilerin ısrarla peşinde olduğu gibi, olabildiğince çok soruya cevap verilmeye çalışılması gereklidir (Demir, 2013). Ancak tabii, neyin, kimlere sorular sorularak haberleştirileceği, haberin kurgusu içinde hangi cevaplar kullanılacağı, hangilerinin dışarda bırakılacağı, etik/politik bir tercih konusu olduğu ölçüde, hep çok önemlidir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra, genelgeçer habercilik standartları ve gündelik hayatın dili/söylemi problemleştirilmeden yapılan bir gazeteciliğin sadece kadınların, çocukların, yaşlıların, yoksunların, çoğunluktan farklı cinsel yönelimleri olanların, engellilerin, etnik, dinsel azınlıkların seslerinin yok sayılmasıyla ilgili değil, aslında 'sıradan insan' olarak hepimizi mağdur edecek bir sorun olduğunu ve olabileceğini söylemek durumundayız. Çünkü, her toplumsal ilişki düzeyinde ve hep var olacak eşitsiz iktidar ilişkileri karşısında, kendimizin olduğu kadar, bizden farklı olanların haklarının ayırdına vararak ve onlara saygı göstererek bir arada yaşama kültürü oluşturmanın, siyasal antagonizmaların şiddete dönüşmeden çözümlenmesi yönünde kamusal müzakere süreçlerine katılabilmemiz için sözümüzü edebilmenin ve sesimize kulak verilmesini sağlamanın en önemli aracı, erişim kolaylığı itibariyle, yaygın haber medyasıdır. Haber medyasının da artık başka türlü bir habercilik yapması gerekmektedir.

HAK ODAKLI HABERCİLİK

'Hak odaklı habercilik', daha önce de belirtildiği gibi, Bağımsız İletişim Ağı tarafından 2000 yılından bu yana, bir arayış ile uygulama içinde geliştirilen, ancak esas olarak genelgeçer nitelikli gazeteciliğinkinden farklı bir epistemolojik konum ve ona bağlı etikten yola çıkarak kendini tarif eden bir gazeteciliğin adıdır.

BİA'nın kurucularından ve proje danışmanı Nadire Mater, yaptıkları haberciliğin, insan hakları yanlısı/taraflısı olduğunu söylemektedir (Kejanlıoğlu vd, 2012, s. 284). BİA editörlerinden Tolga Korkut ise, "Her olguya haklar bağlamında yaklaşılabilir, her haber bir hak ihlali olabilir" demekte, hakların bir bütün olduğunu belirterek, bu çerçevede hak odaklı haberciliğin yaşadığımız çevrenin temizliğinden çalışma koşullarına, barış içinde yaşamaktan yoksulluktan korunmaya, kendini geliştirmekten çocukların katılım hakkına ya da psikiyatrik teşhis almış kişilerin toplumsal yaşama katılma hakkına kadar bütün hakları dert edinmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Hak haberciliğinde gazetecinin haklardan yana taraf olduğunu, bunun da kaçınılmaz olarak toplumdaki dezavantajlı grupların, sesini duyuramayanların sesini duyurmak anlamına geldiğini eklemektedir (2009, s. 190).

Dolayısıyla, BİA tarafından temsil edilen hak odaklı habercilik, hak ihlallerine uğrayanlardan yana taraflı, yani objektif değil 'güvenilir haber yapma' iddiası taşıyan bir gazetecilik yaklaşımı ve pratiğini ifade etmektedir (Kejanlıoğlu, 2012). Bu pratik ise hak ihlallerinin haber yapılıp takip edilmesi; bütün haberlerin hak mağdurları lehine odaklı kılınması; haber yaparken hak ihlali yapılmaması; haklar konusunda bilgilendirici, kullanımları konusunda cesaretlendirici bir gazetecilikle hayata geçirilmektedir.

Hak ihlallerinin haber yapılması, gazeteciliğin alanının, haber değeri tanımının daralması değil, tam tersine, genişlemesi anlamına gelmektedir. Çünkü, Korkut'tan alıntılandığı gibi, her olguya hak ihlali açısından yaklaşılabilir. Türkiye gibi, ifade ve düşünce özgürlüğüne yönelik hak ihlallerinin, eğitim alma hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama, bir işe ve iş güvenliğine sahip olma gibi çok geniş bir yelpazede karşımıza çıkan hak ihlallerinin gündelik hayatın bir parçası niteliğiyle sıradanlaştığı ülkelerde hak ihlallerine odaklanılması özellikle

gereklidir. Ancak bu, insan hakları sorununu çözmüş görünen, bu konuda kendilerini 'örnek' almamız beklenen ülkeler için de böyledir. Çünkü, derecesi değişmekle birlikte, hak ihlalinde bulunmayan bir ülke/devlet yoktur.

BİA'nın hak ihlalleri takibinde oluşturduğu en önemli deneyimlerden biri, *kadın-odaklı habercilik* iddiası çerçevesinde, kadına yönelik hak ihlallerini ve şiddeti haberleştirme ve takip etme biçimidir. Cinsel istismara uğrayan kız çocuklarla ilgili duruşmalar izlenmekte, failleri saklayan, koruyan adalet mekanizması, izlenen duruşmalarla gözetim altında tutulmaktadır. Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre, 2002-2009 yılları arasında kadın cinayetlerinin sayısının yüzde 1400 arttığı, İnsan Hakları Derneği 2012 raporuna göre, 2005-2011 yılları arasında 4190 kadının öldürüldüğü bir ülkede, kadınların karşılaştığı en önemli insan hakkı ihlali haline gelen, can, beden ve ruh sağlığına, bütünlüğüne yönelik erkek şiddetinin resmi kaynaklara ve haberlere yansıyan rakamlarının düzenli olarak çetelesi tutulmakta ve bunlar aylık ve yıllık raporlar halinde yayımlanmaktadır. Kadın hakları odaklı habercilik yapılırken de bu, farklı sınıflardan ve kesimlerden kadınların temsiliyetlerinin sağlanması üzerine kurulmaktadır. Örneğin, BİA haberlerine bakıldığında, çalışan kesimin en görünmez, sesleri işitilmez kılınmış kesimini oluşturan 'ev emekçisi / temizlik işçisi' kadınların sıklıkla karşılaştıkları 'cam silerken düşmek' gibi önemli bir iş güvenliği sorunu karşısında bir bilinç yaratılmakta, bununla ilgili hak arayışları için yol gösterilmektedir. Cam silerken ölen, sakat kalan kadın emekçilerin haberleri yapılmakta ve Fatma Ardal davasında olduğu gibi, bu ölümlerle ilgili olarak taşıdıkları sorumluluktan kaçan işverenlerle ilgili mahkemeler takip edilmektedir ("Mahkeme iş kazası olduğuna kanaat getirdi", 29 Kasım 2012). "Her gün 800 kadın gebeliğe bağlı nedenlerle ölüyor" (11 Temmuz 2012) gibi başlıklar taşıyan haberlerle, sağlık politikalarının kadınlar açısından yol açtığı hak ihlalleri haberleştirilmektedir. Ayrıca BİA, kürtajın yasaklanması amacıyla yasa çıkarma girişimleri sırasında, dünyada alternatif medya haberciliğine örnek olabilecek bir girişimle, konuyu çok çeşitli perspektiflerden haber yapıp, bunu gündeminden hiç indirmemiş, dahası proaktif bir gazetecilikle toplumun farklı kesimlerinden kadın ve erkeklerin destek verdiği 'Benim Bedenim, Benim Kararım' başlıklı bir görsel kampanya ile gündem belirleyerek, bunu sosyal medyaya da taşımıştır.

BİA'nın hak odaklı habercilik anlayışı içinde takip ettiği başka hak ihlali dosyaları da bulunmaktadır. Hapisteki öğrencilerin ('Meçhul Öğrenci Postası') ve gazetecilerin ('Hapis Gazeteciler Anlatıyor') mektuplarını içeren dosyalar, 'Öldürülen Gazeteciler ve Cezasızlık' ve 'Cumartesi Anneleri' dosyaları, bunlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca, BİA'nın, Hrant Dink ve er Sevag Balıkçı cinayetlerine, bir insan hakları talebi olarak vicdani ret ile vicdani retçilere, nefret suçu ve söylemi kapsamında LGBT bireylere, azınlık, etnik ve dinsel gruplara yönelik hak ihlallerine, suça itilmiş çocuklara ve bunlarla ilgili adalet mekanizmasına ve hukuki sorunlara, çocuk mahkûmlara ilişkin haber takipleri de bu örneklere eklenebilir.

BİA'nın yaptığı bu tür haber dosyaları ve hepsi birer dosya niteliğindeki haber takipleri, unutkanlaştırılmış kamuoyunun, –bir gün aslında herkesin başına gelebilecek– hak ihlalleri ve adaletsizlik konusunda duyarlılık geliştirmesini, kendisi ya da yakınlarının başına benzeri geldiğinde hakkını nasıl arayabileceğine dair fikir oluşturmasını, hak ihlallerine maruz kalanlarla empati kurabilmesini sağlamak üzere ihtiyaç duyduğumuz, etik ve politik olarak sorumlu haberciliğin, alternatif medya literatürüne girmesi gereken nitelikteki örnekleridir.

Bütün haberlerin hak odaklı kılınması ise, haber değerine yaklaşımın, haber yapılırken başvurulan, kullanılan kaynakların, dolayısıyla haberin çerçevelenme biçiminin, cevaplamaya çalıştığı soruların, görünmez kılınan hak ihlallerini görünür kılmak üzere kurulması demektir. Örneğin, ekonomik kriz haberleri, iş çevreleri merkezli habercilikleri nedeniyle yaygın medyada hiç seslerini işitmediğimiz, ancak krizin sonuçlarından en fazla mağdur olanların perspektifinden yapılmaktadır. Bu da aslında, diyelim, herkese açık verilerin, işsizlik istatistiklerinin başka bir gözle okunması ile yapıldığı gibi, bu okumalara bağlı olarak, kriz bahanesiyle ilk gözden çıkarılanlar olup evlerine gönderilen, maaşları azaltılan çalışan kadınlarla, kendisinden eşinin işsiz kaldığı koşullarda bütün aileyi doyurmaya devam etmesi beklenen ev kadınları üzerinden, onlara ilişkin, onlarla haber yapılması şeklinde de olabilmektedir. Aynı şekilde, Dünya Futbol Kupası döneminde haber yapılırken, "Dünya Kupası Ülkelerinde Kadınlar" (19.06.2006), "Bir Çocuğun Gözünden: Dünya Kupası Barselona" (12.06.2010), "Dünya Kupasında İnsan Kaçakçılığı" (19.06.2006),

"Dünya Kupası: Milyonlara Eğlence, Yoksunlara Eziyet" (15.06.2010) gibi başlıklarla, Kupa'ya kadınlar, çocuklar, yoksunlar, göçmenler odaklı haberlerle de yaklaşılmaktadır. Diğer örneklerde ise, Ekim 2011'de yaşanan deprem sonrasında Van'da devam eden olumsuz koşullar, bu durumdan en çok etkilenen, evlerini, yakınlarını kaybetmiş, fiziksel ve ruhsal sağlıkları yara almış kadınlar ve çocuklar üzerinden haberleştirilmektedir.

Haber yaparken hak ihlali yapmamak, aslında yine, haberin tanımından kaynakların seçimine, fotoğraf kullanımına, yazımına kadar, genelgeçer gazeteciliğin hak ihlali yapılmasına izin veren standartlarına büyük bir dikkatle yaklaşılması, bunların yeniden tarif edilmesi demektir. Örneğin, yaygın medya haberciliğinin unuttuğu ya da ancak bir sıradışılık söz konusu olduğu durumda hatırladığı kesimlerden biri de çocuklardır. Dahası, çocuklar hatırlandığında –kadınlar söz konusu olduğunda karşımıza çıktığı gibi– belli günlerde, bir olağandışılığın öznesi kılındıklarında, bir 'suçun faili' veya kurbanı haline geldiklerinde haber konusu olabilmektedir. Her üç durumda da, yapılan habercilik hak ihlaliyle sonuçlanmaktadır. Bu açıdan, örneğin, devlet erkânı önünde çıkarıldığı sahnede İstiklal Marşı'nın güftesini oluşturan şiiri başından sonuna kadar ezbere okuyan kız çocuğa medya tarafından 'harika çocuk' muamelesi yapılarak bir kanaldan diğerine gezdirilmesi, bir çocuk hakkı ihlalidir. Bunun dışında, yıl içinde hatırlandıkları birkaç özel gün hariç, çocuklar kendileriyle doğrudan ilgili konularda bile haber kaynağı olamamakta, başka bir ifadeyle, onların görüşlerine başvurulmamaktadır (Şık, 2013).[38] Diğer yandan, karşımıza bir fail ya da kurban olarak çıkarıldıklarında da, bu, çocukların özel bir koruma gerektiren mahremiyetleri olduğu unutularak, kimliği saklanır gibi yapılan haberlerle, fotoğraflarla, uğramış oldukları şiddetin bütün detayları verilerek, istismara uğramış bedenleri pornografik biçimde sergilenerek yapılmaktadır. Kız çocuklar söz konusu olduğunda ise hak ihlali daha da katlanmaktadır.

BİA, yaygın medya pratiklerinde karşımıza sıklıkla çıkan hak ihlallerinin haberleştirilmesi sırasında yapılan, hatta çoğunlukla 'iyi gazetecilik' yapılmaya çalışıldığında bile tekrarlanan hak ihlallerine

38 Bu yüzden, Ahmet Şık'ın BİA'nın 'Hak Odaklı Habercilik' dizisinin üçüncü kitabı olan *Çocuk Odaklı Habercilik*'teki yazısının başlığı 'Çocuktan ver haberi' şeklindedir (2013, 248-52)

alternatif bir haberciliğin nasıl olması gerektiği konusunda önemli bir deneyimi temsil etmektedir.[39] Hak Haberciliği Dizisi'nin *İnsan Hakları Haberciliği, Kadın Odaklı Habercilik* ve *Çocuk Odaklı Habercilik* başlıklı kitapları ile *Gazeteciliğe Başlarken* adlı kitapta, BİA editörleri ve diğer BİA habercileri, eğitmenleri tarafından kaleme alınan yazılar çerçevesinde, haber pratikleri ve yerel medya habercileri ile iletişim fakültelerinde okuyan öğrencilere verilen eğitimler sırasında önemli bir hak odaklı 'eylem kılavuzu' oluşmuş durumdadır. Bu kılavuz yorumlandığında, sorunun, aslında, hakları düzenleyen metinlerden habersiz olunduğu için düşülen habercilik hatalarını önlemek üzere bu metinlerin her zaman el altında bulundurulması; şiddet mağdurlarıyla ilgili haberlerde fotoğraf kullanılmaması; uğranan şiddetin ayrıntılandırılmaması; mağduriyeti kaçınılmaz bir sonuç, sakınılamaz bir kader gibi ve meşru gösteren sözcük seçimlerinde bulunulmaması gibi, aslında 'iyi gazeteciliğin' kuralları çerçevesinde kısmen çözülebileceği görülmektedir. Ancak bu konuda BİA'nın yarattığı fark, neyin haber yapılıp neyin yapılmayacağına dair kararlarda; haber kaynaklarının seçiminde; yani sadece resmi otoriteler merkezli haber yapmaktan vazgeçilerek, hak örgütlerine ve bizzat mağdurlara gidilerek haber yapılmasında; haberin bağlamının ve sebep-sonuç ilişkilerinin kurulması sırasında farklı perspektiflerin temsilinin sağlanmasında; en önemlisi de, bütün haberlerde kullanılan dil ve sözcük seçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu sonuncuya en iyi örnek, yukarıda da değinildiği üzere, 'kıskançlık cinayeti', 'namus cinayeti' ve 'töre cinayeti' örneklerinde olduğu gibi, her biri şiddeti farklı şekillerde meşrulaştıran ve faili saklayan kavramlar yerine BİA'nın ısrarla "kadın cinayeti"ve 'erkek şiddeti' demeyi sürdürmesidir. Nitekim yaygın medyada da bu konuda bir duyarlılık geliştiği ve mazeret bulan başlıklar yerine 'kadın cinayeti' denmeye başladığı görülmektedir. Bütün bunlar, BİA haberciliğini, 'iyi gazetecilik' yapmanın ötesine taşımaktadır.

Hak odaklı haberciliği tanımlayan son bir özellik de, haklar konusunda olumlu haber yapılmasıdır. Bunun bir yolu, hak kullanımlarının haber yapılmasıdır. Korkut'a göre, hak kullanımları, hak haberciliği

39 BİA haberciliği konusunda yapılmış akademik çalışmalara örnek olarak bkz. Kejanlıoğlu vd, 2012; Ahmet Taylan, "Alternatif Medya ve bianet Örneği: Türkiye'de Alternatif Medyaya Dair Etnografik Çalışma" (yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012; Yücel Mete, "Alternatif Medya Biçimi Olarak İnternet: BİAnet Üzerine bir Araştırma", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Ünıversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008).

yapan gazeteciler tarafından ister istemez hak ihlallerine odaklanılması sonucu, bir süre sonra görmezlikten gelinmeye başlamaktadır (2009, s. 195). Oysa hak kullanımları konusunda haberlenmek, çoğunlukla mağduriyetleri üzerinden haberleştirilerek bir tür 'öğrenilmiş çaresizlik' içine atılıverdiklerini söylediğimiz kesimlerin, yurttaş olarak haklarını ve bu hakları kullanarak yapabileceklerini bilmesi, farkındalık oluşturabilmesi ve eyleme geçmesi, hak mücadelesi için örgütlenmesi ve dayanışma geliştirebilmesi için çok önemlidir. Bunu sağlamanın bir diğer yolu da, haklar, yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda, farklı mağduriyetlere uğrandığında –hak arayışlarının yanı sıra– yapılması gerekenler konusunda bilgilendirici haberler verilmesidir. Aksi halde, örneğin kadınlar açısından, hep kendilerini 'kurbanlaştıran', başlarına geleni 'kader' olarak görmelerine neden olan haberlerle karşılaşırken, kocası tarafından maruz bırakıldığı ilk şiddette, hukuki olarak hak arayışına girmiş, hayatını değiştirmeyi başarmış, böylelikle hak kullanımı konusunda bilinçlenmesini, cesaret kazanmasını sağlayacak kadın rol modelleriyle hiç karşılaşmamak da bir hak ihlali yaratmaktadır. Eser Köker'in belirttiği gibi, böylelikle kadınlar (buna çocukları, yoksunları, emekçileri, engellileri, Alevileri, ateistleri, özetle hâkim çoğunluklar tarafından bastırılan herkesi eklemek mümkündür) kendilerini ifade etme yeteneğinden, ifade özgürlüğünden, bilgi edinme hakkından, okuyucu/izleyici olarak sahip oldukları haklardan yoksun bırakılmış olmaktadır (2013, s. 145-46).

Bu tür haberlerin yapılabilmesi, haber kaynakları konusunda alışılmışların dışına çıkmayı, insan hikâyeleri üzerinden haber yapmayı, hak örgütlerini haber kaynağı olarak kullanmayı gerektirir. BİA tarafından yapılan olumlu hak haberlerine bir örnek, 'Şiddete Uğrarsam Ne Yapmalıyım?' kılavuzudur (12.12.2012). HIV pozitif tanısı konanları bilgilendirmek ve güçlendirmek üzere yapılan "Truvada yerine kondom kullanın" (23.07.2012) başlıklı, Pozitif Yaşam Derneği kaynaklı haber; "HIV Pozitifler Kariyer de Yapar, Çocuk da" (14.08.2010); "HIV Pozitif Çıkarsa Korku ve Utanç Duygularıyla Nasıl Başedilir?" (29.11.2008) haberleridir. Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası kaynaklı "Depremzedenin İlaç Parasını Devlet Ödemeli" haberi; Umut Çocukları Derneği kaynaklı "Sokağa İtilmiş Çocukların Dergisi: Sokak Kedisi" (23.07.2008) ve "44 Ölümün Ardından Kot Taşlama İşçisi Hakkını Kazandı" (30.09.2010) başlıklı haberler, olumlu hak haberlerine örnek olarak verilebilir.

Son olarak şu hatırlatılmalıdır: Hak odaklı habercilik, hak ihlaline uğrayanlardan yana 'taraflı' ve okuyucu, dinleyici, izler kitleyi haklarının bilincine varma ve kullanma, koruma anlamında yurttaşlar olarak harekete geçiren, proaktif bir gazeteciliktir. Ayrıca, yukarıdaki tarif ve örnekler çerçevesinde, yeni bir epistemolojik konumdan yola çıkan hak odaklı gazeteciliğin, haberciliğin alanını sınırlamayıp, tersine genişlettiğini, buna bağlı olarak gazetecinin etik/politik sorumluluğunu yeniden tarif edip artırdığını, ancak bu arada her an bir hak ihlalinin nesnesi olabilme ihtimalinden ötürü, hepimizin ihtiyaç duyduğu bir habercilik olduğu eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Adaklı, G. (2010) "Neoliberalizm ve Medya: Dünyada ve Türkiye'de Medya Endüstrisinin Dönüşümü", *Mülkiye Dergisi*, sayı 24(269), s. 67-84.

Ahıska, M. (2005a) *Radyonun Sihirli Kapısı*, İstanbul: Metis.

Alankuş, S. (2005b) "Önsöz", *Medya, Etik ve Hukuk* içinde, der. S. Alankuş, İstanbul: İPS İletişim Vakfı.

Alankuş, S. (2008) "Dilin Erilliği ve Kıbrıslıtürk Basınının Söylemi Üzerine Notlar", *Kıbrıs Yazıları*, sayı 10-2.

Alankuş, S. (2009) "Yeni Habercilik Arayışları: Hak Odaklı Habercilik, Yurttaş Gazeteciliği, Barış Gazeteciliği", *Gazeteciliğe Başlarken* içinde, der. S. Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı, s. 43-62.

Alankuş, S. ve Cangöz, İ. (2011) "Trafikking (Other) Women's Body: The Case of Turkish Media", IAMCR Konferansı'nda sunulan tebliğ, 13-17 Haziran, İstanbul.

Belge, B. (2013) "BİA ve Kadın Odaklı Habercilik", *Kadın Odaklı Habercilik* (2.baskı) içinde, der. S. Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Bernasconi, R. (2011) *Levinas Okumaları*, der. Z. Direk, İstanbul: Pinhan.

Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*, Londra: Sage.

Bondi, L. (1993) "Locating Identity Politics", *Place and Politics of Identity* içinde, der. M. Keith ve S. Pile, s. 84-101, Londra: Routledge.

Byerly, C. M. ve Ross, K. (2008) *Women & Media: A Critical Introduction*, MA, Oxford: Blackwell.

Carpentier, N. (2005) "Identity, Contingency and Rigidity: The Counter-Hegemonic Constructions of the Identity of the Media Professional", *Journalism*, sayı 6(2), s. 199-219.

Carpentier, N. ve Cammaerts, B. (2006), "Hegemony, Democracy, Agonism and Journalism: An interview with Chantal Mouffe", *Journalism Studies*, sayı 7(6), s. 964-75.

Coward, R. ve Ellis, J. (1985) *Dil ve Maddecilik*, çev. E. Tarım, İstanbul: İletişim.

Demir, B. (2013) "Alternatif Kadın Medyası Örneği: Pazartesi Dergisi", *Kadın Odaklı Habercilik* (2.baskı) içinde, der. S. Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Deuze, M. (2004) "Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?", *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi* içinde, der. Ç. Dursu, Ankara: Elips.

Deuze, M. (2005a) "Haber ve Habercilik/Gazetecilik Üzerine Düşünmek" *Gazetecilik ve Habercilik* (2.baskı) içinde, der. S. Alankuş, s. 34-69, İstanbul: IPS Vakfı.

Deuze, M. (2005b) "What is journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered", *Journalism*, sayı 6(4), s. 442–64.

Dursun, Ç. (2008) *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Dursun, Y. (2000) "Hakikat ve Haber İlişkisi: Tinerci Çocuklar Örneği", *RTÜK İletişim Dergisi*, sayı 15, s. 22-30.

Enloe, C. (2003) *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler*, çev. B. Kurt ve E. Aydın, İstanbul: Çitlembik.

Erdoğan Tosun, G. (2013) "Çocuklar ve Çocuk Haklarının Medyada Temsili", *Çocuk Odaklı Habercilik* içinde, der. S. Alankuş, s. 172-95, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Fiske, J. (1987) *Television Culture*, Londra: Routledge.

Gürkan, N. (1998) *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın 1945-1950*, İstanbul: İletişim.

Hackett, R (1984) "Decline of a Paradigm? Bias and Objectivity in News Media Studies", *Critical Studies in Mass Communication*, sayı 1(3), s. 229-59.

Hackett, R. (2010) "Journalism for Peace and Justice: Towards a Comparative Analysis of Media Paradigms", *Studies in Social Justice*, sayı 4(2), s. 179-98.

Hall, S. (1991) "Old and New Identities, Old and New Ehnicities", *Culture, Globalization and the World System* içinde, der. A. D. King, s. 41-8, Londra: Macmillan.

Hall, S. (1993a) "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü", *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, der. M. Küçük, s. 57-97, Ankara: Ark.

Hall, S. (1993b) "Kültür, Medya ve İdeolojik Etki", *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, der. M. Küçük, s. 169-95, Ankara: Ark.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. N. ve Roberts, B. (1978) *Policing the Crises: Mugging, The State and Law and Order*, Londra: Macmillan.

Hanitzsch, T. (2007) "Situating Peace Journalism in Journalism Studies: A Critical Apprasial", *Conflict & Communication Online*, sayı 6(2), s. 1-9.

Harding, S. G. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge?*, Buckingham: Open University Press.

Harding, S. G. (1996) "Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity?", *A Mind's of One's Own* içinde, der. E. Keller ve H. Longine, s. 235-48, Oxford: Oxford University Press.

Harding, S. G. (2004) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*, Routledge.

İnal, A. (1995) "Yazılı Basın Haberlerinde Yapısal Yanlılık Sorunu", *Toplum ve Bilim*, sayı 67 (güz), s. 111-35.

İnal, A. (1996) *Haberi Okumak*, Ankara: Temuçin.

İrvan, S. (2005) *Medya, Etik ve Hukuk* içinde, der. S. Alankuş, İstanbul: İPS İletişim Vakfı.

Joseph, A. ve Sharma, K. (1991) "Between the Lines: Women's Issues in English Language Papers", *Economic and Political Weekly*, sayı 26(43), s. 76-80.

Kejanlıoğlu, D. B., Çoban, B., Yanıkaya, B. ve Köksalan, E. (2012) "The User as Producer in Alternative Media? The case of the Independent Communication Network (BIA)", *Communications*, sayı 37(3), s. 275-96.

Kejanlıoğlu, D. B. (2004) *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*, Ankara: İmge.

Kinnebrock, S. (2009) "Revisiting Journalism as a Profession in the 19th Century: Empirical Findings on Women Journalists in Central Europe", *Communications*, sayı 34, s. 107-24.

Kocabaşoğlu, U. (2010a) *"Hürriyet"i Beklerken: II. Meşrutiyet Basını*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Kocabaşoğlu, U. (2010b) *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna Radyonun Tarihi*, İstanbul: İletişim.

Korkut, T. (2009) "Hak Haberciliği ve Habercilikte Çeşitlilik", *Gazeteciliğe Başlarken* içinde, der. S. Alankuş, s. 190-96, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Köker, E. (2013) "Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Başetme Stratejileri", *Kadın Odaklı Habercilik* (2. baskı) içinde, der. S. Alankuş, s. 117-48, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Loyn, D. (2007) "Good Journalism or Peace Journalism?", *Conflict & Communication*, sayı 6(2), s. 1-10.

Lynch, J. ve McGoldrick, A. (2005) *Peace Journalism*, Gloucestershire: Hawthorn Press.

Mater N. ve Çalışlar İ. (2013) "Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek", *Kadın Odaklı Habercilik* (2. baskı), der. S. Alankuş, s. 169-97, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Meyers, M. (1997) *News Coverage of Violence Against Women: Engendering Blame*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Molotch, H. ve Lester, N. (1974) "Accidents, Scandals, and Routines: Resources for Insurgent Methodology", *The TV Establishment* içinde, der. G. Tuchman, s. 53-65, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Nagel, J. (2000) "Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik", *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde, der. A. Altınay, İstanbul: İletişim.

Nerone, J. ve Barnhust, K. G. (1995), "Visual Mapping and Cultural Authority: Design Changes in US Newspapers, 1920-1940", *Journal of Communication*, sayı 45(2), s. 9-43.

Onat, Y. ve Akço, S. (2013) "Çocuk ve Habercilik", *Çocuk Odaklı Habercilik* içinde, der. S. Alankuş, s. 73-132, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Öztürk, S. (2010) *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, Ankara: Phoenix.

Schudson, M. (1978) *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books.

Sönmez, M. (2010) "Medyada İstanbul İktidarı", *Mülkiye Dergisi*, sayı 24(269), s. 67-84.

Sucu, M. (2005) "Sayfa Düzeni", *Gazetecilik ve Habercilik* içinde, der. S. Alankuş, s. 183-196, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Şık, A. (2013) "Çocuktan Ver Haberi", *Çocuk Odaklı Habercilik* içinde, der. S. Alankuş, s. 248-52, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Talu, U. (2009) "Türkiye'de Geçmişten Bugüne Gazetecilik ve Habercilik", *Gazeteciliğe Başlarken* içinde, der. S. Alankuş, s. 43-62, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Taş, O. (2010) "Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel bir Tarih Yazımına Doğru", *Mülkiye Dergisi*, sayı 24 (269), s. 29-66.

Tuchman, G. (1972) "Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsman's Notions of Objectivity", *American Journal of Socilology*, sayı 22, s. 660-79.

Tuchman, G. (1978) "The Symbolic Annihiliation of Women by the Mass Media", *Heart and Home: The Images of Women in the Mass Media* içinde, der. G. Tuchman, A. K. Daniels, J. Benit, Newyork: Oxford University Press.

Tura, S. M. (2010) *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz* (2. baskı), İstanbul: Kanat.

Üstündağ, E. ve Özmen, K. (2013) "Çocukları Görünür Kılmak İçin", *Çocuk Odaklı Habercilik* içinde, der. S. Alankuş, s. 224-47, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.

Wein, C. (2005) "Defining Objectivity within Journalism: An Overview", *NORDICOM Review*, sayı 26(2), s. 3-15.

Yumul, A. ve Umut, Ö. (2000) "Reproducing the Nation", *Banal Nationalism in the Turkish Press, Media, Culture and Society*, sayı 22(6), s. 787-804.

YAZARLAR HAKKINDA

Sevda Alankuş Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora derecesi aldı. 1988-1989'da, doktora sonrası araştırmaları için bulunduğu İngiltere'de, Leeds Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, kültürel ve etnik kimlikler üzerine çalıştı. 1983-2008 yılları arasında Ege ve Ankara üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalışmış, Doğu Akdeniz ve İzmir Ekonomi üniversitelerinin iletişim fakültelerinde dekanlık yapmıştır. İletişim Bilimleri profesörüdür. Araştırmaları, medyada kadınların ve azınlıkların temsili, yerel ve alternatif medya, hak haberciliği, barış gazeteciliği gibi konulara odaklanmaktadır. Bianet'in eğitim danışmanıdır.

Mutlu Binark Ankara Üniv. Radyo-TV ve Sinoloji bölümlerinden lisans, İletişim Bilimleri alanında yüksek lisans, Radyo-TV ve Sinema alanında doktora derecesi aldı. Halen Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır. İletişim sosyolojisi, kültürlerarası iletişim, toplumsal cinsiyet ve popüler kültür metinleri alanında çalışmaktadır; yeni medyada nefret söylemi, yeni medya okuryazarlığı ve yeni medyada etik ilkeler üzerine uzmanlaşmıştır. Alternatif Bilişim Derneği kurucu üyesidir. *Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi* (K. Löker ile, STGM, 2011), *Türkiye'de Dijital Gözetim* (yay. haz., Alternatif Bilişim, 2012) ve *Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik* (G. Bayraktutan ile, Kalkedon, 2013), son yıllarda yayımladığı kitaplardandır.

Mahmut Çınar Anadolu Üniv. İletişim Bilimleri Fakültesi Basın-Yayın Bölümü'nden lisans derecesi aldı. Aynı üniversitede doktora çalışması yapmakta, Bahçeşehir Üniv. İletişim Fakültesi'nde genel habercilik, medya etiği, medya ve ayrımcılık, Türkiye basın tarihi gibi konularda dersler vermektedir. 2009'dan itibaren Avrupa Konseyi'nin Ayrımcılıkla Mücadele Kampanyası'nda görev almıştır; medya, Türk milliyetçiliği ve azınlık medyası alanlarında çalışmaktadır. Gazetecilik, medya, kültürel çalışmalar, ayrımcılık, kültürel çeşitlilik ve nefret söylemi alanlarında birçok ulusal ve uluslararası konferans ve atölye çalışmasında yer almıştır.

Tuğrul Çomu İstanbul Üniv. Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Radyo-TV Yayıncılığı Programı'ndan önlisans, Ankara Üniv. İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden lisans derecesi aldı. Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmekte ve İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!* adlı kitabı (2009, Kalkedon) hazırlayan 'Kolektif Üretim' ekibinde yer almış, *Yeni Medya Nefret Söylemi* adlı kitabı (2010, Kalkedon) yayına hazırlamıştır.

Ülkü Doğanay Ankara Üniv. İletişim Fakültesi'nden lisans, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden yüksek lisans, Ankara Üniv. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nden doktora derecesi almıştır. Halen Ankara Üniv. İletişim Fakültesi'nde görev yapmakta; demokrasi kuramları, müzakereci demokrasi, Türkiye'de demokratikleşme, radikal-alternatif medya ve medyada ırkçı-ayrımcı söylemler üzerine çalışmalar yürütmektedir. *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek* (İmge, 20003) ve *"Irkçı Değilim Ama...": Yazılı Basında Irkçı-Ayrımcı Söylemler* (E. Köker ile, İHOP, 2010) adlı kitapların yazarıdır.

Melek Göregenli Lisans, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Ege Üniv. Psikoloji Bölümü'nde tamamladı. Halen aynı bölümde Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı'nda profesör olarak görev yapmaktadır. Çevre psikolojisi, kültürlerarası psikoloji, politik psikoloji, ayrımcılık, nefret suçları, işkence, şiddet, milliyetçilik alanlarında çalışmaları, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok yayını bulunmaktadır. Şiddet ve işkencenin meşrulaştırılmasının sosyal psikolojik arka planını anlamaya yönelik, İzmir ve Diyarbakır'da yapılmış 'Şiddet ve İşkenceye Yönelik Tutum ve Değerlendirmeler' başlıklı alan araştırmaları; Avrupa Birliği'ne giriş konusundaki tutumların sosyal-psikolojik arka planı, muhafazakârlık ve ifade özgürlüğü; kent kimliği ve iç göç gibi konular ve alanlarda çalışmaları vardır.

Yasemin İnceoğlu İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi'nden lisans, Marmara Üniv. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecesi aldı. 2004 yılından beri Galatasaray Üniv. İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Medya Gözlem Platformu'nun kurucu üyesi, Sosyal Değişim Derneği'nin danışma kurulu üyesidir. Kadın, çocuk, savaş ve medya, ikna edici iletişim ve nefret söylemi alanlarında kitaplar, makaleler ve gazete yazıları yazmış, uluslararası konferanslarda bildiriler sunmuştur. *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* (Ayrıntı, 2012), *Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni* (A. Kar ile, Ayrıntı, 2010), *Metin Çözümlemeleri* (N. A. Çomak ile, Ayrıntı, 2009), *Uluslararası Medya: Medya Eleştirileri* (Der, 2008) adlı kitapları vardır.

Ulaş Karan Marmara Üniv. Hukuk Fakültesi'nden lisans, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden İnsan Hakları Hukuku alanında yüksek lisans ve kamu hukuku alanında doktora derecesi almıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde çeşitli projelerde görev almakta ve Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Anayasa hukuku ve insan haklarının çeşitli alanlarında makaleleri, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Kurumları* (İHOP, 2009), *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme* (İ. I. Gül ile, İst. Bilgi Ün., 2011), *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi* (İ. I. Gül ile, İst. Bilgi Ün., 2011) gibi kitapları bulunmaktadır.

E. Fuat Keyman ODTÜ Siyaset Bilimi Bölümü'nden lisans, Kamu Yönetimi Bölümü'nden yüksek lisans, Carleton Üniv. Siyaset Bilimi Bölümü'nden doktora derecesi aldı. Bilkent (1994-2002) ve Koç (2002-2010) üniversitelerinde ders verdi. Halen İstanbul Politikalar Merkezi'nin direktörüdür ve Sabancı Üniv. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Sivil toplumun gelişimi, demokratikleşme, küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve Türkiye-AB ilişkileri konularında uzmanlaşmıştır. Türkiye'de siyasi ve sosyal eğilimler, Anadolu şehirlerinin kentsel dönüşümü, küreselleşme ve yerel kalkınma arasındaki sembolik ilişki, bu ilişkinin Türkiye'nin AB üyelik sürecine etkisi ve Türkiye'de birlikte yaşama kültürü üzerine kapsamlı çalışmaları ve yayınları vardır.

Zeynep Özarslan İngiliz Dili Eğitimi alanında, Marmara Üniversitesi'nden lisans, İstanbul Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesi aldı. Doktora çalışmasını Marmara Üniv. İletişim Bilimleri Bölümü'nde yaptı. 2008 yılından beri Beykent Üniversitesi İletişim Fakültesi Görsel İletişim Bölümü'nde görev yapmakta, sinema tarihi, sinema kuramları, film analizi, iletişim sosyolojisi ve yeni medya üzerine çalışmaktadır. *Sinema Kuramları* (iki cilt, Su, 2013), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Su, 2008), *Karl Marx - İntihar Üzerine* (İzdüşüm, 2006) ve *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji* (Su, 2003) adlı kitapları yayına hazırlayanlar arasında yer almıştır. Alternatif Bilişim Derneği ve İletişim Araştırmaları Derneği üyesidir.

Arus Yumul Boğaziçi Üniv. Siyaset Bilimi Bölümü'nden lisans, Oxford Üniv. Sosyoloji Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecesi aldı. İstanbul Bilgi Üniv. Sosyoloji Bölümü'nün kuruluşunda yer aldı. Çalışmaları özellikle etnik kimlik, gündelik hayat, beden, ırkçılık ve milliyetçilik üzerine odaklanmakta, birçok ulusal ve uluslararası yayını bulunmaktadır. *Cultural Changes in the Turkic World* (Ergon, 2009), *Avrupalı mı Levanten mi?* (Bağlam, 2006) ve *Dışarıda Kalanlar/Bırakılanlar* (Bağlam, 2001) adlı kitapların da editörleri arasında yer almıştır. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmakta, Sosyolojiye Giriş, Araştırma Yöntemleri, Dinler Tarihi, Türk Düşünce Tarihi dersleri vermektedir.

DİZİN

11 Eylül 63, 160, 188

A

Abisel, Nilgün 192, 193
Adalet ve Kalkınma Partisi 219
Adanır, Oğuz 181
Adorno, Theodor 34, 35, 132, 134
Afganlılar 237
Afrika(lı) 61, 163, 173, 186, 188, 190, 210
Afro-Amerikalı 161, 185-188
AGİT (Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı) 10, 96, 207
Agos 71, 137
AIDS 78, 79, 147
AİHM 11, 84, 85, 88-90, 95, 101-103, 106-108, 120-123
AİHS 10, 11, 101, 102, 106-108, 122, 125
Akın, Altuğ 16, 208
Akşam (gazetesi) 148, 149, 234
Alankuş, Sevda 5, 19, 219, 222, 227, 233, 234, 248, 249, 250, 253
Alevi(lik) 157, 210, 238
Allport, Gordon 32
Alman(lar) 29, 128, 189-191
Almanya 62, 189, 191, 196
Alternatif Bilişim Derneği 212
alternatif gazetecilik 19, 221
alternatif medya 221, 243, 244, 253, 254
Altman, R. 192
Amerika(lı) 9, 61, 63, 70, 160, 163, 182, 184, 186, 188, 189, 192, 234
Amerika Birleşik Devletleri 182
Amerikan 61, 63, 161, 179, 182-184, 186-189, 192-194, 240
Amerikan İç Savaşı 183
anaakım 20, 58, 63, 66, 141, 142, 150, 163, 171, 178, 179, 187, 192-194, 220, 235
anadili 172
Anadolu Ajansı 240
antisemitizm 10, 76, 79, 191, 206
Arap(lar) 29, 61, 188
Ardal, Fatma 243
Arendt, Hannah 132
Article 19 (örgütü) 82, 91
ataerkil 23, 51, 78, 163, 171, 173, 232-235, 240
Atay, Tayfun 171
Avrupa 2, 8-11, 46, 61, 62, 67, 79, 82, 84, 96, 101, 109, 110, 119-122, 125, 163, 178, 189, 194, 205, 207, 211
Avrupa Birliği 9, 82
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bkz. AGİT
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bkz. AİHM
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bkz. AİHS
Avrupa Konseyi (Bakanlar Kurulu) 10, 76, 79, 91, 106, 212
Avrupa Siber Suç Sözleşmesi Ek Protokolü 212, 214
Avusturalyalı 194
Aygül, Eser 16, 208
Ayhan Ceyhan, Müge 16
Azerbaycanlı 145
Azeri 145, 146, 157, 165, 166
azınlık 8, 28, 34, 61-64, 66, 67, 81, 105, 106, 109, 113, 140, 142, 162, 244

B

Bağımsız İletişim Ağı bkz. BİA
Balıkçı, Sevag 244
Balibar, E. 140, 151, 155, 162
Banaji, M. R. 51
Bar-Tal, D. 49
Baskça 62
Batı(lı) 24, 30, 61, 67, 163, 192, 206, 219, 230, 233, 235, 237
Bauman, Zygmunt 159
Bayraktutan Sütcü, Günseli 16, 208, 215
Berlin Duvarı 29
BİA 222, 223, 225, 231, 242-248
Billig, M. 62, 72, 138, 151, 158, 160
Binark, Mutlu 5, 19, 196, 199, 202, 204-206, 208, 215
Birinci Dünya Savaşı 82, 191
Birleşmiş Milletler 82, 206
biseksüel 194
Bishop, H. 62
Boucher, L. 194, 196
Bounds Littlefield, Marci 161
Britanya(lı) 62, 88, 107
Butler, Judith 132

C

Camden İlkeleri 83
Candan, Can 195
ceza hukuku 70, 97, 109, 111
Chatman, Seymour 179
cinsel kimlik(ler) 12, 71, 72, 150, 195, 208, 209
cinsel yönelim 10, 23, 70, 80, 91, 96, 98, 106, 111, 112, 128, 139, 213
cinsiyet 10, 18, 27, 29, 30, 45-47, 70, 80, 81, 96, 112, 115, 116, 123, 128, 162, 163, 213, 225, 229, 235
cinsiyetçi 51, 58, 81, 147, 168, 208, 209, 220
Cohen-Almagor, Raphael 79

Ç

Çam, Şerife 163
Çapraz, Esra 20
Çayır, Kenan 16
çevrimiçi haber siteleri 199, 215
Çingene(ler) 33, 77, 122, 157, 165
Çin Seddi 29
Çivril 78
çoğulcu(luk) 7-9, 11, 36, 105, 107, 108, 137, 221
Çomu, Tuğrul 19, 199, 208

D
Dağlık Karabağ 145
Danimarka 80, 120
Deli, Serdar 20
Denizli 78
DHA 231
dışlama 17, 24-26, 28, 49, 50, 57, 98, 128, 140, 160, 162
dini kimlik 82
Dink, Hrant 15, 16, 18, 20, 66, 71, 127, 129-131, 137, 143, 152, 244
Dirini, İlden 16, 208
Dittmer, Jason 160
Diyarbakır 46, 54, 171, 254
Doğanay, Ülkü 5, 16, 18, 140, 152, 155, 157, 161, 168, 174
Doğu, Burak 16
Doğu(lu) 24, 67, 165-169, 175
Downing, J. D. H. 61
Durban Bildirgesi 210
düşünce özgürlüğü 9, 11, 88, 242

E
Eisenstein, Sergei 184
erkek egemen bkz. ataerkil
Ermeni(ler) 33, 50, 66, 77, 78, 109, 127, 130-132, 144-146, 150, 151, 157, 240
Ermenicilik 127
Ermeni soykırımı 127
Ermenistan 146, 240
eşcinsel(ler) 32, 48, 49, 65, 78, 80, 97, 129, 148, 150, 162, 163, 209
etnik ayrımcılık 10
etnik köken 10, 80, 106, 109, 115, 128, 162, 213
etnosentrizm 35, 48

F
Facebook 77, 199, 206-208, 212, 213, 215, 253
faşist 35, 50, 189
faşizm 67, 186, 190
feminist 45, 81, 152, 174, 226, 235, 241, 249
Fiske, John 192
Foucault, Michel 131, 138
Fransa Meclisi 145
Fransız(lar) 84, 145, 190
Fromm, E. 34
futbol 62, 78, 92, 118, 156, 234, 244

G
gâvur 148
gay, bkz. gey
gayrimüslim(ler) 109, 127, 148
gazetecilik 19, 147, 219-228, 232, 235, 236, 238, 239, 242, 245, 246
gey 78, 128, 129, 194, 209
Gezi (Direnişi) 19, 173, 220
Gill, Rosalind 162
Goebbels, J. 189-191
göçmen(ler) 10, 63, 97, 162, 165, 173, 245
Göregenli, Melek 5, 15-17, 23, 39, 46, 52, 54, 57, 66, 68, 71, 73
göstergebilim 180, 181, 195
Gramsci 158
Gunning, T. 184

H
habercilik 13, 19, 141, 142, 144, 219, 220, 222-225, 227, 233-236, 241-246, 248
HaberTürk 231, 234
Hackett, Robert 236, 239
Haklar Bildirgesi 122
Harding, Sandra 226
Hayal, Yasin 129, 130
hegemonya 18, 156, 158, 159, 161, 162, 166
heteroseksizm 67
heteroseksüel(ler) 46, 78, 163, 170, 225
HIV 78, 79, 146, 247
hiyerarşi(k) 23-25, 28, 36, 40, 44, 51, 62, 67, 133, 203
Hobbes, Thomas 129
Hocalı Katliamı 145, 146
Hollywood 157, 174, 178, 182, 186-188, 192-194, 196, 197
homofobi(k) 23, 47, 48, 58, 65, 193, 194, 209
Husband, C. 61

I
INACH 211
International Network Against Cyber Hate, bkz. INACH
International Network Against Cyber Hate (Siber Nefrete Karşı Uluslararası Ağ) 211
Irak(lı) 48, 63, 67, 170
Irak Savaşı 66
ırkçı(lık) 8, 10, 18, 34, 48, 58, 59, 61-65, 67, 76-78, 82, 84, 88, 95, 107-111, 119-124, 132, 139-141, 146, 151, 155-162, 164-169, 171-173, 179, 182-186, 188, 189, 205-210, 212, 220, 226, 237
Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu 109, 110

İ
ifade özgürlüğü 11, 17, 84, 87, 90, 99-105, 107, 108, 111, 116-119, 121-124, 143, 211, 225
İhlas Haber 231
iktidar 19, 28, 33, 40, 45, 53, 58, 131, 133, 138-140, 179, 220, 221, 225- 227, 229, 230, 240, 241
İnceoğlu, Y. 65
İngiltere 62, 159, 208, 211, 253
insan hakları 9, 10, 25, 48, 65, 70, 91, 99, 100, 104, 109, 110, 118, 119, 242-244
İnsan Hakları Ortak Platformu 15, 124, 152, 174
İskoçça 62
İslam(i) 11, 12, 82, 88, 107, 161, 220, 233, 237
İslam korkusu, bkz. İslamofobi(k)
İslamofobi(k) 11, 12, 88, 91, 107
İsrail 127, 149, 237
İstiklal Marşı 245
İsveç 81
İtalya(n) 33, 71, 189
İzlanda Ceza Kanunu 80
İzmir 46, 54, 73, 78, 253, 254

J
Japon(lar) 29

Jaworski, A. 62
Joseph, A. 235
Jost, J. T. 51

K
Kaboğlu, İbrahim 78
Kadınların Medya İzleme Grubu, bkz. MEDİZ
kalıpyargı(lar) 29, 30, 61, 79, 162, 163, 165, 168, 182, 184, 188, 194, 195, 209
Kaliforniya 10
Kaos GL 15, 65, 73, 128
Karakuş, P. 66
Karan, Ulaş 17, 18
Kaymak, Ayşe 16, 208
Kellner, D. 178, 193, 196
kolektif kimlik 34, 155
Koonz, Claudia 127
Korkut, Tolga 242
Köker, Eser 16, 247
Körfez Savaşı 48
Ku Klux Klan 123, 184, 185, 206
küreselleşme 7
Kürt(ler) 26, 27, 34, 46, 52, 66, 67, 71, 78, 79, 91, 157, 168-173, 234, 238
Kürtçe 172

L
Lacan, Jacques 18, 133, 232
Lambdaistanbul 15
Latin(ler) 32, 61, 160, 188
Le Monde 84
Le Pen, Jean Marie 84
Lerner, M. J. 41-43
Lester, N. 238
lezbiyen 194
LGBT 65, 78, 140, 143, 148, 162, 172, 194, 195, 240, 244
LGBTT Aileleri İstanbul Grubu, bkz. LİSTAG
Liebeneiner, Wolfgang 191
Lilian, Oona L. 81
LİSTAG 195

M
Magenta Vakfı 211
mağdur(lar) 65, 71, 80, 90, 184, 230, 231, 238, 241, 244
Maltby, R. 189
Manisa 71
Marcuse, H. 34
Mardin 171
Marksist 45, 221, 229
Mater, Nadire 242
Matsuda, Mari 82
MEDİZ 15
Meksikalılar 193
Milli Gazete 148, 150
Milliyet 231
milliyetçilik 72, 131, 139, 151, 250
Molotch, H. 238
Moscovici, S. 60
Motion Picture Producers and Distributers of America, bkz. MPPDA
MPPOA 189
Müslüman(lık) 23, 148, 188, 210

N
NAACP 185, 186
Nasyonal Sosyalizm 189, 191
National Association for the Advancement of Colored People, bkz. NAACP
Nazi(ler) 50, 122-124, 127, 128, 134, 189, 190
Nazizm 34, 128, 196
Nefret Suçları Yasası İstiyorum 15
nefret suçu 8-12, 17, 18, 70-72, 90, 96, 97, 244
Neonazi 206
Nickel, J. 186, 187
Norveç 80, 81

O
ODIHR 207, 208, 210, 211, 216
Oğuz. Orhan 195
Oran, Baskın 78
Ortadoğu(lu) 63, 188
oryantalist/oryantalizm 66, 67, 171, 233
OSCE, bkz. AGİT
Osmanlı 148, 161, 219, 250

Ö
önyargı(lar) 10, 27, 28, 30, 35, 39, 57, 67, 70, 76, 97, 146, 188, 209
öteki(leştirme) 8, 18, 40, 43, 62, 67, 76-79, 127, 128, 130-133, 139, 140, 162, 163, 172, 179, 188, 192, 193, 222, 225-228, 233, 234, 237
Özarslan, Zeynep 5, 18, 177
özcü(lük) 16, 17, 23, 32-34, 62, 63
Özdil, Yılmaz 131
Özkök, Ertuğrul 127

P
Pakistanlılar 237
Partners Against Hate (Nefrete Karşı Partnerler) 211
Pines, J. 185, 187
Pişkin, Günseli 171
PKK 66, 79, 127, 170, 234
Polonya 191
Porto Rico 190
Potter, K. 158
pozitif ayrımcılık 160
Pozitif Yaşam Derneği 15, 247
Pratto, F. 46, 47
Protestan 43, 48, 70

Q
queer 194

R
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, bkz. RTÜK
Reicher, S. 31, 53
Reisigl, M. 158
Rentschler, E. 189, 190
Rojin 234
Roman(lar) 64, 71
RTÜK 115, 116, 249
Rum(lar) 78, 109, 157
Rus 157, 165, 167, 168, 184
Ryan, M. 193

S
Sabah (gazetesi) 230, 231
Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası 247
Samsun 131, 239
Samast, Ogün 127, 129-131
Santa Maria İtalyan Kilisesi 71
Santoro, Andrea 71

seks işçiliği 146
Sidanius, J. 46
simgeleştirme 62, 66, 144, 149
Simon Wiesenthal Merkezi 206, 207
siyah 25, 32, 97, 123, 163, 183-185, 187, 233, 237, 238
Siyonistler 149
Slovenya 64
Soğuk Savaş 7, 188, 191
Sosyal Darwinizm 48
Sosyal Değişim Derneği 15, 91, 254
sosyal medya 77, 212, 243
Sosyal Temsiller Teorisi 60
Sovyet 189
Sözcü (gazetesi) 145, 146
Speer, S. A. 67
stereotip, bkz. kalıpyargı(lar)
stigma 209
Sumget (Sumgayit) 145
Sünni 23, 210, 225
Şensever, F. L. 91
Şok (gazetesi) 146, 147

T
Talu, Umur 223, 228
Taşnak Partisi 145
Tatar 167, 175
TCK 12, 77, 109, 111-113, 124, 125, 133, 211
Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı 118
Teo, P. 63
Terörle Mücadele Kanunu 118
Todorov, Tzvetan 127
toplumsal cinsiyet 18, 27, 45, 70, 81, 116, 162, 213, 229
Tosun, Erdoğan 229, 249
Townsville Bulletin 194
Trabzon 71, 149, 173
trans(seksüel) 71, 146, 147, 157, 162, 173, 194
travesti 78, 146, 229
TRT 115, 116
Tsesis, Alexander 81
Tuchman, Gaye 234
Turgut, Serdar 234
Türk(ler) 12, 18, 19, 23, 33, 46, 52, 77, 78, 109, 110, 124, 125, 130-132, 139, 145, 149, 151, 161, 162, 169-171, 196, 211, 225, 233, 234
Türk, Ahmet 131
Türk Ceza Kanunu, bkz. TCK
Türkçe 109, 122, 123, 171, 172, 219, 229
Türkiye 10-12, 15, 17-20, 23, 25, 33, 34, 36, 40, 45, 46, 52, 54, 62, 65-67, 70-73, 77, 79, 90-92, 96, 106, 109, 114-116, 118, 122, 124, 128, 131, 137, 139, 142-146, 148-151, 156, 157, 160, 161, 164, 165, 168, 170, 172, 174, 175, 178, 195, 208-212, 214, 219-225, 229, 231, 233, 239, 240, 242, 246, 248-250, 253-255
Twitter 130, 199, 212, 213

U
UEFA Disiplin Komitesi 148
Ulusal Cephe 119
ulusal köken 12, 80, 96
ulus devlet 23
Umut Çocukları Derneği 247

V
Vaknin, Sam 128
Van 238
van Dijk, T. 58, 59, 75, 140, 150, 155
Vatan (gazetesi) 130, 231, 250
vicdani ret(çiler) 12, 244
Vietnamlı(lar) 63, 64
Vietnam Savaşı 188

W
Wallerstein, I. 140
Washington, Booker T. 185
Weaver, Simon 159, 160, 175
Western 182, 192, 193
Wetherell, M. 158
Wilson, Woodrow 184
Winant, Howard 82
Wodak, R. 158

Y
yabancı düşmanlığı 10, 11, 58, 78, 79, 95, 209, 210, 212
Yahudi(ler) 34, 50, 77, 78, 95, 109, 119, 122, 124, 142, 149, 150, 157, 183, 189-191
Yahudi Soykırımı 109, 122, 124, 190
yaygın medya 89, 245
Yenidünya (gazetesi) 124
yeni medya 199, 203, 205, 206, 210, 213, 214
Yeşilçam 164, 165
Yılmaz, Atıf 195
Yin, T. 188
yoksul(luk) 43, 162, 166, 172, 173, 237, 240
YouTube 199, 207, 208, 212, 213
Yumul, Arus 5, 18, 127, 255
Yunan(lı) 78, 148

Z
zenci 183
zenofobi, bkz. yabancı düşmanlığı
Zimmermann, C. 191
Zizek, S. 134

9 786058 657090

Sevda Alankuş
Mutlu Binark
Mahmut Çınar
Tuğrul Çomu
Ülkü Doğanay
Melek Göregenli
Yasemin İnceoğlu
Ulaş Karan
Zeynep Özarslan
Arus Yumul

"Türkiye'de nefret söylemi ve nefret suçu, demokrasinin pekişmesi ve birlikte yaşama kültürünün güçlenmesinin önündeki en önemli engellerdendir. Yargı kararları nefret söylemini içermekte, [redacted] ve TV kanallarında nefret söylemi kullanılmakta, siyasi parti liderleri ve milletvekilleri rahatlıkla nefret söylemini dillendirmektedir. Türkiye küreselleştikçe, kentleştikçe, iktisadi olarak geliştikçe çoğulcu toplum yapısı daha belirgin ve görünür olmakta ve bu da, nefret söyleminin ve suçunun hedef aldığı kitleler temelinde ne kadar yaygın ve güçlü olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nefret suçu, içerdiği [redacted], dışlamalarla, insan trajedileri yaratmaktadır.

Türkiye'de iyi, demokratik, adaletli toplum yönetimi, [redacted] ve demokrasiyi pekiştirmek, nefret söylemine ve suçuna karşı [redacted] görünmemektedir.

Nefret söylemini ve nefret suçunu yeni çalışmaya ve tartışmaya başlıyoruz. Elinizdeki kitap, bu alanda çok önemli çalışmalar yapmış isimlerin yazılarından oluşmakta; gerek kuramsal ve okuma zenginliği, gerek sunduğu araştırma bulguları ve yorumları temelinde, referans çalışma olma potansiyeli taşımaktadır."

Fuat Keyman, Sunuş